ЮРІЙ БОРЕЦЬ-ЧУМАК

РЕЙД

БЕЗ ЗБРОЇ

УПА НА ЗАХОДІ

СПОГАДИ

ЮРІЙ БОРЕЦЬ-ЧУМАК

Старшина УПА, громадсько-політичний діяч в українській громаді в Австралії і підприємець-меценат, народився на Лемківщині, де провів свої молоді роки і де під час Другої світової війни та в перших роках по війні приймав активну участь у боротьбі українського народу за волю і державність, схрещуючи українську зброю зі зброєю загарбників української землі — гітлерівською Німеччиною, большевицькою Росією і її союзниками — комуністичною Польщею, Чехо-Словаччиною (під час рейду УПА на Захід), що принесло славу, а рівночасно нових борців за волю і деражвні права народу.

Перейшовши рейдом на Захід та осівши в Австралії, автор цих спогадів відложив на деякий час пальну зброю, а в свої струджені руки взяв перо, в наслідок чого українська читацька громадськість одержує у свої руки другий твір, на сторінках якого відслоняються картини життя і боротьби — боротьби в поневоленій Україні і змагання за можливості на життя на далекій чужині. Вартість цього нового твору Юрія Борця-Чумака подвійна. Ці спогади важливі для історії та істориків, вони також важливі як виховна література для молодших поколінь. Віримо, що так їх сприйме українська громадськість.

Українська Видавнича Спілка

20.6.1982

Здібному мистцеві П. Кравченкові

Ю. Борець-Лупал

EX
LIBRIS
ПЕТРА
КРАВЧЕНКА

Юрій Борець-Чумак

РЕЙД БЕЗ ЗБРОЇ

УПА НА ЗАХОДІ

СПОГАДИ

ЮРІЙ БОРЕЦЬ-ЧУМАК

РЕЙД БЕЗ ЗБРОЇ

УПА НА ЗАХОДІ

СПОГАДИ

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
1982

YURIY BORETS-CHUMAK

RAID WITHOUT ARMS

The Ukrainian Insurgent Army in the West

MEMOIRS

(In Ukrainian Language)

Published by
UKRAINIAN PUBLISHERS LIMITED
200 Liverpool Road, London, N1 1LF

©

Усі права застережені за Автором і Українською
Видавничою Спілкою в Лондоні
Copyright 1982 by the Author
and the Ukrainian Publishers Ltd., London

Обкладинка роботи мистця *Ростислава Глувка*
Cover designed by *R. Hluvko*

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні
Printed in The United Kingdom by Ukrainian Publishers Limited
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

В 1982 році українська громадськість відзначатиме 40-річчя постання Української Повстанської Армії (УПА), яка своєю довголітньою боротьбою проти гітлерівських, а від 1944 року також проти московсько-большевицьких наїзників принесла невмирущу славу українському народові і його змаганням за волю та державність.

На передодні тієї ювілейної річниці, старшина УПА Юрій Борець-Чумак запропонував Українській Видавничій Спілці свої спогади з боротьби УПА і ОУН на українських землях і з праці упівців в українському політичному й громадсько-культурному житті на чужині. Ця нова книжка спогадів започатковується від переходу сотні командира Громенка рейдом на Захід, відтворює перебування сотні в казармах під наглядом американців, відпущення упівців на волю, життя у таборах для біженців, а відтак одруження автора, його виїзд на працю до Австралії, активність між українцями в Австралії, і закінчується його і його дружини »рейдом без зброї« довкола світу. Весь цей час автор держить читача при українській визвольній справі і боротьбі ОУН і УПА в Україні, а головно на Закерзонні та на »відзисканих землях« теперішньої Польщі.

Розділ під наг. »Спомини Мурина« — це розлога сторінка боротьби українського революційного підпілля і упівців задержаних на Лемківщині й Засянні для окремих завдань після того, коли головніші бойові одиниці УПА відійшли рейдом на Захід, або перейшли на українські землі під московською окупацією. Ця тема ще дуже мало насвітлена в українській літературі про боротьбу УПА і ОУН після 1947 р. »Спомини Мурина« відкривають сторінку цих подій бодай настільки, наскільки Мурин бачив це з бункрів, з обмежених контактів з другими підпільниками, а чи з розповідей цих воїнів УПА, з якими автор контактувався під час праці над своїми спогадами. Деякі епізоди, зокрема епізод із зрадницькою діяльністю Зенона, відзеркалені у творі у скороченні з оправданих причин.

Юрій Борець-Чумак уже відомий українським читацьким кругам із своєї першої повісті »У вирі боротьби«, яка появилася 1971 р. у Видавництві Спілки Української Молоді. Спогади »Рейд без зброї« може підказувати читачеві зосередження автора на житті упістів на Заході. Але так воно не є на ділі. Будучи відданим бойовиком української визвольної справи, автор постійно повертає в Україну, а сторінки його спогадів заповнені даними про визначних людей підпілля, події, геройську боротьбу. Це надає його спогадам особливу вартість для виховних і дослідницьких потреб. Описані автором підпільники й епізоди подій по обидвох сторонах »залізної заслони« пригадують про незрівняне геройство Воїнів України і реалістично насвітлюють дійсність на теренах під московською займанщиною і в світі.

Цікаво і кольористо зафіксував автор свої і своєї дружини враження і спостереження з »рейду без зброї« довкола світу, зустрічей та розмов з багатьома українськими діячами та друзями з ОУН і УПА.

Передаючи цю нову книжку спогадів Юрія Борця-Чумака читацьким кругам, Українська Видавнича Спілка висловлює глибоку вдячність авторові також і за його поважну фінансову пожертву на це видання, без якої цей так потрібний твір не появився б скоро. Згідно з побажанням автора, чистий зиск із продажі цієї книжки призначений по половині на Фонд Оборони України і на Спілку Української Молоді.

Українська Видавнича Спілка висловлює вдячність редакторам »Визвольного Шляху« в Лондоні за остаточну підготовку книжки до друку та за нагляд за процесом друку. Перші розділи спогадів були надруковані у »Визвольному Шляху« під ред. сл. п. Григорія Драбата, а наступні — це ще ніде не друковані частини спогадів.

Цей новий твір Юрія Борця-Чумака віддзеркалює глибоко і многосторонньо той ідейний національно-політичний світ українського народу, який зродив ОУН і УПА і невмирущу славу української зброї в боротьбі проти московсько-большевицького наїзника за Українську Самостійну Соборну Державу.

Бійцям і Команбирам УПА, які віддали своє життя за Волю України, в 40-ліття УПА присвячує

Автор

ВІД АВТОРА

Минаютъ роки і наша так кольоритна, геройська боротьба УПА не будучи всесторонньо занотованою, згодом пропадає.

Після війни наші вороги розпочали масово видавати книжки і фільми з метою скомпромітувати боротьбу ОУН-УПА. Їхня ціль зовсім проста: з наших національних героїв і оборонців зробити злодіїв, бандитів і фашистських вислужників. До цієї справи вони поставилися дуже серйозно, маючи навіть свої відділи »УПА«, до чого самі необережно призналися. А ці відділи мали змогу зробити »добру« репутацію десятилітній боротьбі УПА. Вони здобули сотні бункрів і шпиталів Червоного Хреста з раненими вояками, в яких наші герої не здавалися живими, а розривалися ґранатами. Але про ці бункри і шпиталі у їхніх виданнях ніде не пишеться. В цих виданнях не має мови і про те, як вони »по геройськи« нищили і вивозили наше населення, нищили наші церкви, села і криївки. Щоб записати хоч частину історії нашої сотні під командуванням командира Громенка, я з пам'яти написав спогади »У вирі боротьби«. Та це не повний образ історії, бо сотня на протязі довгих років мала зі своїми відділами багато більше боїв, сутичок і пригод, як я їх там описав.

Щоб не розконспіровувати своєї родини і не наразити її на певну смерть, в перших своїх спогадах я виступав під псевдом з УПА як Чумак. Тепер продовжую оці спогади вже як Юрій Борець-Чумак.

Боротьба воїнів УПА — це великий скарб нації. Безмежне число такої одчайдушної героїки ніким не записаної пішло разом з вояками в могили. Багато ще можна врятувати, а тому апелюю до кожного учасника цього змагу, і також до наших письменників, журналістів і любителів пера, щоб записали якнайбільше поки ще живі свідки цієї боротьби.

Ми знаємо життя фараонів майже в подробицях, але дій гетьмана Івана Мазепи і його воїнів в деталях не знаємо. Невже ж історія боїв УПА буде насвітлена лише ворогами?

У новому світі

СОТНЯ ГРОМЕНКА В НІМЕЧЧИНІ

На сході шаріло, наближався новий день. У баварському лісі тихо, ані найменшого подуву вітру. На небі поміж високими соснами одна за одною гасли зірки. На м'якій траві посеред лісу спали потомлені повстанці, дихаючи чистим, повним аромату живиці повітрям. Лише десь-недесь було чути порізнені звуки, що тільки підкреслювали цю лісову тишу.

За кущем стояв на стійці вояк, споглядав раз-по-раз на повстанців, наслухував і зорив у глиб лісу так далеко, як тільки міг досягнути його вправлений зір і слух.

Ген десь далеко свистів паровий льокомотив, а в німецькому лісі й далі спокійно і тихо.

Службовий сотні, командир Рубач, змінив стійку, збудив санітара Зірку, а той відразу взявся обмивати й перев'язувати поранених.

Сотник Громенко, довгенько попотягавши на поясі бритву, докінчив своє голення, ретельно почистив свій надиво ще в доброму стані військовий однострій, прип'яв до пояса мапник, перевісив через груди свій легкий автомат, закурив цигарку і легким кроком відійшов набік.

Службовий Рубач оголосив »Ранню зорю« і сотня заворушилася. У таборі почалося пильне вмивання та чищення одностроїв і зброї, немов сьогодні мала відбуватися військова дефіляда. Вояцтво енергійно взялося до праці, одначе, як ніколи раніше, в сотні панувала мовчанка.

Тільки вістунові Павукові не забракло й тепер гумору. Його колишній арсенал із п'ятьох десятків слів німецької мови десь загубився по дорозі протягом кількох років і він невтомно допитувався друзів:

— Хто з вас має німецький словник? Я вже чую гарну німку, а через серце, пане-брате, дорога до повного шлунку.

Вершки дерев освітило сонце, а згодом його проміння пробилося між галуззям і до повстанців. Сотник Громенко, завжди бадьорий і веселий — навіть і у безвихідних боях вояцтво бачило на його лиці посмішку погорди до ворога — сьогодні здавався сумним і зажуреним. Що він думав, не тяжко було догадатися. З його доброї бойової сотні, яка колись мала понад двісті двадцять вояків, не залишилося навіть і четвертини. Багато вояків упало в запеклих боях, частина поранених дісталася ворогові до рук, а сумна їхня доля була відома кожному повстанцеві.

Протягом минулих тижнів найзавзятіших боїв в Україні, а потім під час тримісячного рейду на Захід, він не мав зв'язку з командуванням УПА. На його відповідальності було здобування зброї, набоїв, ліків, одностроїв, а також і стратегічне плянування боїв і переходів через країни, по яких дослівно роїлися сотні тисяч ворожого московського, польського й чеського війська, вирядженого модерною московською та американською зброєю. В Україні триває далі запекла, нерівна, одинока в історії світу боротьба, а він із своїм відділом чомусь опинився аж тут, у баварських лісах, і з тим вояцтвом має робити якусь пропаґандивну політику, якої зроду не любив.

Політвиховник Зорян, що займався при його відділі пропаґандою, і командир куреня, майор Байда, кілька днів перед вимаршем на Захід відійшли на нараду до командира Рена і доля їхня невідома.

Громенко поглянув на своїх вояків і їхній виснажений вигляд ще побільшив його журбу. »Та тут треба — майже сказав він уголос — авт Червоного Хреста, щоб відвезти їх усіх до шпиталю, а не думати про якусь заплянувану пропаґанду на Заході«.

Сьогодні доведеться зустрітися з американською військовою залогою в Німеччині. Цікаво, як вони нас приймуть? А може, той вірний союзник Москви схоче передати нас москалям?

Та того він найменше боявся. Підсвідомо він навіть бажав, щоб так сталося, бо щойно тоді була б пропаґанда такого розміру, яку він цілком компетентний плянувати.

І він уже, на всякий випадок, почав собі уявляти:

»Нас везуть на військових автах у напрямі сходу. З нами досить велика депортаційна американська залога. Ми покірно їдемо перших кільканадцять кілометрів, а потім —

одчайдушний бій і кількадесят сучасних нащадків Джорджа Вашінґтона відсилаємо до св. Петра. Тим, бодай частково, сплатили б борг за американське спілкування з Москвою і за кривду Україні та іншим поневоленим народам, що її вчинив їм президент Рузвельт: О, тоді була б пропаґанда! Про неї напевне заговорив би цілий світ«.

Думку командира перебив регіт сотні.

Вістун Павук надумав інакше:

— Підлої німоти він не буде чіпати, а поїде до багатого вуйка до Америки і там пошукає собі американку.

Командир підходив до сотні. Він повеселішав, ще раз упевнився, що зовнішній вигляд повстанців далеко не віддзеркалює їхнього морального і бойового стану.

Взагалі його й не здивувало, коли довідався, що стрільці так само думають, як і він; що більше — вони вже наполегливо шукають способу, як заховати, в разі обшуку, свої пістолі, гранати, ножі та бритви на випадок депортації.

Готування повстанців до незнаного майбутнього перервало гуркотіння авт американської військової колони, що в бойовій поготові посувалася дорогою з міста Пассав у бік лісів. Про цю колону вже звітував стрілець Джміль, що перший запримітив американське військо.

— Напевне повідомив отой німець із млина, де вояки вчора купили трохи борошна, — сказав командир і зарядив: — Друже Рубач, покличте командира Лагідного і бунчужного Соколенка до мене!

Незабаром троє старшин почали плянувати зустріч із тими незнаними американцями.

ЗУСТРІЧ ІЗ »НОВИМ СВІТОМ«

Сьогодні вже третій день, як сотня перебуває поза роздутими кордонами московської імперії. Стрільці вже вдруге їли трохи зварене на вогні німецьке борошно, заощаджене від учора.

Повстанці жартували:

— Порейдуємо по Німеччині, Італії, Швайцарії, та й вернемося знову на Україну.

Командирові тепер не до жартів. Він, що завжди бував спроможний рішати у завзятих боях, не раз за секунди, чомусь вагався. Бажав би поради від Проводу, але це ж майже неможливе.

Контакт із Проводом можна було б нав'язати, вистачило вислати двох чи трьох зв'язкових, але вдержати зв'язок значно тяжче, треба щонайменше кілька днів, а відділ не може таборувати на одному місці, бо за ним слідкують американці.

У касі сотні не залишилося ані доляра і довше перебування у лісах Західньої Німеччини вимагало реквірування в німців харчів. А це вже не належало до доброї »пропаганди«, тим більше, що завдання рейдуючих сотень ясне: іти на Захід і пропаґувати нашу боротьбу, яку так старанно, за всяку ціну, приховувала від світу Москва.

Після короткої наради із старшинами, сотник Громенко передав команду сотенному бунчужному Соколенкові, а тоді із своїм заступником Лагідним вийшов на дорогу і поволі рушив у напрямі міста Пассав.

Не пройшли вони й двісті кроків, як перед ними спинилося польове легке авто-джіп, а в ньому п'ятеро американців із військової поліції (MP). Американці щось нервово жували, що викликало досить погане враження, і настирливо щось питали їх незрозумілою англійською мовою. Один із них щось рапортував польовим радіо, а інші обступили старшин УПА і вимагали від них здати зброю, показуючи пальцями на пістолі.

За короткий час після радіо-рапорту до старшин УПА з великою швидкістю наближалось двоє авт американських старшин, а за ними їхало біля тридцяти вояків залоги і військової поліції.

Вони спинилися посеред дороги, а з авта вийшов гарний на вигляд полковник. Він подав руку командирам Громенкові й Лагідному і заговорив до них досить доброю німецькою мовою. Побачивши, що в командирів УПА порожні кобури, він негайно наказав військовій поліції повернути їм зброю.

Звернувшись до Громенка і Лагідного, говорив:

— Ми пильно слідкували за вашим рейдом і сподівалися вас уже кілька днів тому. Чи ви з групи Бурляка чи Гломенка?

— Я командир сотні, Громенко, а це мій заступник Лагідний. У лісі таборує моя сотня, — відповів Громенко.

Полковник дуже зрадів. Перепросив старшин УПА і почав щось розповідати своїм старшинам, згадуючи кілька разів прізвище »Гломенко«.

Незабаром усі рушили пішки в напрямі таборування сотні.

Тепер американський старшина засипав командира Громенка питаннями:

— Скільки вас? У якому стані ваше військо? . .

А одне питання звучало так:

— Чи не підкуповували ви чеських старшин, щоб перепустили вас через їхню територію?

— Так, зброєю, — з усмішкою відповів Громенко.

Соколенко за той час привів сотню ближче дороги, де вона зупинилась у густому лісі. Повстанців не було видно, але вони бачили на дорозі своїх командирів, а з ними й чоту американського війська.

Командир Громенко дав знак рукою, щоб сотня підійшла до нього, тоді повстанці почали виходити з густого в рідший ліс. Їм назустріч, поволі й обережно, підходили американці у напівбойовому поготівлі.

А повстанці, приглядаючись їм, не могли вийти з дива: що ж це за військо? Мундири зелені, рукавиці білі, пояси білі, а до цього чудернацтва ще й кожен з вояків щось нервово жував.

Два відділи сходилися, мовчки, все ближче й ближче.

Упіст Нічний не витримав і голосно сказав:

— Ох, брате! Якби так пустити їм кулю біля вуха, то рвали б на всі боки!

Ціла сотня вибухнула голосним сміхом. Американці не розуміли, що сказав Нічний, але сміх повстанців змінив їхній настрій.

Ще кілька кроків і почалося стискання рук.

Радіопередавач увесь час щось говорив через польове радіо. Незабаром з'їхалося ще більше авт із військовими і цивільними, видно, аґентами. Один з них дуже швидко говорив якоюсь слов'янською мовою і захоплювався повстанцями. Це був серб.

— Чекай, братку! Говори повільніше! — спинив його упіст, що колись служив в Українській дивізії і деякий час

побував у Сербії. І вони обидва, з кожною хвилиною, почали все краще порозуміватися.

— Я служив в армії Михайловича, — говорив серб. — Я ж казав американцям, що в східній Європі є багато партизанів, які борються проти комуністів. Учора ввечорі я вас бачив . . .

— Почекай, почекай! — промовив упіст. — Ви бачили нас учора? Де? Коли?

— Як ви вчора забрали в німця муку, він зголосив на поліцію і дві американські сотні рушили до млина.

— Почекай! Почекай! — стримував упіст. — Ми муку не просто забрали, а заплатили за неї німцеві!

— Він так зголосив, — не вгавав серб. — А коли ми приїхали до млина, вас уже не застали і почали роздумувати, в котрий бік ви пішли, але не могли догадатися. Щойно ввечорі побачили кілька палаючих ватр і подалися в тому напрямі. Військо поволі вас оточувало, а я з двома американцями підсунувся ближче і бачив вас біля ватри, чув, як ви співали якусь пісню »Боже Великий«. Потім ви погасили ватри і в лісі запанувала тиша, а я з американцями вернувся.

— Що ж сталося далі? — питав, усміхаючись, упіст.

— Тоді американці оточили ліс і чекали цілу ніч, а рано ми застали тільки кілька погашених ватр. За вами ні сліду, ні знаку не залишилось. Як ви вийшли?

— Ми знали, що американці за нами слідкують, — відповів упіст. — Але не бачили потреби конспіруватися, тому палили вогні в рідкому лісі, а вийшли, за звичкою партизанської тактики, краєм потоку.

Десь із годину тривала ця зустріч. Американці із захопленням робили знімки з нашої сотні. Нарешті, всі вибираються до Пассав.

Повстанців американці примістили на двох великих вантажних автах, а на охорону приділили німецьку міліцію, озброєну американськими рушницями.

Вирушають у дорогу. Попереду кілька лімузинів, з американськими і нашими старшинами, за ними сотня УПА і довга колона американського війська.

Навколо гарний зелений ліс, через який в'ється серпентиною асфальтова дорога.

Кілька »ві ґетс?« і на тому закінчилася розмова з охорон-

цями-німцями. Вони чомусь виглядали дуже пригноблено і справляли враження справжніх »унтерменшів«.

На передньому авті хтось почав повстанську пісню »Із гір Карпат несеться гомін волі . . .« Її підхопили всі повстанці. Голос пісні розлягався по баварських лісах, які так нагадували повстанцям Лемківщину. До того ж у долині показалася річка, подібна до Сяну. Тут повстанці перестали співати. Напевне кожен полинув думкою до Сяну, де вони так героїчно захищали своє право жити на власній, рідній землі.

Але той чудовий Сян залишився понад тисячу кілометрів за ними, а перед ними горішня частина Дунаю. Дунай також не чужий українському війську. Знали його добре давні княжі вої, пили його воду лицарі козацькі, а тепер споглядають його вояки Української Повстанської Армії.

Колона проїхала крізь місто і заїхала до військових касарень, розташованих над самим Дунаєм.

ЗА ДРОТАМИ ІЗ ЗБРОЄЮ

За колоною зачинилася брама, авта спинилися посеред величезного військового майдану. З них зіскочили повстанці, тепер усі дуже мовчазні, немов пригноблені чимось.

Українські повстанці не знали ні меж, ні кордонів. А ось опинилися у військових касарнях, обведених високим дротяним плотом, а решту огорожі творив Дунай.

Великі дво- і триповерхові будинки стоять навколо просторого майдану. У них іще ж так недавно муштрували німецьких вояків на підбій світу, в тому й на загарбання багатої і чарівної України. З тих вимуштрованих німців велика частина лишилася навіки в українській сирій землі. Тепер у їхніх кошарах таборував американський полк, а ось прибула і сотня УПА із своїм командиром Громенком.

Дехто з повстанців уже курив американські цигарки, інші відпочивали в холодку під деревами на траві, а декотрі, не знати й навіщо, мабуть за звичкою, чистили зброю.

До повстанців все більше підходило американських вояків, що з цікавістю приглядалися їм та їхній зброї.

Часто, на знак американського вояка, що він хотів би подивитися на котрогось автомата, повстанець виймав магазинок із набоями і порожнього автомата простягав до зацікавленого. Американець із подивом оглядав чудово вирізьблений або виточений приклад автомата і тоді віддавав його повстанцеві.

Минула година, а від американців нема жодних наказів. Сотенний дентист Зубенко починає нервуватися:

— Що вони? Подуріли? Мені кишки марша грають, а вони напевне питають товариша Сталіна, що нам зварити на обід!

І не знати, чи команда полку почула нарікання д-ра Зубенка, а чи дістала вказівки згори, але незабаром вояцтво вже купалося у військових лазнях, уживаючи якесь пахуче мило. Потім споживало смачний обід.

Після обіду д-р Зубенко знову почав нарікати:

— Що вони собі думають? Що я таке? Канарок? Та я б з'їв удесятеро стільки, як дістав . . .

Його в думці підтримало все вояцтво, але тут уже нічого не вдієш. За видачею харчів, як і за станом здоров'я, наглядає американський лікар, а він добре знає, що для виголодженого й виснаженого в рейді вояцтва найбільшою небезпекою було б раптове насичення.

Увечорі сотню приміщено в одному з будинків. Так після кількарічного сну просто неба, на лоні природи, чи по домівках лемківських хат, повстанці вперше примостилися на вигідних військових матрацах американських ліжок.

Кілька хвилин розмови про бурхливе минуле, а тоді здогади про непевне майбутнє, і незабаром усі затихли. Дехто хропів, а деякі навіть уві сні мацали навколо, чи зброя при них.

Уранці, як завжди у війську, миття, руханка, молитва, а тоді й оце »мізерне« (як нарікали) снідання.

За столами разом із повстанцями сиділи і американці-вояки. Їхні порції були наполовину менші. Вони дуже цікавилися повстанцями, питали щось, частували їх добрими цигарками і дивувалися, чому вони прийшли на снідання із зброєю.

На входовій брамі в таборі пожвавлений рух. Багато авт із військовими старшинами, є і якісь цивілі. Декотрих цивілів, що приїхали з фотоапаратами, до табору не пускають.

Командир Громенко підійшов до повстанців із тією самою усмішкою, що й колись, у лемківських лісах, і сказав:

— Друзі, ми своїм приходом завдали американцям багато клопоту. Москалі домагаються, щоб нас видати їм. Заявляють, що ми воєнні злочинці, що ми служили у німецькому війську. — Він кивнув пальцем і запитав: — Хто з-поміж вас служив в Українській дивізії?

Двох повстанців піднесли руки, а він усміхнувся до них і відійшов до штабу полку.

Чумак, Зірка і кулеметник Смик сиділи на березі Дунаю, що в тому місці був завширшки не більше як сто метрів. По другому боці ріки — широке оболоння, що нагадувало околиці Динова. Там, за Сяном, москалі пильнували Польщі, а тут, за Дунаєм, вони пильнують австрійський нарід.

До гурту повстанців підходило двоє цивілів середнього віку. Чомусь озиралися і це викликало здогад, що їхня присутність тут нелеґальна або напівлеґальна. Вони привітали повстанців словами:

— Слава, друзяки!

Потім передали привіт від Проводу ОУН і від провідника Бандери, поґратулювали за славний і успішний рейд, передали записку командирові Громенкові й відійшли.

Десь під час обіду до сотні прийшло двоє американських вояків із військової поліції. З ними був бунчужний Соколенко, що звернувся до повстанців тільки одним реченням:

— Друзі, сьогодні мусимо скласти свою зброю. Він ізняв з плеча автомата, поклав його під дерево і, не сказавши більше ні слова, відійшов.

Повстанці мовчки подивились один на одного, а потім клали біля того самого дерева свої кулемети, автомати, рушниці й ґранати.

Це була дуже болюча хвилина. Здобути зброю — не раз означало заплатити за неї життям українських патріотів-революціонерів. Тією зброєю повстанці захищали українське населення від напівдиких садистських московських орд. Завдяки тій зброї, на деяких українських землях не раз на протязі місяців панували самостійність і воля. Де ця зброя була в руках вірних синів України, там була і вільна українська церква, громада, школа. З її допомогою український народ воскрешав свою давню славу. Добре озброєні українські повстанські відділи були прикладом і для інших

поневолених народів, які часто пліч-о-пліч з ними воювали проти того ж самого ворога за свою самостійність.

І що за глупота в тих американців? Що за політична наївність? Замість підтримати поневолені народи і дати їм зброю, вони відбирають її від них.

Повстанці відчували велике пригноблення. Вони німо дивилися, як американські старшини вибирали з-поміж їхньої зброї найгарніші автомати з різьбленими прикладами і забирали собі, як »сувеніри«.

Згодом українських старшин і підстаршин почали викликати одинцем на допити.

Мене, Чумака, допитували трьох: перший, гарний на вигляд жидок у цивільному, досить симпатичний американський громадянин, а одночасно, як виявилось у розмові, ще й палкий ізраїльський патріот; другий американський капітан — високий, тоненький, а третій — українець-перекладач, вірний слуга своїх панів, рабської вдачі. До нього я відчув певну нехіть.

Перші питання, дуже офіційні, поставив американець:

— Яка ваша думка про Америку і про американський нарід?

Я ворухнув плечима і спокійно почав відповідати:

— Країна велика й багата, а народ її дав таких людей, як Вашінґтон і Лінкольн, ідеї яких були зразком для всіх президентів і урядів аж до другої світової війни. Але, на превеликий жаль, цього не можна сказати про вашого покійного президента Рузвельта. Він, як і англійський Черчіль, тільки ще більшою мірою, віддав багато народів москалям на поталу. Так жертвою москалів стали мільйони. Я певний, що за цю помилку довго буде платити і американський народ.

Українець-перекладач увесь час нервово писав, а тому, що на другому столі крутилась звукозаписна стрічка, я не сумнівався, що той вірний слуга перекладе мою відповідь слово в слово.

Вислухавши переклад, американець почервонів і досить нервово поставив друге питання:

— А яка ваша думка про німців? Скільки вас служило у німецькому війську?

»Ага!« — подумав я. — »Московська пропаґанда прийшла сюди швидше ніж ми«.

Жидок почастував мене цигаркою, а на обличчі у нього

появилася усмішка. Перекладач, із широко розплющеними очима, чекав на відповідь.

— Моя думка про німців? — уголос подумав я, неначе запитав сам себе, а тоді почав: — Чи знаєте історію України за минулі двадцять п'ять років? Сотні тисяч українських патріотів розстріляли москалі. Мільйони знищені організованим голодом. Чи відомо вам, що українські війська допомогли полякам здобути їхню польську державу, а потім поляки їх підло зрадили? Що французькою зброєю постачена армія Галера не воювала проти москалів, а тільки проти української армії, яка не мала допомоги ні від кого?

І щойно тоді коротко відповів на запитання:

— Думку про німців я зміняв уже тричі. До війни думав, що німці допоможуть нам у нашій боротьбі за самостійність. У сорок першому році, коли вони показали своє справжнє обличчя, я зненавидів їх і згодом брав активну участь у боротьбі проти них. А сьогодні дивлюся на німців як на жалюгідну націю, знищену божевільним фанатиком Гітлером.

Коли ж мова про службу в німецькому війську, то, мабуть, маєте на увазі Українську дивізію »Галичина«. Організування цієї дивізії відбулося проти волі Проводу Визвольного Руху. Проте запевняю вас, що ні один вояк цієї дивізії не йшов служити німцям, а хотів тільки здобути військове знання і зброю для боротьби за Українську Державу. Потім певна кількість їх влилася в УПА і своїм вишколом піднесла боєздатність повстанських загонів.

Моя щира відповідь подобалася ще хвилину тому настороженому американцеві. Тепер допит уже обернувся у розмову. Посмілішав і перекладач. Він запитав:

— Чи думаєте, що людські жертви у вашій боротьбі виправдані?

Я з іронією відповів:

— Вас, американців, загинуло безліч за інтереси інших країн, а ми віддавали своє життя за волю свого народу.

Тут жидок запитав:

— Чи траплялося вам зустрічатися із жидами?

— Так. При УПА було досить багато жидів, між ними й чимало лікарів, які часто в скрутних умовах, без потрібних ліків, робили, що могли, лікуючи поранених. У селі Лубному, в лісі моїх батьків, переховувалася Саломея Бейзен. Вона увечорі приходила до нас і з умовленого місця

за стодолою брала наготовані для неї харчі. Не зважаючи на смертельну небезпеку, мої батьки ризикували і допомагали їй. Бейзени в сорок шостому році виїхали з Польщі десь до Америки, — розповідав я.

Жидок глянув на годинника і попрохав, щоб я прийшов о першій тридцять по полудні, бо зараз перерва на обід.

У кухні був великий рух, брязкотіли тарілки, ножі й виделки. У черзі стояли повстанці вперемішку з американськими вояками, між якими було й чимало галасливих негрів.

По обіді повстанці обступили командира Громенка, а він давав поради:

— На допитах уважайте, бо тут є різні підозрілі типи. Не скажіть щось таке, що могло б пошкодити нашим у Краю чи відділам УПА в рейді.

По обіді я застав у бюрі ту саму трійку, що й рано. Тільки атмосфера тепер була багато приємніша. Капітан розсівся у вигідному кріслі, виклав обидві ноги на стіл і курив одну за одною цигарки. Жидок дивився на приготований заздалегідь список запитань і після відповідей робив на кожнім свою позначку.

— В якому терені ви оперували? — запитав, підсуваючи мені військову мапу західніх українських земель.

Я взяв олівець і обвів овальним колом Перемишль, Динів, Сянок, Балигород, Хрещату, словацький кордон і трикутник, а далі — лінію Керзона, скінчивши рисувати поза Кальварією.

— Чи не могли б ви нам описати або нарисувати ваші військові бункери і шпиталі?

Узявши папір і олівець, я сказав:

— У нашому терені відділи УПА за минулі три роки ніколи не перебували в бункерах. Під землею були тільки шпиталі, маґазини, бюра та малі групи бойовиків спеціяльного призначення.

Далі я почав рисувати два роди бункерів — одні як маґазини, а другі як шпиталі.

— Позначіть на мапі місця бункерів, про які ви знаєте.

Я посміхнувся і протяжно заперечив:

— А-а-а!

Гарний жидок удав, що поставив не влучно питання і почав мені пояснювати:

— Я маю завдання вивчати вашу тактику, тому мене

цікавить не так те, де ваші бункери, як те, в яких місцевостях ви їх будували і яку кількість.

— Наша сотня, — відповів я, — мала їх коло двох десятків. Крім цього мали їх групи різних завдань, були й бункери, якими часто користувалися поранені повстанці, зв'язкові та члени ОУН.

Список запитань розвідника був дуже довгий. На мою відповідь, що частину ліків повстанці діставали з Німеччини, негайно впало запитання:

— Яким шляхом?

Але тут я порадив йому, щоб по такі інформації він звернувся до провідника Степана Бандери. Замість відповідати на деякі інші питання, я скерував допитувача до командира Громенка.

*

На другий день сотню перевезли до Деґґендорфу, до інших військових кошар.

Деґґендорф — маленьке місто. За ним, на чистому полі, навколо величезної площі, що нагадувала великий міський ринок, стояло вісім величезних кількаповерхових будинків-кошар. Поза кошарами, далеченько від будинків, простягалася двометрова заввишки дротяна огорожа, біля якої було чимало насаджених дерев.

Ліворуч від головної брами квартирувало до двох сотень американців, а праворуч у подібному ж будинку розмістилася сотня УПА. Інші будинки були порожні.

Коли сотня розташувалася по кімнатах, бунчужний ішов довгим коридором із списком в руках, відчиняв двері до кімнат і оголошував:

— Тут рій Рубача, тут Чумака, тут Лози, тут Чорного і т. д.

У кожній кімнаті було біля десятки поверхових ліжок із добрими, хоч і досить припорошеними матрацами.

Згодом по два вояки з рою ішли до маґазину по приділи простирал, подушок і коців.

Будучи запобігливим і практичним ще з дому, я одержав цей приділ тричі. Перший — на свою кімнату ч. 6, а чергові два на числа 13 і 14, що ввесь час були порожні.

І ось ці додаткові два приділи за кілька днів стали причиною неприємного випадку.

Був уже жовтень і ночі ставали дедалі холодніші. Про несправедливий розподіл коців хтось зголосив бунчужному Соколенкові. Він, як добрий господар сотні, прийшов на перевірку. Устійнивши велику надвишку приділу коців і простирал на квартирі мого роя, бунчужний казав Смикові, мойому заступникові, негайно перенести надвишку до кімнати почету. Смик порадив бунчужному зачекати на ройового і звернутися у цій справі до мене. Бунчужний розсердився і почав сам стягати коци з ліжок.

У той час я увійшов до кімнати. На моє запитання: »Що тут діється?«, бунчужний не відповів нічого і далі стягав коци. Виникла суперечка між мною і бунчужним, яка від слів перейшла до кулаків.

До кімнати мого роя збіглися повстанці й приглядалися незвичайному »поєдинкові«. Не відомо, як довго він тривав би, коли б не спинив завзятих змагунів командир Громенко одним рішучим словом:

— Струнко!

Глядачі і змагуни виструнчились і завмерли, немов статуї, тільки кров із носів змагунів не спинилася.

На другий день відбувся військовий суд. Трибунал складався з командира Громенка, заступника Лагідного і Грабика, провідника Ярославщини. Бунчужного допитували першого, а тоді викликали й мене.

— Що ви скажете на свою оборону? — запитав командир Громенко.

— Мені дуже прикро, що стався такий випадок, тим більше, що бунчужний Соколенко дуже заслужений старшина нашої сотні. Але, на мою думку, він сам порушив нормальну дисципліну УПА. Повинен був дати мені наказ, а коли б я його не виконав — зголосити мене до командира, а не самому забирати коци. Подруге, я не забрав коців від інших вояків УПА, а взяв додаткові приділи. Моїм першим обов'язком є дбати про краще забезпечення своїх вояків, — відрапортував я.

Проте суд ухвалив, що я маю негайно перепросити Соколенка і віддати один приділ коців хворим і пораненим, а два інші приділи затримати у своєму рої.

Я щиро перепросив Соколенка, а той, з усмішкою, простягнув мені руку до потиску.

Вояцтво з кожним днем дедалі більше пристосовувалося до нових обставин. Почет сотні у своїх наказах на вечірній

збірці до молитви дбав про виповнення наступного дня діяльністю вояцтва. Та інакше було вночі. Пам'ять, що реєструвала в кожного вояка минулі запеклі бої, тепер майже кожної ночі відтворювала їх у снах. А в снах вони виглядали дедалі страшнішими. Раз-у-раз той чи інший вояк починав кидатися у сні на ліжку й придушеним голосом вигукував:

— Смику, бий на ліво! Кидай ґранату! Я поранений! Уважай!..

Пробуджений таким маренням, уставав з ліжка, запалював цигарку й ходив по кімнаті. І тоді не раз бачив, як його сонний друг шукає руками своєї зброї і, не знайшовши, прокидається, сідає на краю ліжка й витирає піт із чола.

Майже щодня до табору приїздило американське тягарове авто з новими рейдуючими упістами із сотень Бурлаки, Крилача, Ластівки, Бродича, Громенка, а також з інших малих груп із Ярославських та Грубешівських відділів. В Україні всі ті сотні перед виходом у рейд мали понад тисячу вояків, а тепер у Деґґендорфі їхня кількість тільки трохи перевищувала півтора сотки. Кожного мучили питання: Яка ж доля решти? Скільком іще пощастить перейти кордон?

Одного дня до табору прибув курінний майор Байда з одним вояком. Він розповідав про свої сутички і бої в рейді, як в одному з таких боїв загинув смертю хоробрих усіма улюблений виховник Зорян.

У Деґґендорфських касарнях упісти далі жили боротьбою в Краю і тільки про неї говорили. Журилися долею відділів Хріна, Стаха і Біра, що перейшли з Лемківщини в Галичину, отже опинилися в зовсім інших умовах. Всі добре знали, що партизанська боротьба найуспішніша на своїх рідних теренах, де кожен вояк знає кожну стежку, всі ліси й переліски, струмки й потоки та мешканців сіл. Незнаному повстанцеві люди не радо дають різні відомості, що особливо важливі в партизанській боротьбі. Цю обережність населення викликали большевики, які вдавались до провокацій — переодягались на партизанів, щоб здобути інформації про УПА.

Одного дня до табору американці привезли кількох повстанців із сотні Бурлаки. Командир Бурлака був одним із найталановитіших, дуже відважних і заслужених стар-

шин УПА. По закінченні другої світової війни його переорганізована сотня діяла в першому районі біля Перемишля і відправила на той світ сотні ворожих вояків навколо цього стародавнього українського міста, що його передали переможці полякам. Знищення військових польських кошар у Пикуличах і паралізування діяльности ворога поза мурами міста — теж заслуги Бурлаки. Тоді вже й передмістя Знесіння і Зеленка стали тереном повстанців. Популярність його імени була така велика, що воно викликало страх у ворога. Знавши це, не один з відділів УПА в бою з ворогом подавав голосно накази по лінії:

— Праве крило Бурлаки вперед! — хоч насправді сотня Бурлаки могла в той час таборувати або й воювати десь аж біля Кальварії.

Командир Бурлака рейдував на Захід з девізою з пісні: »Ми українські партизани, не знаємо, шо то є страх«.

Коли відділи УПА дістали наказ іти в пропаґандивний рейд на Захід, то сотня Бурлаки розпочала його зараз же за кордоном, на Словаччині. Саме в той час Москва з чехами й поляками зосередила там проти відділів УПА свої спільні великі військові сили.

Кількість вояків по відділах УПА тепер меншала з кожним днем, навіть з кожною годиною. Декотрі відділи розпочали рейд трохи раніше, застосувавши більш конспіративну тактику, і вже доходили до Низьких Татрів. Багато з них, мавши труднощі пересуватися більшими відділами, розподілялися на менші групи, що дуже побільшило кількість рейдуючих груп, а з тим і кількість організаторів (здобувачів) харчів. Про тих організаторів харчів за кілька годин уже знав ворожий штаб у Празі й на чеській військовій мапі позначувалось усе більше місць, де перебували повстанці.

Відважний, добре пам'ятливий кулеметник Хомик із відділу Бурлаки, розповідав:

— Наш відділ зводив бої по кілька разів денно, перемога тоді була ще по нашому боці. Ми заходили до сіл, співаючи повстанських пісень, а словаки нас всюди підтримували. Щойно біля Зєліни і річки Вaґ дальший рейд великим відділом став неможливий. Нам довелося відступити. Наш відділ мав тоді біля сімдесят вояків, командир Бурлака поділив його на групи і ми рушили далі, пробиваючись на Захід.

День-у-день повстанці дивилися на головну браму, чи не привезуть більше вояків із відділу Бурлаки. В таборі повстанців його сотні було ще мало і всіх турбувала невідома доля решти вояків, що разом із ним мали пробитися на Захід.

Американці суворо заборонили повстанцям у таборі підтримувати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. Не зважаючи на цю заборону, зв'язок із Проводом ОУН існував дуже справно і систематично.

Крім в'їздової брами, довжелезну огорожу навколо табору стерегли тільки двоє американців, а за ними стежили повстанці. Запас англійських слів у них був просто мізерний, вони підходили до сторожі і там починалася »лекція« англійської мови на завжди однакову тему: німецькі дівчата.

За той час у темний вечір комендант Петя ставав котромусь із повстанців на плечі, перескакував через огорожу і йшов на зустріч із зв'язковим Проводу. Перші зустрічі тривали коротко, а згодом вони стали багато довші, бо відбувалися вже в місті.

Крім передавання пошти від почету куреня до Проводу, і навпаки, він приносив і багато новин із вільного світу.

Одного разу після такої зустрічі Петя сказав до мене:

— Зв'язкові побоюються нашої зневіри і розчарування із зустрічі з українською еміґрацією.

Але в той час хтось почав говорити про своє і я не зрозумів суті того, що сказав Петя.

— Ти щось поплутав, — відповів я, — але тепер іди спати. Завтра приїде до нас український священик відправляти Службу Божу, може ще хтось буде з ним і дещо довідаємось.

Вже минав тиждень перебування повстанців у таборі за дротами. Американські військові харчі робили своє. Повстанці дедалі більше набиралися сили. Американські вояки вже звикли до них, вони дуже любили повстанські пісні і може саме тому ставали щедріші, обдаровували повстанців »жилетками« до голення, пастою до взуття та цигарками.

Сьогодні гарний недільний ранок. Після руханки, вмивання, молитви й снідання, рештки колишнього бойового куреня стояли в трилаві, готові до відходу на Службу Божу.

У великій залі, більше схожій на залю нарад ніж на каплицю, стояло біля півтора сотні повстанців.

Бічними дверима увійшов уже немолодий священик. Обвів поглядом повстанців і вираз його обличчя без слів нам казав, що йому зустріч із повстанцями була така ж приємна, як і повстанцям із ним.

За ним із маленькою валізкою увійшов якийсь чоловік, може паламар або дяк. Згодом увійшли ще й дві дуже гарні молоді панни. Поки священик з допомогою свого супутника убирався в ризи, вояки дивилися на дівчат і злегенька підштовхували один одного ліктем. По всіх кутках каплиці стояли »янголи хоронителі« в американських уніформах, із відзнаками »МР« на рукавах. Крім них, посередині, на лавках, сиділо двоє цивілів, які також стежили за повстанцями.

— Бажаєте тиху чи співану? — запитав напівпошепки священик.

— Співану! — відповів командир Громенко.

Виявилося, що супутник священика був паламарем, тому дякування перебрали на себе Лагідний і Лоза, а диригування співом — командир Громенко. І хоч повстанці вже кілька місяців не мали змоги співати на Службі Божій, проте колишня школа диригента, покійного д-ра Шувара, не забулася і сьогодні хор співав так само добре, як і колись по лемківських церквах чи під час польових Богослужб у лісах.

Гостям було заборонено зустрічатися з повстанцями, але відважні дівчата в час Служби Божої наблизилися до них і своїми гарними голосами збагатили хор. Одна з дівчат підступила до Лагідного й Лози і почала помагати дякувати, вживаючи свого власного молитовника. Перегортаючи його сторінки, Лагідний зауважив записку в молитовнику дівчини, в якій було написано:

— Пробуйте цей молитовник залишити в себе, а наступної неділі обміняємося молитовниками.

Спільне хорове »Вірую« і наприкінці »Боже Великий« вийшли так велично, що по обличчях красунь покотилися сльози.

Відтепер обмін молитовниками відбувався кілька неділь підряд і приносив повстанцям багато вісток. Ми довідалися, що деякі групи повстанців відразу натрапили на зв'язок із Проводом і їх порозміщувано по українських

еміґраційних таборах. Пошта через молитовник розшукала командирові Лагідному його родину, як також і багатьом іншим.

Після кожної Служби Божої американська поліція піклувалася про священика і дівчат. Відділ УПА військовим порядком відходив на квартири, а згодом ставав у чергу по обід. По обіді повстанці надхнені Богослужбою, проповіддю священика та вістками з молитовника дівчат, виходили на подвір'я між будинки кошарів і вигрівалися під теплим осіннім сонцем.

Зараз же за дротами була асфальтова дорога, по якій прогулювалися американські вояки в товаристві німкень. Два велетенські негри вели попід руку невеличку німкеню, ще дитячого вигляду, яка раз-у-раз цілувалася, то з одним, то з другим. Згодом вони звернули з дороги в кущі.

— Видно, що Гітлер помилявся, — жартували друзі, — бо юберменшська синя кров прагне ще й чорної домішки.

Ще не скінчили хлопці жартувати з німкені і негрів, як на дорозі зупинилось двоє старих авт, пасажири яких говорили українською мовою. Вони вийшли з авт, оглянулись і почали перекидати через огорожу табору різні часописи і циклостилеві брошури. Сторожа табору почала відганяти їх, а повстанці запопадливо позбирали всі ті часописи й брошури і якнайшвидше розійшлися по квартирах, щоб американці не відібрали їх від них. Але читання цієї літератури викликало огірчення і палке обурення вояків, бо в ній було повно різних наклепів на УПА; тому повстанці зупинились на назвах тих часописів і брошур та прізвищах їхніх редакторів. Виявилося, що це еміґраційні новонароджені чи й відроджені видання різних політичних партій, а зміст їх усіх був одаковий: якнайбрудніше очорнювання Проводу революційної ОУН і цілої боротьби УПА. А були й такі, що цю боротьбу зовсім заперечували і писали, що УПА — то »вигадка бандерівців«.

Такі огидні й підлі пасквілі були страшним моральним ударом для повстанців. Вони не могли зрозуміти, як можна засуджувати людей, які в найтяжчий час, коли смертельний ворог узявся винищувати наш нарід, стають на його захист?

Чи ж знають ті політикани, що нарід, який не стане на оборону свого національного існування, раніше чи пізніше мусить пропасти?

Чи ж мають вони право засуджувати й зневажати пам'ять тих незлічених героїв, які, без жодної спонуки, добровільно віддали своє молоде життя за рідну землю і нарід?

— Не хвилюйся, Рубаче, — втрутився Павук. — Ти ж чув, як доктор Зубенко казав, що це новонароджені партії, вони ще в пеленках, а тому й такі брудні та смердючі.

Вибух щирого реготу трохи заспокоїв повстанців. Але замислений друг Нічний відклав набік газету і почав піднесеним голосом:

— Цікаво, навіщо вони підкинули нам ці бруди? Вони ж очорнюють нашу боротьбу і провідника Бандеру ще гидкіше за большевиків! Адже москалі в своїх летючках просили нас скласти зброю і зголоситися до них, а вони всіх »помилують«.

— Ось бачиш, — знову почав Павук, — послухав би ти їх, то й пас би сьогодні, щасливий, телята в колгоспі. А тут доведеться ще й воювати із своїми . . .

І цього разу повстанці своїм сміхом підтвердили, що дотеп вдався Павукові.

Цієї ночі довго не спалося повстанцям. Їх мучила думка про те, що між українською еміграцією діють і такі групи, які завдають ударів визвольній боротьбі українського народу. Чи ворог і тут пускає своє жало?

Почались довгі сірі дні. Справжньої діяльности не було, а бездіяльність — бацилі розкладу, що можуть знищити мораль і дисципліну у війську. Тому досвідчений командир Громенко наказав щоденні військові руханки і впоряд. Після сніданку відділ виходив на військовий майдан, робив руханку, а тоді в трилавах крокував маршем під ритм повстанських пісень.

Тоді американці переставали грати у свій бейзбол, інші розчиняли вікна і прислухалися до пісень. На втоптаному колись німецькими вояками брукові марш виходив дуже чітко, а повстанські пісні лунали ще краще і ще сантиментальніше, ніж колись, по дорогах лемківських сіл, бо вони нагадували тепер далеку Україну, а в ній бурхливе повстанське життя.

Але не довелося повстанцям довго радіти руханкою, маршуванням і співами на цій військовій площі, все це заборонили американці під тиском москалів. Большевики оскаржували американців, що в таборі Деґґендорфі вони,

мовляв, вишколюють українських диверсантів проти т. зв. СССР.

Завдяки безперервному зв'язкові з Проводом, повстанці одержували різну допомогу й літературу, а дентист Зубенко дістав, як казав Павук, дентистське сверло і цілі дні сверлив досить занедбані зуби повстанців.

Із тим сверлом склалася досить цікава історія. Якийсь старенький дентист, виїжджаючи на еміґрацію, забрав із собою своє стареньке приладдя, а в тому і кількадесятирічне сверло.

У своєму звіті до Проводу д-р Зубенко доповів, що стан зубів ще молодих вояків досить занедбаний, тому просив про якісь засоби, щоб »підлатати« ними зуби повстанців.

Там хтось натрапив на слід цього сверла. Його відчистили від іржі і »перепачкували« (нелеґально переправили) до табору. Д-р Зубенко дуже зрадів, він зробив пас, позв'язувавши докупи кілька шнурівок, розігнав махове колесо, а далі з допомогою ноги сверло крутилося, аж свистіло. Та на сам вигляд цієї машини і її свисту, зуби вже ні в кого не боліли. Тільки наказ командира і обов'язкова перевірка зубів повстанців дали довгий список безплатних пацієнтів д-рові Зубенкові.

Д-р Зубенко був дуже підупав на здоров'ї за останні дні рейду на Захід і насилу приволік свої ноги. Але тепер на добрих американських харчах здоровшав і ставав дедалі подібний до колишнього Зубенка ще в Динові.

Велику кривду зробили американці повстанцям своєю забороною робити вправи і марші на таборовому майдані. Бездіяльність протягала дні і від'ємно впливала на психіку вояцтва.

Про торги між москалями й американцями за долю повстанців доходили скупі вістки, а більше було здогадів.

*

До табору й далі доходили ще малі рейдуючі групи упістів, і сьогодні прийшло їх п'ятеро з Ярославщини. З оповідання прибулих виходило, що їхній рейд був найлегший. Вони майже ввесь час ішли польськими теренами, як польські партизани АК (Армії Крайової), і користувалися підтримкою польського патріотичного й протикомуністичного населення. Мали тільки трохи клопоту із своїм

одним »поляком«, який не вмів говорити по-польськи, бо народився у Києві. Він, хоч і дуже балакучий, мусів під час кожної зустрічі з поляками тримати язика за зубами.

Для повстанців, що звикли думати: »Ліс наш батько, а нічка мати«, що на протязі кількох років жили в лісах, теперішнє перебування у кошарах за дротами ставало дедалі нестерпніше. Вони виходили на подвір'я, приглядалися до гри у бейзбол або пробували порозумітися руками з американцями.

Якось до групи упістів підійшов малого росту і скромної будови американський вояк, що тримав у руках дві пари боксерських рукавиць. Він пропонував їх одному, другому й третьому повстанцеві, але всі відмовлялися. Та ось звернувся до кулеметника Дуба. Той глузливо засміявся, а Павук підливав оливи до вогню:

— Що? Боїшся цього крілика? Заграй!

Дуб був сильної будови, руки, як довбні, а в боях із тяжким кулеметом справлявся, мов із легким автоматом. Сказав:

— Павуче, ти не будь дурний. За москалів і за »антків« мені Бог простить, але цього щура я не хочу мати на сумлінні.

— Та це тільки спорт. Пусти йому кров з носа! — наполягав Павук. Американець надів рукавиці на руки, а другу пару Павук надів Дубові і зав'язав шнурки. І ось американець уже скаче довкола Дуба, як півень, готовий до змагу. А Дуб став, розкрячивши ноги, як гладіятор із Колізею, і з веселою іронічною посмішкою дивиться на американця. А той, мов оса, скакав довкола Дуба.

Вже за кілька секунд Дуб дістав перший удар у щоку, захитався на ногах, лице його почервоніло із злости і він став войовничим. Витягнув праву руку, як великий молот, і з сильного розмаху бив у бік свого супротивника, але ні разу його не поцілив. Глядачів навколо більшало з кожною хвилиною, а Павук під'юджував Дуба:

— Та ти не шкодуй його, пусти йому кров з носа!

Витренований американець, боксер легкої ваги, перестав нападати і зайняв оборонну позицію, але жоден з ударів Дуба ні разу не поцілив противника. Американець побачив, що тут уже не товариське змагання, а правдивий поєдинок. Він кількома швидкими ударами пустив Дубові червону

юшку з носа і Дуб повалився на м'яку траву, широко розкинувши руки. Такої зневаги Дуб за свого життя не зазнав . . .

Але поза хвилевими розвагами і жартами, повстанське життя в таборі ставало дедалі монотонніше. Американці докладали всіх зусиль, щоб ізолювати їх від зовнішнього світу, а найбільше від кореспондентів і журналістів.

Москалі вперто домагалися, щоб американці передали повстанців у їхні руки. Вони очорнювали повстанців, обвинувачували їх у найгірших злочинах. Американців оскаржували за зраду союзника, за допомогу »фашістівським реакційним елементам« і навіть за »втручання у внутрішні справи Совєтського Союзу«.

Вашінґтон не міг дійти до якогось рішення, бо військові кола були проти передання повстанців москалям, а дорадники і знавці Сходу говорили своє:

— Ми не можемо наражати себе на неприємності з нашим великим союзником через пару сотень якихось там пройдисвітів-авантюрників. Нам Совєти винні мільярди долярів і через тих людей можуть затримати сплату боргів.

*

У німецькій армії вояк мав під пахою витатуйований знак групи його крови на випадок поранення, і ці знаки залишалися на все життя.

Тепер до табору приїхала якась міжнародна комісія у складі сімох осіб, щоб нібито перевірити стан здоров'я повстанців. В той час у таборовій адміністрації було зареєстровано сто вісімдесят шість повстанців, але тільки псевдами.

Комісія розпочала перевірку. Черга повстанців, роздягнених до пояса, підходила до комісії. Процедура перевірки була проста. Вояки з руками над головою підходили по черзі до чотирьох лікарів, а кожен з них при своєму столі дивився і шукав щось під пахою та відзначував на списку псевда. Двох інших членів комісії випитували імена, прізвища і адреси кожного повстанця, але не мали жодного успіху. Покликали командира Громенка і питали, чому повстанці відмовляються подавати особисті дані. Громенко відповів їм запитом:

— Чи можете ґарантувати безпеку наших родин в Україні?

Троє повстанців, що колись були в дивізії »Галичина«, сиділи в поблизьких порожніх кошарах, а на їхнє місце троє інших упістів перейшли »лікарську« комісію, подавши псевда тих, кого вони заступали.

»Стан здоров'я« ста вісімдесят шістьох рук був перевірений і відзначений у списках. Повстанці були вдоволені, але більшість членів цієї »лікарської комісії« не відчувала вдоволення. Вони вийшли з будинку, посідали у велику чорну лімузину і поїхали геть. Залишилося тільки трьох вдоволених і вони ще деякий час розмовляли з повстанцями.

Після перевірки цієї комісії, ставлення до вояків УПА з боку американського штабу в Німеччині дещо змінилося, а разом із тим покращала і опіка над повстанцями.

У ШПИТАЛІ

Наступного дня приїхала друга санітарна комісія, яка вже не шукала гітлерівських плям на вояцтві, а перевіряла стан здоров'я кожного повстанця. Того ж самого дня командира Громенка, мене і Павука повезли до американського військового шпиталю в Реґенсбурзі.

Мале військове авто-джіп мчало по добрих німецьких дорогах. У ньому два американці жували ґуму, свистали й гукали, коли в полі їхнього зору появилась якась молода німка, а троє упістів спокійно сиділи й оглядали баварські краєвиди. У Штравбінґу американці залишили нас із джіпом на дорозі, а самі кудись пішли. За якийсь час вернулися і принесли нам по плящині кока-коли. Ми почували себе досить ніяково, бо не звикли бувати в місті в білий день, ще й без зброї. Це ж бо наше перше мирне перебування в місті за минулі чотири роки. В Україні до міст ми заходили в зовсім інших обставинах, уночі, майже завжди під градом ворожих куль і ґранат.

Американці звернулися до нас з коротким запитанням:

— Окей?

— Окей! — відповів так само командир Громенко, і авто рушило далі. Вояки один по одному повикидали свої порожні пляшки в рів, а ми й далі ловили ґав, витріщаючись на гарні краєвиди, багаті села й містечка, які завжди мали вузенькі брамові в'їзди. Натомість великі міста були майже цілком знищені. Коло деяких міст ще видно перепалені й поскручувані купи заліза, — там колись стояли великі фабрики.

І щойно тепер я почав розуміти, чому то німецький нарід так сліпо й ревно був відданий нерозумному фанатикові Гітлерові. За порівняно короткий час він, немов добрий економіст, розбудував Німеччину у велику потугу. Але потім його політична глупота й сліпий фанатизм, разом із військовим знанням колишнього капрала, ще швидше зруйнували всі німецькі надбання, завдали тяжких утрат багатьом іншим країнам і спричинили загибель мільйонів невинних людей в Європі.

Авто проїхало через величеньке місто Реґенсбурґ і ось зараз в'їжджає у велику браму військового шпиталю.

Після реєстрації (з допомогою перекладачки-німкені), що на картці виглядала так: капітан Громенко, сержант Чумак і капрал Павук, адреса — військовий табір Дерґендорф. Зареєстрованим дали шпитальний одяг і примістили їх по кімнатах. Командира Громенка і мене поклали в кімнаті з двома ліжками, а Павука в іншій палаті, разом з американцями.

По кількох лікарських оглядах і впорскненнях, нас більше не турбували, і дні для нас потягнулися довгі й сірі.

На обличчі командира Громенка відбивалася велика журба. Він повільно походжав по кімнаті й майже не випускав цигарки з уст.

На третій день у шпиталі мені зробили операцію горішньої щелепи, де вже починала псуватися кістка; при цьому якийсь американський студент-медик без потреби вирвав мені кілька зубів. Потім почали впорскувати мені в сідницю недавно винайдену пеніциліну, що викликало жарти Громенка, а ще більше Павука.

У неділю нас одвідали люди з Українського Червоного Хреста, а також з ОУН, і принесли нам найкращі подарунки: українські книжки та українсько-англійський словник.

Командир Громенко майже щодня ходив на лікарські огляди правого плеча, яке неправильно зрослося після тяжкого поранення у боротьбі на Волині, а також другої рани з наступу на Кузьмину, ще тяжчої, бо відібрала йому зовсім здібність до родинного життя. По довгій консультації, лікарі прийшли до висновку, що задуманих операцій не слід робити.

Коли вже Павук поглузував до схочу з мене, настала і його черга. Лікарі зробили кілька спроб оглянути найбільш приховану частину його тіла, але — даремно. Такої зневаги з себе Павук не міг дозволити, а тим паче в присутності сестер. Лікар, не мавши іншого виходу, привів Громенка і мене, а з ними ще й двох дужих санітарів-негрів та сестру німкеню. Через неї, як перекладачку, лікар попрохав командира Громенка, щоб той намовив Павука піддати себе оглядові. А Павук іще більше соромився, бож свідками огляду будуть ще й я та Громенко, і рішуче заявив:

— Ні!

Лікар, якому вже було забагато цієї Павукової сором'язливости, наказав негайно зробити огляд. Два негри міцно тримали Павука, а сестра стягала з нього штани. Павук зарив лице в подушку, а лікар довгенько дивився на те неподобне місце. Після огляду, Павук зірвався, підтягнув штани, і без жодного слова подався до своєї кімнати. Мені котилися сльози від сміху, але коли побачив Павукове обличчя — мені стало його жаль. Скільки ж моральности й чесноти в цього шляхетного українського селянського хлопця! Хто зна чи щось подібне можна найти в багатьох інших пацієнтів цього шпиталю.

Майже половина пацієнтів правого крила цієї будови — венерично хворі. А біля шпиталю не раз видно молоду німкеню з великим негром. Їхня поведінка огидна.

Коли б Павуків лікар був хоч трохи чутливий і вислав з палати сестру, чия присутність була причиною Павукового стиду, то обійшлося б було без цієї смішної і понизливої одночасно комедії для вояка перед очима його командира, який у нього був, без сумніву, найвищим авторитетом.

Вже минала половина грудня, починалася баварська зима і в деякі ранки було видно паморозь на траві. Командир Громенко мовчки переходив з кутка в куток, сотні разів міряв цю маленьку кімнату. Я виписував із словника

англійські слова, було їх у моєму зошиті понад триста і понад половину з них я уже знав напам'ять, але з цілком хибною вимовою.

Кілька разів Громенко, я і Павук ходили разом у кіно в театральній залі при шпиталі та дивилися на геройських американських ковбоїв. До головного фільму були й обов'язкові додатки: кадри, що показували велику приязнь Сталіна й Молотова до Трумана та інших західніх політиків.

ВИХІД НА ВОЛЮ

Найкращим днем для нас у цьому величезному чужому шпиталі була неділя, бо тоді нас відвідували хоч і незнайомі, але такі близькі й рідні українці.

Минулої неділі такі відвідини принесли досить добру, а одночасно й дивну вістку.

»Всі повстанці з Дерґендорфського табору вже звільнені«, — розказував якийсь молодий, дуже симпатичний одвідувач.

— Коли ж їх звільнено і де приміщено? — нетерпляче допитувався командир Громенко.

— Генерал Клей визнав їм право політичного притулку і вже наступного дня їх звільнили дуже дивним способом. Забрали всіх повстанців на важкі тягарові авта, підвезли біля міста Ляндсгуту і на чистому полі, без жодних документів, випустили, сказавши: — Ідіть собі, куди хочете!

Була пізня ніч і понад двісті вояків рушили в напрямі світел міста. Там розшукали український табір і частина їх залишилася у ньому, а решту вже наші люди відвезли до табору в Реґенсбурзі.

Командир Громенко засипав того відвідувача питаннями, а тоді, немов сам до себе, досить голосно проказав:

— Нерозумні американці, обмотані московською пропаґандою, бояться їх такою мірою, що навіть панічно, конспіративно, звільняють повстанців. Як хитро й інакше використала б таку нагоду Москва . . .

Він на хвилину замовк, а тоді іронічно посміхнувся і закінчив:

— А в нас є такі політики, які вірили колись в німоту, а сьогодні вже вірять в американське визволення нашого народу.

Кілька днів пізніше два американці з польової жандармерії привели Павука до кімнати Громенка і моєї. Командирові Громенкові сказали:

— Збирайся!

Вони вже мали для Громенка і Павука шпитальне звільнення. Уся та процедура виглядала досить серйозно, американці поспішали, а повстанці між собою радилися. Становище було непевне. Я подумав:

»Якщо вони так крадькома їх звільняють, то тут немає певности, чи не видадуть вони своїм добрим союзникам командира Громенка, щоб бодай хоч трохи підлатати з ними той союз, що був останньо трохи надщерблений рейдуючими відділами УПА«.

— Візьми-но з моєї шухляди гострий шпитальний ніж, — звернувся я до Павука, — але так, щоб вони не зауважили!

Павук попорпався у шухляді й непомітно встромив собі ножа за пояс.

Друзі відходили. Я став на струнко, а командир потиснув мені руку і з усмішкою сказав:

— Чумаче, не бійся. Я маю малу »пукавку« й у випадку клопоту — ми тих героїв вишлемо до св. Петра.

Я іще раз помахав рукою крізь вікно друзям на прощання, та вони вже цього не бачили, бо саме проїздили джіпом крізь шпитальну браму.

Дні минали дуже повільно, а я дуже тужив за друзями, з якими пережив кілька веселих і небезпечних літ.

Я вже вдруге перечитував »Холодний Яр« і знову брався за вивчання англійських слів.

Сьогодні латинський Свят-Вечір. Німецька обслуга шпиталю його відчуває, а в американців цього святкового настрою взагалі не видно. Я увечорі пішов до театральної залі і просидів два ковбойські фільми, розумів їх дуже мало, але побачив череди худоби, американські краєвиди, гори і багато трупів індіян.

Коли вернувся до своєї кімнати, думав про майбутню вільну Україну і багату тематику, яку матиме тоді вільна українська кіностудія. Скільки відчайдушних боїв не раз малої групи повстанців проти тисяч ворогів! Сотні кіло-

метрів небезпечних переходів зв'язкових! Життя в підземних шпиталях, нарешті, сотні героїчних рейдуючих груп по цілій східній Европі, в такій тоталітарній московській імперії . . .

З такими думками я і заснув.

Наступного дня, вже десь в обідню пору, мене збудила на диво гарна сестра-негритянка удвох із сестрою-німкенею. Вони казали мені йти по різдвяний обід.

— Ґуд! Ценк ю! — відповів я. Устав, умився, підголився, накинув на себе свій синій шпитальний халат і пішов до їдальні на обід.

Дивувався вчора, що так спокійно й непомітно, на англійський лад, проминув Свят-Вечір, а сьогодні побачив, що день Різдва Христового, за їхньою традицією, є днем відпочинку, смачних страв і роздавання подарунків.

Я стояв у черзі між американськими вояками й старшинами і не міг надивуватися, який багатий був той різдвяний обід. За столами біля тридцять кухарів, на столах повно різних страв. Усяка риба, різні м'ясива, городина, садовина, солодощі, включно з різними оріхами й цигарками. Коли б списати це все у меню, вийшла б книжечка на кільканадцять сторінок.

Накладений мені американський алюмінійовий полумисок горою тих страв, я поставив перед собою і — замість їсти — полинув думкою далеко-далеко в свою улюблену Україну. Вона така багата, а тепер така пограбована напівдикими москалями. Там уже третій із черги в її історії під большевицькою Москвою страшний штучний голод. Тисячі людей залишають Україну і мандрують у світ-заочі. Багато їх жебрає по Галичині, якої — завдяки відділам УПА — Москва ще не спромоглася так знищити. Я не думав про їжу, а тільки гаряче бажав, щоб оці страви якимось чудом перенеслися зараз до підпільних шпиталів у карпатських лісах і нагодували поранених вояків . . .

Хтось торкнув мене пальцем і, показуючи на полумисок, щось казав по-англійськи. Біля мене стояв американець. Я зрозумів його без перекладача, подякував і почав їсти. Це була половина якогось смачного рака, ще в мушлі, потім узяв із собою малу пачку горіхів і подався до своєї кімнати.

За кілька днів я дістав від командира Громенка досить незрозумілу й сумну записку, в якій прочитав:

»Чумаче! Я опинився в українському таборі в Регенсбурзі і зараз перебуваю серед вояцтва. Трохи розчарований... Вірю, що скоро побачимося й поговоримо.

Щиро здоровлю,

Ваш Громенко.

P.S. Чи можете сидіти на кріслі?«

Читаючи цю записку, я сидів лише на половині крісла. Я усміхнувся, устав, почав ходити по кімнаті й усе перечитував не дуже ясну записку. В той час до кімнати, без стуку, зайшли ті самі американці, що недавно забрали командира Громенка і Павука.

— Каман! — сказав один і став біля дверей, а другий залишив кімнату і кудись вийшов.

Я скинув із себе шпитальний халат і піжаму та перебрався у свій поношений військовий однострій. Спакував у свою партизанську торбу передані мені українські книжки і вже був готовий до від'їзду. Хоч американці поводилися в шпиталі дуже службово й офіційно, проте після записки командира Громенка я залишив усякі пляни дій на випадок видачі мене москалям. Все ж моя рука мимоволі намацувала в правій кишені штанів чеську пістолю.

Джіп мчав шаленим темпом на південь. Повз миготіли телефонні стовпи, пролітали якісь малі оселі. Американці почали співати, а тоді один із них витягнув пласку пляшку і по кількох добрих ковтках передав її другому, а той решту дав мені. Це був німецький »шнапс« із сильним смородом нафти.

По годині, а може й більше їзди, показалися світла якогось міста. Перед містом авто спинилося. Американці казали щось мені, але я їх не розумів. Тоді один дав мені знак рукою вийти з авта. Я виплигнув на дорогу, а американці, немов утікаючи від когось, з місця рвонули до міста.

Навколо холодна й темна ніч. Вже останні дні грудня 1947 року, але на землі ні снігу, ні паморозі. Я сів над ровом, закурив американську цигарку і замислився:

— Який ідіотизм! Залишити людину край поля без жодних документів... Де я? Тепер зима, в Україні вже, мабуть, морози й сніги, а тут лише суха трава... Скільки там тисяч таких, як я, перебуває десь у лісі, на снігу? А скільки по підземних шпиталях, без достави харчів, без ліків? А родина? О, Боже! Де вона? Чи живуть вони всі?

Уже минає три роки відколи польські комуністичні банди вигнали з Лубної біля Динова решту незамордованих кудись на Схід. А де живуть сотні тисяч виселених геройських українців-лемків, яких тиран Сталін хотів переселити колись на Схід? До цього не допустили відділи УПА. А тепер він змобілізував цілу Польщу, щоб їх переселити, але вже не в Україну, а до Східньої Прусії під Польщею.

Я навіть не зауважував, що кінчав курити вже третю цигарку. І не знати, чи від курення, чи від тих думок, але мені почало макітритися в голові і я, поклавши її на свою військову торбу, заснув.

І ось мене мучать сни: я допомагаю винести пораненого з бою, а ноги не слухаються. Я з усієї сили тягну пораненого, бо вже близько чути постріли, десь близько ворог. І раптом страшний гуркіт танка... Я прокидаюся, чоло укрите холодним потом. Дорогою повз мене гуркотом їде до міста важко наладований ваговіз. Підводжуся, вішаю торбу на ліве плече, рукавом обтираю спітніле чоло і трясучись від холоду, швидким кроком рушаю у бік світел.

Ритмічним військовим кроком по добрій німецькій асфальтовій дорозі швидко наближаюся до міста. Ось уже й перші будинки. Настрій у мене покращав і я почав сам із себе глузувати вголос:

— Ну, брате, така твоя доля. Зараз треба зайти до готелю і переночувати. Та ба, нема краватки, відповідного одягу і грошей. Овва! Коли б то!

Ніч пізня, вулиці порожні, а мені і дивно, і смішно. Іду крізь якесь місто, навіть не знаю, як воно зветься. Вже минуло чотири роки, відколи я отак ішов вулицею Перемишля. Відвідував я, правда, ще й міста Дубецьке, Динів та Бірчу, але там уже треба було разом із друзями пробивати собі шлях зброєю.

Перейшов чималий міст і на невеликому майдані побачив двох німецьких міліціонерів.

— Добрий вечір!

— Добрий вечір — відповіли.

Я перепросив їх і запитав, як зветься місто. Вони перезирнулися між собою, а тоді один із них запитав:

— Чи ви український партизан?

— Так, — відповів я.

Німець дуже чемно сказав, що місто зветься Ляндсгут,

що тут є український табір, а до нього вже прийшло багато українських партизанів.

Показали мені дорогу. Недалеко звідси. Я подякував і за кілька хвилин говорив своєю рідною мовою з поліціянтом на брамі українського еміґраційного табору.

В УКРАЇНСЬКИХ ТАБОРАХ

— Добривечір! Чи то, може, вже ранок? — сказав я на привітання.

— Добривечір! Та вже невдовзі буде й ранок, — поглянувши на годинника, чемно відповів поліціянт.

— Я називаюся Чумак, один з упістів. Під ваше місто мене привезли американці. Чи не міг би я приміститися у вашому таборі до завтрього?

— Та щось зробимо. Через наш табір уже перейшло багато упістів, — розповідав симпатичний поліціянт. — Ви напевно втомлені і хочете відпочити. Не буду затримувати вас, прошу тут хвилину почекати, а я повідомлю кого треба.

Додав: »Перепрошую«, і кудись пішов.

Незабаром вернувся з чоловіком середнього віку і сказав:

— Друже! Ви підете відпочивати на квартиру цього пана. — Він ще щось хотів сказати, але втрутився »пан«:

— А ти його не задержуй політикою, а дай чоловікові відпочити . . .

В кімнаті господаря його дружина і гарненька донька зготували на примусі чай із солодкими сухими тістечками, що я дуже смакував.

Вони мали тільки одну маленьку кімнатку, а в ній кілька еміґраційних валізок, невеличкий столик, на ньому кухонне начиння і примус, три стільці, одне вузьке залізне ліжко, а коло нього ще одне польове ліжко на шістьох патиках. Дівчина застелила для мене своє польове ліжко, а сама накинула на себе якийсь зелений плащ і кудись вийшла з кімнати. Щойно в ліжку я подумав, що ця інтеліґентна дівчина мусіла йти досипляти решту ночі десь у подруги.

Уранці зв'язковий купив на станції два квитки до Реґенсбурґу, а гостинний господар провів нас до станції. Вже в поїзді я пригадав собі, і дуже жалкував, що не записав прізвища того господаря, тож не зможу вислати йому листа з подякою за щире прийняття.

У вагоні люди придивлялися до вояка якоїсь невідомої армії. На мені був зелений вовняний, дуже зношений однострій, щоправда, дбайливо позашиваний і вичищений. Але будь-який необережний рух міг довести до катастрофи, коли б, раптом, блиснули гола спина чи коліна. Подібно було й з чобітьми, що блищали від американської пасти, але маленькі латки на них не дуже пасували до цього блиску. В найкращому стані були ще шапка-мазепинка, військовий пояс із тризубом і портупея через плече.

Я дивився у вікно поїзду, спостерігаючи краєвиди і особливо вільний рух німців на кожній станції. Вони ще так недавно панували над більшістю підбитої Европи, а тепер усе втратили і опинилися на невиданих в історії руїнах своєї країни. Тепер запопадливо бралися до відбудови її, і хоч перебували під військовою окупацією, проте мали більшу свободу, ніж за недавньої диктаторської сваволі та гніту.

Я звернувся до зв'язкового з проханням розповісти мені, як він пережив війну і попав на еміґрацію, чи чув він про нашу боротьбу в Краю. Зв'язковий був колись учасником Української Дивізії і перебував у Сербії. Почав розповідати про свої воєнні пригоди, але потяг уже прибув до Реґенсбурґу і він мусів припинити свою розповідь.

У таборі я зголосив свій прихід службовому Беркутові, а той привів мене до невеличкої залі, в якій було досить густо розміщених на польових ліжках біля чотирьох десятків повстанців.

Два дні ходив я із друзями по місті та по великому таборі. Третього дня упісти одержали цивільний одяг, зібраний мережею ОУН та активними прихильниками Визвольного Руху поміж досить бідними українськими еміґрантами по таборах.

Я дістав чорні полатані штани, сірий красий (із прожилками) піджак, досить добре пальто, брунатну з білими смужками краватку, і — як казав Петя — був готовий до виступів на цирковій арені.

Багатолітня, набута в Краю свідома дисципліна вояцтва

УПА, зберігалася добре і тут, на Заході, аж до зміни одностроїв. Під час зустрічі з командирами вояки зривалися з місця на струнко, »били« рукою до дашка. А тепер, у цивільному одязі, вони почували себе ні в сих, ні в тих, і не знали, як поводитися. Павук радив: дати їм усім по торбі і вислати все те »жебрацтво« до Кальварії на відпуст.

Ситуація упістів не була приємна. Утікачі жили на мізерній ласці міжнародної організації ІРО, а повстанці опинилися без документів на ласці утікачів. Загальна таборова кухня мусіла дещо відбирати від утікачів (еміґрантів), щоб нагодувати і упістів, для яких не було жодних приділів.

Почет плянував розіслати повстанців малими групами по різних таборах утікачів, а моїм бажанням було бути приділеним до групи, яка мала від'їхати до українського табору в Міттенвальді, і я про це сказав командирові Громенкові.

— О ні, брате! Ви їдете з групою до табору в Байройті і там за неї будете відповідати.

Я пробував відмовлятися, відваги надав мені цивільний одяг, бо напевне цього не зробив би в уніформі.

— Чумаче! — дещо підвищеним тоном сказав командир. — Я думаю, що ми вояки, і це наказ.

— Так є, друже командире! — відповів я і підкинув рукою до голови без шапки.

Командир усміхнувся, потиснув мені руку і сказав:

— Їдете завтра, візьмете із собою п'ятнадцять упістів. Старайтеся якось влаштувати всіх. Мені звітуйте щотижня. Раджу не втручатися в еміґраційну колотнечу, бо це порожній мішок вітру.

НА ЧОЛІ ГРУПИ В БАЙРОЙТІ

На другий день я зголосив свій відхід. Зв'язковий роздав залізничні квитки і шістнадцять повстанців рушили пішки до станції, а далі поїздом до незнаного табору в Байройті.

У вагоні вояки жартували, не звертавши уваги на німців, що із зацікавленням споглядали на них.

Павук нагинав великі криси якогось капелюха, а свої полатані штани закрив старим пальтом. І нарікав:

— Погляньте, яка там, біля вікна, гарна німка сидить. І коли б не ці подерті »пантальони« і ця »шляпа«, я зараз нав'язав би з нею романс...

Вояки сміялися, а з ними й я, хоч мене мучили різні думки. Я пригадав собі, як півтора року тому командир Громенко був вислав мене з двома роями під словацький кордон, на гору Хрещату, будувати підземний шпиталь. Там я на протязі трьох місяців покуштував самостійного командування, до якого належало: забезпечити вояків харчами, ліками, амуніцією, вбранням, узуттям, командувати в боях і будувати шпиталь.

Але навіть тоді я не переживав так, як оце тепер. Тоді була зброя в руках, у відділі добра дисципліна, а в кожній хаті населення вітало і щиро гостило своїх повстанців, чим тільки могло. А ось тепер я їду з групою кудись до невідомого табору і маю за них відповідати, але не знаю, що там робити і як забезпечити вояків і себе.

Із мого колишнього роя є тільки кількох вояків, а решта — з різних теренів, тож я досить журився призначеним мені завданням.

Поїзд спинився на станції Байройт і група моїх військових цивілів пішла містом у напрямі українського табору, розміщеного у великих військових кошарах.

Величезна, давно не мальована, залізна брама табору навстіж розчинена. Біля неї великий військовий кошаровий бльок, а до нього прибудована маленька вартівня, над входом до якої висить напис двома мовами: »Таборова поліція«.

Вояки саме проходили крізь таборову браму, коли їм назустріч вийшов із поліційної станиці досить грубий будовою тіла й поведінкою, кілька днів неголений поліціянт, із якоюсь палицею в руці, і владно запитав:

— Ви хто такі й чого хочете?

Повстанці з посмішками перезиралися, а зв'язковий сказав:

— Це наші партизани, я хочу сконтактувати їх із паном Миськовим.

— Чекайте, чекайте! — вигукнув всевладний поліцай і почав давати накази: — Ви, — звернувся до зв'язкового, — ідіть до пана Миськова.

Другого поліцая вислав по коменданта поліції, а тоді звернувся до повстанців:

— А я за цей час зроблю трус.

Упісти перезирнулися знову і звернули свої погляди на мене, що трохи глузливо, а трохи із жалем дивився на цього духово ницого поліцая. Жалував, що це не в Краю, де населення так щиро вітало повстанців, не раз наражувало себе і на небезпеку. Я підступив до поліцая і сказав:

— Знаєте що, пане? Я не радив би вам робити трус. Ми маємо багато зброї і різні бомби, може якась розірватися, тоді пропадете ні за цапову душу . . .

— Ну добре, зачекаємо на пана коменданта, — сказав, почервонівши, поліцай.

Повстанці стояли мовчки, декотрі нервово курили цигарки, а в кожного на обличчі було видно жаль.

— Щось мені видається, що наш пропаґандивний рейд не виходить надто успішно, — сказав котрийсь із упістів.

— Не будь дурний! — відповів Павук, — вони просто трохи спізнилися з оркестрою, яка зараз вийде нас вітати.

Розвеселені Павуковим жартом, повстанці засміялися і не зауважили, що біля них уже стояло двох незнайомих і зв'язковий.

— Це друг Миськів, а це пан майор Олійник, комендант поліції, — відрекомендував зв'язковий.

Із вислову зв'язкового можна було догадатися, що друг — це член ОУН, а той високий пан — не член.

Я не придивлявся до друга, бо за нього був чомусь певний, натомість спостерігав пана майора. Це ж комендант поліції табору, до якого я призначений із моєю групою без жодних пашпортів чи особистих посвідок, а до того ж — він »не наш«, як мене повідомлено ще в Реґенсбурзі, не дуже й прихильно ставиться до людей із Визвольного Руху.

Але на диво комендант поліції виявився дуже інтеліґентним і вирозумілим чоловіком. Він розпитував про боротьбу в Краю, про здоров'я повстанців, а згодом звернувся до друга Миськова із запитом:

— Як із приміщенням і прохарчуванням повстанців?

Це означало, що ввесь тягар прохарчування повстанців спадає на плечі людей з ОУН.

— Пане майоре, — відповів друг Миськів, — кімнати для них готові, а решта — »чим хата багата«.

Повстанці, один за одним, потиснули комендантові руку, а тоді пішли за другом Миськовим на призначені квартири.

По одному, а то й по двоє повстанців розподілено по маленьких кімнатах, де вже жили »свої«, що дуже радо їх приймали, нагодували хто чим міг. Але вже на другий день виникла складність із харчуванням повстанців, бо всі таборяни діставали їжу із спільної кухні, а для упістів жодних приділів не було. Проте добрі й щирі кухарі нелеґально видавали їм смачну на той час юшку.

На третій день припав Свят-Вечір і друг Миськів, разом з іншими друзями й подругами, приготував для повстанців святочну вечерю, дуже щедру, хоч і бідну. Борщ, вареники і якісь солодкі американські коржики заступили традиційні дванадцять страв. Крім повстанців, на вечері були ще й дві гарні дівчини, друг Миськів і немолодий уже професор Дудко, родом з Полтавщини. Всі бажали одні одним веселих свят, колядували, а потім співали повстанських пісень, але чомусь сумних. Навіть і пляшка, що також з'явилася на столі, не викликала пожвавлення.

Кілька хвилин по дванадцятій всі розійшлися по своїх квартирах. Тільки я пригноблений і задуманий іще довго ходив по величезній таборовій площі. А думати було про що:

— Там, в Україні, ще тисячі повстанців по селах, у бункерах і лісах. Вони десь біля ватри святкують Свят-Вечір і діляться хіба самою картоплею. Але настрій у них веселий, їхні колядки й пісні бадьорі. Там сніг, мороз і тисячі святково прибраних природою ялинок. Там — мета життя, воно наповнене ідеєю, гордістю та завзяттям. Населення також віддалося цій нерівній боротьбі, воно повністю підтримує повстанський рух. Без його допомоги боротьба УПА і ОУН була б зовсім неможлива .

І згадувалися святкування раніших років. Торік, саме на Свят-Вечір, відбувся на Порубах бій, а пізно ввечорі була й свята вечеря в селі Рибному. Два роки тому святу вечерю ми споживали ще по полудні в селі Ясенів, а вночі відбувся кількагодинний бій у Бірчі . . Після бою довелося пролежати кілька тижнів у підземному шпиталі . А ще раніше на Свят-Вечір я завжди був із батьками, на селі, куди приїздив із міста . . .

Сьогодні цілий день сіяв дрібний дощик і я замислений навіть не зчувся, як у мої діряві чоботи просякла вода, і я почав труситися від холоду. Тоді пішов на свою квартиру, до панства Мудрих. Тихенько роздягнувся, сів на

ліжко і хотів уже лягати спати, але думки далі не давали спокою:

— До якої ж лихої години здався цей пропаґандивний рейд, із якого пропаґанди, як кіт наплакав! Американці, перелякані московською інтервенцією, приховували повстанців навіть від кореспондентів. Українські табори поділені на якихось »своїх« і »не своїх«, а люди на еміґрації бояться большевиків іще більше, ніж населення в Краю.

Як зовсім інакше я уявляв собі наслідки цього пропаґандивного рейду!

Про українських повстанців, або бандерівців, як їх популярно називають в Україні, гуло по цілій Східній Европі. Майже в кожній її частині десь переходила менша чи більша рейдова група УПА, і там уже ворог говорив про тисячі бандерівців. Отож, нарешті, по кількох століттях перебування в неволі та страшного лихоліття, наш народ знову підноситься, відроджується українське лицарство. Зерно національної гідности, посіяне Шевченком, Міхновським, Петлюрою, Коновальцем, Бандерою, Чупринкою і Стецьком та іншими, росте, дає плід, множиться. Український нарід не тільки бореться за свою самостійність, а також мобілізує поневолені Москвою народи до боротьби.

Під час рейду я думав:

— Ще кілька тижнів і напевне декотрим нашим відділам пощастить пробитися у вільний світ, а тоді наші еміґранти, і ми, спільно з ними, продемонструємо перед цілим західнім світом велику всенародну й успішну визвольну боротьбу в Україні, без жодної моральної чи матеріяльної допомоги із-зовні. Скажемо, що Захід обрав хибну й облудну політику, бо допомагає Москві, а не поневоленим народам. З корогвами, священством і тисячами українців вийдемо на вулиці міст. Нашими плякатами й летючками скажемо цьому засліпленому комунізмом і масонерією Заходові, що сьогодні уже прийшов час для волі народам і людині, а не для деспотичної імперії під кривавим тираном Сталіном.

Але це були тільки недавні ще мрії. А якою виявилася еміґрантська дійсність?

Надворі світало, починався день Різдва Христового 1948 року. Змучений своїми думками я заснув, а вони ще раз навідали мене уві сні.

Гарна і добра співачка, пані Мудра, довго трясла мене

за плече, поки розбудила, щоб збиратися до церкви на різдвяну Службу Божу.

У церкві, і біля неї, був великий натовп людей, а серед них і шістнадцять повстанців. Вони без колишніх своїх уніформ, у старих цивільних недоносках, дуже незручно почували себе.

Після Служби Божої до повстанців підходило багато людей, розпитували їх про новини в Краю.

*

Минали тижні. Повстанці двічі на день ходили до кухні по »нелеґальну« зупу, а в таборі буяла стихія політиканства і майже кожного дня творилися нові або відроджувалися старі політичні партії.

Більшість населення табору була ідейна і солідаризувалася з Краєм та його боротьбою. Але була й менша, дуже активна група, яка ставилася неґативно до УПА і ОУН та засуджувала їхню боротьбу з окупантами України. Крім цього, було чимало виразно підозрілих типів і хитрих москалів, які подавали себе за українців.

Повстанці трималися добре. Все ж я побоювався, що незабаром бездіяльність і політиканство можуть підірвати дисципліну серед них, тому попрохав друга Миськова, щоб дістав одну велику кімнату, в якій усі упісти жили б разом. Це дасть мені змогу мати кращий нагляд і підтримувати серед упістів свідому дисципліну. Така необхідність була зумовлена і тим, що упісти далі були частиною Української Повстанської Армії, себто частиною тих, що так героїчно боролися й гинули, та тих, які ще й тепер борються або поранені лежать по підземних бункерах у лісах України.

До занепаду дисципліни й до деморалізації могло легко дійти, на що складалося багато причин, а саме: бездіяльність, брак харчів і одягу, а передусім оті політиканські провокації.

Значна частина упістів не мала вишколу і підготовки ОУН, бо до неї не належала. Вони були тільки свідомі українці. Бачивши кривду, вчинену ворогами українському народові, хапали до рук зброю і масово вступали до УПА. Боролися, як герої, за Українську державу.

Їхній вишкіл — лише військовий, багато з них мали великі бойові заслуги, виявляли велику відвагу. І саме

тепер я побоювався цієї відваги. Вони ж бо могли легко роз'юшити носа якомусь політиканові, противникові УПА.

На щастя, досі таких випадків ще не було. Все ж я сушив собі голову, як створити такі обставини, за яких не було б таких побоювань. Найкраще дати їм якесь завдання, розгорнути якусь діяльність, — думав я, і вже почав складати певні пляни.

За кілька днів був зорганізований шоферський курс із добрим інструктором, інженером Польовим із Полтавщини, що чудово викладав повстанцям свої теоретичні і практичні знання. Вони вже кілька разів розбирали й знову складали старого »Мерцедеса«, а згодом і їздили, але тільки по таборовій площі, бо стан і вік машини не дозволяли зареєструвати її і вживати на дорогах.

Оці нові шофери тепер не раз жалували, що не вміли їздити автами в Краю, тому й мусіли нищити всі здобуті від ворога автомашини.

Курс кінчився і треба було думати про якесь інше зайняття. Тоді негайно розпочато курс англійської мови, що тривав кілька місяців. Колишні, із словника вивчені англійські слова доводилося наново перевивчати, а найбільше терпів бідний язик. І не раз через хибну вимову виходило щось таке, що повстанці реготалися до сліз.

Упісти зживалися з таборовим життям, мали популярність між таборовиками і. . молодими дівчатами. Найбільше незадоволення вони відчували через свій мізерний одяг, бо не раз треба було сидіти в кімнаті, а в той же час у недалекій таборовій залі відбувалися забави. На забави упісти мусіли йти по черзі, вони домовлялися між собою і позичали в одного штани, у другого взуття, ще в іншого блюзку. Така »комбінація« давала можливість тільки трьом упістам, з-поміж шістнадцятьох, у пристійному вигляді йти на забаву. Потім, на наступну забаву, йшли вже троє інших.

Документів далі не було. У своїх листах командир Громенко потішав, що вони будуть за кілька місяців, покищо, є великі труднощі, бо їх треба кілька соток.

Брак документів ускладнював харчування упістів, дуже часто такі труднощі їм чинили різні люди з таборових управ.

Час від часу упістам допомагав професор Чужак. Він дуже прихильно ставився до повстанців, мав змогу їм

допомагати, бо був завідувачем таборових магазинів. Деколи приносили кусень сала чи м'яса »таборові паскарі«, що їздили по німецьких селах і обмінювали різні речі на харчі.

Одного дня поліціянти перешукали цілий табір, шукаючи якогось німецького бика. Слід того бика довів їх майже до бічної таборової брами, а далі зник. Одному повстанцеві розповідали »паскарі«, що бика перед брамою взули у великі черевики, отже далі він уже не йшов босий.

Наступного дня хтось приніс до таборової кухні кільканадцять кілограмів м'яса і сказав, що це приділ для упістів. Можливо, м'ясо було навіть із того »взутого« бика. Повстанці жалували, що не могли подякувати цій щирій і жертовній людині, яка воліла лишитися анонімною.

Якось по обіді мене викликав до свого бюра комендант табору. Вже в перші дні, коли я зголосив комендантові табору свій прихід із друзями, він виявив велике незадоволення. Тепер виклик мене до коменданта не ворожив нічого доброго.

— Пане Чумак! Чи довго ще будете зі своїми хлопцями в моєму таборі? — запитав, навіть не привітавшись.

Комендант сидів у великому вигідному фотелі. На моє привітання не відповів. Він не був людиною якихось інших переконань, ані прихильником якоїсь іншої політичної партії. Це був раб і вірний слуга своїх панів, яких смертельно боявся.

За свого вже досить довгого життя він мав тих панів над собою чимало. Спершу служив вірно австрійському Франц-Йосифові, згодом Пілсудському і його наступникам у Варшаві, потім німцям, а тепер — американцям. Ризикувати своїм добробутом за якихось там українців він не збирався.

— Чому питаєте, пане коменданте? — відповів я запитанням.

— Ну, знаєте, це ж табір, мене контролюють згори, а ви без документів нелеґально перебуваєте в моєму таборі.

Багато друзів із дивізії »Галичина« розповідали мені про те, скільки то клопоту мали вони з таборовими управами, коли хотіли дістатися до таборів. Як часто в тих управах чинили їм перешкоди саме ті, які колись ту Дивізію організували, а тепер, у таборі, заради власної шкури зовсім від усього відпекувались.

Упісти були в багато кращій ситуації, тому я, сівши

напроти коменданта, іронічно підсміхався. Мені хотілося сказати: »А чи знаєте ви, пане комендант, що не один упіст віддав своє життя, рятуючи друга в бою?«, але стримався, бо подумав, що такий тип цього не зрозуміє, натомість запитав:

— А що ви думаєте?

— Ви мусите мати офіційний приділ вищої інстанції ІРО до мого табору, або якнайшвидше з нього вибратися.

— А чи не допомогли б ви нам одержати документи? — запитав я.

— Ну, що ви? Ви ж знаєте, це нелеґальна справа, а за такі речі чекає кримінал . . .

Я підвівся з крісла, запалив цигарку і пройшовся по директоровому кабінеті. Я думав: »Чи ж знає цей бідний чоловік, який він справді бідний? Чи не спадало йому будь-коли на думку, що наш щедрий і жертовний нарід перебуває в неволі власне завдяки таким рабам, як він? Хто змалює колись у повістях і романах ганебну діяльність подібних до нього типів за часів змагань Хмельницького, Мазепи, Петлюри та боротьби УПА й ОУН?«

Я спинився і спокійно звернувся до коменданта:

— Пане комендант, прийміть до відома, що коли ми живемо тут нелеґально, то ви за нас не відповідаєте. Ми не »ваші«, а ви не »наш« комендант. Нас звільнили американці, можете звертатися до нас через них. З табору не можемо виїхати, бо не маємо документів, а щоб ви були певні за свою посаду — пишіть рапорт до своїх зверхників. Але тільки правду.

І я вийшов із кабінету таборового коменданта.

Наступного дня до табору приїхала американська військова поліція, забрала мене і повезла на станицю СіАйСі у центрі міста.

На станиці мене викликали до канцелярії якогось старшини, в ранзі капітана. Він гукнув на перекладача і на порозі з'явився українець з табору, якого я знав лише з вигляду і чув, що його кличуть Андрієм.

Старшина сидів на кріслі, ноги мав сперті на столі, читав якийсь журнал. За хвилину він запитав через перекладача:

— Яке непорозуміння виникло між вами і комендантом табору?

Перекладач почав перекладати, але я спинив його, бо

несподівано для себе самого зрозумів ціле запитання і почав відповідати:

— Комендант хоче, щоб ми вибралися з табору, бо не маємо документів і офіційного призначення. Будь ласка, скажіть, що робити? Без документів нас ніде не приймуть, а пашпортів не можемо одержати.

— Чи не могли б ви дістати їх у таборовій управі? — запитав капітан.

— Ні, — відповів я.

Американець, видно, добре знав нашу справу, бо припинив розмову про непорозуміння з комендантом табору і почав розпитувати про боротьбу в Україні.

— Як часто ідуть ваші зв'язкові з Німеччини в Україну? — запитав.

— Не знаю, — відповів я, — бо такі справи дуже засекречені.

Американець почастував мене й перекладача цигарками і знову запитав:

— А чи не могли б ви з нами співпрацювати?

Я на хвилину зупинився, думаючи, що відповісти. Нарешті, сказав:

— Тільки під умовою, що одержу дозвіл від свого проводу.

Капітан обминув мою відповідь і вернувся до документів:

— Покищо, документів не можемо вам видати. Старайтеся дістати їх якось від ІРО.

Він вийняв із шухляди дві пачки цигарок, подав їх мені й сказав:

— Ґуд бай!

Я вертався до табору пішки, по дорозі придивлявся до руху в місті. У виставових вікнах (вітринах), на диво, було вже дуже багато різних товарів. Я пригадав собі колишню торгівлю і в мене зродилося бажання знову працювати в тій ділянці. Що більше думав про це, то дужче розпалювалася моя уява. »Ось якби так мати свою крамницю, не було б проблем з харчуванням повстанців«, — подумав я і одночасно уголос розсміявся. — Адже в кишені нема ані пфеніґа, а я мрію про крамницю! І я зосередив свої думки на майбутньому: »Мені вже двадцять шість років. Знання у мене тільки військове і торговельне, але із жодного з них тут хліба не їстимеш. А що ж далі?«

З такими думками пройшов я крізь таборову браму. Тут мене зупинив комендант поліції, майор Олійник:

— Чого зажурився, Чумаче?

— Поважання, пане майоре! Знаєте вже про мою зустріч із комендантом табору?

— Так. Але не журіться, така наша вояцька доля. Я щось подібне переживав у 1921 році . . .

Та тут хтось покликав майора до телефону і розповідь його обірвалася. Я пішов на свою квартиру.

В кімнаті застав я великий рух. Павук ходив по кімнаті з картоновою коробкою і розділяв між друзями якісь ласощі.

— Що сталося? Звідки дістав? — дивувався я.

— Тітка з Америки прислала пакунок! — із задоволенням відповів Павук і пхнув мені в руки велику плитку чоколяди.

Повстанці також веселі, жартують і їдять солодкі американські сухарики.

Увечорі друзі грали в шахи, а Павук лежав горілиць на ліжку і сам до себе говорив:

— Який то хлоп дурний! Замість продати чоколяду і купити собі гарні »портки«, то »керпакета« пішла за один день, ще й живіт болить . . .

Усі вибухнули реготом.

Ще кілька монотонних днів нудного таборового життя. Та ось несподівано дістав я листа з Америки, який незабаром змінив життя повстанців у таборі.

Мій земляк Васильовський написав до свого багатого дядька в Америці про те, що до табору прийшов упіст із Лубної, Чумак. Дядько Васильовського був українським патріотом, жив в Америці понад тридцять років і перед війною переслав досить щедру суму грошей на побудову читальні в його селі. Допомагав грішми і своїй родині. Довідавшись, що з його рідного села прийшов повстанець, він вислав Чумакові патріотичного листа, а в ньому й п'ять долярів. У заміну просив прислати йому якийсь сувенір з УПА.

Я дуже зрадів листом і долярами, а незнайомому дядькові Васильовського вислав свій військовий пояс і пряжку, на якій був гарно вирізьблений тризуб.

П'ять долярів! Це ж перший поважний »капітал« у моїх руках від кількох років. Що з ними робити, я не знав.

Поклав у кишеню і пішов на другий поверх, до таборового клюбу, що його популярно називали »картярнею«.

У клюбі було багато людей. Одні грали у карти, інші в шахи. Кімната повна тютюнового диму.

— Сідайте, пане Чумак, сказала пані доктор Бачинська. Вона була одинокою жінкою в клюбі й досить завзято грала в карти.

— Чи хочете, щоб я кібіцував*? — запитав я.

— Ні, сідайте, заграємо.

— Не маю грошей. Ні, маю аж п'ять долярів, але за жодні скарби вони в карти не підуть, — жартував я.

Партнери пані д-р Бачинської кудись поспішали і я залишився з нею сам. Д-р Бачинська була головним таборовим лікарем, а чоловік її, інженер Бачинський, був відповідальним адміністратором кільканадцятьох тягарових авт ІРО, також цього табору.

Дуже товариська пані доктор любила грати в карти, тому часто її, одиноку жінку, можна було застати тут, у товаристві самих чоловіків.

— Кажете, що маєте п'ять долярів? Хто вам їх капнув?

Я розповів, хто мені прислав.

— Думаю відкривати фабрику або крамницю, — таким самим жартівливим тоном відповів я.

— А ви щось на тому розумієтеся? — спитала вона вже поважно.

— Це мій другий фах.

— Ага! Це добре, робіть щось. А коли б вам була потрібна поміч, то я вам дещо допоможу, — знову поважно сказала пані доктор, а я подякував їй, взявши все за жарт. Люди з клюбу почали розходитися, я пішов сходами вниз до своєї кімнати, де застав повстанця, Гудиму. Він покривав політурою різьблену рамку, яку сам вирізьбив у таборовій різьбарні.

— О, гарна річ! Сам робив?

— Так, — відповів Гудим.

— А скільки вас на такому курсі?

— Біля тридцятьох.

— І що будеш з ними робити?

— Кілька продам, інші подарую знайомим. Знаєш, деякотрі таборовики їх купують і висилають до Америки.

*) Кібіц (з німецького) — це той, хто сам не бере участи в грі, а тільки спостерігає і любить коментувати гру.

— Сумніваюся, чи твоя продукція вже готова до Америки.

— Чому ні? Дивись, яка гарна?

— Подивлюся завтра! Надобраніч! — пробурмотів я уже сонний.

Всі групи вояків УПА, розміщені по таборах, були організаційно пов'язані з командуванням УПА на Заході. Але тільки організаційно, економічно командування не могло їм допомогти, бо не мало жодних засобів.

Дехто з повстанців одержав дозвіл робити заходи, щоб виїхати до рідні за океан. Інші чекали з дня на день, що їх покличуть іти до Краю. А тим часом минали місяці, повстанці й далі жили на ласці добрих таборових кухарів і таборових людей. Таке животіння не було мені, завжди зарадному, до серця, і я роздумував:

— Це нікуди не годиться! Ми, молоді люди, і не можемо собі зарадити? Мусимо щось робити. Але що? Ні в таборі, ні в місті праці не дістанемо, а тим паче без документів.

Я ходив по таборі, заходив до кількох верстатів — кравецького, різьбарського, шевського — і всюди діставав однакову відповідь:

— На навчання можемо прийняти, але про заробітки нема й мови.

Надвечір, вертаючи на квартиру, я зауважив, що біля брами у невеликій будівлі хтось обмивав великі таборові протипожежні авта. Вони були в такому знищеному стані, що цілий табір міг легко згоріти, поки хтось витягнув би їх гасити вогонь. Але вони давали мізерний заробіток кільком людям, яким заздрили інші таборовики.

Я звернув увагу на приміщення, що видавалося мені дуже підхожим для влаштування в ньому таборової крамниці. У таборі було до трьох тисяч українців-еміґрантів, без жодної крамниці.

Ідея добра, тільки трохи фантастична. Правда, в мене, в кишені, є п'ять долярів, ще й півобіцянка пані доктор Бачинської. Не думавши довше, я пішов до канцелярії поліції.

— Пане майоре! Я маю плян, тільки не смійтеся!

— Що за плян? — запитав майор.

— Хочу відкрити в таборі крамницю і затруднити моїх »дармоїдів«. До вас прохання: чи можу перевезти пожежні

авта до таборової стайні, яка стоїть порожня, а в цьому приміщенні відкрити крамницю?

— Друже Чумаче! Ви ж знаєте, що я не проти, але офіційного дозволу не можу вам дати.

— Пане майоре, я тільки цього й хотів, тому й прийшов до вас по пораду. Я дуже вам вдячний. Подав йому руку і на прощання сказав: — Якщо наш приятель, комендант табору, буде дуже гніватися, порадьте йому знову писати листа до СіАйСі.

КООПЕРАТИВА УПА

Хідником ішли люди, хтось сказав »Добривечір«, але я нічого не чув і не бачив. Я уже мріяв про успіх свого наміру. Не раз чував від людей: »Коли б гроші, то й не одне зробив би!«. Я самих грошей не прагнув. І пригадалося мені, як ще в Динові, мавши тільки сотку, закуповував товару на кільканадцять соток. Звісно, потім мав клопіт із викупом векслів.

Доводилося не раз прохати в багатого жида позики, а той добряга позичав, але не одразу, а кілька хвилин перед крайнім строком. Він ніколи не відмовив і я дивувався, що жидок такий добрий! А пізніше, за кілька років, тато мені сказав, що за ті гроші він жидові ручив.

Тепер я знов хотів жити, змагатися, допомогти своїм друзям і не бути тягарем для інших. З тією думкою я спинився під дверима мешкання панства Бачинських і постукав.

— Вітаємо партизанів! — привітала мене пані доктор.

Пан інженер відклав набік свій часопис і налив по чарці. Всі троє випили і завели розмову. Я розповів про життя і свої пригоди у повстанських загонах, а вже пізно ввечорі вирішив іти додому. Про позику не відважився питати. Поперше, я не мав тут ручителя, а подруге, ще так недавно добра ідея виглядала мені тепер занадто наївною.

— А як ваші торговельні пляни? — запитала несподівано пані доктор.

— Краще не згадуйте! Мені здається, що той намір — нездійсненний.

— Що ви? А чому ні?

— Може б ви зрадили мені дещо із своїх торговельних таємниць? — запитав жартома інженер Бачинський.

Я почав розповідати про свої пляни, а пан інженер сказав:

— А чому б не спробувати? Що можете втратити?

— Моїх триста марок і ваших п'ять долярів, — відповіла за мене пані доктор, поклавши на стіл триста марок.

— Що будете в тій крамниці продавати? — питав далі пан інженер.

— Все, що можна буде дістати, і що потрібне таборянам, почавши з городини та садовини, що їх можна дешево купити в околиці Штутґарту.

— Це дуже добре. Я вам випозичу авто, тільки шоферові треба буде щось заплатити.

Я подякував за позику, за пораду й авто і незабаром пішов, задоволений, до своїх друзів. Хлопці ще не спали і я урочисто їм проголосив:

— Друзяки! Відкриваємо в таборі крамницю!

Гудим, Нічний і Сержант неприховано глузували з цієї моєї »витівки«. А інші зацікавлено слухали, як я у подробицях з'ясовував свої пляни. Я навіть одразу призначив, хто з них буде в тій крамниці продавати, запропонував, щоб підприємство назвати: »Кооператива вояків УПА«. Свої пропозиції я піддав голосуванню друзів.

Багато з тих юнаків оце вперше в своєму житті голосували. Пропозиція пройшла майже одноголосно, бо тільки санітар Зірка утримався.

Півгодини пізніше таборові пожежні авта помандрували до колишньої кінської стайні, а в їх приміщенні почалося ґрунтоване прибирання. Хлопці запопадливо працювали. Павук, уже вправляючись на продавця, догідливо раз-у-раз запитував:

— Прошу, чим можу служити? . .

На другий день повстанці робили з дощок полиці, а ввечорі я із шофером поїхали по крам. Шофер на ввесь голос виспівував коломийки, що заколихували мене втомленого і я заснув у кабіні.

За триста марок накупили товару й навантажили ним велике авто. Задоволені верталися до Байройту. П'ять долярів ще й далі були в кишені!

Опівночі розбуджені повстанці розвантажували з авта куплений крам. А була тут усячина: капуста, морква, нова

картопля, горох, салата, огірки, якісь сливи, цибуля, черешні ... Я дораджував, як укладати товар, робив калькуляції, накинувши тридцять відсотків, і писав картки з цінами. Оскільки, покищо, приміщення і продавці були безплатні, то й ціна на городину вийшла багато нижчою за місцеві ринкові ціни.

Шофер заплати не прийняв. Він обміняв собі за справжню каву мішок картоплі та досить багато сала, з якого добрий кусень ще й подарував повстанцям.

На квартирі я іще раз подав указівки й інструкції: Нічному й Ромкові про обслугу і продаж товару, а інших просив, щоб їм допомагали, а сам, уже майже на світанку, поклався спати.

Трохи побоювався, чи друзі впораються із такою працею, бож моїх вказівок могли й не засвоїти. В той час, як я тлумачив їм своє, вони насолоджувалися огірками, цибулею й салом, уминаючи давно некуштовані ласощі.

Я прокинувся вже пізно вранці, визирнув у вікно і ледве вірив своїм очам: перед крамницею стояла досить довга черга. Людей уже три роки годували порошкованими харчами та ерзацами, тому вони стужилися за свіжою городиною і тепер радо купували її.

Було, правда, й кількох щасливців, що мешкали в кошарах по боках табору, там мали свої грядочки з деякою городиною.

Я напився чорної кави і знову вибрався на закупи до міста. По дорозі хотів зайти ще й до крамниці, але там був надто великий рух, тому тільки помахав рукою задоволеному й усміхненому другові Нічному.

Йдучи до міста, я плянував дальший розвиток новоспеченої кооперативи.

У телефонній книзі вибрав найгрубшим друком подану адресу гуртівні, відписав собі її і подався туди.

Гарненька і діловита німочка, як виявилося пізніше, власникова донька, прийняла мене чемно. Я подав їй свою записку з назвою й адресою кооперативи, і запитав:

— Що можна тут купити?

— Маємо декотрі сорти товару на картки, а є й інші, вільні. Імпортована садовина продається без карток, але в обмеженій кількості.

— Я вчора їздив до Штутґарту і там закупив досить

бсагато товару, тому мені сьогодні бракує марок, маю тільки доляри.

Вдоволена німкеня заявила, що радо приймає доляри, сказала мені розглянутися по крамниці, а сама побігла на другий поверх по батька.

Мені було трохи ніяково, що в мене тільки п'ять долярів, а прийшов до великої гуртівні як великий купець. Напевне німець зараз розчарується.

— Та що мені? — заперечував я свої сумніви. — Німці знищили й пограбували цілу Україну, а я маю соромитися своїми п'ятьма долярами? Сьогодні п'ять, а колись, може, буде й п'ятсот, тоді й закупи будуть приємніші.

Я почав оглядати крамницю. Тут були оселедці, квашена капуста, помаранчі й цитрини з Італії, — добрий товар для табору.

Огрядний лисий німець виявився добрим купцем і приємним чоловіком. Він закликав мене до свого кабінету й тут я щиро й відкрито розповів йому про табір, про нову й одиноку в таборі крамницю-кооперативу, а тоді вийняв і поклав на стіл своїх п'ять долярів.

Німець виплатив мені багато більше за них від офіційного банкового курсу. Я сказав німцеві записати виплачені йому марки на рахунок моєї кооперативи і несміливо запитав, чи міг би дістати в нього якийсь малий кредит.

Німець хвилинку подумав, а тоді відповів:

— Уділяю вам тим часом кредиту до висоти 200 марок. А далі все буде залежати від успіху вашого підприємства.

Увечорі друзі знову по-військовому розвантажували друге авто товару і носили до крамниці. Нічний уже десь знайшов величезну колодку, прикручував її до дверей і промовляв:

— Вже маємо багато товару і треба уважати.

— Гадаєш, що хтось міг би обікрасти партизанів? — запитав Бурий.

Увечорі на квартирі повстанців на столі стояло в торбі два кілограми борошна, були й коробка порошкованого молока, пачка маргарини й чимало городини. Я вдоволений починав книговодство, а Каня й Павук смажили налисники. Павук зазначав на кусникові паперу, скільки й кому вже їх дав. Перевертав налисники підкидуванням угору разом із сковородою, що йому досить удавалося, бо на під-

логу падали тільки декотрі. Він відразу підіймав їх і клав на сковороду.

Нічний походив із заможної господарської родини, та й сам був дуже господарний, тому й швидко вибивався на керівне місце. Він розподілив працю в крамниці й у кімнаті, декотрих призначив мити начиння, інших варити, так кожний мав якесь зайняття.

Раненько всі вже були на ногах. Поголившись, зварили снідання і чекали, щоб відкрити крамницю о годині восьмій. Я ще лежав у ліжку, прислухався до моторної праці друзів і був удоволений успіхами. Нічний і Ромко виявилися добрими продавцями, що й зменшило мені клопіт.

— Не товчися! — сказав до когось Нічний. — Чоловік кілька днів намучився, дай йому відпочити!

Він так говорив про мене, що вже хотів уставати, але почувши репліку Нічного — вирішив ще трохи подрімати і заснув.

Уві сні знову торгівля, ще фантастичніша. Повстанці вже тепер директори, елеґантно вбрані, до них усміхаються гарні дівчата. Вони висилають командирові Громенкові гарне військове вбрання й елеґантні чоботи. А ось, навпереміну, сниться мені, що вони всі на великій забаві в однакових темних убраннях із білими метеликами-краватками...

Але в цю гарну сон-мрію втрутився голос Зірки:

— Чумаче, тебе шукає комендант табору.

— Поклич його до кімнати . . .

Я натягнув штани, нап'яв сорочку, обтер мокрим шматком лице і почав зачісувати своє неслухняне кучеряве волосся, як до кімнати увійшов комендант табору.

— Пане Чумак! Я більшої анархії у своєму житті ще не бачив і їй мусить прийти кінець! — замість привіту вигукнув комендант.

Це саме думав і я, і так мені кортіло зробити кінець цій анархії та присмарувати комендантові на долішню частину 25, щоб міг тепло спати кілька тижнів без накриття. Такої самої думки був і Зірка, він демонстративно тримав у руці кия, вирізаного колись на прогулянці, в лісі, а на його обличчі було видно схвильованість. Комендант також то червонів, то білів . . .

Зірка став біля дверей, немов хотів загородити комендантові вихід. Я думав, яку тактику застосувати. Кілька місяців тому приїзд повстанців до табору викликав у ко-

менданта неспокій, він боявся втратити свою посаду, боявся за свою шкіру. Тепер він ще більше подразнений, бо повстанці відкрили свою крамницю, щоб не бути для мешканців табору тягарем . . .

В кімнаті тихо. Посередині стояв комендант і поглядав то на мене, то на Зірку, що вже заспокоївся і обтісував ножем палицю.

Що ж говорити до такої людини? Його треба побити іронією, думав я, і по досить довгій мовчанці промовив:

— Добридень, пане добродію! Тоді, як ви хотіли вигнати нас із табору, ми договорилися — ми не »ваші«, а ви не »наш« комендант. Так і тепер. Біжіть до свого кабінету і рапортуйте своїм начальникам про те, що ми чесним трудом заробляємо собі на життя.

Я підійшов до дверей і широко їх розчинив.

— Чи не краще дати йому кілька буків? — запитав Зірка.

— Ні, хай іде, його і буком не спам'ятаєш!

Комендант прожогом вибіг із кімнати і почимчикував до свого кабінету, а друзі ще довго обговорювали комендантову візиту і побоювалися, щоб не прийшов наказ закрити крамницю.

За кілька годин біля крамниці спинилося американське авто з трьома військовими поліцаями. Вони ввійшли до крамниці й зробили ґрунтовний трус — шукали »нелеґального краму«. Але не знайшли бо його не було. В своїй обережності я таку комедію передбачав.

Тоді запитали, де закуплено з італійським написом на скриньках помаранчі й цитрини. Їм дали перший рахунок із гуртівні, а один із них запхав його собі в кишеню і сказав до мене:

— Каман!

Так я, напіварештований, під ескортою поїхав до квартири СіАйСі.

В канцелярії був той самий капітан, що й першого разу, але сьогодні він зустрів мене непривітно, навіть вороже. Наказав обшукати всі кишені, але — крім листа від командира Громенка і списка шістнадцятьох псевд — поліцаї нічого не знайшли. Тоді капітан почав випитувати про справжні прізвища повстанців.

— Вірте мені, що я не знаю, — відповів я. — Повстанці мають рідню в Краю, якій загрожує небезпека, тому в нас сувора конспірація.

— Яка причина, що вам у таборі не хочуть дати документів?

Видно, що перекладач Андрій був лише механічним перекладачем, бо американець української проблеми ні в Україні, ні в таборі не розумів. І я почав вияснювати:

— Пане капітане! Німці валили держави одну за одною, а наш нарід відважився поставити їм спротив. Згодом такий самий сильний спротив ми поставили московській червоній імперії, брутальність якої вам, людині вихованій у вільному світі, важко зрозуміти. Наша 250-тисячна повстанська армія, з підтримкою українського населення, успішно бореться і сьогодні, без жодної закордонної підтримки. Наш Провід вирішив вислати кілька відділів на Захід, щоб розпропаґувати нашу визвольну боротьбу і показати правдиве обличчя московської тиранії. Пробиваючись на Захід, більша частина повстанців упала в боях, а ті, що уціліли, зголосили свій прихід вашому командуванню. І коли ваш уряд боїться москалів, то як можна вимагати зфабрикованих документів від лидини-раба, яка живе тільки для себе самої?

— Америка найбільша потуга світу і вона нікого не боїться! — вигукнув капітан, як добрий американський патріот.

— Ну добре! — вів я далі. — А як пояснити нашу справу? Генерал Клей, за згодою вашого уряду, уділив нам право політичного притулку. Хіба ж так тяжко вам дати кожному повстанцеві й клаптик паперу? Чи можете собі уявити, що французькому чи голляндському повстанцеві, який опинився б в Англії, англійський уряд не видав би документів, побоюючись Гітлера? Аджеж бачите самі, що хоч ваша держава велика, багата і могутня, а нарід ваш жертовний, проте курс вашої політики хибний, за що колись заплатить ваше молодше покоління.

Капітан зідхнув, простягнув мені цигарку, я узяв і продовжував:

— Тепер уявіть собі моє становище. Під моєю опікою є шістнадцять вояків, за якими роки завзятої боротьби. Кожен із них має за собою не менше сотні боїв, кожен завзятий і відважний. Але без документів не можуть дістати ні праці, ні таборового приділу харчів, а жити якось мусять. І я боюся, що коли не забезпечу своїх людей харчами, вони самі здобудуть їх у німців, навіть силою.

Не забувайте, що німці в моїй країні пограбували тисячі штук худоби і мільйони тонн збіжжя, повбивали багато людей. І ось ця наша крамниця, про яку ви дістали рапорт і яку ваші люди тепер перевірили, забезпечує нас харчами і одягом, а згодом наш Провід виробить нам документи і все буде гаразд.

Капітан виявився не тільки чесною і шляхетною людиною, а також і вирозумілою.

І ось ми пили каву з паперових чашок і ще довго розмовляли на різні політичні теми.

Пізно по обіді американське авто привезло мене до табору. Я розповів друзям про розмову з капітаном, а потім пішов до друга Миськова, провідного члена ОУН, щоб обмінятися думками.

Дні минали веселіше. Повстанці були затруднені, я майже щотижня купував купон матеріялу котромусь із них, а той ішов до таборового кравецького верстату, де йому радо шили убрання.

У таборовому лікарському кабінеті, що був під наглядом пані доктор Бачинської, лікувалися повстанці, а пані доктор Цісик ремонтувала їм їхні зуби. Інша громадянка, пані Целевич, що відзначалася аристократичною поведінкою, також часто відвідувала повстанців і давала їм цінні поради.

Позику панству Бачинським я повернув, а відсотки вони жартома призначили на »бойовий таборовий фонд«.

Життя повстанців у таборі покращало. Вони придбали собі багато друзів, хлопців і дівчат, яких часто запрошували до себе на свою повстанську квартиру.

Гудим уже мав гарну дівчину, Ромко теж закохався по вуха, а гарний із себе Зірка — вже втретє. »Цим разом — казав він — уже поважно«. Дуб, Каня, Бурий і Бистрий любили шахи, а Павук, Сержант і Юзьо кудись часто ходили, але ніхто не знав де, бо це була їхня таємниця.

Напроти триповерхової будівлі, в якій жили повстанці, стояв такий самий блюк, тільки з іншим розташуванням приміщень. Колись це був розваговий будинок для війська, а тепер тут приміщувались школа і культурний центр табору. У школі навчалося багато гарних дівчат і хлопців. Декотрим було вже понад двадцять, такі »наздоганяли« втрачені для навчання роки під час війни. Група дівчат з цієї школи жила в малій бурсі, що була над кімнатою повстанців. Вони, дівчата, кільканадцять разів на день

збігали згори й вибігали нагору сходами, завжди з веселим дзвінким сміхом.

Їх усіх добре знав Зірка, а я кілька разів на день вітався з ними коротким »добридень«, але насправді жодної з них не знав ні на ім'я, ні на прізвище. Я також уже придбав собі темнозелений напіввійськовий костюм і нові чоботи, бо довго не міг призвичаїтися до цілком цивільного одягу. Дівчат обминав. У мене був холодний розрахунок, мовляв, зустрінеш дівчину, закохаєшся, а тоді що? Таборове життя закінчиться, а майбутнє зовсім невідоме.

За свій молодий вік я мав стільки відповідальних функцій, що тепер не хотів на себе брати ще й родинних зобов'язань. Краще ні. Ану ж завтра вишлють до Краю, тоді доведеться нести по Карпатах ще й той тягар у серці.

Завтра неділя, треба йти до церкви. І я запитав друзів:

— Чи маємо чисту білизну?

— Так, Каня виправ і поніс до якоїсь жінки прасувати, — відповів Юзьо.

Я вирішив випрати й одиноку пару своїх шкарпеток. Роззув чоботи, узяв на босі ноги ходаки й пішов у сутерини (підвал) до спільної пральні. Понад довгим коритом був ряд кранів, під якими дівчата прали білизну, а між ними й одна гарна дівчина з бурси.

— Добридень!

— Добридень — залунало з обидвох боків.

Я сам не знав, як випрати свої зовсім зношені, вже з дірками, шкарпетки, ще й без мила, бо забув взяти із собою. Кинув одну шкарпетку до корита, а другу почепив на крані й пустив крізь неї воду. — »Нехай сама переться, а я за той час покурю«, — подумав.

Клубки диму кружляли під стелею і виривалися крізь мале віконце надвір, а я спер ногу на якійсь пачці й думав про закуп товару до крамниці. Я уже досить наїздився за товаром по баварських дорогах, а тепер плянував вислати Нічного, може він справиться з цим завданням, адже має практику в крамниці і знає, який товар потрібний, знає добре й ціну.

А тим часом крізь шкарпетку лилася й лилася вода.

— Пане Чумак, що ви робите? — запитала, всміхаючись, гарна дівчина.

Замислений, я озирнувся, пригадав собі, по що сюди прийшов, і сказав:

— Перу шкарпетки.

Дівчина голосно розсміялася, взяла мої шкарпетки і почала прати.

Я аж почервонів від сорому, був готовий зараз провалитися навіть під землю.

— Я вам виперу їх, висушу і поцерую, — сказала дівчина.

— Не вірю, що з них можна ще щось зробити, — ледво промовив я, муркнув »перепрошую«, залишив дівчину із своїми шкарпетками і побіг до кімнати.

— Зірко, як зветься та гарна дівчина з довгим напівтемним волоссям? Ну, ця струнка, з бурси? — запитав.

— Таня, — відповів Зірка з усмішкою підозри. — А чому питаєш?

— Бо набрався до лиха встиду! Вона пере мої подерті шкарпетки . . .

Таня передала для мене добре випрані й поцеровані шкарпетки одним повстанцем. Я хотів подякувати їй, але кожного разу, коли проходив біля сходів, боявся і соромився зустрітись із нею. Аж на третій день, в обідню пору, ми зустрілись у брамі. Я подякував їй за послугу і зараз змінив тему розмови, щоб більше не згадувати тих шкарпеток. Але Таня сказала:

— Пане Чумак, я можу вам час від часу дещо попрати.

— Дуже дякую, панно Таню, я вже досить сорому набрався з тими старими шкарпетками, тому сьогодні купив собі дві пари нових. Бачу, ви зі школи з книжками. Як навчання і коли кінчаєте?

— За три місяці іспити і я за них боюся.

— Не бійтеся, під час іспитів я триматиму схрещені пальці і все буде гаразд, — сказав я і ще раз подякував дівчині за прислугу.

— До побачення!

— До побачення!

І ми розійшлися.

Чергових кілька зустрічів із Танею на коридорі чи на сходах обмежувалися лише коротким привітанням »добридень« чи »добривечір«.

Я і далі завзято працював у своїй торгівлі та в місцевій клітині ОУН. Деколи виїздив до малого табору біля Нюрнберґу проводити військовий вишкіл у лісах із хлопцями з тамтешньої клітини ОУН. Часто заходив до панства

Славний командир Громенко

Старшини куреня командира Коника, а після його смерти під час бою в Бірчі, курінного Байди. Зліва до права: сотн. Громенко, сотн. Бурлака, лікар Скала, д-р Шувар, майор Байда, сотн. Ластівка і сотн. Крилач

Тимкових, Боровиків, Чернихівських, до старенького професора Дудка та інших.

На повстанську квартиру все частіше приходили знайомі, навіть люди різних політичних поглядів, і тоді зав'язувались дискусії на політичні теми.

Одного дня повстанця Сержанта віднайшов якийсь його кузен, студент-теолог, і привіз йому нове убрання. Сержант зрадів своїм кузеном і вони вдвох ходили два дні по недалекому парку і розмовляли. Потім Сержант прийшов до мене й не дуже сміливо почав радитися. Він не знав, як і почати, нарешті відважився:

— Друже командире! Мені кузен казав, що Бандера і його ОУН неправильні, що він, мій кузен, належить до правдивої ОУН і радив мені заявити, що в Краю я також належав до неї.

В Україні Сержант служив у сотні Бродича, яка оперувала найдалі на захід, а терен її дії сягав аж до Криниці. Він був дуже добрим вояком, патріотом, але через свій молодий вік до ОУН ще не належав. У час масового набору добровільців до УПА, ніхто повстанців до ОУН не втягав, бо на це не було потреби. До ОУН брали і вишколювали кандидатів лише на небезпечних теренах, як ось на передмістях та в містах, де треба було діяти дуже законспіровано.

Мені не подобалися такі політичні трюки Сержантового кузена і я вирішив розв'язати цю справу іншим способом.

— Друже Сержанте! Попросіть свого кузена завтра до нас, щоб з ним поговорити.

Наступного дня Сержант прийшов на квартиру разом із своїм кузеном. Я привітався і звернувся до нього:

— Пане добродію, ви вчора запропонували Сержантові заявити, що він належить до вашої ОУН.

Бідолаха не знав, що Сержант усе розповів мені, і тепер жалував, що проговорився.

— Та я так не думав . . .

— Нічого! Не хвилюйтеся! Ось зараз дістанемо вияснення від самого Сержанта.

І я звернувся до повстанця:

— Друже Сержанте! Відповідайте на мої питання так, як було. Чи складали ви будь-яку іншу присягу, крім присяги вояка УПА?

— Ні, — коротко відповів Сержант.

— Чи намовляв вас будь-хто вступати до ОУН?

— Ні, — знову коротка відповідь.
— А яка була наша офіційна назва в Краю?
— УПА або упісти.
— Чи ви соромилися назви »бандерівці«?
Сержант усміхнувся:
— Ні, ми всі були горді, що нас так називають!
— Дякую. Тепер ви питайте свого кузена, — звернувся я до студента.
— Ні, ні! Пробачте, це непорозуміння... Я так не думав... — відповів він, зовсім розгублений.
— Бачите, ваш кузен Сержант не воював за Мельника чи за Бандеру. Він приєднався до УПА, яку зорганізував Провід ОУН на чолі з Бандерою, і чесно, завзято боровся проти всяких окупантів України за її незалежність. Ми не питали, хто провадить цю боротьбу, а були горді, що маємо таких провідників, які вміли ту боротьбу зорганізувати і керувати нею. Що більше, — ми й тепер не всі знаємо, хто наш генерал Тарас Чупринка, а тільки молимо Бога, щоб зберіг нам його якнайдовше. І я вас прошу: будьте горді за свого кузена і не калічте цієї щирої молодої людини.
Я залишив студента разом із Сержантом, а сам пішов до крамниці.
Другого дня в таборі відбувалася забава і я, мавши пристійне вбрання завдяки крамниці, вирішив також трохи розважитися. На забаві декотрі повстанці вже танцювали вальса, а я розмовляв із другом Палагнюком та іншими, бо не мав відваги просити до танцю незнайомих дівчат. Дивився на рухливе веселе коло і між сотнею пар побачив Таню. З нею танцював хтось, здається, йому знайомий. Нарешті, впізнав: це був Сержантів кузен. Підсвідомо я був лихий на цього студента. Може за вчорашній день, а може вже прокидалися в мені ревнощі до Тані? Коли вони наблизилися до гуртка друзів, серед яких стояв я, студент зупинився і звернувся до мене:
— Мені відомо, що ви з Танею вже знайомі. Прошу, потанцюйте з нею.
— Дуже дякую, — відповів я і жартома запитав Таню: — Чи відважитеся на очах такої численної публіки дати мені лекцію танців?
— Не вірю, що вояки не вміють танцювати, і не думаю, що вам бракує відваги, — усміхнулася Таня.

Як незабаром виявилося, вона була веселою дівчиною і доброю танцюристкою.

— Ви вчора мали якусь неприємну зустріч із моїм попереднім партнером і він це дуже переживає, — промовила Таня.

— А ви знаєте його?

— Так, він залицяється до моєї товаришки, хоче залишити теологію.

І я раптом відчув якусь полегшу, зникла і недавня нехіть до студента. Уперше в західньому світі я почав весело бавитися. Після кількох танців, навіть відважився запросити Таню на прохід.

Ми поволі проходжувалися по таборовій площі, а потім по парку. Звичайно весела Таня, тепер була поважна.

— Розкажіть мені дещо про себе, про боротьбу в Краю і про ваш славний рейд, — звернулась до мене.

Я довго і щиро розповідав. А тоді подумав, що прочитана книжка перестає бути цікавою, тому попрохав Таню розповісти дещо про себе.

— Історія мого життя дуже проста, — коротко відповіла Таня. — Я родом із Равщини. Під час війни втратила кілька років школи і тепер надолужую. Крім навчання, належу до Пласту і дуже люблю час таборів, прогулянки в баварських лісах і по історичних місцях.

— Боюся, що ваш партнер буде незадоволений вашою неприсутністю на забаві? — сказав я.

— Чому? — здивувалася Таня. — Ми ж на забаву прийшли гуртом і всі незалежні.

— Не кажіть, що така гарна панна, як ви, не цікавиться молодими людьми.

— О ні! — усміхнулася Таня і додала: — Кажуть, що закоханість перешкоджає навчанню, тому не можу тепер інтересуватися хлопцями.

Ми вернулися до залі, я подякував їй за такий гарний вечір, а вона, усміхнена, жартома відповіла по-англійськи:

— Ю велком!

Один із її партнерів із усмішкою посварив на мене пальцем і вже крутився з Танею в танці.

Професор Чужак запросив мене до свого столу і налив пів склянки чогось, що мало бути добре на здоров'я і на гумор. Він познайомив мене зі своєю дружиною та сином, а потім попросив:

— Розкажіть, як тепер виглядає Україна і її боротьба за волю?

Це було звичайне запитання кожного патріота-еміґранта, що жив Україною і хотів якнайшвидше до неї вернутися.

*

Після згаданої неприємности з кузеном Сержанта, мені незабаром довелося пережити ще одну, далеко неприємнішу зустріч. Один добрий мій приятель, що мав інші політичні погляди, запропонував мені зустрітися з паном Чернецьким, якого він назвав »ходячою енциклопедією«. Пан Чернецький ревний соціяліст, колишній міністер залізниць за часів наших Визвольних змагань.

Я радо погодився. Зустріч мала відбутися наступного дня на квартирі вояків УПА. Я убрався в свій найкращий одяг, казав прибрати кімнату і чекав незнайомого гостя.

Середній на зріст, трохи кульгаючи на одну ногу, колишній міністер привітався зі мною не дуже то прихильно. Я подумав, що непривітність пана Чернецького це, мабуть, наслідок його стану здоров'я. Але вже по кількох словах було видно, що причина інша — він просто дуже ворожо наставлений до Визвольного Руху.

— Пане Чумак, — почав Чернецький, — скажіть мені, якщо ви дійсно були в УПА, яку допомогу діставали від українців з еміґрації?

Таке запитання заскочило мене, все ж я відповів чемно:

— Я радий, що зустрівся з вами, але й здивований, що ви починаєте розмову від таких сумнівів.

Я не міг уявити собі, що десь ще є така українська людина, яка сумнівається в тому, чи існує УПА, чи я і мої друзі є справді колишніми вояками УПА.

— Але я постараюся відповісти вам на ваш сумнів, — продовжував я. — Сумніваєтеся, чи я був в УПА? Так, був! І тепер в Україні є тисячі тих, що завзято борються з окупантами. Їхньою боротьбою будуть пишатися і майбутні покоління! Я сподіваюся, що й ви, як український патріот, підтримуєте визвольну боротьбу свого народу, а ви хочете заперечити її.

Другий ваш сумнів: чи діставали ми допомогу з еміґрації. Так, діставали! Але дозвольте й мені запитати вас, чи і ви давали нам будь-яку допомогу? Ми діставали різні ліки,

яких не можна було здобути там, бо багатьох із них не було в цілій московській імперії. А чи уявляєте собі, скільки не раз коштував зв'язок із Краєм? Соціялісти й різні масони колись давали Ленінові мільйони грошей. А допомога нашій боротьбі за самостійність приходить тільки від українського народу, який часто останній кусень хліба дає тим, що борються за його волю і державність.

Тоді Чернецький з обуренням почав говорити про »диктатуру« Бандери, про те, що він своєю »дурною політикою вигубив багатьох молодих українців«. Потім перейшов на сьогоднішню добу і вигукнув:

— Сьогодні доба соціялізму, чи хтось хоче цього, чи ні, і її ніхто не спинить.

Я пробував переконати його, що ми можемо і повинні думати про найкращий соціяльний лад у самостійній Україні, але не про крайній соціялізм, який позбавляє людей приватного майна, відбирає від них особисту ініціятиву, перетворює нарід на невільників кліки, яка має необмежену владу над усіма і розпоряджається багатствами цілої нації.

Чернецький навіть не хотів слухати, що я говорив. Підвівся з крісла й образливим тоном гукнув:

— Пане Чумак, ви мене не переконуйте про якийсь там спротив у Краю, а краще признайтеся мені, де Бандера передягнув вас на партизанів?!

Отаке то!

Щойно тепер, після відходу цього каліки-провідника, я повністю зрозумів колишні слова мого батька, якими він виправдувався на докір йому, що »ви вже мали в руках Україну і так легко її втратили«:

— Сину! Коли б ти знав, який там був балаган!

І ось аж сьогодні я мав змогу на власні очі побачити бацилі частини того балагану, привезені й на еміґрацію.

*

На листовний запит до командира Громенка, я дістав таку відповідь:

»... Коло вісімдесятьох відсотків вояцтва вже одержали документи, а ви там добре забезпечені, тож зробіть ласку терпляче пождати ще. Ви на черзі«.

У своїй торгівлі я дуже відчував брак документів. Хоч

я виступав як Юрій Грабчук, проте якихось документів, що могли б підтвердити це прізвище, не мав. Правду сказавши, якби хтось запитав навіть його батьків, чи знають Юрія Грабчука, то й вони тільки здвигнули б плечима, якщо ще десь живуть.

Я шукав різних способів, щоб дістати для себе і друзів потрібні документи. Одного разу довідався, що у вищій інстанції ІРО є на відповідальній посаді якийсь польський генерал, який начебто добре ставиться до всіх еміґрантів. Тому я вирішив поїхати до нього з дванадцятьма повстанцями і спробувати щастя.

Розповів про свій намір другові Миськову, а він відповів:

— Що ж, спробуйте! Нічого не втратите!

Ми сиділи в парку і говорили про різні справи. Попри нас проходили закохані пари, а ось надійшов цілий гурт хлопців і дівчат, між якими була і Таня. Всі веселі, жартують, сміються. Я зосередив свій погляд на тій групі й розпізнав ще й інших: Любу, Соню, Мазепу. А якийсь незнайомий мені хлопець найбільше жартував із Танею. Спостережливий Миськів усміхнувся і сказав:

— Бачу, що коло вашого зацікавлення поширюється!

Я також усміхнувся і вернувся до головної справи:

— Знаєте, я вирішив поїхати до того генерала!

Ми розійшлися. Я пішов на квартиру, щоб повідомити друзів про завтрішній виїзд. Але мені не давав спокою той парубок, що жартував із Танею. Вони обоє раз-у-раз верталися до моєї свідомости, хоч я і не хотів про них думати. Та даремними були мої зусилля, Таня полонила всі мої думки і я, нарешті, зрозумів, що закохався в дівчину, яка нічого про це не знає.

Рано-вранці рій повстанців вирушив із тринадцятого блюку до польського генерала в Авґсбурзі, але без повстанських кулеметів, автоматів й ґранат. Навіть свою малу »пукавку« я залишив на ліжку під матрацом. Повстанці пристійно одягнені, »під краватками«, веселі й дотепні.

Кожна гарна німкеня стає темою жартів, а поїзд мчить по окупованій Баварії, але вільнішій, ніж за Гітлера. Павук сміється з Чумакової »ідеї«, каже, що »візита« до польського генерала без повстанської зброї — даремна витрата часу.

У великій почекальні генерала досить багато людей. Одні входили, інші виходили з різних бічних дверей.

Я сказав секретарці-лотишці, що тринадцять вояків УПА бажають побачення з паном генералом. Секретарка зголосила телефоном, а я плянував »стратегію« розмови з генералом. Цікаво, — думав я, — якою мовою буде говорити той генерал, бо тут урядова мова німецька . . .

Генералові теж, напевне, було дуже цікаво зустрітися з українськими повстанцями, бо незабаром він викликав їх до свого бюра.

— Ґутен таґ! — привітався я німецькою мовою, а за мною до просторого кабінету зайшло дванадцять друзів.

Генерал потиснув мою руку, а я із звички цокнув легко закаблуками.

— Проше сядаць, — сказав генерал польською мовою.

— Дякую, — відповів я по-українськи.

— Ви з українського резистансу? — запитав генерал.

— Так.

— А де ви оперували?

— Між Перемишлем і Криницею.

— Та це ж у глибині Польщі — трохи здивовано, а трохи обурено вигукнув генерал.

— Пане генерале! Мені здається, що ми тут не спроможні усталити наші кордони, — відповів я жартома.

— Чи знаєте щось про бій, в якому загинув генерал Вальтер?

Таке запитання мене дуже насторожило, бо Вальтером називали цього генерала тільки комуністи, а дійсне його прізвище — Свєрчевський.

— Так. Він виїхав на інспекцію в дуже небезпечний терен, про що знала наша розвідка, і в бою біля Яблінки загинув.

— Проти кого ви воювали?

— Проти московської імперії і всіх її вислужників!

Павук сидів біля мене і часто торкав мене ногою, немов промовляючи: »Чи ж я тобі не казав, що з того нічого не вийде?«

Але я не жалував. Для мене це була найцікавіша в моєму житті розмова з польським генералом . . .

— Який тепер моральний стан польського війська, на вашу думку? — запитав генерал.

Запитання сподобалося мені і я відповів на нього докладно:

— Дуже мізерний. На мою думку, з трьох причин:

Перша — наші ідеї і наше гасло »воля народам, воля людині!« та успішні на протязі років бої УПА, з одного боку, морально роззброюють, а з другого — лякають польських вояків-новобранців. Друга причина — це партизанські відділи і члени Армії Крайової (АК), ідеї якої морально і національно перевищують безідейне теперішнє польське військо. А третя — це масова присутність московських старшин і політруків у польській армії, з їх російською мовою, що дуже від'ємно впливає на амбітний польський нарід.

Генерал замислився, а за якусь хвилину запитав:

— Чим можу служити?

— Пане генерале! Ми одержали право політичного притулку від американського головнокомандуючого в Німеччині, генерала Клея, і просимо дати нам документи.

Генерал підвівся із вигідного крісла і звернувся до всіх присутніх повстанців:

— Тому, що ви воювали проти держав, які є членами Об'єднаних Націй, я не можу дати вам таких документів.

Я підвівся із свого крісла й коротко, по-військовому, заявив:

— Пане генерале! Ми горді, що наша нація борється проти московських імперіялістів, воює проти таких членів Об'єднаних Націй. А вас, поляків, якщо не зміните своєї політики і не станете разом з іншими поневоленими народами проти московської імперії, чекає ще кілька розборів Польші і довга неволя.

Я цокнув на прощання закаблуками, повернувся і попрямував до виходу, а за мною і всі мої друзі. На моєму обличчі грала усмішка задоволення, хоч я не дістав бажаних документів.

У місті, в ресторані якогось еміґранта, повстанці випили по гальбі баварського пива, закусили смачними ковбасками з квашеною капустою, і подалися на станцію. Вертаючись до Байройту, Павук мав нову тему до жартів, а саме про польського генерала.

Але Павукові жарти не заспокоювали повстанців. Виринула знову справа документів. Хтось твердив, що таборовики мають так звані кен-карти, які легко підробити, але з нами справа гірша. У статуті ІРО, як організації міжнародної допомоги еміґрантам, є передумова, що той, хто

брав будь-яку участь у боротьбі проти будь-якого члена ОН, не може користати з тієї допомоги.

— Ясне, як сонце! — сказав Павук. — Тепер прийдеться цього члена ОН перепросити. Тому завтра їдемо до Москви!

Знову регіт.

На маленькій якійсь станції до вагона увійшла молода гарна німкеня, з довгим ясним волоссям, із великими синіми очима. На руках тримала дворічну дитину — чорне негриня із ясними очима й біленькими зубками. Дитина пригорталася до неї і кликала по-німецьки »мутті«. Досить цікава картина, повстанці вп'яли в неї очі, а німкеня, немов того й не помічала, щиро, по-материнському, пригортала свою дитину.

Наступного дня одна частина вояків робила порядок у крамниці, а друга прибирала на квартирі. Тільки Павук не міг забути »вчорашнього генерала«.

Я зробив список потрібних до крамниці товарів, вписав денний уторг до касової книги, а тоді із Зіркою, Павуком і Канею вийшов на таборову площу пройтися. На майдані біля тринадцятого блоку багато людей. Дітвора гасає з м'ячем, декотрі щасливіші іздять самокатами (велосипедами). Молодші учні ходять гуртом, а старші ґімназисти переважно парами.

Повстанці знову говорили про документи, що стали пекучою проблемою. Одні хотіли виїхати до рідні за океан, декотрі думали вінчатися, але без документів усі пляни були нереальні.

Я просто не хотів вірити, що за такої великої кількости українців на високих постах в ІРО, а також і по німецьких установах, не можна виробити документів для повстанців. Ось завтра я вибираюся їхати до Мюнхену, де урядує представник Українського Допомогового Комітету, д-р Смук . . .

Ми пройшли крізь браму і опинилися у гарному великому парку. Між рідкими високими деревами, стежками серед чистої зелені низької трави проходжувалися люди. Де-не-де сиділи гурти, а то й пари. В одному гурті, під приграванння гітари, співали: »На чайочок прийди ти до мене . . .« Вони співали тихо, чистими гарними голосами. Уже надвечір назустріч воякам надійшли троє дівчат і один хлопець, між ними була й Таня.

Зірка, привітавшись із дівчатами, запитав, відколи тро-

янди ходять стежками парку, а я легко вклонився Тані і, за звичкою, підніс пальці до чола.

Тепер ми всі разом верталися до табору. Незабаром розбилися на пари. Я ішов із Танею позаду. Вона запитала:

— Куди ж то вчора військо виїздило з табору і залишило нас без захисту?

— На бій! — з усмішкою відповів я, і відійшов кілька кроків набік, щоб зірвати квітку для Тані. Був у душі задоволений, що вона запримітила нашу вчорашню відсутність.

Подав їй квітку, вона подякувала і сказала:

— А чи знаєте, що за зірвання тієї квітки вас можуть посадити до в'язниці?

— З приємністю відсидів би!

Замість пройти крізь браму до табору, я далі йшов тією ж стежкою в іншу частину парку, а Таня не перечила, немов не завважила. Але негайно почала роззувати свої мешти, мовляв, любить ходити по м'якій траві босоніж. Я узяв від неї мешти і побачив, що в них підошви, як тоненький папірець. Тепер зрозумів, чому вона скинула їх із ніг. Знала, що ступить кілька соток кроків по тій траві і з її мештів залишаться тільки клапті.

Ми довго ходили по парку. Сьогодні я уже мав успіх. Ми трималися за руки. Звичайно весела в товаристві Таня, залишившись зі мною сам-на-сам, була поважна. Цікавилася українською революцією, участю дівчат у боротьбі в Краю. Потім почала розмову про працю в юнацьких організаціях, а наприкінці розповіла про недавно прочитану книжку.

— Здається, ми надто забарилися тут, а в мене завтра іспит, боюся, що засплю, — сказала Таня і ми завернули до табору.

— Панно Таню, я завтра їду до Мюнхену, думаю, що вернуся в суботу ввечорі. Я ще дуже мало знаю Байройт поза торговельними вулицями. Збираюся його оглянути в неділю по полудні. Чи можу запросити вас на прогулянку по Байройті?

— З приємністю. Оглянемо театр Ваґнера, покажу вам його хату й могилу в парку . . .

На прощання, коли я дякував Тані за гарний вечір, мені дуже хотілося пригорнути її і поцілувати, але не відважився.

Таня подалася сходами на перший поверх, а за нею пішов і я. Вона зупинилася й запитала:

— Чи не заблудили ви? Ваша ж кімната на партері!

— А ви дивуєтеся? З вами легко можна втратити і голову, — усміхнувся я, але поминув перший поверх і ступив на другий.

— О, ви на шахи... а я вже була злякалася...

У клюбі повно людей і диму. За одним столом чути голосне політикування, за іншим — нестримні вигуки і виляскування раз-по-раз об стіл. Це »бавилися« картярі. На такий гармидер і гамір нарікали шахісти. Тут я побачив керівника шевським верстатом і згадав про Танині мешти. Я не міг пригадати собі його прізвища, тому звернувся до нього просто через »ви«.

— Чи ви знаєте панну Таню з бурси? — запитав я.

— Так. Чому питаєте?

— Я хотів би замовити у вас для неї мешти, та якось незручно питати її про міру. Як з того вийти?

— Думаю, що вгадаю. Зрештою, зроблю трошки більші, — відповів швець.

— Добре, — погодився я і просив його зробити мешти якнайшвидше, бо вона вже майже боса.

— До тижня зроблю.

— Дякую, і я пішов до своєї кімнати відпочивати, бо завтра чекає мене далека дорога.

Рано-вранці я уже на станції. Кілька хвилин і поїзд рушає на південь. На диво, сьогодні людей мало, багато порожніх місць.

Звичайно, я любив дивитися крізь вікно на околиці, особливо на ліси, вони ж такі подібні до тих лісів на Рідних землях, у яких я прожив кілька напружених, незабутніх років. Але сьогодні я був чомусь замислений. Вийняв із кишені невеличкого формату українську еміґрантську газету. Почав читати. На половині статті, в якій знову засуджувалося »безглузду бандерівську політику« і »розлам«, я відкинув газету і почав думати. Що за причина тих еміґрантських антагонізмів? Вирішив після відвідин д-ра Смука поїхати до Реґенсбурґу, де була головна квартира командування рейдуючого відділу УПА.

Мюнхен — велике й рухливе місто, на вулицях часто чути якусь ненімецьку мову, найчастіше слов'янську.

Без великих труднощів я знайшов будинок і кабінет

Українського Допомогового Комітету. Тут побачив і досить багато людей, почув і їхні різні нарікання. Мені також виглядало все дивним. Чому б не дати людям праці у відбудові знищених війною країн? Чого жебрати для біженців по цілому світі, а з тієї жебранини більшу частину ще й розкрадають, поки вона дістанеться до таборів?

Не краще було й з тими приділами по таборах. Така система витворювала в людей рабські нахили, плекала в них заздрощі й ненависть між ними.

Я хотів побачити, як на практиці працює Український Допомоговий Комітет. Адже до Комітету напливало досить багато щедрих пожертв наших земляків за океаном. Уже на перший погляд можна було завважити роздутий адміністративний апарат на чолі з д-ром Смуком.

— Що хочете? — запитав мене д-р Смук.

Така дивна американська безцеремонна діловитість заскочила мене. Цікаво, — подумав я, — чому в тій установі бракує навіть елементарної увічливости?

Мені спав на думку польський генерал в Авґсбурзі та його аристократичні манери. Яка різниця між ним і д-ром Смуком, хоч вони обидва на високих становищах.

Я з'ясував д-рові Смукові всю справу з документами і просив, чи не міг би він якось допомогти упістам, або бодай порадити, де можна дістати документи.

— Це нелеґальна і політична справа. Ми такими речами не займаємося, — відповів д-р Смук. Витягнув із кишені 5 долярів і поклав на столі переді мною.

Я відсунув п'ятку і сказав:

— Пробачте, що забрав вам цінний час. До побачення. — І вийшов.

Вже в дорозі до Реґенсбурґу я довго думав і порівнював жертовний, геройський нарід в Краю та деяких »самозбережників« власної шкури на еміґрації.

У Реґенсбурзі я зустрівся із своїми друзями — Бартлем, Петьою, Смиком і Лозою, а тоді зайшов на квартиру командира Громенка, і — як колись у відділі — зголосив по-військовому свій прихід.

— Сідайте, Чумаче, розказуйте, як живе наше вояцтво.

— Дякую, не погано. Загально люди ставляться до нас дуже добре, матеріяльно ми самозарадні завдяки крамниці, тільки справа з документами пекуча.

І я розповів про зустріч із польським генералом та з д-ром Смуком.

Командир Громенко засміявся і запитав:

— Відколи повстанці ходять жебрати до польських генералів?

Я пустив цей докір повз вуха і запитав:

— Що нового? Чи є якісь вістки з Краю? Як тримається наша братія тут?

— У Краю відділи поділено на менші групи, — розповідав сотник, — боротьба триває далі. Недавно перейшло на Захід кількох повстанців із Ярославщини і з їхніх оповідань виходить, що й там тепер не легше, ніж було в Перемищині та Лемківщині. А на еміґрації виникли якісь непорозуміння між Лебедем і Проводом ОУН, що погано впливає на низи, дезорієнтує їх і навіть викликає поділ думок між вояцтвом УПА.

Було видно, що командир дуже переживав це непорозуміння Лебедя з Проводом.

— Хто поділяє думку Лебедя? — запитав я.

— Є кількох, відповів командир, — а між ними і полковник Калина, що працював у військовій референтурі при Проводі. Саме за його посередництвом ми були пов'язані з Проводом.

Я поспішав до поїзду й тому запитав:

— А як справа з документами?

— Добре, що ви пригадали. Вже маю для вас чисті анкети документів. Постарайтеся їх виповнити підібраними іменами й прізвищами, датами народжень та відбитками пальців, а тоді перешліть їх інженерові С. Це наш старий революціонер і віддана людина.

Я забрав анкети, попрощався з командиром і подався на станцію. Вістки, що їх почув від командира, дуже мене турбували.

Поїзд їхав до Байройту, ставав на кожній станції, а я роздумував про непорозуміння між Лебедем і Проводом.

Цікаво, що сталося? Лебідь був колись одним з кращих у Проводі, а тепер пішов на такий крок. У сорок п'ятому році він залишив боротьбу в Україні й подався на Захід. Чому? Невже ж тут не було людей вести політику? Адже Я. Стецько чудово з неї вив'язувався і мав добрі успіхи. А в Краю, у тій велетенській боротьбі, людей із таким революційним стажем, який мав Лебідь, дуже бракувало.

Стахів і Прокоп мене не дуже цікавили. Натомість про незнаного мені особисто полковника Калину я довго думав:

— Вояцтво рейдуючого відділу дуже здисципліноване і напевне підпорядкується командному складові, аж до цього полковника. Виходить, що дисципліна й підпорядкованість обов'язкові для всіх, крім самого полковника.

Із станції я подався просто до табору. Ранок був холодний і мрячний, утомлений думками поклався до ліжка і заснув...

Пробудив мене дзенькіт кухонного посуду. Повстанці обідали... Раптом пригадав собі, що я домовився зустрітися сьогодні з Танею. Швидко встав, зібрався і похапцем випив чашку кави з порошкованим молоком. Гудим, побачивши як я поспішаю, жартома запитав:

— Політичні чи торговельні справи тебе чекають?

Я усміхнувся і подався на умовлене місце. Вже здалека побачив Таню. Вона у гарному білому костюмчику, з торбинкою на плечі, з гарною зачіскою, повільно походжала по таборовому парку. Мені було прикро, що спізнився, тому почав запитом:

— Чи приймете, панно Таню, моє перепрошення за спізнення?

— Від цивіля може й прийняла б, а від вояка — ніколи! Постараюся відплатити спізненням на півгодини.

— З приємністю приймаю і вже радію, що обіцяєте другу зустріч.

Повільним кроком рушили ми в напрямі міста. Я задивився на гарну й статечну дівчину. Таня від шістнадцятого року свого життя сама, без батьків, перетривала воєнну хуртовину, а тепер здобуває собі освіту. Поведінка її дуже шляхетна. Має і добрий смак у власних переробках скромних приділових одягів на елеґантні вбрання.

— Розкажіть, що нового в нашому політичному житті на еміґрації, чи є якісь нові вістки з України?

— Невже вас цікавлять і такі питання? — здивувався я.

— Так, це заслуга доктора М., — відповіла Таня. — Він наймолодший з еміґрантів, здобув докторат і тепер дуже запопадливо з нами працює.

Ми говорили про Леґенду, Старуха, Грицая, про першу конференцію УГВР, про завзятий бій охоронних відділів під час тієї конференції. Я довго розповідав, нарешті подумав, що моя розмова виглядає більше на організаційну

зустріч, ніж на побачення з дівчиною, тому хотів змінити тему, але Таня знову запитала:

— Ви ще не розповіли мені про вашу подорож до Мюнхену і Реґенсбурґу.

— Найцікавіше з цієї подорожі, — відповів я, — було те, що я дізнався в Реґенсбурзі: Провід уже оформляє наші документи. А в Мюнхені всі мої оббивання порогів наших леґальних установ були безуспішні.

— Вістка про полагодження справи ваших документів дуже добра, сподіваюсь, що незабаром будемо бавитися на весіллях Гудима і Зірки.

— А більше нікому такого щастя не бажаєте? — нібито жартома запитав я.

— Може і на вашому, якщо запросите, — відповіла Таня і глянула мені прямо в очі . . .

Ми йшли під гору. Дорога зникала десь у парку, а з правого боку стояла велика, незвичайної форми будова. Це був театр Ваґнера.

— Кажуть, — мовила Таня, — що в цьому будинку є найкраща, найакустичніша на всю Німеччину заля. Шкода, що ми не мали змоги побувати тут на концерті Руснака і Матіяша.

І розмова перейшла на наші театральні сили на еміґрації.

Уже надвечір ми проходили гарним великим міським парком. Таня показала на якусь стару будівлю і сказала:

— Ось музей Ваґнера, а он у тому домі, в парку, він жив.

За хвилину ми були біля могили Ваґнера. Майже нарівні з покошеною травою лежала таблиця з написом.

Але я того напису не читав, думав про інші могили:

— Знаєте, панно Таню, могили визначних людей — це сторожі й охоронці нових поколінь народу, тому ворог так безпощадно нищить наші могили. Над Сяном, біля Володзької, на гарній горі між лісами, був дуже великий цвинтар вояків УПА. Ця місцевість довго була недоступна ворогові. Там ми ховали наших героїв, а цивільне населення, переважно дівчата, перетворили той цвинтар на дуже гарний квітник із довгими рядами березових хрестів. На весні сорок сьомого року ворог кинув на цей терен сотні тисяч свого війська і по-варварськи знищив могили упістів.

На вулицях міста спалахнули ліхтарі, між великими деревами показалася на небі вечірня зірка.

Ми верталися додому замислені, кожне занурене в спогади . . .

У таборі я відімкнув крамницю, Таня оглядала різний товар, а потім сказала:

— Як бачу, ваша крамниця багатшає.

Я узяв пачку цигарок, розкоркував пляшку славного в Німеччині яблучного соку і ми випили по склянці.

Вийшли надвір, над обрієм ніби завис жовтий місяць і він додав мені відваги:

— Погляньте, панно Таню, який гарний місяць! Чи не вернутися нам до парку?

— А чому б ні? — запитом відповіла Таня. — Ще не пізно...

Була гарна тепла осінь. Удень снувалося по парку бабине літо, а тепер тут проходжувалися закохані пари. Таня взяла несміливого вояка попід руку і вони поволі йшли стежкою в долину, до шумливого потоку. Через нього в кількох місцях були збудовані для пішоходів вузенькі містки. Молодість і повний місяць дедалі більше додавали мені відваги і я уже кілька разів притиснув до себе Танину руку, що лежала на мойому лікті. Випадково, чи може ні — Таня також притулилася до мене.

Спинилися на мініатюрному, немов у казці, містку. З обидвох боків високі схили, з яких звисало густе гілля дерев. Понад містком, кілька метрів вище, був ще один місток, а ще далі — великий, залізної конструкції, залізничний міст.

— Як тут гарно! Погляньте, панно Таню: місток над містком, а там, вгорі, ще один міст...

Все це нагадувало мені рідні карпатські яри і я ще більше милувався навколишньою красою. Над глибоким яром, над деревами, тисячі зірок, між ними повний місяць, як у Карпатах... Повстанський побратим...

Але тут не Карпати, всюди мирна тиша, а біля мене гарна й чесна дівчина...

Та мої думки линули на Схід. Мої бойові побратими десь у лісах, поранені, голодні... А інші може саме в цю хвилину зводять бої... А скільки їх за дротами, далеко...

Я просив Бога, щоб дав їм силу витримати, гаряче бажав, щоб вони здобули на своїй рідній землі право жити вільно й щасливо, як ось я, оцього вечора, почуваю себе щасливим у далекій Німеччині.

— Пане Чумак! — сказала Таня. — Я вже кілька хвилин

вас спостерігаю, чи не могли б ви сказати мені, де ви в цю хвилину думками? Може з »нею«?

Я усміхнувся, притулив її теплу руку до свого лиця і промовив:

— Питаєте, чи кохав я в своєму житті? Хочете знати?

— Хотіла б, — відповіла Таня.

— Так, панно Таню, колись я був дуже закоханий... Вона була вчителькою, а я був її тринадцятилітнім учнем...

Таня засміялася, а потім, уже поважнішим тоном, запитала:

— А між тринадцятьма і двадцятьп'ятьма роками ви нікого не кохали?

Тепер уже без жарту я признався:

— Так, любив Марійку. Але вона вже напевне проказала молитву за мою грішну душу... Вийшла заміж і, мабуть, уже годує своїх діточок...

— Чи тепер ви були думками з нею?

— Ні, Танечко! — Це вперше я звернувся до неї без величання »панно«. — Я був думками з друзями і бажав їм щастя. Я хотів би передати їм хоч крихітку того щастя, що його відчуваю тут із вами.

Вона дивилася мені пильно у вічі, але не знайшла в них навіть тіні неправди.

Вечір ставав холодніший. Таня була легко одягнена, тому я скинув свою блюзку й накинув їй на плечі.

— Та вам самому буде холодно!

— Я звик до холоду, панно Таню.

Я сперся плечима об поруччя містка, тримав обидві її руки в своїх і мовчки довго дивився на любу дівчину. Вона також дивилася на мене мовчки, а тоді сказала:

— Ви знову щось думаєте, мені невідоме...

— Ні, я просто дивлюся на вас, Таню, і бажаю, щоб цей щасливий вечір лишився в моїй пам'яті на все моє життя.

Замість відповіді, Таня притулила свою голову до моїх грудей...

Я ніжно-ніжно пригорнув її до себе і наші уста з'єдналися у довгому поцілунку...

Десь за парканом у якомусь господарстві заспівав півень. Я поглянув на годинника, було вже по півночі й ми рушили до табору. Попрощалися і розійшлися.

Я довго не міг заснути. Був певний, що цієї гарної й чесної дівчини я ніколи не забуду. Але турбувало мене

невідоме майбутнє. Незабаром, я знав, табори розпустять і навряд чи придадуться мені мої військові й торговельні знання у західньому світі. Найпевніше доведеться джаґаном, лопатою або сокирою і пилою здобувати засоби до життя. Я — завжди втомлений, в подертому одязі, а у хаті злидні, діти голодні, помарніла від тяжкого життя Таня.

— О, ні! — немов прокинувшись від глибокого сну, я майже вголос зойкнув. — Таку любов краще в зародку задушити.

Так диктував мені розум, але з розумом завзято змагалося серце.

*

Раненько я уже був на ногах. Розділив працю між своїх співробітників. В крамниці відбувався облік краму, а я наздоганяв занедбане книговодство . . .

На другий день поїхав на закуп товару, а по обіді написав звіт до командира Громенка. Про непорозуміння »на горі« нічого друзям не говорив, хоч знав, що вони довідаються із преси. Я не хотів, щоб у моїй групі виникли дезорієнтація і непорозуміння.

Таня вже склала іспити і за кілька днів закінчить навчання. Я часто бачив її у групі дівчат і хлопців на перерві, але чомусь уникав зустрічі, хоч думками завжди був з нею.

Одного дня я одержав пакунок із шевської робітні, в ньому були гарні, замовлені мною, спортові мештики. Вирішив передати їх Тані ще сьогодні. Знав о котрій годині кінчається навчання і вийшов їй назустріч.

— Добридень вам!

— Добридень і вам!

Таня з докором дивилася на мене, а я ледве стримувався, щоб ось тут, прилюдно, не обняти її й поцілувати.

— Таню, як закінчилися твої іспити?

— Дякую, добре. Завтра попрощаюся із школою.

— Поздоровляю і з цієї нагоди маю для вас . . . для тебе подарунок.

— Навіщо завдаєш собі клопоту? Це ж непотрібно . . .

Вона взяла пакунок, подякувала, глянула мені у вічі і сказала:

— Минулі дні ти був дуже зайнятий!

Мені стало прикро, але не виправдувався, вирішив довести свою гру до кінця відкритими картами.

— Таню, післязавтра субота, я хотів би піти з тобою на прогулянку й поговорити.

— Добре, завтра дістану атестат зрілости, а в суботу вже буду вільна, — відповіла Таня і запитала: — О котрій годині?

— О десятій рано.

— Добре, о десятій! Па! Ще раз дякую, — і показала на подарунок. Легкою ходою пішла сходами до своєї кімнати.

Мені стало легше на душі й я пішов на свою квартиру, де кипіло веселе вояцьке життя. Тут було кількох друзів і Гудимова наречена, гарненька й скромна дівчина, що працювала в таборовому шпиталі.

Я програв партію шахів із Дубом, нерозважно втративши королеву, бо думав про Таню. В кімнаті далі йшла завзята гра в шахи, а найбільше руху робили дорадники.

Я поклався до ліжка і роздумував, як погодити серце з розумом? З одного боку розум казав, що я не смію зав'язати світ цій чесній дівчині, а з другого боку — не уявляв собі життя без неї. Тому вирішив:

— Завтра з'ясую їй все в найтемніших барвах і почую, що вона скаже.

Уранці я попрохав Нічного допильнувати крамниці й пішов назустріч із Танею.

За кілька хвилин перед умовленим часом я уже чекав на неї. Був гарний, соняшний день, без хмаринки, ще й дуже теплий. Я не відчував докору сумління, що друзі працюють, а я узяв собі один день на відпочинкову прогулянку. Адже я зробив усе, шо міг для них, усі вже матеріяльно забезпечені. А Провід ОУН, з допомогою інженера С., переслав цілком добре оформлені документи, тож охочі, за дозволом Командування УПА, могли розпочинати клопотання про дозвіл на виїзд за океан до рідні чи до знайомих . . .

Мої думки перервала поява Тані. Вона вибачалась, що трохи спізнилась.

— Таню, мушу тобі поґратулювати, що навіть у таких скромних обставинах вмієш переробити свою скромну »ґардеробу« і гарно вбиратися.

— Власне через цю »ґардеробу« я і спізнилася. Поглянь, які в мене мештики!

— А міра? — поцікавився я.

— Трохи завеликі, але то нічого. Я дала всередину підкладку з грубого паперу.

Ми пішли через парк, а далі польовою дорогою в напрямі лісу. Я сьогодні був досить стриманий, натомість на веселому обличчі Тані можна було завважити усмішку зрозуміння. Здавалося, вона розгадала мої думки.

— Як ідуть військові й торговельні справи? — запитала.

— З військових залишаються тільки гарні спомини, а торговельні — добрі. Ми вже одержали документи і вояцтво вдоволене.

На великій гарній галявині, оточеній високими деревами, я запропонував сісти. Таня скинула мешти, наділа темні окуляри й дивилася на чисте небо. Я мовчки дивився на неї, раптом вона зняла окуляри і глянула мені просто у вічі:

— Ти, здається, хотів зі мною говорити?

— Авжеж, але забув, побачивши тебе, — і я поцілував Таню.

Вона виглядала щасливою. За нею вже воєнна хуртовина і таборові злидні. Школу закінчила успішно, тепер має друга, якого любить і знає, що він також її любить.

Я підвівся, скинув із себе блюзку, підослав Тані, а сам закурив цигарку і милувався її красою. А Таня втупила свій зір у небо, по якому ледь-ледь посувалися білі хмаринки, і знову запитала, звернувшись уперше по-іменно:

— Юрчику, я чекаю, хочу знати про що ти хотів зі мною говорити.

Я обвів її ніжним поглядом, поцілував, а тоді почав:

— Таню, я не можу уявити собі мого життя без тебе. А з другого боку, не бачу можливости в сьогоднішній дійсності влаштувати тобі щасливе життя зі мною. Моє військове, як і торговельне знання придасться мені в західньому світі хіба для товчення каміння на будові дороги десь по диких хащах. Я ж тебе люблю і не можу »ощасливлювати« життям жінки злиденного чорнороба.

Але мої слова не засмутили Тані, навпаки — розвеселили. Із щасливою усмішкою вона кинулася мені на шию і ніжно поцілувала, як молода закохана дівчина. Потім пройшлася босими ногами по траві, поправила руками своє волосся, стала перед мною і почала говорити:

— Виглядає, що вояцькі рішення і торговельні калькуляції є стимулом твого життя. Від них у тебе залежать

і любов та майбутнє родинне життя. Згідно з твоїми міркуваннями, наші старі еміґранти, що не раз бували на дуже добрих посадах в Краю, а тепер на чужині — через трудні умови і незнання місцевої мови — працюють на тяжких нефахових роботах, повинні покінчити із собою самогубством. А я знаю таких, що хоч убогі, проте веселі й щасливі.

— Дай мені свою руку, щебетухо, і не пропаґуй нашої старої приповідки »Якось то буде!« — промовив я.

За хвилину вона запитала:

— Чому ти вирішив якраз сьогодні розв'язати таку »проблему«?

— За кілька місяців наш табір буде розпущений і нас порозвозять по цілому світі. Уяви собі, Таню, що ми їдемо кудись за океан разом, а в нас немає засобів навіть на зарученевий перстень, не згадуючи весілля.

На Таниному обличчі світилася радість. Вона вирвала стеблину високої трави і сплела з неї дві маленькі обручки й жартома подала їх мені. Я зрозумів жарт і сказав:

— Таню, я готовий ще сьогодні з тобою заручитися.

Вона споважніла. Подумала хвилину, подивилась на мене проникливим поглядом і простягнула до мене руку, а я надів на її палець »персня« і поцілував. Таня глянула на свій »перстень« і запитала:

— Скажи, чим відрізняється цей перстень від металевого?

— О, багато чим. А насамперед тим, що металевий можна носити кілька місяців, а цей доведеться замінити на шлюбний.

Вона засміялася й кинула:

— Ходімо до табору, бо ти ще схочеш і звінчатися зараз.

Сонце ховалося за високими деревами, коли щаслива пара наречених верталася до табору.

На квартирі я застав усіх своїх друзів, крім Нічного. Між ними побачив і майора Байду та булавного Лозу. Я зголосив свій прихід, а майор привітав мене холодно:

— Я вже досить чекаю на вас, — сказав і продовжував свою мову до моїх друзів: — Раджу вам не в'язатися із партіями, мусите бути здисциплінованими і підпорядкованими тільки командуванню УПА. Пам'ятайте, УПА незалежна, підпорядковується тільки УГВР.

Я і ще двох інших успістів належали до ОУН, але уникали розмови на цю тему, щоб не викликати поділу між

вояцтвом у таборі. Тепер я дивився на цього здібного старшину і дивувався, що політично він такий відсталий.

— УПА — власність усього українського народу! — підкреслив командир Байда.

Він говорив далі, але я уже не слухав, роздумував над тим, що почув:

Як розуміє майор Байда свій вислів, що УПА власність усього українського народу? Чи й різних Чернецьких та тих недовірків, які пишуть пасквілі на повстанців? Чи не розуміє командир, що УПА боролася за визволення цілого українського народу, але початки ідейних її основ походять ще від часів Визвольних змагань, започаткованих Міхновським і Коновальцем? Що геройська боротьба ОУН на протязі багатьох років виховала і загартувала молодь такою мірою, що вона, ця молодь, не завагалася поставити спротив двом великим імперіям?

Чи здає собі справу цей добрий командир, але наївний політик, із того, що стихійна боротьба сьогодні в Україні не могла б продовжуватися, якби не було тих загартованих відчайдушною боротьбою у підпіллі націоналістів і їх провідників, яких Бог нам дав у найтяжчий час? Адже саме вони зорганізували й провадили так довго цю завзяту смертельну боротьбу? Чи була б можлива ця боротьба без ОУН і її Проводу? Ось навіть він, Байда, був розгубився, коли в Перемищину й Лемківщину вступили сотні тисяч ворожого війська і він втратив зв'язок із вищим командуванням. Командири сотень командували своїми відділами, зводили численні бої і вели своє військо на Захід або й на Схід. А він, Байда, пустився у »рейд« без війська, тільки втрійку, з якої добрий виховник сотні Громенка, Зорян, в дорозі був поранений і дальша його доля невідома.

Командир Байда добре знав про дисципліну і загосподареність групи Чумака, тому, хоч йому й неподобалися Чумакові політичні погляди, він не відважився замінити його кимось іншим.

А нас минав, не зважаючи на бездіяльність. Мене часто запрошували в таборі до почесних президій різних свят і дефіляд, пізніше виявилось, що майже кожного разу були й такі, що »протестували« проти моєї участи в тих президіях, мовляв:

— Кого він репрезентує? »Яке« УПА? У нас тут багато старих, заслужених, високої ранґи старшин.

На щастя, таких крикунів, що сіли на червоній калині і ні кроку далі, не було багато.

Кілька днів тому я був на ювілейному прийнятті Угрина Безгрішного, а сьогодні пішов на ювілей нашого славного композитора Недільського.

У залі повно людей, промов і побажань ювілятові. Та ось хтось запропонував, щоб композитор Недільський сам дириґував хором і оркестрою. Ювілят погодився і від понад сотні хористів та з великої оркестри залунали звуки пісні »Засяло сонце золоте . . .«

Я полинув думкою у Перемищину, в Курманські ліси, де колись ця пісня звучала ще величніше, а її луна долітала до самого міста.

Там у сорок шостому році закінчився підстаршинський вишкіл, учасником якого був і я. Після вишколу відбулося велике свято, випускники підстаршинської школи складали присягу перед визначним членом ОУН і УГВР Орланом, а потім була дефіляда під музику й спів хору саме цієї пісні. Тільки тоді співало її кілька сотень повстанців, ще щиріше й могутніше . . .

У своїй уяві я знову бачив лави повстанців, щиру присягу, і чув могутнє: »Засяло сонце золоте . . .«

З тієї вишкільної сотні лишилися серед живих самі одиниці, але їхні ідеї безсмертні . . .

Ще не втихли музичні акорди, як вибухли бурхливі оплески. Далі оркестрою вже дириґував пан Цісик, а згодом під її музику пустилися в танець . . .

Вечір був дуже приємний і веселий, проте мені чогось бракувало і я вийшов на подвір'я . . .

НОВИЙ РІК

Наближався новий 1949 рік. Недавно вщент зруйнована Німеччина вже ставала на ноги, повним темпом розбудовувала свою промисловість. Добробут кращав із кожним тижнем.

Новий латинський рік німці, зокрема німкені й американці, святкували дуже гучно й розкішно. А українські

еміґранти й далі сиділи по таборах, не раз по кілька родин в одній кімнаті, і чекали на незнане завтра.

Надходили українські різдвяні свята і на квартирі вояків УПА почався пожвавлений рух. Одні прибирали велику кімнату, а Юзьо і Бурий принесли з лісу таку велику ялинку, що й не вміщалася. Треба було втинати, почалась суперечка де: згори чи здолини. Тоді друг Нічний запропонував компромісову розв'язку: відрубати чверть метра згори і пів здолини.

Упісти прибирали ялинку, Нічний і Павук готували й варили страви на Святу Вечерю. Павук робив перелік страв:

— Сіль, часник, цибуля, оселедці... разом — понад двадцять. Не погано!

Та тим разом жарт Павукові не вдався. Ніхто не звертав на нього уваги, всі його друзі мовчки працювали й думали.

А думати було про що. Роки колишніх щасливих свят давно минули. Тоді вони з нетерпеливістю чекали Свят-вечора. Відживали спомини... На долівці свіжа запашна солома, в куті дідух, на столі сіно, накрите скатертю, і смачні страви. Мама в святочному настрої, тато також. Веселі брати і сестри. Після Свят-вечері на вулиці появлялись колядники. Вони також приставали до колядників і йшли разом по білому снігу від хати до хати. Їх усюди радо вітали, в кожній хаті бажали їм веселих свят.

Так було колись. Сьогодні вони думають про незнану долю своїх рідних і друзів, що залишилися в боротьбі в Краю, та про тих, які вже не живуть.

Вечеря готова. На столі засвічена свічка, друзі готові до молитви, а Нічний засвітив ще одну свічку і поставив її під ялинку. Він не казав нічого, але всі знали, що та свічка у пам'ять його рідного брата Терки, який загинув у рейді ще на українській землі.

Тиха щира молитва, моє коротке слово, а тоді смачна вечеря.

Коли раніші Свят-вечори були веселі для повстанців, то сьогодні, вже вдруге на Заході, це вечір спогадів і суму за батьківщиною.

Гудим сів на ліжку, взяв у руки гітару й злегка почав акомпаньювати до дуже тихих слів »Бог предвічний народився«. Його підтримали кількох друзів і з кожною хвилиною коляда звучала дедалі голосніше й могутніше.

— Ану, друзі, почнімо її ще раз, але так, як колись у Краю, — сказав Гудим і вдарив сильніше по струнах. Коляда летіла крізь відкриті вікна на таборову площу до переповнених еміґрантами кімнат тринадцятого великого блоку. За нею »Нова радість стала«, а при словах »даруй волю, верни славу нашій Неньці-Україні!« аж дзвеніли шиби.

На майдані, недалеко вікна, стояли люди і прислухалися до колядок, що вже мали багато повстанських додатків.

Зірка вийшов на подвір'я і запросив на квартиру упістів декотрих дівчат і хлопців, а між ними й Гудимову наречену та мою Таню. Тепер коляди були підсилені кількома чоловічими й дівочими голосами.

Згодом почалися бадьорі повстанські пісні, що відродили колишній веселий вояцький настрій.

»Гей степами, темними ярами машерують повстанські полки . . .«

За цією — »Хто живий, в ряд ставай, здобувати рідний Край . . .«

А далі: »Лунає, рветься пісня буревісна по Лемківщині кругом . . .«

Пізно вночі друзі розходилися по своїх кімнатах. Повстанці клалися спати, щоб завтра не спізнитися на ранішню Службу Божу. Тільки Гудим, Зірка і Чумак пішли спати ще пізніше, бо відпроваджували своїх наречених.

Рано-вранці у таборовій каплиці і біля неї — понад тисяча людей. Рівними лавами по одному боці стояли сумівці, а по другому — пластуни. Каплицю заповнили таборяни. Добра і щира проповідь талановитого отця Прокоповича.

Після Служби Божої біля каплиці люди віталися святочним звичаєм і бажали одні одним веселих свят.

На обіді у панства Тимкових — трохи скромний, але гарно прибраний стіл. Тут кількох упістів, Таня, я і мій добрий друг Палаганюк. Пані Тимкова зготувала смачний обід, а друг Палаганюк дбав, щоб товариство не сумувало.

Надвечір я з Танею знову пішли до того романтичного парку. Брак родин найдужче відчувається у час Різдвяних свят. Ми поринули спогадами у минуле, згадували своїх батьків і рідних, про долю яких нічого не знали. І саме ті спогади і туга за рідними додали мені відваги просити Таню стати моєю дружиною.

Вона не надумувалась, з усмішкою, без жодного слова, дивлячись мені просто в вічі, кивнула легко головою на знак згоди і притулилася до мене. Я був щасливий і, по-вояцькому плянуючи цей великий крок у своєму житті, одразу запитав:

— На коли призначаємо день вінчання?

— Юрчику, відклади цю справу на кілька хвилин, бо зараз я не можу думати.

Ми йшли по сухому листі в парку і Таня, нарешті, запитала:

— А коли ти думаєш?

— Сьогодні! — відпалив я без надуми. Таня засміялася і сказала:

— Сумніваюся, чи отець Кудрик на це погодиться.

Ми вирішили, що двадцять шостого лютого буде день нашого вінчання. А вже перед самими сходами тринадцятого блюку умовилися зустрітися завтра і точніше обмірковувати свій великий плян.

На квартирі гамірно. Всі повстанці були запрошені різними друзями у гості і по їхньому гуморі було видно, що провели час весело.

Тільки один Гудим, легенько дотикаючись до струн гітари, виспівував дуже сантиментальну повстанську пісню:

Тихо-тихо полем вітер віє,
Лопотить, торкнувшися лиця,
І летять у даль солодкі мрії
Вартового юнака-стрільця.

Ось він вдома, вийшла сестра люба,
Стара мати в білому платку . . .
Та в цей час позад його на дубі
Залунало збуджене »Ку-ку!«

Ой чому ж ти закувала вранці?
Перервала мрій солодку мить?
Ти вгадай, скажи мені, кохана,
Скільки років я ще буду жить?

Байдуже кує зозуля: рік і два,
Й на цьому не кінець,
Та рахунок перервала куля,
Похилився прострілений стрілець.

Пісня виходила в Гудима так зворушливо, що розвеселене вояцтво зовсім замовкло, прислухаючись до неї. Не одному пригадалися колишні небезпечні вартові стійки і бої з ворогом.

Гудим закінчив пісню і щойно тепер зауважив, що її слухали всі присутні друзі. Він глянув на них і сказав:

— Подумайте, скільки їх там сьогодні стоїть на варті?

Було пізно, друзі готувалися іти спати, але мені дуже кортіло поділитися з ними новиною, тому почав:

— Друзі, я думаю женитися. Сьогодні ми з Танею домовилися, що вінчання буде двадцять шостого лютого . . .

Запанувала мовчанка, першим вибухнув жартом Павук:

— Дуже добре, знаменито, будемо мати господиню!

Каня заявив, що це неправильно. Добрий командир повинен насамперед одружити всіх друзів, а щойно тоді думати про себе. Очевидно, він також жартував.

Гудим підійшов до мене, подав руку й сказав:

— Ґратулюю! Думаю, що мудро робиш.

За ним підійшов Зірка і всі інші друзі, стискаючи мені руку.

Цієї ночі я довго не міг заснути. Дотепер справою моїх стосунків із Танею керувало серце, а ось зараз я хотів перевірити своє рішення тверезим розумом.

— Ну, добре, — думав я, — якщо удасться нам перебороти фінансові труднощі і влаштувати якесь скромне весілля, то що буде далі? Де будемо жити? Отут, разом із вояцтвом, як радить Павук, чи, може, я піду до неї, до дівочого гуртожитку? — Ти, Чумаче, здурів! — мало не вигукнув я уголос. — Ні, я завтра поговорю з нею на здоровий розум і ми відкладемо весілля.

Другого дня біля церкви, після Служби Божої, Таня підійшла до мене й сказала:

— Побачимося увечорі, бо тепер я запрошена на обід до пані Ціханської. Па! — і вона пішла до дещо старшої від неї сеньйорки Пласту, яку всі дуже любили й шанували в таборі.

Пані Ціханська мала великий вплив на Таню, вона давала їй багато порад, і вони любили одна одну. Я знав від сторонніх людей у таборі, що пані Ціханська особливо опікується Танею і навіть має на увазі якогось жениха для неї. Я був певний, що Таня звіриться і розкаже їй про

наші пляни, а ця розумна жінка дасть їй, приблизно, таку відповідь:

— Ти що, здуріла? Що знаєш про цього пройдисвіта-партизана? Може, він залишив удома жінку? Тут є стільки добрих хлопців!

Саме такої, приблизно, поради я для Тані й бажав. Я не хотів зав'язувати їй світу самою любов'ю.

По обіді, хоч це й був другий день Свят, я пішов до крамниці, переглянув товари і зробив список, якого товару бракує, бо завтра вранці поїду на закупи. Крамниця вже дуже розрослася і в інших, нормальних, умовах її можна було б розвинути у велике підприємство.

Замкнувши крамницю я пішов до сумівської домівки, де в приємному товаристві провів цілий пополудень.

Майже кожного разу я зустрічався з Танею у маленькому садочку, на лавці біля школи, кількадесят кроків від тринадцятого блоку. Ось і тепер саме тут я чекав на Таню.

Надворі вже добре стемніло, коли задумана Таня дуже повільним кроком ішла від пані Ціханської. Вона навіть і не глянула на умовлене місце і пішла сходами до своєї кімнати. Я був певний, і навіть задоволений, що хтось допоміг мені відкласти весільну справу. Але подумавши, що це, може, однозначне з розлукою, моє серце наповнилося великою журбою. У цьому садочку неначе забракло повітря для мене. Я добре знав, що забути Тані мені не сила, тому доведеться тяжко заплатити за це коротке щастя. Курив цигарку за цигаркою і думав, як би то виїхати геть із табору.

Але думки не клеїлися. Я підвівся з лавки й подався до своєї кімнати, а по дорозі сказав собі:

— Тримайся, Чумаче! Така вже твоя доля.

Вже в брамі я побачив Таню, що йшла мені назустріч:

— Я дуже спізнилася? — сказала. Правда? Перепрошую! — і притулила свої теплі вуста до моїх уст.

Ми пішли до тієї лавки, яку перед хвилиною я покинув. Були знову щасливі... Погода досить тепла, а навколо, в колишніх військових кошарах, світилося світло. З деяких кімнат іще було чути колядки, в таборі далі панувала святкова атмосфера.

— Таню, як провела час у гостині?

— Дуже добре! Пані Ціханська й далі журиться долею свого чоловіка. Вже кілька років нічого не знає про нього.

— Ти сказала їй про наш плян?

— Так.

— А що вона тобі відповіла?

— Бачу, ти хотів би знати, чи люди тебе хвалять, а чи гудять?

— Ні, — запевнив я, — мене цікавить не тільки те, що сказала пані Ціханська про мене, а перш за все те, що вона думає про наш плян. У нас немає батьків, щоб нам порадили й допомогли. Чи наші пляни реальні? Крім весільних клопотів, є ще й мешканеві труднощі. Де будемо жити? — І жартома додав: — Чи ти мене між дівчат приймеш, а чи підеш жити до партизанів?

Таня розсміялася, а потім споважніла і відповіла:

— Ось дивись: пані Ціханська любить свого чоловіка, хоч і не знає, чи він живий. Якщо й живий, то десь там сотні кілометрів від неї. А нам мало б перешкодити окреме життя в цьому самому будинку?

Щасливий такою відповіддю, я схопив Таню за руку, але жартував далі:

— Ну, добре. А як же будемо виховувати своїх дітей? Ти між дівчатами доню, а я між партизанами сина?

Вона вирвала свою руку, легенько вдарила мене по носі, і сказала:

— Не журися, доки будемо жити окремо, такої проблеми в нас не буде.

Розмова перейшла на побутові весільні справи. Білу суконку, яку Таня дістала від пані Ціханської, вона переробить на шлюбну, вельон (фату) позичить у товаришки. А в мене є темне вбрання. Скромне прийняття можна зробити в партизанській кімнаті, а далі якось треба думати й плянувати.

Ми попрощалися і, щасливі, розійшлися до своїх кімнат.

Другого дня я був зайнятий справами крамниці, а ввечорі написав листа до командира Громенка, в якому просив дозволу на вінчання, а одночасно запрошував командира стати мені за боярина.

Кинув листа до таборової поштової скриньки і поважно замислився:

»А що, як не дістану дозволу? Що тоді? Адже я зробив уже заходи без порозуміння з Командуванням. Може Командування УПА має для мене інший плян?«

Вирішив припинити будь-які готування до весілля і чекати на відповідь командира.

Після довгих-довгих десятьох днів я одержав листа від командира Громенка і, схвильований, розпечатав коверту. У ній було два листи. В офіційному було написано:

»Команда Закордонних частин УПА розглянула Ваше прохання і дає дозвіл на вінчання та бажає багато щастя в новому житті«.

У другому, більш приватному, командир Громенко поздоровляв мене напередодні вінчання і дав свою згоду бути на моєму весіллі за боярина.

Ще того самого дня я пішов до отця-пароха Кудрика, дістав у нього свідоцтво про народження і подався до німецького бюра замовити обов'язковий у Німеччині цивільний шлюб на той самий день, що й церковний, на дев'яту годину рано.

Таня мала багато свого власного клопоту, але нічого про те не говорила.

Друзі питали мене де буде весілля, яка буде музика і про все інше, але я сказав їм, що візьму тільки шлюб:

— У нас так багато знайомих і приятелів, що й ціле майно крамниці не покриє видатків на таке весілля. З чого ж будемо далі жити?

Але друзі не погоджувалися. Вони приготували все на своїй квартирі. З'єднали два столи, між якими прибили ще якісь двері, і накрили білими простиралами. За тим імпровізованим столом було місця для тридцятьох осіб, що могли сидіти на стільцях, скриньках і на »позиченій« у таборовому парку лавці. За музику мало послужити десь позичене старе радіо, яке час від часу треба було »підсилювати« ударом кулака.

Велику допомогу в готуванні весілля подали пані Целевич, Тимкова, Чужак та весільні батько й мати — панство Сенюти. Найбільшою проблемою виявився столовий посуд, але й вона була розв'язана завдяки таборовій кухні.

Оселедці, хліб, кілька пляшок горілки та принесені панями торти стали запорукою, як казав Гудим, »порядного весілля«.

Все було готове і я не міг надивуватися, бо ніколи не сподівався такої допомоги. Та ось ще нова несподіванка: комендант табору, який раніше не дуже-то прихильно ставився до упістів, зробив мені весільний дарунок понад

усі дарунки — приділив мені гарну кімнату в тому самому бльоці, та ще й частинно умебльовану.

Це була особливо приємна несподіванка і я був переконаний, що цей гарний жест був наслідком доброї поведінки повстанців у таборі.

Увечорі приїхав командир Громенко. Познайомившись із Танею, він сказав мені, що маю велике щастя, бо зустрів у своєму житті милу дівчину.

Раненько ми з Танею пішли до церкви, а після сповіді довго молилися до Всевишнього й дякували Йому, що зберіг наше життя під час воєнної хуртовини і опікувався нами.

А з церкви ми, разом із двома свідками, пішли до німецької установи і зареєстрували в ній свій цивільний шлюб. За кілька годин мало відбутися наше вінчання у церкві, тому ми розійшлися, бо мали ще полагодити багато різних справ.

Тим часом пані Тимкова, разом із двома упістами, прибрала призначену нам кімнату і принесла в подарунок молодій парі теплу перину. Нічний оздоблював якимись галузками вояцьку кімнату, де мало відбутися весілля. Інші прасували сорочки, краватки й штани, а я не знав, що і як починати, тому сів на лаві й думав:

»Яка ж то цікава й незнана доля людини? Чи міг я колись уявити собі, що моє вінчання відбудеться в Німеччині, та ще й у військових кошарах, без відома і без присутности батьків?«

За долю батьків я боявся і думав про них. Мої думки перервав Зірка:

— Чумаче! Збирайся, незадовго до церкви пора.

Завжди меткий і зарадний, я сидів тепер ні всих, ні в тих, не знавши, що робити і з чого починати. На допомогу мені прийшов Нічний. Він гукнув до повстанців:

— Гей, браття! Треба допомогти цьому повстанцеві оженитися!

І друзі помагали молодому вбиратися. Один подавав уже випрасовану сорочку, другий простягав блюзу, а третій зав'язував мені білого метелика-краватку Командир Громенко весело гукнув до мене:

— Агов, Чумаче! Та всміхнися ж бо! Це ж не похорон тобі, а весілля!

Павук пришпилював, заздалегідь приготовані Танею,

якісь стрічки із зеленими листочками. Але виявилося, що ніхто не знав, із якого боку їх чіпати. Павук побіг через коридор до сусідки, за хвилину вернувся і радісно заявив, що вже знає, де треба їх чіпати.

Частину українських весільних звичаїв довелося, хочне-хоч, залишити, бож незручно було молодому з його боярами підбирати молоду із шкільного гуртожитку. Тому вони домовилися, що зійдуться на коридорі.

Сімнадцятеро повстанців спостерігали, як із своїми дружками з першого поверху сходила вниз Таня. Тут уже були й весільні батьки, панство Сенюти. Вони й керували весільним походом до церкви, благословили молоду пару і пізніше вітали її.

Весільна група вирушила походом до церкви. Попереду бояри вели наречену попід руки, а за нею дружки так само провадили й мене.

Непогамований Павук і тут пробував жартувати. Він дуже поважним тоном звернувся до командира Громенка із запитом, чи виставлено бічні охорони?

Весільний похід урочисто посувався до церкви, по обидвох боках його проводили очима багато глядачів, а я дивився на Таню й не міг начудуватися, як вона спромоглася так чудово вбратися. Тоді я глянув на своє скромне убрання, а потім і на взуття й відразу облився потом: мої черевики тільки попастовані, без полиску, виглядали мізерно. Командир Громенко підшіптував мені якийсь жарт, але я не був спроможний його слухати. Я тільки зітхнув і простогнав:

— О Боже! Щоб я якось пережив цю годину!

Біля церкви було багато людей, а в самій церкві чекали на молодих особливо милі їм несподіванки: по обидвох боках, відгороджуючи юрби людей, виструнчилися по один бік сумівці, а по другий пластуни. Лава пластунів віддавала пошану пластунці Тані, а шерег сумівців маніфестував на цьому веселлі повстанця свою нерозривну єдність і солідарність із Воюючою Україною.

Не раз колись в Україні, як службовий сотні, я робив збірки, давав накази, вирівнював шереги, звітував командирові в присутності інших відділів, а часом і на очах величезних натовпів цивільного населення, але тоді я почував себе багато краще, ніж тепер. Вся моя увага тоді була звернена на рівні й горді повстанські лави. Сьогодні

Сотня ком. Громенка перед зустріччю з американським військом в Західній Німеччині

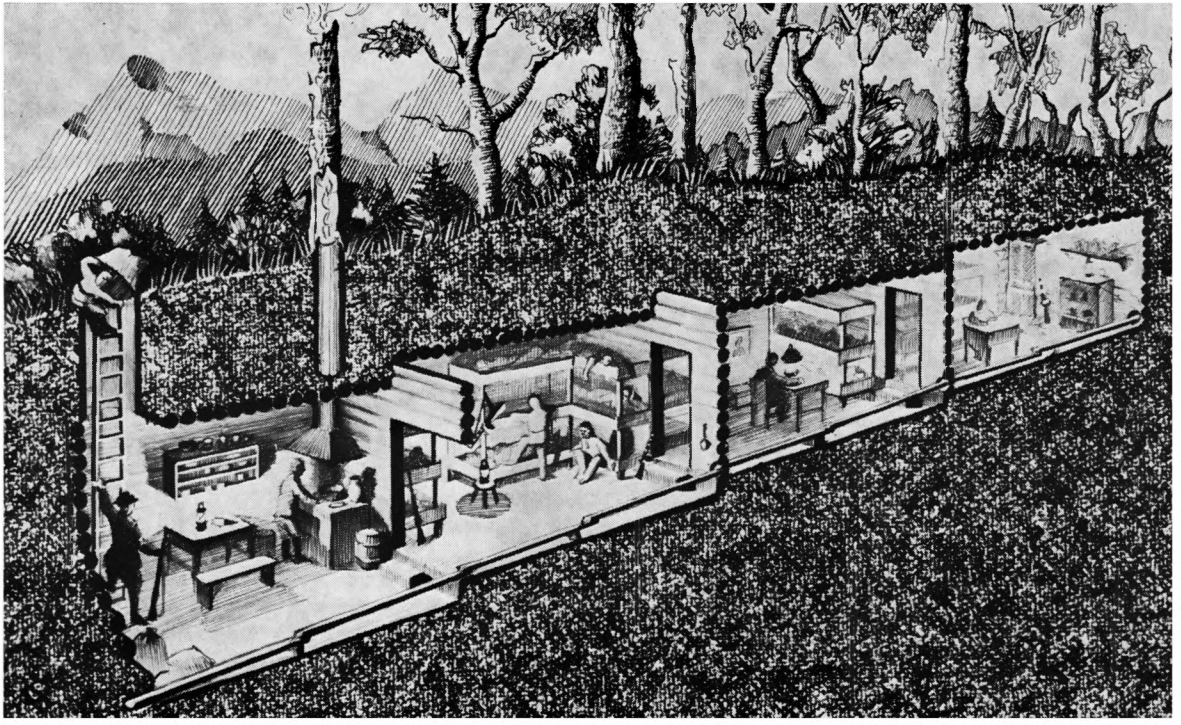

Підземний шпиталь-бункер на горі Хрещатій збудований чотою Юрія Борця-Чумака в 1946 році. (Художник: Петро Кравченко)

мій командир стоїть за мною, а сотні очей звернені на Таню й на мене.

Я уважно слухав виразне й гарне читання апостола, та зміст його мені не дуже сподобався. Я взагалі не вимагав від своєї любої жінки всього того, що там читалося.

Після вінчання, отець парох Кудрик побажав молодій парі щасливих і довгих літ життя, а хор, разом з усіма присутніми, проспівав »Многая літа«.

Потім підходили приятелі й знайомі з добрими побажаннями. Таня почувала себе трохи ніяково, а трохи й гордо, бо їй уперше »панове« цілували »ручку«.

Із церкви на прийняття я вів свою дружину під руку, але не знати було, хто саме й кого підтримував. Пізніше в кімнаті сотник Громенко жартував:

— Здається, що сьогодні в Чумака був перший бій, у якому він виявив свій страх і розгубленість.

Крім повстанців, до стола засіло біля двадцять гостей. Отець Кудрик поблагословив їжу і почалося прийняття.

— Яка шкода, — промовила Таня до мене, — тут можна було примістити ще кількох гостей, яких я дуже хотіла запросити, але не знала, чи буде місце.

Я визнав їй слушність і сказав:

— Бачиш, тут відчувається брак батьків та їхньої поради. Ні ти, ні я не розуміємося на весільних справах, тому в нас і можуть бути помилки.

Нічний, Гудим і Каня частували гостей, доливали їм чарки. Весільне прийняття ставало дедалі веселіше. Почалися патріотичні промови і за кожною з них підносили чарки на »Многая літа«. На шафі хрипливе радіо почало грати на підібраній станції старий австрійський вальс і половина гостей пішла в танець, спершу повільніше, а згодом швидше. Друг Миськів, проф. Чужак, пані Целевич і о. Кудрик розповідали по черзі веселі жарти і важко було вгадати, кому веселіше: чи тим, що танцювали, чи тим, що сиділи за столом.

Командир Громенко танцював із старшою дружкою, Марійкою, потім її хтось йому »відбив«. Він став у кутку і дивився на своїх веселих партизанів, з якими разом писав частину найновішої історії української визвольної боротьби.

Командир був сумний. Немов відчувши на собі мій погляд, він підійшов до мене й сказав:

— Бачу, Чумаче, що з мене не виходить веселий весільний боярин. Треба мені підібрати собі на заступника Зірку.

І, не чекаючи на мою відповідь, він попрохав Таню до танцю. Однак танець цей, як я бачив, був лише приводом поговорити з Танею.

Нічний приніс іще кілька пляшок і весілля ставало дедалі гамірніше. Хтось лагодив змучене радіо, а решта молодих обступили професора Чужака і голосно й весело виспівували якусь пісню різними голосами.

Зближалася північ. Гості почали розходитися. Я подякував усім гостям за присутність, за всяку поміч і за подарунки. Ми з Танею попрощалися з усіма й пішли до своєї нової кімнати. Світла не світили, раптом почули, що хтось хропе, мабуть, у нашому ліжку.

Я засвітив світло. Так і є! На нашому ліжку, на перині, спав, у чоботях, один з упістів, друг Бурий. Ми глянули одне на одного й голосно розсміялися. А Таня сказала:

— Я завжди мріяла вийти заміж у велику родину і ось моє бажання сповнилося.

В кімнаті не було жодного стільця, тому ми посідали на краю ліжка і згадували перебіг весілля. Таня й досі шкодувала, що не запросила більше своїх знайомих і подруг. Я почав її підбадьорювати:

— Не турбуйся, ми цю помилку виправимо на майбутньому весіллі наших дітей. Отоді вже запросимо кілька соток гостей.

І ми знову весело засміялися.

Щирий сміх розбудив Бурого. Він прокинувся, схопився з ліжка, почав поправляти перину і виправдуватися:

— Я дуже перепрошую, мені зробилося недобре... Не хотів псувати гостям весільної забави, тому вийшов на подвір'я, а потім сам не знаю, як сюди попав...

— Не журися, нічого не сталося, — потішав я збентеженого Бурого. — Ти вже трохи виспався, тепер іди й заопікуйся командиром Громенком.

Бурий, поспішаючи, вийшов.

Таня скинула вельон, розчесала волосся і попросила мене згасити світло.

— Навіщо гасити світло? — жартував я.

Таня нічого не відповіла, сама погасила світло і почала роздягатися. Я також роздягався і був задоволений, що

світло вилучене, бо я також не відважився б роздягатися при Тані.

Уперше по кількох роках я ішов до ліжка під теплу перину.

*

Уранці, коли сонце залило своїм промінням кімнату, я прокинувся. Побачив, що я спав на перині, а біля мене під периною, спала моя кохана Таня. Я швидко вбрався і був готовий іти на квартиру до повстанців, щоб позичити собі бритву і там поголитися, але прокинулася Таня.

— Як же ти тепер будеш одягатися? — запитав я жартом. — Я світла сонця не погашу.

— А я не встаю, ти йди і подивися, що там діється на квартирі в друзів, — відповіла.

На квартирі вже вбраний ходив по кімнаті сотник Громенко і щось думав, а вояцтво ще спало твердим сном, немов по великій і вдалій бойовій операції.

— Агов, герої! Снідати і до церкви! — будив я сплячих.

Упісти не поспішали вставати, тоді я застосував іншу тактику:

— Зараз сюди прийде Таня і мене цікавить, як ви тоді будете вбиратися?

За кілька секунд майже всі були одягнені.

Таня також використала мою неприсутність, швиденько встала, вбралася, прибрала кімнату і тоді прийшла на квартиру вояків, щоб допомогти дещо прибрати після вчорашнього бенкету. Таню вояки любили і шанували, тому зараз кинулися їй помагати. Як звичайно, розпещений син священика, Зірка, спізнився і Юзьо мусів закривати його коцом, поки той похапцем одягався.

Добрий господар друг Нічний давав поради також і Тані. Він радив насамперед зварити каву, поснідати, а потім прибирати кімнату. Сотник Громенко питав мене, але так, щоб Таня чула, чи вміє вона хоч каву й яйця варити.

— Пане сотнику, дайте мені час і змогу навчитися. Я ж щойно стала господинею, а яець не звару, бо нема, — відповіла Таня.

— Як закінчилося вчора прийняття? — запитав я сотника Громенка.

Командир глянув на вояків і сказав:

— Вони всі, добрі хлопці, були під газом, за вийнятком Бурого.

Бурий весело підморгнув мені, а тоді соромливо глянув на Таню, але вона підтвердила, що Бурий завжди чемний і вирозумілий.

*

Увечорі я відпровадив командира Громенка на станцію. По дорозі командир говорив:

— Я дуже задоволений, що у вашій групі ще нема такого розбиття, як по інших таборах.

— Яка причина тих непорозумінь, друже командире?

— Лихо його знає! Я щось підозріваю, що ті нові зв'язки з Краєм занадто легкі. Доведеться, мабуть, самому йти до Краю.

— Чи не можна цього скандального непорозуміння якось полагодити?

— На низах перетягають наших вояків то на один, то на другий бік. А »на горі« обидва табори твердять, що за ними стоїть Край. А я цілком певний, що в Краю нема жодного розбиття, тим більше, що ОУН, УГВР і УПА очолює та сама людина.

Сотник почав випитувати мене, що я думаю про упіста Сержанта і чи в нього добра пам'ять.

Ми потиснули один одному руку, побажали всього найкращого і командир ускочив до потягу, що вже рушав. Це була наша остання зустріч.

По дорозі до табору я думав про командира Громенка:

— Боже, чому не пошлеш нашому народові кілька тисяч отаких Громенків. З їх допомогою ми не тільки здобули б свою державу, а й добре її забезпечили б.

За кілька днів по від'їзді командира Громенка до повстанців приїхав колишній військовий референт ОУН полковник Калина і своїми жартами кидав камінчики в бік ОУН та вимагав, щоб усі підпорядкувалися УГВР, яка, за його твердженням, вже змінила курс політики в Краю і на еміґрації.

Мене кортіло запитати, наскільки засуджено й дотепершню боротьбу і політику УПА, але пригадав собі слова Громенка, що дискусії на низах тільки перетягають на один, то на другий бік вояцтво, тому й утримався від запиту.

Кілька днів пізніше, після виїзду полковника Калини,

до Байройту приїхав Горислав, який поставив справу гостріше. Він зажадав від мене ключів до крамниці і почав її перевіряти. Я напів із жалем, а напів з іронією запитав:

— Чи перевіряєте свій вклад капіталу?

Горислав зрозумів запит і відповів:

— Друже Чумаче! Коли у вас не буде повного підпорядкування ЗП УГВР, будете звільнені з вашого посту, бо я маю такий наказ.

Це мене пригнобило, я нічого не казав своїм друзям, ані Тані, але шукав якогось виходу і вирішив приспішити свій виїзд кудись за океан.

Увечорі я розповів про свій намір Тані й ми довго радилися, а врешті вирішили спробувати виїхати до Австралії.

Ще того самого вечора я написав листа до командира Громенка з проханням про дозвіл на виїзд.

Родинне життя у »панства Чумаків«, як нас називали тоді в Байройті, текло нормальним руслом. Таня вже добре варила каву, маринувала оселедці і робила різні салати з городини.

Та ось наближалися Великодні Свята і перед Танею виринула величезна проблема. Крім одного горщика, двох тарілок, двох виделок і ножів, іншого начиння не було. А тут треба пекти паску, готуватися до Свят і прийняття гостей.

Таня виявилася дуже потайлива і честолюбна. Кудись ходила, щось робила, обкладалася якимись книжками і щось із них собі виписувала. Я відчував клопіт Тані, але помітив, що вона намагається всі ті свої готування приховувати, тому вирішив не докучати їй запитаннями. Я пішов обмірковувати підготовку до свят до »своєї родини«, до упістів, а ця »родина« була досить велика.

По трьох днях дуже клопітливих і потаємних готувань, у Тані на столі вже стояв десь позичений і гарно прибраний кошик, а в ньому — гарненька невеличка паска, кілька писанок та ще щось. Усе було накрите рушничком із чудовою вишивкою.

— Дуже гарна твоя паска, — сказав я приємно здивований. Але Таня не відповіла нічого.

Посвячення пасок відбулося на таборовій площі. Цікаві жінки роздивлялися по кошиках, але Тані не доводилося соромитися своїм першим святковим печивом.

Свято, а також і прийняття, відбулося досить гарно. На

похвали за гарну й смачну паску Таня нічого не відповідала, приймала їх мовчки.

Тепер дні минали швидше. Повстанці, а з ними й Таня, були досить зайняті, бо часто на таборові забави готували буфет.

Таня поралася коло »канапок« (грінок, сандвічів), а вояки обслуговували веселу публіку і доливали чарки. Найспритніше виходило це в Гудима, а від нього намагався не відставати Ромко. На пластових забавах буфет готували панство Сиваки. Їхні буфети мали кращий вибір тортів, але обслуга ніколи не могла дорівнюватися до метких упістів.

Одного дня до табору приїхав відвідати вояків старшина УПА, доктор Скала. Повстанці дуже зраділи. Д-р Скала був гарною і заслуженою людиною, бо йому не один з повстанців завдячував своє життя. Довго говорили з ним про минуле, про його брата в Краю на високому пості, і про теперішню ситуацію на Заході. Він усією душею був із Воюючою Україною.

Одного суботнього ранку я хотів »побавитися« в джентлмена і самому зготувати снідання та подати його Тані до ліжка. Почав нишпорити в нашій одинокій шафці на посуд і раптом намацав у ній досить великий, на кілька сантиметрів завтовшки якийсь макух.

Спробував надломити його, але він виявився дуже цупким. Нарешті, я »переміг«, надломив шматок і спробував »на зуб«. Був дуже смачним, видно, що не бракувало в ньому ні жовтків, ні масла, ні цукру. Я збудив Таню і запитав:

— Звідки в нас такі »ласощі«?

Таня розплющила очі, глянула на корж і швиденько сховалася під перину. А вже звідти, напів із сміхом, а напів із плачем призналася, що це її перша в житті власноручно спечена паска.

— Та вона ж добра! — сказав я. — Тільки дивно, чому ти й досі не подала її на стіл?

— Бо пасок заввишки в чотири сантиментри не печуть, — відповіла Таня з-під перини.

Її щирість зворушила мене. Я запевнив її, що ще зроду не їв такої смачної паски.

— Тільки, — додав я, — ти напевне дістала на неї рецепту від дентиста.

У СВІТ ЗАОЧІ

Наступного тижня я дістав від Командування рейдуючих частин УПА дозвіл на виїзд до Австралії, а з таборової канцелярії одержав виклик до перевірної комісії.

Я енергійно готувався до виїзду: замовив дві невеликі скрині в таборовій робітні й почав сортувати речі в дорогу. На протязі кількалітнього перебування в УПА мій »маєток« легко вміщувався в кишенях і в малій шкіряній торбі. А тепер, не зважаючи на таборові злидні, в мене, крім власного й Таниного одягу, були й шахи, світлини, малюнки і книжки, яких шкода було залишити.

Таня принесла від знайомих листи й фотознімки, що їх недавно хтось дістав з Австралії. Самітні хлопці, що рік тому виїхали до Австралії, писали в листах несамовиті речі. Вони жили там десь у пустелі, сотні миль від міста. Навколо них повно гадюк, павуків тощо, а на підтвердження прислали свої фотознімки — стояли серед гурту примітивних напівголих тубільців.

Листи й світлини дуже налякали Таню. Затривожився і я, але не виявляв свого занепокоєння Тані. Тепер я намагався придбати якнайбільше книжок та різних часописів, щоб колись там, в Австралії, у годину відпочинку, прочитати собі щось рідною мовою.

Друг Шумний передав мені частину своєї книгозбірні та решту газет, і так одна скриня була готова, навіть забита цвяхами. Другу ще пакувала Таня.

Сплативши мої борги у гуртівнях, я дав друзям вказівки, як далі вести крамницю і радив їм тримати постійний зв'язок із командиром Громенком та командуванням рейдуючих частин УПА.

Наступного дня тягаровим автом відправлено скрині й валізки, а вже через день біля двадцяти родин, серед них і ми з Танею, стояли на тягарових автах і прощалися з друзями. Авто проїздило крізь таборову браму, а на площі лишилося п'ятнадцять моїх добрих друзів, з якими я пережив часи, опис яких не вмістився б і на воловій шкурі.

Тепер мені щось так запекло в грудях, що я відвернувся, щоб не побачила Таня.

Люди сиділи на дерев'яних лавках вантажних авт і кожний думав про своє майбутнє. Декотрі жінки втирали сльози з очей. Кілька років тому, за воєнної завірюхи, вони залишили свою рідну землю з думкою, що швидко повернуться. Залишили в Україні рідних, а дехто навіть і жінок та дітей, інші — батьків, наречених чи близьких друзів.

Проживши в таборі біля чотирьох років, вони, хоч і не мали праці чи заробітку, а все ж мали українське оточення, школи, театральні вистави, свої рідні церкви, а тепер усе залишали і їхали десь на край світу, на той п'ятий суходіл, про який дуже мало знали. Яка ж доля їх чекає?

— Чого плачеш? — обізвався пан Пилип'як до своєї дружини. — Не до Сталіна ж їдеш!

Ця завважа заспокоїла майже всіх.

Кілька днів ще треба було пробути в переходовому таборі. Тут відбувалися різні перевірки, що закінчилися в австралійського лікаря. А далі — різні впорскування та щеплення і кілька тисяч різномовних утікачів були готові до виїзду.

Льокомотив стояв на запасній колії. Навколо нього ходили якісь люди, щось підкручували, щось оливили, а він сопів і час від часу чмихав гучніше, набираючись сили в далеку дорогу.

Усіх утікачів офіційно названо бездержавними, і дуже влучно, бо їхні держави загарбала варварська Москва, яка під вивіскою облудної комуни та славного, щоправда перекрученого, ім'я давньої української держави Руси, сьогодні нахабно панувала над поневоленими народами.

А яка ж убога була б ця Московщина, якби вона виступила перед сьогоднішнім світом тільки із своїм власним історичним і культурним баґажем, почавши від грабіжника Боголюбського, через історію її царів, татарських рабів, аж до Миколи II-го і його дорадника Ґрішки Распутіна!

Ми з Танею опинилися у вагоні, в якому були люди різних національностей: румуни, литовці, естонці, лотиші, а також поляки.

Я стояв біля розчиненого вікна, пускав дим із своєї цигарки у білий світ і думав. А думки мої були далеко-далеко, з тими нескореними, що ще там, по всій Україні,

ведуть бої, з тими селянами, що всіма силами й засобами допомагали їм у їхній боротьбі.

Був думками з ранєними повстанцями, з тими, кому забракло набоїв, і вони дісталися в московський полон. Їх там тортурують, розстрілюють, а декотрих везуть у вантажних вагонах на Сибір. Я гаряче бажав бути з тими повстанцями, що ще тримаютъ зброю в руках і співають у карпатських лісах.

Мої думки перебив свисток кондуктора, що вимахував білим прапорцем. Льокомотив сильніше запахкав, колеса загуркотіли і поїзд рушив у дорогу.

Я сів біля Тані, а вона притулилася до мене, немов хотіла втекти від своїх думок, від своєї туги й тривоги перед незнаним майбутнім.

Поїзд то сповільняв хід перед станціями, то знову розганявся і мчав крізь гарні краєвиди. Нарешті доїхав до кордону з Австрією. Ще хвилина і мчав через країну цісаря Франц-Йосифа, про якого я багато наслухався, ще бувши малим хлопцем, від свого діда.

— Це були часи! — розповідав дід. — Люди поважали одні одних, а гроші мали свою добру вартість.

Вже пізніше, коли я займався торгівлею, дідусь одного разу закликав мене до комори і витягнув із міцної дерев'яної скрині старий, ще з австрійських часів, календар, обв'язаний шнурком. Поміж сторінками календаря було кілька товстих папушок старих австрійських грошей. Дід переглядав їх, відгинав позагинані ріжки і показував цю колись вартісну валюту. З кожної десятки гордо дивився Франц-Йосиф . . .

І яке ж було розчарування дідуся, коли я сказав йому, що оці, колись тяжко заощаджені гроші, вже мають тільки музейну вартість.

Поїзд наближався до міста Інсбруку і ось спинився на станції тієї ж назви. Декотрі пасажири вийшли на перон і дивилися із великою цікавістю на чудовий краєвид цього міста в горах, на високий, із великими годинниками ратуш, на вкриті сніговими шапками високі гори на обрії. Хоч і без грошей, проте в поїзді можна було почувати себе туристом. Справді ж бо, це була світова подорож, про яку нікому з пасажирів-біженців ніколи й не снилося!

Поїзд знову рушив у дальшу дорогу і ось на високому

перевалі маленька станція. Тут австрійсько-італійський кордон. Коротка перевірка і поїзд помчав далі.

Гарний травневий ранок, навколо — панорами величного твору Всевишнього, що багато кращий за твори да Вінчі.

Краєвиди швидко міняються, а поїзд мчить серпентинами між горами й скелями і, здається, ось-ось ті рухомі »коробки« полетять у провалля. Але вони міцно тримаються залізних рейок. Льокомотив голосно свище, далеко між горами летить луна. А ось він знову тяжко сопе під гору. Тримаючись за мою руку, Таня глянула на мене і сказала:

— Чи можеш уявити собі розкішнішу шлюбну подорож?

Я хотів пригорнути Таню до себе й поцілувати, але присутність людей у вагоні не дозволяла і я тільки взяв і поцілував їй руку.

— Таню, — почав філософувати я, — цікаво, хто і коли зробив цій країні таку кривду, що назвав її Італією? Я волію для неї назву Рим. Той Рим, що засвоїв культуру і цивілізацію давніх сумерійців, вавилонців, Єгипту, Греції і додав багато власної, і навіть після свого упадку передав все це світові.

В уяві я бачив, як римські воїни ішли горами й долинами з наказу цезарів, під проводом добрих полководців, на підбій Греції, а навіть і далекої Англії.

Часто на горах показувалися великі замки, якісь старовинні руїни, і багато високих, ґотицького стилю, церковних бань.

Поїзд далі мчав на південь. Уже минув такі великі міста, як Верона. І всюди тільки старовинні римські замки та інші руїни, а римлян ніде не видно.

Замість них по станціях малі, убого одягнені люди, що дуже швидко лопотять язиками і ще швидше вимахують руками. Тут і там видно ще й бідніших людей із малими впертими ослами. А славні римські воїни на бойовій колісниці, запряженій двома арабськими огирами, тільки в моїй уяві.

З кожною годиною краєвид мінявся. Височенні гори, скелі й непрохідні провалля залишалися позаду і почалися округлі, ще досить високі гори, що виглядали на величезні насипані могили колишнім великим героям.

На них видно малі ділянки, засаджені помаранчами, цитринами й виноградом, та оливні садочки. А по горах

спинаються італійці з ослами, що нав'ючені двома великими діжками, мабуть із водою.

Здалека показався Рим. Кожний мріяв побачити це славне місто, але поїзд чомусь обминав його і далі мчав на південь. Мов довжелезний залізний вуж, він вигинався між круглими горами і спинився, нарешті, на чималій височині. Попереду видніло велике портове місто Неаполь, а з правого боку починалось море, що хвилювалось і вдаряло об береги Італії, немов йому бракувало місця і намагалося посунути цю країну далі на схід.

Я дивився на розбурхані морські хвилі і мені пригадався славний Гамалія на байдаках із своїми відважними козаками. Яку організацію, підготовку і відчайдушність мали ті великі сини України, що відважувалися кинути виклик великій турецькій імперії!

Поїзд зупинився на станції Неаполь, утікачі пересіли на вантажні авта і їх повезли до військових кошар у Баньйолі, що їх колись збудував диктатор Муссоліні. Тут жінок відокремили від чоловіків і всіх розмістили у величезних кімнатах.

У таборі перебували тисячі втікачів із країн Східньої Европи. Безперестанку з голосників, розташованих коло кожного блоку, було чути: »Аттенціоне! Аттенціоне!« (себто — »Увага, увага!«) італійською мовою. Когось викликали або давали комусь різні зарядження італійською, а часом і німецькою мовами.

Цей переходовий табір нагадував якусь величезну торговицю бранцями. До Неапольської пристані прибували з різних країн кораблі, часто старі, брудні й вантажні. Їх заповнювали втікачами, яких везли на заздалегідь призначені контрактові роботи.

Корабель, що мав везти чергову групу до Австралії, прибуде за кілька днів. Ми з Танею використали той час також на оглядини італійських теренів навколо табору та місцевих, переважно дуже бідних, працьовитих італійців.

Виїздивши з Байройту, я взяв із собою з крамниці тільки кілька пачок цигарок, бо думав, що їду на якусь заробіткову працю, а доля друзів, залишених у Німеччині, ще не була відома. Тому цілу крамницю залишив друзям. Тепер цигарки скінчилися, а кишені були порожні.

У Тані »фінансові справи« були багато кращі. Вона перед виїздом дістала від друзів із Канади, як шлюбний презент,

аж дев'ять долярів, у яких бачила »поважний капітал« і не припускала, що я схочу пустити його з димом. Вона сказала:

— Коханий, чи ж не шкода тобі свого здоров'я? Чого затруюєш його нікотином?

— Так, золотко, мені шкода його, але не так дуже, як тобі твоїх долярів! — роздратовано відповів я.

Мою честолюбність мучило те, що я тепер фінансово залежний від своєї жінки, а не вона від мене. Тому того доляра, що мені дала Таня, я »пускав з димом« дуже ощадно.

Таня зробила ще один жест щедрости: заплатила за два квитки на туристський автобус до Неаполю і до Помпеї. Тих бідних, але дуже щасливих туристів було в автобусі тільки до трьох десятків. Вони раділи, що оглянули місто, початки якого сягають аж до сьомого століття перед Христом.

Автобус спинився біля Національного музею — великої пишної будівлі, до якої туристи входили з почуттям побожности, немов до храму.

В музеї — безліч речей давньої культури і цивілізації, навіть з Помпеї. Потім пішли до старовинного замку в формі яйця, який за римських часів був власністю славного багача Лукулла.

Згодом туристи проходили повз величаві церкви і зайшли до катедри св. Ґенара. Таня трималася за мою руку, всі йшли тихесенько, немов боялися збудити тих давніх людей, що своїм мистецтвом прикрасили цю чудової архітектури святиню.

Відвідали ще оперу Сан-Карльо на дві тисячі місць, а звідти поїхали повз гору Везувій до руїн Помпеї.

Ми з Танею обмінювалися враженнями, висловлювали думку, що велич християнства вражає й до сьогоднішніх днів, а це завдяки тим безстрашним першим християнам, які за Христову віру не боялися йти на муки, зокрема під час царювання жорстокого тирана Нерона.

І чи не повторяється ця історія й нині, казали ми, тільки в більшому маштабі. Колись проти розпусницької Римської імперії виступило кілька тисяч відважних християн на чолі із св. Петром, а сьогодні московська комуністична імперія на чолі з новітнім Нероном Сталіном винищує

мільйони християн диявольськими методами, ще жорстокішими ніж у давні часи.

Раптом автобус загальмував, бо навпоперек дороги стояв осел, запряжений у двоколісний візок із великою бочкою води. Автобус трубить, а осел стоїть, навіть не рухається. Невеличкий миршавий калябрієць вимахує руками, б'є вперту тварину, тягне її, але впертий осел немов у землю вріс. Треба було кількахвилинного вимахування руками і незрозумілої туристам лайки, що лунала ввесь час, поки осел »зволив« рушити з місця. Туристи ще довго сміялися з упертого осла і його жалюгідного пана.

Я порівнював італійське населення з українським, і був гордий за своїх. Наш, навіть і небагатий, господар мав коня, а то й пару. У дворі в нього порядок, чиста хата. Хоч наші селяни були в неволі, проте будували читальні, кооперативи, читали різні часописи. Крім господарських справ, цікавилися ще й світовими подіями. А тепер вони часто вдень беруть у руки чепіги, а вночі рушницю. Я не раз чув, як котрийсь із провідників чи командирів УПА запитував наших селян, що думають про ті чи інші справи, і вони дуже часто давали мудрі відповіді чи поради.

Автобус спинився перед брамою Помпеї. Група туристів вільним тихим кроком йшла вулицею розкопаного міста. Хоч воно й не дуже далеко від Риму, проте його початки приписують грецьким поселенцям із культом Геракла, і щойно в триста дев'ятому році перед Христом Помпеї здобула римська фльота.

З якоюсь побожністю туристи-біженці оглядали руїни цього міста. Тут і музей, експонатам якого, переважно, понад дві тисячі років. Кухонний посуд, лікарські приладдя, зброя і багато-багато інших речей старовинної цивілізації.

Вулиці міста немов із фантастичної казки. Ось храм, який колись мав двісті дев'ятдесят шість мармурових колон, але з них залишилося тільки кілька.

Далі малий театр на п'ять тисяч сидячих місць, а ось великий амфітеатр на двадцять тисяч місць. Будівлі одно- і двоповерхові, з них залишилися тільки кам'яні мури, бо дерев'яні частини згоріли під гарячою лявою.

Та ось групу чомусь розподіляють: жінок відокремили і до дальших кімнат пускають лиш дорослих чоловіків.

Це були розкішні кімнати якогось багатія і я пошкодував,

що зайшов до них. Мені хотілося, щоб враження від цього міста залишилися такими, як були дотепер. Щоб у мене були спогади лише про помпейські театри, архітектурні споруди, музеї та старовинні музейні речі.

А тут, раптом, побіч цієї величної культури, я побачив і зворотний її бік: по стінах кімнат дуже талановитою мистецькою рукою розмальовані такі аморальні сексуальні картини, що ставало гидко. Навіть посуд у такому ж стилі.

Чоловіки сміялися, а я бачив у цьому причину занепаду цієї сильної й великої Римської імперії.

На великому подвір'ї, прикрашеному мозаїкою і розкішним басейном, жінки нетерпляче допитували своїх чоловіків:

— Що там таке? Що ви там бачили?

— Таню, — казав я, — це замок якогось великого урядовця, розмальований і удекорований в огидно розпусницькому й аморальному стилі.

І цікаво, що, приблизно, тридцять років після розп'яття Христа Везувій залив лише частину цього міста, немов на пересторогу його аморальним жителям, а тринадцять років пізніше другий вулканічний вибух залив своєю лявіною ціле місто до двадцяти метрів заввишки.*

Автобус вертався до Баньйолі. У таборі гучномовці викрикували: »Аттенціоне, аттенціоне!«, викликали людей по прізвищах, щоб були готові до виїзду якимось черговим кораблем.

Таня пішла до жіночого блъоку, а я іще роздумував про сьогоднішню прогулянку. На таборовій площі роїлося від людей. Одні проходжувалися, а інші кудись поспішали. У тому натовпі хтось поклав мені на плече руку. І яка ж приємна несподіванка, коли, обернувшись, я побачив перед собою свого друга з УПА, старшину Грабика:

— Куди, Чумаче? — запитав Грабик.

— До Австралії.

— Так? Я також.

— Хто ще з вами?

— Четверо. Двоє з сотні Бурлаки і двоє з Криниччини, — відповів Грабик. — Ну, що? УПА рейдує далі? — А тоді запитав: — А хто з вами?

*) Фактично Помпеї загинули 24 серпня 79-го року по Христі разом із сусідніми поселеннями, Геркуланумом і Стабією, під час виверження вулкана Везувія, засипані 7-9 метровим шаром попелу та інших вулканічних порід.

— Придбав революціонерку.
— Що, вже оженився?
— Так.
— Ґратулюю і подивляю вашу активність.
— Коли від'їжджаєте? — запитав я.
— За кілька днів.

Ми довгенько розмовляли, а потім потиснули один одному руку і разом сказали:

— До побачення в Австралії!

Наступного дня я побачив Таню в черзі по обід. Вона повідомила мене, що від'їжджаємо завтра кораблем Омар Банді.

— Хто казав?
— Вичитала на списку в кухні.

*

Вантажні авта везли понад тисячу людей крутими доріжками між помаранчовими садами до Неапольської пристані.

Старий американський військовий корабель, місткістю біля двадцяти тисяч тонн, пришвартований грубими колодами до пристані, чекав своїх пасажирів.

Море зовсім спокійне, в порті багато різного розміру кораблів, ревуть час від часу їхні голосні гудки й сирени, всюди рояться люди. Перед кораблем Омар Банді дві довжезні черги людей, їм перевіряють документи і вони поволі зникають десь у тому залізному місті на воді. На кораблі жінок спрямовують в одну частину, а чоловіків у другу.

Був гарний гарячий червневий день. Чомусь пригноблений я стояв на покладі корабля і дивився на сонце, що сідало на заході. Воно ставало дедалі більше і десь далеко поволі занурювалося у воду.

Скільки разів я дивився на заходяче сонце! Але в Україні воно ховалося кожного вечора десь за Карпатські гори. Деколи заходило непомітно і швидко, а часом, зокрема тоді, коли відділи УПА були оточені ворогом і зводили з ним важкі бої, посувалося по небі дуже ліниво; бувало й так, що стояло нерухомо на небі й тоді повстанці не могли дочекатися ночі.

Мої думки перервала гучна сирена корабля. Залога під-

бирала на корабель важкі колоди і він почав помало відчалювати від пристані.

Ще довго стояв я на покладі, дивився на це гарне історичне місто, на Везувій оддалік... Поволі все маліло, відсувалося в далину, аж нарешті зникло. В моїй уяві з'явилися рідні терени, чудові Карпатські гори, ліси, села...

Скільки мільйонів своїх синів і дочок утратила за минулі п'ятдесят років Україна? Скільки з них загинуло в боротьбі за своє право вільно жити на своїй землі? А скільки мільйонів запроторено у сибірські нетрі, де вони змушені розбудовувати ворожу їм московську імперію? Горе їм! Скільки ж їх там кладе в сиру землю своє знеможене тіло, не побачивши більше своєї любої України!

А ось і ця частина, що вийшла на еміграцію, їде тепер розбудовувати західні країни. Тяжко залишати рідну землю, може й навіки.

В Україну й далі суне московська орда і нещадно нищить усе, що українське.

Корабель набирав дедалі більшої швидкости, прорізував спокійне море і віддалявся від берегів Італії. Пригноблений, я зійшов два поклади вниз, ліг, не роздягаючись, на військову койку, і навіть не зчувся, як заснув.

Різні життєві враження в моїй голові немов хтось збив колотівкою, і вони виринають у сні хаотично, безладно. Ось я зводжу торговельну боротьбу з жидами, а ось уже зброєю борюся з москалями... Ось виринула у вельоні Таня... Ось бачу, як малий братік, Павло, загубив чобіток у снігу, а я не можу йому допомогти, бо мчу на лижвах... Лижви йдуть зовсім у повітрі й я не можу діткнути під ними снігу, а ось я став таким важким, що лижви заринаються глибоко в сніг. Мені дуже душно, бракує повітря, і я прокидаюся...

Хвилина розгублення, нарешті пригадав собі, що я на кораблі, який уже гойдається на хвилях. Я проспав кілька годин узутий і одягнений, тому вирішив вийти на горішній поклад, щоб вдихнути свіжого повітря. Годинникова стрілка показувала за кілька хвилин третю, наближався новий день.

Свіже повітря й холодний ранок освіжили мене. Я сперся на поруччя і дивився, як корабель прорізував морські не дуже високі хвилі, ритмічно, поволі, погойдувався, але вперто йшов своїм шляхом.

А в той час деякі пасажири вже почували себе погано, їх нудило, були й такі, що перехилялися в корчах через поруччя над водою . . .

Я почав турбуватися Танею, але навіть не знав, у котрій кабіні її шукати. Тому вирішив обійти навколо по кораблі, може десь її зустріну, або спитаю котрусь знайому жінку, де вона і як себе почуває.

На носі корабля, де лежали величезні кітви та товсті бунти кодол, хитавиця була найбільшою, поклад корабля то підносився, то немов провалювався під ногами. Між кількома жінками я побачив бліду, з рушником у руці, Таню. Вона скаржилася, що бездітних жінок приміщено у великій кабіні на самому носі корабля.

Ми перейшли на середину корабля, сіли на лавці й Тані стало краще, бо тут хитавиця менша.

На сході показалося сонце, вітер затих, море знову рівне й гладке.

Сьогодні на снідання до кухні йшла менша частина пасажирів, більшість стояла перед амбуляторією в черзі, щоб дістати якихось ліків від морської хвороби. Вимучена цією ж хворобою, Таня пішла до кабіни полежати на койці. Я лишився сам на покладі. Подивляв силу і завзятість корабля, прикмети, що їх я завжди цінив. Вони ж саме й були стимулом мого життя.

Голосники безперервно гуділи, щось заповідали, когось викликали . . .

Залога корабля хотіла використати на кораблі працю безплатних рук пасажирів. Одним призначено відбивати від покладу молотками товсті шари ржі, іншим — чистити й мити горішній поклад, а мене приділено до групи, що мала працювати в кухні.

Колись, іще перед війною, мені не раз доводилося допомагати у праці на господарстві. Я часто удосвіта косив по росі конюшину або траву на сіно. Деколи, у поспіху перед дощем, возив до стодоли снопи, а потім на своєму вельосипеді »летів«, поспішаючи, щоб вчасно відкрити крамницю в Динові.

Але цієї важкої праці набиралося разом хіба на кілька годин на тиждень. А ось тепер важка праця на кухні була мені за першу спробу заробити кусень хліба у вільному світі.

В тій частині кухні, в якій я працював, виварювали й

мили в парі посуд. Пара була дуже гаряча і я щодня перебував вісім годин, немов у турецькій лазні. Часто мені корчило шлунок, тиснуло горлянку, піт заливав очі, тоді починав жалувати, чому не спочиваю вічним сном там, у чудових Карпатах, разом із своїми загинулими друзями. Але швидко отямлювався. Я ж міг заявити, що хворію на морську хворобу і не можу працювати, проте сумління не дозволяло брехати. В тому паркому пеклі я хотів себе випробувати і загартувати до незнаного, може ще й гіршого завтра.

Виснажений у »лазні«, увечорі я зустрічався із своєю коханою Танею, яка ніколи не розлучалася з рушником, була дуже вимучена морською хворобою і мала пригноблений вигляд.

— Кохана! — звертався я до неї. — Ти мусиш щось їсти! Дивись, як ти змарніла . . .

— Прошу тебе, не згадуй мені про їжу! — і вже тримала уста в рушнику.

Хоч минуло чотири місяці від нашого одруження, проте, через морську хворобу, ні Таня, ані я не здогадувалися, що причина її недуги подвійна.

Корабель наближався до Суезького канала. Старшина залоги оповістив, що він пропливатиме канал після півночі. Щоб не заснути, я вийшов на поклад корабля. Подібно, як в Італії, я і тут хотів побачити хоч частину землі колишніх фараонів, одну з великих колисок світової цивілізації.

Здалека на берегах показалися морські світла, а згодом — і міста Порт-Саїду. Несподівано до мене підійшла Таня, рушник тримала на плечі, немов шаль, і запитала жартома:

— Чи ти вже бачив якісь піраміди?

— Ти змучена і хвора. Чому ж не спиш? — відповів я запитанням.

— Через оцей Єгипет і фараонів я втратила не одну ніч перед іспитами, тому готова тепер присвятити їм ще одну! — сказала Таня, усміхнувшись.

Корабель посувався каналом дуже поволі. Темрява ночі не дозволяла бачити щось далі поза маленькі ліхтарі по берегах канала, що освітлювали клапті його піскових берегів.

У Суезькій пристані корабель затримався трохи довше. Ранок гарячий. Не було ні пірамід, ні фараонових замків,

тільки навколо корабля вешталося багато примітивних арабів на човнах. Вони продавали низької якости різні ручні вироби і тропічні плоди, а часто, схиливши голови, молилися до Аллаха.

Та ось корабель уже на Червоному морі, що ставало дедалі бурхливішим. Я дивився на береги, намагаючись угадати, в котрому місці Мойсей перевів свій народ через це море, коли воно розступилося перед ним на два боки. Але зближався час іти до гарячої »лазні« і я подався вивaрювати й мити кухонний посуд.

В Аденській пристані корабель забезпечив себе водою, пальним та дечим іншим. Це були його останні відвідини портів у північній півкулі і він пустився у далеку дорогу через Індійський океан до суходолу в південній півкулі землі.

У відкритому морі на кораблі відбулося кілька алярмових проб на випадок катастрофи, щоб кожний знав, де його місце у випадку конечної потреби залишати корабель серед моря.

На кораблі їхали не якісь грецькі чи італійські заробітчани, а свідомі, політичні еміґранти, між якими було багато інтеліґенції з добрим відсотком різних культурних сил. Корабель спокійно плив на диво тихим океаном і різні національні групи на кораблі почали готуватися до спільного концерту. Поляки навіть видавали чотиристорінкову циклостилеву газету. Українці підготовляли хор і танцювальну групу.

І ось у гарну гарячу неділю, вже недалеко екватора (рівника), розпочався концерт. На відкритому покладі зібралося багато людей. Заповідач викликав окремі національні групи за азбучним порядком назв їхніх країн. Кожна група виступала із своїми національними піснями, танцями тощо, були й сольові виступи. Багато глядачів мали змогу вперше в своєму житті побачити й почути дещо з народного мистецтва та культури інших народів.

Знавши, що їхнє місце в абетці десь наприкінці, українці спокійно чекали своєї черги.

Та несподівано виникло непорозуміння, що спочатку викликало обурення українців, але закінчилося для них навіть корисно. Дійшовши до латинської літери R, заповідач оголосив німецькою мовою, що зараз виступить »руссіше« група. Москалі, яких їхало тут кількох під

українськими прізвищами і документами, не хотіли виступати відкрито під своєю національною назвою, тому й не готувалися до показу.

Настала довга павза, всі чекали на виступ якоїсь російської групи. А заповідач здивовано дивився в бік української групи, що стояла напоготові, але не рухалася. Нарешті, не витримав і звернувся до української групи:

— Ми просимо *вас* виступати . . .

Обурені таким постійним »непорозумінням«, що було знане їм ще з Німеччини, де їх часто називали »руссен«, українці мовчали. Павза вже ставала нестерпно довгою, аж поклав їй кінець відважний патріот, пан В. Попик. Він вийшов на підвищення з гітарою, перевішеною через груди, і доброю німецькою мовою сам заповів:

— Зараз виступить не російська, як помилково сказав заповідач, а українська група. Це народ, якого культура й історія багато вищі й на сотні років старші від московської.

Такий відважний виступ Попика публіка, крім поляків, прийняла гучними оплесками, а вродливий Попик, немов справжній козарлюга, вдарив сильно по струнах гітари і почав український виступ. Український хор співав чудово і сміливо, може саме завдяки акомпаньяментові пана Попика, а сильний голос солістки, пані Мороз, завершив успіх.

Оплескам не було кінця і українська група була змушена продовжити свій виступ. Потім я поздоровив пана Попика за його відвагу, що й стало початком нашої багаторічної дружби.

Два дні пізніше корабель перетинав екватор і знову була нагода до іншого видовища. На кораблі з'явився бог Нептун і з допомогою залоги відбувався ритуал морського хрещення. Деякі пасажири також обливали одні одних водою, подібно, як у нас, в Україні, в Обливаний понеділок.

Таня страждала від морської хвороби, а коли ми зустрічалися, то кожний раз мала до мене нове прохання: то дуже хотіла кислої капусти, то чорного хліба або кислого молока. Хоч я був готовий зробити все для своєї коханої жіночки, проте кислої капусти і чорного хліба не міг дістати. Допомогла мені одна жінка, чоловік якої працював у корабельній пекарні. Він винайшов »рецепту« для печення чорного хліба з білого борошна, бо житнього на кораблі не було. Хліб на кораблі білий, та ще й трохи солодкуватий.

Новий »винахідник« не міг продукувати багато свого хліба, тому тільки що другий день виносив напівлеґально, під своїм лекарським хвартухом, одну хлібину своїй жінці, а вона ділилася тим хлібом із Танею.

Море ще спокійне, а його дзеркальне плесо тут і там порушували, вистрибуючи з води, великі риби. Іноді виривалися з синьої хвилі грайливі табуни летючих рибок, що пролітали досить високо над водою.

Кілька разів корабель з біженцями зустрічав на своєму шляху інші великі кораблі. Такі зустрічі на безбережних просторах океану були дуже приємні, кораблі обмінювалися привітальними гудками.

Так минуло два тижні подорожі і корабель наближався до берегів п'ятого суходолу, Австралії. Погода раптом змінилася, море заворушилося. Спочатку запінилося, а згодом почали виростати на ньому водяні гори. В одну хвилину корабель опинився на самому гребені цієї гори, а в другу вже аж на дні між двома горами, що неначе гналися одна за одною. Корабель завзято змагався із великими хвилями, а вони кидали ним, немов сірниковою коробкою. Серед пасажирів виник неспокій, хоча залога поралася коло своїх обов'язків, як звичайно.

Тепер море бушувало тому, що корабель вступив у холодніші води південної півкулі, де в той час була зима.

Деякі пасажири вже почали панікувати, особливо жіноцтво. За кілька днів такої гойданки більшість пасажирів знову захворіла на морську хворобу. З них багато були такими виснаженими морською хворобою, що тепер лежали покотом на корабельних покладах. Вони вже не дбали про свій зовнішній вигляд. Чоловіки лежали в самій білизні, а жінки в пом'ятих нічних сорочках, з нечесаним волоссям. Їхні всілякі помади цілі дні лежали по торбинках без ужитку. А мотори корабля працювали ще сильніше і завзято змагалися з бурхливим морем.

Ген далеко вже замайоріли береги західньої Австралії. Їх було видно лиш тоді, коли корабель підносився на гребені високої хвилі. Все ж якась дивна радість огорнула всіх, бо вже надокучило бачити навколо саму тільки воду.

Ще кілька днів, і вигойдані еміґранти нарешті побачили досить вузький вхід до Сіднейської гавані, перед яким опинився їхній корабель і, сповільнивши свій хід, почав входити в гавань.

Вже на перший погляд гавань викликала в усіх приємне враження. Емігранти їхали до великої країни, в якій, приблизно, троє людей припадає на кожні два квадратні кілометри, тому боялися, що опиняться у величезній пустелі. А тут навколо, по обидвох боках гавані, розгорталася перед їхніми очима розкішна панорама великого й гарного міста.

Добре випарений за три тижні у своїй »лазні«, я забрав свою торбу, трохи більшу за колишню в УПА, і вийшов на горішній поклад корабля, де була й Таня, вже без її нерозлучного рушника, гарно зачесана і навіть із трошки підмальованими устами.

Був один із перших днів липня. По той бік екватора тепер саме середина літа, а тут зима, але легка, не така, як в Європі. На покладі, під сонцем, зовсім тепло.

Корабель посувався поволі по широчезній довгій гавані з її численними бічними більшими і меншими затоками, з різної величини кораблями на якорі, із безліччю вітрильних спортивних яхт, човнів та катерів, із гарними парками та садами і чудовими будинками по берегах.

Пасажири стояли мовчки, очаровані красою великого, незнаного їм міста . . .

В Австралії

Наш корабель зупинився на східньому побережжю Австралії, у великому місті Сіднею. Кругом гарні і розкішні, великі і малі будови, багато зелені, а поміж хатами й у великих парках ростуть різноманітні дерева і квіти. По середині велика морська затока, частина якої служить за пристань, а рештою майже цілий рік користуються і любуються жителі міста.

У величезній простором країні в тому часі було приблизно вісім мільйонів населення, а серед нього один старий еміґрант-українець, д-р ветеринар Барчинський. Майже все населення жило тоді в кількох містах на побережжях кругом материка. Сідней місто велике, а канґурів і абориґенів, про яких ми так багато чули в Европі, побачили дещо пізніше.

Щоб привикнути до цього нового світу забрало нам роки. В Австралії кругом якась інша природа, інші дерева і корчі, інші звірята і птиці. Сонце ходить по північній стороні, зорі інші, в січні дозрівають овочі, начебто не наша планета. Та найбільша туга за старим краєм під час Різдвяних Свят, бо на ялинці не сніг, а біла вата і на дворі спека . . .

Нас примістили у великих військових бараках і добре годували бараниною. Праці не можна було дістати, бо в тому часі тут відбувалися страйки вуглекопів. Вони, покривджені капіталістами, домагалися кращої заробітньої платні і коротших годин праці. Згодом Таня поступила на працю у фабриці харчів, закриваючи досить довго свій вагітний стан, щоб якнайдовше працювати і заробляти гроші, на які були великі потреби і пляни. Я працював у фірмі будівельних матеріялів і в столярні, де, крім достави дерева на будови, виробляли всякого роду меблі.

Працюючи на станку досить завзято, що не дуже подобалося австралійським робітникам, я передумував своє бурхливе минуле і снував великі, часом наївні пляни на майбутнє, а остаточно рішив змагати і то всіма зусиллями до власного підприємства в будівельній ділянці. Вже з перших днів, відробляючи дворічний контракт, я почав детально вивчати цю ділянку. Назви дерева, міри, столярські вироби, обчислення, машини тощо. Про цю мрію я не говорив нікому ані слова, щоб не сміялися з мене. Цент до цента і два роки пізніше ми вже жили у маленькій, невикінченій, але своїй хаті з донечкою Орисею, а три роки пізніше у нас була ще одна хата і мрія почала сповнятися.

Мені вдалося намовити на спільника чесну людину Осипа і наші справи пішли скорішим темпом. Ми закупили два акри землі в новій, прогресивній дільниці за містом під нове підприємство і на цій площі будували плоти, будинки, вставляли машини, привозили на склад дерево й інші речі, а ночами не спали, бо журилися, щоб не збанкрутувати.

З таборів ДП до Австралії почали приїжджати тисячі емігрантів і багато з них поселювалися навколо Сіднею. В країні праці було доволі, а люди, після воєнних і таборових злиднів, кидалися до неї наполегливо і за два-три роки майже кожна родина будувала чи купувала собі хату.

Наше підприємство з кожним днем ставало рухливіше. Машини цілими днями і суботами розвозили матеріяли. Частину дерева ми спроваджували з північної Австралії, а решту імпортували з Канади і Маляї. Оскільки підприємство добре розвивалося, я прийняв на працю добру бюрову силу в особі бувшого кооператора п. Тараса Суховерського, а сам зайнявся зорганізуванням однієї, а згодом і другої будівельних компаній, які за кілька років збудували сотні модерних домів. Дещо пізніше, я заплянував і розпочав будувати в центрі міста свій власний торговельний центр з ціллю винайму на крамниці й бюра.

Про мій двадцятип'ятилітній торговельний змаг можна розказувати годинами. Я часто застановлявся, чому такого змагу я не міг робити у своїй країні, або чому сотні інших українських підприємців і торгівців змогли розвинути свій талант і вмілості щойно на чужині? Але відповідь на це питання ясна: чужа і ворожа влада, нелюдяна система, визиск і грабунок.

УКРАЇНСЬКА АВСТРАЛІЯ

До Австралії приїжджали переважно свідомі українські селяни з малим відсотком інтеліґенції. Це були політичні еміґранти, які категорично рішили не вертати в Україну під московською окупацією. Усе наше українське життя ми починали організувати вже від перших тижнів свого поселення в цій країні. В Сіднею, біля випозичуваних церков, в парках і в YMCA сходилися люди і творили комітети для розшуку за нашими людьми, що були розкинені по великих просторах та їх організувати. В більшості, це були молоді подружжя, які належали до СУМ-у і Пласту в Німеччині.

Українське політичне життя було також в першому році свого організування. Московська аґентура ще не мала часу сюди пролізти. Новозорганізований провід Українського Визвольного Фронту в той час був очолюваний старшиною УПА Жаном і ми за підпільною засадою »менше слів, більше дії« мобілізували людей до праці. Організуванням громадського сектора зайнявся д-р Євген Пеленський. Йому і ґуртові творчих людей треба завдячувати розумне зорганізування нашої громадської спільноти в Сіднею. Ініціятором організування жіноцтва і Школи Українознавства була пані мґр Ірина Пеленська. В той самий час організувались молодечі організації СУМ і Пласт.

Народ був працьовитий і жертовний. Незабаром на краю міста закуплено хату на громадську домівку, а згодом невеличку залю на передмісті Лідкомб, яку опісля перебудовано.

Незадовго постає наша федеральна централя ОУА (Організація Українців Австралії), яку очолив проф. Шиґедин, член УВФ. Українська спільнота в Австралії чи не найкраще зорганізована з усіх країн в діяспорі. Крім громадського життя, тут добре зорганізоване шкільництво під проводом Шкільної Ради, Українські Церкви, а зокрема Помісна Українська Католицька Церква, яка вповні підпорядкована Патріярхові Отцеві Йосифові.

Велику заслугу в нашій піонірській праці треба признати також здібному революціонерові Володимирові Шумському, який на сторінках часопису »Вільна Думка« послідовно мобілізував нашу спільноту до праці. Про багатогранну працю нашої спільноти в Австралії можна б написати

кілька книжок, бож саме шкільництво і діяльність молодечих організацій забрали тисячі годин праці учителям і виховникам, які дуже часто трудилися без найменшої винагороди.

З огляду на перевантаження своїми торговельними справами, я попросив на деякий час звільнення і до активної праці вернув щойно три роки пізніше, де застав великі зміни.

Ставши знову активним, разом з друзями, я горів бажанням діяти і працювати для нашого народу, бо про стан в Україні і про долю тисяч друзів-упістів я досить добре знав. Я передбачував, що революційні ґранати на деякий час будуть замінені на громадську діяльність і чорнило, тому включився разом з іншими запопадливо в розбудову організованого українського суспільного життя в різних ділянках і формах його вияву.

У той час в Австралії було понад тисячу членів молоді СУМ-у, а в самому Сіднею зверх триста. Оркестра і хор під керівництвом друга Майковського начисляла 80 осіб молоді. Виникла потреба власного приміщення і ми з другом Остапом почали розглядатися за площею. Не минуло й місяць часу, як закуплено площу й на мойому бюрку лежав готовий плян великого і дешевого будинку.

Друзів охопив великий ентузіязм до дії. Добрий і жертовний друг Микола Кулик повідомляє нас, що біля станції в Лідкомбі, поблизу нашої церкви, є велика площа, яка відповідала б нашим потребам. На засіданні у цій справі я запізнав ще одного великого оптиміста і доброго друга Богдана Гуту. Площу закуплено, а попередню продано. В той час несподівано помер Остап, що для нас було великою втратою.

Друг Богдан Гута зайнявся організацією фондів на сплату площі, а я леґальним оформленням власництва і плянуванням нового великого дому. Майже щодня при вечері і після неї накреслювалися нові й нові проєкції дому. Вже при першому плянуванні показалося, що є багато справ до полагодження, бо ні СУМ, ані Антибольшевицька Ліґа не були зареєстровані. Знову численні засідання з Управою СУМ зі своїм правником і врешті відповідний для потреб нашої дії статут було узгіднено.

Пройшли місяці заки СУМ прийняв з трудом статут, що запевнював йому добрий розвиток на майбутнє.

Архітект зажадав 15 тисяч австр. дол., а в касі було всього 700 долярів. Прийшлося самому плянувати. Кошторис передбачав від 180 до 220 тис. дол. в час, коли фабричний робітник заробляв 2.500 дол. річно. Усталено двістідолярових фундаторів, які після вплати своєї суми являються досмертними членами і власниками дому. Запропонований дім, на пропозицію Богдана Ґута, названо »Дім Української Молоді ім. ген.-хср. Тараса Чупринки«. Вже з першим оголошенням збіркової акції проти цього заворушилась велика опозиція, яка закидувала, немов би СУМ і бандерівці розбивають українське життя тощо. Але плян затверджено. Партер запляновано на клюб і залю для Юного СУМ-у, а перший поверх на залю з 1.100 сидячих місць та великою сценою, а з-боку і на другому поверсі різного рода бюра. Моя будівельна фірма розпочала будову під моїм щоденним наглядом. Машини копали фундамент, робітники робили форми, в'язали залізо, лили бетон і будова росла. У збірці фондів Богданові допомагало багато друзів, які допровадили до того, що зорганізували 200 фундаторів, які задеклярували і частинно сплатили свої зобов'язання. Були й добродії з вплаченими по 1.000 або більше долярів, але будова росла багато скоріше ніж фінанси. Я уважав цю будову, як Дім Українського Визвольного Фронту і вимагав піддержки українців з цілої Австралії. Ця ідея легко не сприймалася. Тут і там були опоненти, які уважали задум занадто амбітним, що може допровадити до компромітації мене й нашого Руху в Австралії. Це відбилося негативно на Управі Осередку СУМ-у і на мені особисто.

Щодня приходили різні рахунки і їх треба було платити. До програння цієї справи я не міг допустити. Вправді, я мав багато друзів у Сіднею, які мене піддержували, але тяжка розв'язка зараз залежала виключно від мене. Не було виходу і я мусів заставити свій маєток як ґарантію і позичив частину грошей в банку, а рівночасно з тим продав свій відпочинковий дім над морем, щоб докінчити будову дому. Такий стан справи також налякав і мене, бо тут треба не тільки вдержати дім, але й сплачувати позику в банку та платити відсотки. Треба було думати про забезпечення дому. У стейті, де збудований дім, є дозвіл для організацій мати свої клюби, які приносять доходи. Отож такий клюб я почав підготовляти при великій опозиції своїх друзів.

Ідея створення клюбу сприймалася дуже поволі, та все ж я вніс подання на ліцензію. Перше подання було на Антибольшевицьку Ліґу. Ще перед судом ми дістали пораду, щоб змінити назву, бо подана назва не пройде і не одержимо ліцензії. Після другого подання, двох високої ранґи старшин поліції питали, чому ми хочемо відкрити свій клюб, коли поблизу є польський, з якого ми можемо користати. На це я відповів запитом:

— А чому австралійці мають свій клюб в Англії? Невже ж не вміють говорити по-англійськи? Усміхнений старшина відказав:

— Фер ґо!

Були ще й інші труднощі. Коли в статуті я ставив, щоб сім директорів клюбу були сумівці, що не покривалося з австралійськими законами, то суддя заявив:

— Ви не можете накидати волі однієї організації другим!

Кажучи правду, я побоювався, щоб в майбутньому клюб з різним членством і готівкою не перебрав дому і тим самим занедбав СУМ. Мені залежало на тому, щоб повну контролю мали свідомі та ідейні фундатори, тож почав вияснювати судді, що дім збудований СУМ-ом, який веде там свою культурну діяльність, наприклад, театр, хор, оркестру, танці. СУМ бажає цю діяльність продовжувати, а це можливе тільки тоді, коли він буде мати свою контролю. Суддя усміхнувся і внесення апробував.

Врешті дім викінчено і його відкриття відбулося забавою-Маланкою. Згодом відчинено і клюб. Знову успіх. Тепер можна було вже не іти, а летіти, бо такі клюби давали засоби на широку діяльність.

Роблячи розчислення за будову, я подарував кількадесят тисяч долярів Центральній Управі СУМ і вплатив їх на конто будови, щоб Централя могла одержувати з них відсотки для своєї діяльности.

Біля Дому Молоді закуплено велику площу на побудову великої спортової залі, а існуючу задумано долучити до клюбу. Також запляновано відкрити при Домі Молоді кредитівку. Але це були лише мої гарні бажання.

Дім, крім звичайної діяльности, приносить нам також багато реклями, бо в ньому гостили кількох австралійських прем'єр-міністрів та інших державних мужів. Зовнішні зв'язки і численні демонстрації організував і провадив інж. Міcько.

СТАНИЦЯ УПА В АВСТРАЛІЇ

З рейдуючих частин УПА на Захід, до Австралії приїхало 15 упістів. Більша частина з них причалила до Сіднею і тут Станиця УПА начисляє 11 членів.

В перших роках Станицю очолював друг Довбуш, а в останні роки ця честь припала мені. Правда, з вояками набагато легше працювати. На засіданні якісь пропозиції розглядається коротко »за« і »проти«, виноситься рішення і »гайда« до праці. Так наша мала група зорганізувала кілька свят в річниці УПА, ОУН і їхніх провідників. Цікаво, що як ніхто інший, наша Станиця втішається піддержкою всього українського громадянства і обидвох його Церков. В околицях Сіднею живе біля 5 тисяч українського люду. Їхня участь на наших святах перевищувала тисячу учасників.

Крім допомоги нашим друзям за залізною заслоною та участи у демонстраціях, наша Станиця також зорганізувала дуже вдалу петицію до Федерального Уряду в Австралії за звільнення ще досьогодні полонених вояків УПА. І коли всі петиції приймає якийсь парляментарний секретар, їх реєструє і кладе до відповідної течки, то нашу сенатор П. Борленд прочитав з чуттям для цілого Сенату. Широко поширена, ця петиція мала гарний відгомін. Міністєр Закордонних Справ А. Пікок переслав копію цієї петиції московській амбасаді з протестом. Дуже прихильно відписала також американська амбасада, повідомляючи, що копії цієї петиції вислано до совєтської амбасади і Стейт Департаменту, і радила, щоб українці в США цю важливу справу піддержали. До петиції були долучені гарно виготовлені на доброму папері знімки з відділів УПА, і чотиристорінкові листівки.

Мене також тішило загосподарення наших партизанів. Жан, терeновий провідник з Ярославщини, який перевів групу польськими теренами на Захід, розказував:

— Ми йшли як герої АК. Польські дівчата не могли надивуватися, що їхнє збройне підпілля ще існує і давали

нам добру обслугу, а коли котромусь вирвалось якесь українське слово, то я пояснював, що цей »акіст« з Волині. В Жана, в кращій дільниці Синіх Гір, великий споживчий магазин, жінка австралійка і четверо дітей.

Цяпка — ідейний і працьовитий, в Станиці має кілька функцій, а своє бурхливе пережиття описав у книжці своїх споминів »Горить ліс«. Насправді заголовок мав бути »*Говоритъ ліс*«.

Довбуш — був чотовим в Грубешівщині і часто переходив з чотою кордон поміж Закерзонням і Галичиною.

Костка — командир рою із сотні Бурлаки, колишній дивізійник, дуже бравурний чолов'яга.

Деркач — із сотні Бродича, який ще вісімнадцятилітнім упістом зловив і привів до сотні чеських пограничників. Це безмежно ідейний і відданий мужчина.

Палій — підстаршина з сотні Бродича, до УПА вступив ще юнаком в перших роках її дії.

Козак — кулеметчик з сотні Бурлаки, хоч легко міг носити і гармату. Він увесь час доходив до перфекції зі своїм кулеметом, маючи на увазі, що — одна куля — один ворог, або як він казав, »УПА фабрики набоїв не має«. Зараз у нього великий дізель-трак, що його знає, як колись знав свого кулемета, й ним заробляє на хліб насушний.

Вороний — із сотні Бурлаки, незвичайно добрий стрілець, який під час здобування міста Динова, за кожним стрілом гасив одну жарівку.

Коваль, Наджа і Гай — боронили Волинську землю.

Наша Станиця відбувала часто свої засідання, після яких я годинами слухав колишні пригоди друга Мурина, а останньо, в деталях, доповнив їх друг Смерека-Семенко, якого нашій Станиці з трудом вдалось стягнути до Австралії 1980 року. Його найбільше вразила новина про якусь другу УПА на чужині.

Пригоди Мурина

Степан стояв у першому ряді нової сотні й добре прислухувався, щоб не пропустити жодного слова в наказах. На поляні і в лісі пожвавлений рух. Тут кілька різних, але добре озброєних груп, якісь провідні люди в цивільних одягах і старшини в різних військових уніформах.

Ройовий Калинович оглянув свій рій: дев'ять в колишніх польських і німецьких уніформах, двох в совєтських, а двох ще в цивільних . . . Всі вони були досить добре озброєні. Їх щойно сьогодні приділили до сотні з різних кущів.

Тепер увесь відділ проходить реєстр: інвентар, зброя, амуніція, а також перехрещування кожного.

Гордо в першому рою першої чоти стоїть Степан, пристійний, високий, з вродженою інтеліґенцією бльондин з гарною чуприною. Командир Калинович зміряв його очима від голови до ніг, приємно усміхнувся і записавши, що »уніформа німецька, чоботи ще добрі, автомат ППШ«, запитав:

— Скільки набоїв?

— Тисячу вісімсот, друже командир, — відповів Степан.

— Тисячу п'ятсот здати до магазину, а триста залишити собі!

— Ви, Степан Маркевич? — запитав Калинович, дивлячись на записку.

— Так є, друже командир!

— Від сьогодні ви будете називатись Мурин. Зрозуміло?

— Так, друже командир! — відповів Степан, перехрещений на Мурина.

Сусід новоохрещеного Мурина став Сорокою, а далі: Заяць, Дуб, Лис, Граб — майже по половині фльори і фавни.

Це перехрещення понад сотню людей було, як виявилось пізніше, декотрим лише на короткий час, а декотрим на довгі роки.

Ройові командували:

— Струнко! До права рівняйсь! Вони здавали звіти чотовим, а чотові сотенному Залізнякові, якого багато з них бачили уперше в житті.

Командир подякував за світ і привітав сотню: »Слава Україні«! У відповідь загриміло: »Героям Слава!«

Сотенний скомандував: »Спочинь!«, відтак підійшов ближче, щоб зорієнтуватися який в сотні стан умундирування і озброєння. Тоді відійшов кілька кроків назад, щоб добре побачити всю сотню, і почав до них промову:

— Друзі! Перед нами важка боротьба! Один ворог відступає, а другий, ще брутальніший, приходить. Коли хтось із вас вагається і не певний чи витримає, прошу вийти з рядів і його буде призначено до цивільної сітки, бо нам всюди треба людей.

Він поглянув очима на сотню наліво й направо, але ніхто не виходив з рядів наперед.

— Добре! — сказав командир. — Цей заклик, що ви його почули, буде тривати до часу вояцької присяги, але пізніше вороття не буде. Тоді довше висловився про політичний стан у світі, про силу нашого ворога і величезну допомогу йому зі Заходу, і нашу боротьбу сперту лише на власні сили. — На що я буду звертати найбільшу увагу, — говорив він далі, — це на бойовий вишкіл, вишкіл і ще раз вишкіл. Друзі, коли спортовець роками вправляє спорт на те, щоб побідити свойого противника, а в результаті програє змаг, він тратить лише свій престиж, а в міжнародніх змаганнях також національний. У нашому змагу непідготований повстанець тратить життя, а народ свойого оборонця! В слідуючі тижні вас чекає наполегливий вишкіл. Думаю, що не лише теоретичний, але і практичний, — додав він з усмішкою.

Командир відійшов до свого почету, а сотня розійшлась по чотах для дальшої організації. В роях призначували заступників ройових, кулеметчиків, амуніційних, кухарів, чотових, бунчужних, санітарів і т. д.

Якщо б на це подивився збоку якийсь військовий знавець, то не вийшов би з дива. Перший день сотні, а все йде справно, немов у вже вишколеному війську.

Скільки підготовки, вивінування, продукції зброї, взуття, уніформи, адміністрації і готівки коштує державу один вояк, а тут вже при першій вечері у відділі все йде гладко. В кожного їдунка, ложка, запасове білля, бандажі, запасові сухарі як залізна порція.

Про цей порядок думав Мурин, заїдаючи смачну густу зупу і добрий кусень м'яса з бараболею. До нього підійшов у цивільному добре йому знаний друг Теплий.

— Чув я, що ти вже Мурин, — зажартував Теплий і запитав: — як ти чуєшся? Чи чогось тобі ще бракує?

— Ні, друже Теплий!

— А що переказати Катрусі? — запитав Теплий. Лице Мурина дещо почервоніло і він засоромлено відповів:

— Передайте привіт, прошу!

Теплий з групою озброєних хлопців відійшов в долину до села, а Муринові щойно тепер почала відкриватись таємниця сьогоднішнього порядку сотні. Кілька кілометрів від цього лісу, де сьогодні зорганізувалась нова сотня, лежить розтягнене село Німстів. Початки його невідомі. Може ще з-перед князя Ярослава Мудрого? Селяни Німстова їздили на закупи до містечка Чесанова, а на більші ярмарки до Любачева. В роки неволі Польща намагалася заселити ці терени своїми людьми, а звідти витиснути українців.

Після молитви в лісі настала тишина, сотня відпочиває, а Муринові припала черга на двогодинну стійку. Він стояв на краю лісу біля полевої доріжки, що вела прямо в долину до його рідного села Німстова. Його автомат в руках готовий до стрілу, зір і слух загострені, бож тепер він відповідає за охорону нашого повстанського відділу, а в голові роїться про недавнє минуле. Йому щойно минуло вісімнадцять літ. Він тут у Німстові народився. В нього чотири брати і чотири сестри. Батькова господарка не дуже багата, про вищу освіту не було й мови. А в його рідному, українському селі, у школі була лише одна година на тиждень »єнзика рускєґо«. Все українське знання, що його Мурин мав і знав, дістав від таких друзів, як друг Теплий. Теплий був у селі дириґентом церковного хору, головою напів леґальної організації »Сокола«, театральної групи, і також чимсь, про що знали лише одиниці. За ручні вправи на фестинах, за танцювальну групу, за церковні сходини, де вчили історію України і читали патріотичну літе-

ратуру, за зміст театральної штуки — за це все відповідав у Німстові друг Теплий. А що більше — за вправи на толоці з довгими палицями під звуки пісні »Гей нумо браття до зброї . . .«, з яких старі австрійські вояки часто насміхалися, також відповідав друг Теплий. Ще відбувались практичні гострі стріляння в лісі та військова муштра, яку переводив друг Теплий, але про це знало лише кілька вибранців, втім також Мурин. І за сьогоднішній підбір з Німстова шістнадцять хлопців, за їхнє умундурування й озброєння відповідав і підготовляв також друг Теплий.

Десь недалеко пролунали дві серії з автоматів і кілька крісових вистрілів. Це напевно ворожі боївки рабують наше населення. І майже завжди наших свідомих селян. Скільки вони вже віками натерпілися, а які вони завзяті і працьовиті. Навіть наш сьогодні створений відділ, без піддержки нашого патріотичного населення, довго не видержав би. Там зараз тієї ночі вони як муравлі працюють у підпіллі. Одні збирають харчі і молоко для нас на снідання, інші виправляють шкіру на взуття, виробляють ліки, будують криївки для самозбереження, а ще інші направляють зброю, шиють уніформи. Цікаво, що робить Катруся? Але цю думку перервала зміна варти . . .

Мурин положився на чатиння біля своїх друзів, одначе довго не міг заснути. Всі сьогоднішні події верталися знову і знову, а їх завжди перебивала Катруся.

Рано Мурина збудила військова збірка. Він, запаморочений вчорашніми подіями, не може так скоро прийти до себе, а тут відбувається такий рух друзів, немов би бракувало часу, тому кожен спішить. Збірка, руханка, молитва, снідання. То знову збірка і вишкіл: впоряд, полівка, партизанська тактика, засідки і наступи. Таким темпом минали дні і тижні, крім неділь. Інколи цю рутину переривав командир Залізняк. Він підходив до відділу під час вправ, перебирав цілий відділ від підстаршин, дозволяв сідати і закурити, а тоді доповнював вишкіл цінними порадами:

— Друзі! Завжди пам'ятайте, що в бою відділ це цілість, це немов автомашина, зложена і допильнована іде, але розберіть її, тоді це купа нерухомого заліза. Тому успіх акції залежить від кожного вояка. Прорвання зв'язку чи недоставлення кулеметчикові амуніції спричинюють невдачу запляновапої акції і побільшують втрати у відділі! . .

Під час таких лекцій була мертва тиша, а вояки все

карбували у своїх головах. Опісля ройові знову перебирали рої і вправи велися дальше, тільки команда тепер була голосніша і частіша. Вправи часто переривали командири і заряджували гостре поготівля, яке відтак відкликали і дальше продовжувався вишкіл.

За час спокійного вишколу сотні Залізняка, кругом в терені відбувалися величезні зміни. Московські полчища доходили до Криниці і з ними інші відділи УПА і боївки мали вже поважні сутички. По селах і містах запанувала якась гнітюча, гробова атмосфера. Молодь масово кинулась до лісу. З них тільки малу частину можна було прийняти до відділів УПА, а решта, пригноблена, мусіла вертати до своїх хат.

*

Кущовий Комар із своєю групою був зараз дуже перевантажений працею. В терені збільшилася кількість відділів УПА, також московських частин, і треба було осторожніше працювати. Під час перевозу харчів возами для магазинування, на кущ Комаря наскочили большевицькі банди і в одчайдушному бою загинули всі хлопці, а кущевий став раненим і, щоб не попасти в руки ворога живим, сам дострілив себе. В той час сотня Залізняка окружила ворога і в бою знищила понад 50 большевиків. Це було перше добре бойове хрещення повстанців сотні Залізняка.

Після цього першого бою, в терені заходять ще інші великі зміни. Командир Залізняк стає призначений командиром куреня, в склад якого входять сотні Калиновича, Шума, Тучі і також різного призначення боївки.

Десь недалеко має головну квартиру провідник ОУН Стяг. Деколи відділ Залізняка відвідує командир Орест. Мурина приділено до почету Залізняка як розвідчика і зв'язкового.

Про боротьбу УПА на цих теренах від 1944 до жовтня 1947 року можна списати тонну папєру, як ось, про невдачні спроби виселення москвинами українського населення на Схід; про спільну боротьбу Москви і польських комуністів проти УПА; про сотні боїв та довгі роки героїчної оборони відділами УПА своїх теренів і населення, а також про акцію »Вісла«, яка мала на меті цілковите знищення наших теренів і вивіз сотень-тисяч українського населення, бо тільки тоді вороги могли побороти УПА.

Веселе і бадьоре життя у відділі минуло. В Польщі проведено мобілізацію кількох річників. В терені роїлось від ворожих частин. Командир Залізняк згідно наказу дозволив своїм вже дуже проріджеиим в боях відділам і підвідділам відійти рейдом на Захід, а іншим доручив різні інші призначення. Мурин дістав наказ піти з другом Ялівцем в Любачівські ліси до бункру і звідтам принести харчів і набоїв, а завтра відійти до зв'язкового бункру на зв'язок. Там може прийдеться зачекати деякий час.

Перед сходом сонця буде найкраще, — думав Мурин, і раненько з другом Ялівцем вирушили в дорогу. Перейшовши уважно через дорогу, вони пішли горбковим лісом з готовою до стрілу зброєю в напрямі до стежини, а там вже близько. За всі роки в партизанці, вони ще ніколи не зустрічали ворога раненько в лісі і хоча по селах та долинах роїлося від ворожих військ, друзі чулися тут досить певно. Аж раптом, немов грім з ясного неба, посипалися сотні стрілів в їхню сторону. Мурин блискавкою впав на землю, обернувся два рази, щоб змінити становище, і пустив серію в сторону ворога, щоб задержати його наступ, а тоді видолиною в землі та заслоною лісу бігом відв'язатись від ворога. Двома скоками він перебіг дорогу і на гірці за корчами задержався, щоб зачекати на друга Ялівця. Серце билося несамовито, ціле тіло мокре. Поволі почав приходити до себе, але друга Ялівця він не бачив, тільки за корчами посувалися ворожі лави підгонювані брудною московською лайкою. Щоб їх знову задержати, Мурин добре націлився, пустив кілька набоїв, і повільним кроком пішов у сторону, де залишив почет командира Залізняка. Але Мурин не знав, що командира Залізняка, ані решти почету він вже ніколи більше не зустріне, та що його великі пригоди щойно почалися. Він зразу біг, а тоді пригадав собі обережність і подумав:

— До чорта! Я їм ще живим в руки скочу! Скрутив наліво, перейшов кілька кроків водою потоку, і на горі задержався. — Щоб лише до вечора і злучитися з командиром, — мріяв Мурин. Кругом було чути якісь вигуки, короткі серії з автоматів то поодинокі вистріли з крісів, та це вже не були бої з більшими відділами УПА, бо вони в боях сипали гураганним огнем.

Сонце вже добре схилилось на захід, як Мурин поволі вирушив в дорогу, щоб долучитися до командира Залізня-

ка, йдучи весь час з готовим до стрілу автоматом. Вже недалеко, ось вже видно невелику поляну з великими старими буками кругом неї. Та тут наших не було. Осталася лише купа ворожого сміття, порожніх пушок з консерв та ворожі газети. Газєти він зібрав і з якимсь підсвідомим поспіхом відійшов з поляни. Він пригадав собі про деякі місця, до яких відходили відділи під час масових ворожих облав, і по цих місцях він цілі ночі безуспішно шукав своїх. Виснажений до краю, не маючи вже третій день нічого в роті крім холодної води з потоку, а тут небажаний день чомусь наспіває і сонцем освічує ліс. Ну, що ж йому робити? Зараз почнуть облави на ліси, а він сам голодний і набоїв до автомата залишилось не більше п'ятдесят. Тож присів на хвилину на звалене вітром дерево і почав читати знайдені часописи з жовтня 1947 року. Заглублюючись у сторінки польської комуністичної шматки, Муринові ставало волосся дубом. Там було написане, що всі »банди УПА в Перемищині розбиті«, що решту »бандитів виловило чеське військо, а населення Лемківщини, яке пережило страшні тортури від фашистських банд УПА, стало перевезене на »одзискані« землі«. В дальшому, газети писали про »щасливе життя соціялістичних народів« під проводом батька Сталіна, а також про »справедливу кару фашистівським бандам«. Мурин перевернув ще одну сторінку і остовпів. На списку зловлених чехами упістів він прочитав ім'я свого сотенного Калиновича. Новина ворожого часопису була дуже пригноблюючою. Мурин кинув її на землю і пішов у гущавник відпочивати. Підгорнув трохи листя, підложив торбу під голову, обмотав пояс від автомата кругом руки, щоб в разі наскоку його не залишити, і поклався спати. Зразу йому не сходили з очей останні події, але згодом змученого переміг сон і він пробудився аж при заході сонця. Голодний як вовк підійшов до потока, випив пів їдунки води, бо хотів чимсь заспокоїти голод, змінив нові онучі, оглянув чоботи, які слава Богу були ще добрі, потер рукою лице і налякався, що в нього вже така борода. Щоб не настрашити когось при зустрічі, він почав хотяй згрубша голитися тупою бритвою. Сьогодні він вирішив перейти ріку Любачівку, бо там було кілька бункрів, про які Мурин знав і сподівався, що там може когось стріне, або знайде харчі.

Осінь чудова, сонце ховалося вже за гору, як Мурин

вийшов з лісу, перейшов поляну і доріжку та тихо й обережно вступив у ріку. Ідучи поволі у воді по пахи і держучи в одній руці торбу, а в другій автомат, він напнятими очима зорив протилежний берег ріки. Раптом остовпів. За рікою, біля дерева, Мурин зауважив кулемет і напевно сплячого кулеметчика. Він, не спускаючи ока з кулемета, з готовим до стрілу автоматом, помаленько, без шуму, почав відступати назад. В корчах він успокоїв віддих і сказав сам до себе: »Мурине, видно Святий Петро тебе ще не потребує!«

Цієї ночі Мурин вирішив відвідати деякі присілки та села біля лісів. Він знав, шо відділи УПА відійшли на Захід, але командир Залізняк залишився тут. Тут був також провідник Стяг із своїми людьми з боївки СБ. Він із почету куреня знає терен добре, отже мусить когось віднайти. Мурин зійшов на край лісу. Він був певним, шо ворог ніччю наступу на ліс не робить, але засідка десь на доріжці можлива. Колись у ці ліси ворог панічно боявся заходити, хіба тільки з великими силами, про що розказували полонені. Сьогодні ця психоза страху меншала і в терені бушували сотні менших ворожих груп.

В долині показалось село Пискоровичі. На вулиці видно рух, отже там квартирує вороже військо. Ще недавно ми тут зводили бої, здобули військові трофеї і шістдесят полонених, включно з майором, командиром їхнього відділу.

Мурин обережно посувався попри ліс до присілка Храпи.

— Цікаво чи й тут квартирують чорти? — подумав він собі. Знав він тут кожну стежинку, кожне дерево, кожну хату і кожну людину. Скільки приємних днів він провів тут з друзями. Колись тут лунали бадьорі повстанські пісні, а сьогодні? . .

Вечір був зоряний, осінній і зі сходу дув щораз сильніший вітер. Мурин насторожено підсувався до хат: перша, друга, третя . . . Ворожого війська тут нема, хати порожні. Наших людей ворог насильно вивіз три місяці тому. Він був несамовито пригноблений і його огорнув якийсь страх. Не страх перед ворогом, бо він з охотою тут зараз привітав би його оловом, але страх немов кінець світу. Ні бойових друзів, ні людей, всюди руїна, а він сам. Вікна повибивані, двері наскрізь відчинені і ними товче вітер. З села втікають напів дикі собаки, які не гавкають, а жалібно виють. На

дахах сидять здичавілі кури, а подвір'я вже добре зрили дикі свині.

— Може тут знайду щось їсти? — думав Мурин і обережно зайшов у сіни одної хати, а відтак у хату. З хати через вікно з м'явкотом вискочив здичавілий кіт, а за ним зірвалась зі стріхи курка і полетіла десь понад хати. Вона вже не була домашня, але з добрим летом, дика птиця. Стайні і комори порожні. Муринові пощастило знайти лиш добрий ніж, кілька розсипаних сірників за припічком і трохи соли у дерев'яній сільничці. Він пішов дальше, від хати до хати, але всюди було це саме, всюди руїна.

Вже після півночі залишив присілок. Простуючи до лісу, він чоботом зачепив бадилля. Поміж зритими диками грядками Мурин вибирав бадилля і наповняв бараболею торбу та кишені. Чи повірить хтось, як йому смакувала рано над потоком варена і печена, ще й солена, бараболя? Понад десять добре спечених бараболь він вичистив і склав до торби як великий маєток, загасив і замаскував огнище, і вирушив в дорогу. Але куди? Пригадав командира й відхід до зв'язкового бункру, тож рішив йти туди.

— Заки сонце зійде, перейду дорогу в лісі, а там побачимо! Ішов обережно, оминав стежини і доріжки, уважав на сухі патики, щоб не тріскали. Тут лісова доріжка скручувала, Мурин обережно глянув на ліво і право, а не побачивши нікого, він двома кроками перескочив доріжку, а за ним посипалися серії з кулеметів і оклики: »Бандеровци!« Він відрухово пустив серію позад себе і скоро віддалявся від засідки.

— Добре, що не йшов стежкою, а то був би попав у саму засідку! — подумав. За кілометр від перейденої доріжки, Мурин підібрав місце і заліз у гущавник, щоб перебути день. Вчора через день він добре виспався, вже не був голодним, хоча всю печену бараболю міг зараз легко з'їсти, але він уважав її за направду залізну порцію, якої тепер не можна рухати. Постелив трохи ялиці, перехрестився в шапці і ліг спати, щоб перебути до вечора, а тоді дальше. Та заснути не міг. Взяв автомат, трохи його прочистив, перечислив набої і злякався. У нього лише дев'ятнадцять набоїв. Відразу переложив автомата на поодинокі стріли. В голові шуміло. Друзі, виселені люди, батьки і Катруся! Що робити? Але відповіді на це не знав, а найбільше боявся того, щоб живим не попасти в руки ворога. На роздумуванні

він заснув і аж під вечір почув десь у лісі стріли. Провірив оборонну позицію, поле відступу і рішив тут чекати. Але ворог до нього не дійшов. Після заходу сонця назбирав сухого тріща, покраяв гриби до їдунки, покришив дві бараболині, ділляв води, зварив зупу а по вечері вирушив в Манастирські ліси до зв'язкового бункру.

Вийшов з лісу і помало посувався полем, обминаючи присілки й села. Дуже часто натрапляв на ворожі застави. В терені роїлось від ворожих військ. Ще кілька місяців тому тут кипіло українське життя, але тепер він тут сам вже кілька днів і не зустрічав ані одної української людини.

Знову зійшло сонце й освітило ліс. Пташки співають як і колись, немов тут нічого не сталося. Він знову з'їв кілька печених бараболь, запив холодною водою з потока і положився під ліщину з автоматом на грудях. Глянув на сине спокійне небо і на ліщину, де висіло кільканадцять доспілих горіхів. Аж повеселішав, коли заїдав їх. Під вечір Мурин пробудився з криком, його чоло було мокре, а нерви на вичерпанні. У сні він виносив раненого друга з бою по якихось трясовиннях, грузнучи по пахи в болоті.

— Пек тобі! Що за мара! Якщо я у сні голосно говорю, то мене зловлять без стрілу! Цього він дуже боявся.

Слідуючого дня раненько він вже був близько зв'язкового бункру, або так принаймні догадувався, але рішив відшукати бункер аж під вечір, щоб вдень не зрадити себе і бункру, якшо він ше не впав ворогам. За минулих три роки він був біля того бункру лишень два рази, а останній раз тоді, коли переходив з командиром Орестом з Львівщини з якимись клунками, здається з літературою, і ці клунки вони зложили в тому бункрі. Увечорі без труду розпізнав терен. Ось там біля двох заглублень вхід майже в дуплі великого бука, присипаний листям і кущем папорсті. Поволі провірив, чи не замінований, відкрив і вліз у середину. Засвітив сірника, а тоді свічку, що вже досить спалена стояла на скринці, і почав розглядати просторий бункер. На полицях багато зброї, три німецькі МГ-42, якісь добре наоливлені гранатомети, а також набої. Мурин нервово і довго шукав за набоями до ППШ і врешті знайшов. Наладував кружки, набрав трохи у торбу, і навіть повеселішав. Машинки до писання, папери, якась література, дві скриньки ліків, шість пляшок спирту — цього він не сподівався тут знайти. Одну пляшку відчинив, понюхав і по-

пробував, трохи ковтнув і усміхнувся. Свічка догоряла, але їх більше не знайшов. В бункрі не було ліжка, віко було не замасковане, тому Мурин виліз наверх, замаскував обережно вхід, відійшов у гущавину і думав:

— Набої є, гранати є, ну і пляшка, але голодний як пес. На якийсь певний зв'язок біля цього бункру він не надіявся, але щож мав бідний робити? Він вирішив кілька днів покрутитися біля бункру, а сьогодні піти до села та зорганізувати дещо їсти. Полем подальше від ліса, пізнім вечером Мурин зайшов до хати. Налякана полька нервово просить, щоб він утікав, бо в селі повно війська. Вона немов знала, що він голодний, тому витягла хлібину і трясучими руками подала горня молока, благаючи, щоб він втікав.

— Чи є ще в селі українці? — запитав Мурин.

— Нема! А їхні хати всі попалені! — відповіла вона.

— Чи чули ви щось про партизанів?

— Всі пішли до Німеччини, а вчора зловили двох — одного раненого, а другий сам дострілився! — розказувала залякана жінка. Десь недалеко почулись мужеські голоси і Мурин одим дихом випив молоко, а тоді в одній руці з хлібиною, а в другій з автоматом він вискочив на подвір'я. За селом розломив хлібину і почав їсти, а вона смакувала йому як ніколи. Він не поспішав, хоч в селі почалася стрілянина. Завтра напевно будуть хвалитися, якто вони відбили сотні бандерівців.

Наступних кілька днів Мурин перебув у лісах поблизу бункра. Майже кожного вечора підходив до нього з надією, що хтось із своїх зайде також. А щоб бути певнішим, він положив велику суху галузь при вході до бункру, так немов би вона там впала з дерева, а щоб увійти до бункру, то треба було цю галузь відтягнути. Кількасот кроків від бункра була маленька поляна, через яку протікав потік, поблизу гущавник вужини і терня, а в середині вигідне місце для Мурина. Тут вже два рази переходили ворожі війська, він їх бачив на поляні і чув, як вони шукали за бункром.

Одного дня по полудні Мурин побачив на цій поляні дві серни. Тихонько сягнув по автомата, виміряв, стрілив і серна ані не дригнула. Захоплений здобичею він зняв шкіру, порізав м'ясо на куски, розпалив огнище і почав пекти, аж тут раптом:

— Руки вгору!

По Муринові немов пробіг електричний струм. Через цю серну, він залишив автомат на кілька кроків від себе. Поволі підносив руки догори і думав про раптову втечу, глянув до заду, а тут несподівана радість. Перед ним стояв його добрий друг Медвідь. Друзі щиро обнялися і довго трималися в обіймах. Вкінці Мурин заговорив до Медведя:

— Я вже так довго сам, що й не знаю, чи ще не забув говорити. Мурин поділив недопечену серну та ще й »потягли« з радости на здоров'я.

Кілька днів вони не могли наговоритися, а все про останні часи і свої пригоди.

— Сотня командира Шума, — розказував Медвідь, — чотами переходила на Захід. В терені кипіло від ваньків і антків. — Бігме, їх там було сто до одного, — розказував він піднесеним голосом. — Вечором ми мали перейти кордон вище Угнова, який я зорив, і там мене відтяли від сотні. Від цього часу я блукаю сам. Не знаю скільки наших перейшло кордон, бо бій був довгий і запеклий.

Так вони гуторили майже до ранку. Вони ще раз підклали огонь, зварили з печеної серни зупу, а вкінці рішили вертати вечером в Люблинецькі ліси і думати про зиму. Мурин на хвилину заснув, а Медвідь сторожив. По якомусь часі Мурин змінив Медведя і вкоротці один хропів а другий пильнував, обгризаючи кістку. Щойно тепер Мурин зрозумів небезпеку перебування одинцем. Хропіння Медведя розносилося досить далеко і легко можна попасти ворогові в руки без стрілу. Але присутність друга піднесла самопевність і притупила чуйність. Під час таких роздумувань на нього посипалися ворожі стріли. Мурин скочив за дерево, а за друге на кілька кроків у право побіг заспаний Медвідь. Ворогів не багато на стежці за поляною.

— Вважай! — крикнув Мурин.

Ворог мав тепер кращу розвідку про наш стан. Він знав, що тут нема сотень, як колись, психоза його страху маліла і він відважніше наступав.

— Бий гада! — крикнув Медвідь і положив одного на листя навіки. Ворог зауважив, що тут лише двох стріляє, але друзі мали добре поле обстрілу і відступу. Мурин звалив двох і крикнув:

— Гризи гаде нашу землю!

— Гура! Вперйод! — ворог вигукував, але не наступав,

тільки сіяв сильним кулеметним вогнем. Повстанці рішили відступити. Мурин бив з автомата поодинчими стрілами, а Медвідь підбіг до потока. Тоді Медвідь стріляв, а Мурин зловив торбу, решту серни і скочив за горбок, але по дорозі його щось запекло в лівій руці біля лопатки. Вони скоро відв'язались від ворога і над річкою Медвідь оглядав рану Мурина. Куля віддерла кусень м'яса, рана виглядала велика, кість неушкоджена, отжеж в нормальних умовинах не було б проблеми, але тепер вона була.

— Скільки лишилось у пляшці? — запитав Медвідь. Мурин вийняв з торби пляшку і добре ковтнув, а Медвідь почав сварити:

— Не пий! Не будь дурний! Це одинокий твій рятунок, а то на невимитій рані кинеться ґанґрена і поїдеш до двох днів! Він осторожно вимив рану, перев'язав її досить малим бандажем, наперед змачавши його у спирті, бо той бандаж був також добре забруджений.

— Де ж ти вирвав цієї самогони?

— У зв'язковому бункрі! — відповів Мурин. Там залишилося ще, здається, три пляшки.

Вже вечоріло. Вони підійшли до бункру, забрали пляшки та більше набоїв і темною осінною ночею прямували в Любачівські ліси.

— Ну, прийдеться тебе віддати до шпитальки, де гарні сестрички тебе скоро вилічать! — жартував Медвідь.

За два дні, з різними пригодами, друзі зайшли в Любачівські ліси. Рану Мурина перевивали щодня і переварювали бандаж, але рука, перев'язана вербовим ликом, далі боліла. Ночами брали добрі приморозки, дерева втратили листя, а Мурин з Медведем, переговоривши усі події з останніх часів, тепер сиділи над яром і щось думали.

— Є три виходи! — відізвався Медвідь. Пустити собі кулю, зголоситися до ворога і нехай він має цю приємність, або дальше боротися за життя!

— Я за останню пропозицію підношу чарку! — і Мурин ковтнув, аж закашлявся, і передав Медведеві. Тепер вони почали плянувати майбутність. Визначили собі два збірні пункти на випадок, якщо до одного із них не можна було б дістатися, а тоді Мурин пішов вибирати місце на нову партизанську хату, а Медвідь організувати господарське начиння. Мурин знав цей терен досконало і йшов на мочарі подальше від сіл. О, тут буде добре! Кругом мокра низина,

густий очерет і кущі, а цей клаптик дещо вище, тут буде землянка. Він ще раз і ще раз оглянув це місце і вдоволений вертав до збірного пункту. Треба якось пережити зиму, а на весні побачимо. Його дальше мучив наказ командира Залізняка:

— Відхід до зв'язкового бункру! Але про точні інтенції командира він не мав поняття. До весни ще найменше п'ять місяців, а в додатку, ще ранений каліка. Одне, що Мурин мав, це доброго друга, і він дуже боявся за його життя. Розпалив огонь і чекав на Медведя. Медвідь, обладований мішками і начинням, прийшов задиханий на збірний пункт далеко після півночі. Медвідь перезувався у сухі придбані онучі і розказував, як він зайшов у гості до поляка в українській хаті і попросив його наладувати мішок харчів для кількох повстанців, щоб вистачило до чеського кордону.

— Ну, а щож він подумав про сокиру і лопату?

— Не знаю! Я жартами сказав йому, що мушу направити дорогу, щоб авто могло переїхати. Я також позичив у нього коня, бо боявся, що пішки до рана сюди не дійду.

— А де кінь? — запитав вдоволений Мурин.

— Під лісом я пустив його до дому. В міхах, крім хліба і сала, було масло, цукор, сіль і чай.

Вже світало як вони дійшли до вибраного місця. Ну, а тепер на три руки праці. Вичистити землю, збудувати із соснових кругляків колибу, обложити назовні землею і добре накрили. Ще два лежаки і хата готова, обидва були вдоволені.

— Коли не будемо робити слідів, то ми тут до весни певні, — твердив Мурин.

— Лише як роздобути харчів? — журився Медвідь.

— Та що тобі, Медведю? — Ти заснеш на цілу зиму! Але мені бідному Муринові на снігу! — і обидва щиро засміялися.

— Я маю плян, але не знаю чи вдасться, — продовжував Мурин. — Ти знаєш цей водяний млин, що його поляки забрали від українців? Він зараз в руках одної польки. Я колись там переходив і він навіть вночі меле.

— Добра думка, продовжуй! — просив усміхнений Медвідь.

— Ми дамо її листу запотребувань: 150 кілограмів муки і 30 тисяч золотих, або сірник! Це ціна за наш млин. Віддаль приблизно двадцятьп'ять кілометрів, отже нашій конспі-

рації не перешкаджає, тому завтра можемо туди вирушати.

В потоці, прислухаючись до шуму води на млинському колесі, повстанці стежили за рухом і дверми хати біля млина. Вже добре стемніло як Мурин застукав у двері. На вид упістів полька задзвонила зубами з переляку.

— Ви не бійтеся! Ми не москалі, ані не їхні вислужники, як ваші! Я маю для вас пропозицію, — і простягнув її листу. Полька стала спокійнішою і зачала читати листа, а тоді звернулася, щоб її пояснили зміст, бо вона не розуміє по-українськи. Мурин переповів зміст листа.

— Та нащо вам 150 кілограмів муки! — питала полька.

— Нас тут переходить велика група, от чому!

Тридцять тисяч золотих в той час вартувало приблизно два коні, але було видно, що полька не мала проблеми із тим нашим оподаткуванням.

— Добре, завтра увечорі! — сказав Мурин. А до завтра, заки спечем свій хліб, дайте нам дві хлібини і трохи молока.

Мурин випив чашку молока, а другу подав на двір Медведеві. Один хліб вложив у свою торбу, а другий подав другові на подвір'ю і сказав польці:

— Добре, завтра в той самий час!

Друзі до рана трохи в лісі подрімали, але холод щораз дошкульніше почав їм докучати. Вдень вони на зміну обсервували рух на дорозі і біля млина. Крім двох підвод, що заїжджали до млина, жодного підозрілого руху вони не зауважили.

— Ну, пішли на жнива!

Ще повстанці не дійшли до дверей, як перелякана полька вийшла на зустріч, благаючи щоб вони скоро відійшли, а прийшли завтра, бо вона вчора забула їм сказати, що в неї сьогодні заручини доні, є багато гостей, а між ними міліціянти.

— Будьте певні, що прийдемо! — пробурмотів Медвідь і друзі відійшли з нічим в ліс.

Слідуючі дні повстанці використали на викоп, чи, радше, вирвання посадженої колись нашими селянами бараболі далеко від колиби, щоб не розконспіруватися, а за тиждень знова вирушили до млина. Тепер пішло гладко. Гроші були запаковані у великій конверті, а два міхи муки чекало в сінях, не в млині. Мурин забрав ще два порожні мішки, наложили по мішку муки на плечі і вирушили в ліс. На

пращання полька сказала, що вона також не є комуністкою і своїх комуністів боїться так само як і московських.

В лісі один мішок заховали, другий розсипали по половині і вирушили до своєї колиби. На другий день вони принесли другий мішок муки, а тоді почали думати про м'ясо.

Медвідь виявився добрим організатором. Раненько, коли Мурин ще спав, він пішов з лопатою, викопав і приніс досить велику бочку з капусти, в якій сотня Шума колись маринувала і магазинувала м'ясо, як залізні порції. Він розказував Муринові, що в бочці ще було кілька кусників уже зіпсутого м'яса.

— Тут будемо маринувати наше м'ясо! — сказав усміхнений Медвідь. — Сьогодні місяць сходить по півночі і буде видно маринувати м'ясо. — Вечером ідемо на закупи, — додав він.

Мурин перев'язав ранену, досить спухлу руку, прив'язав її до плеча, а в праву взяв автомата і з усмішкою сказав до Медведя:

— Щастя, що ліва, а то бувби цілком калікою!

Вийшли з лісу як лише стало темніти і обережно попри порожні і спалені села пішли до хат подальше від ліса, де жили люди.

— Ти зачекай на стійці, а я підійду до хати, де живе одна українка заміжня за поляка, — сказав Медвідь. Він скоро вернувся з новинами з останніх тижнів: В терені впало два шпиталі, один кущ і один бункер якогось провідника. Всі постріляли ся. Це вона довідалася від свого чоловіка, який служить при міліції в Брусні, якого вона дуже боїться. Української худоби має найбільше бандит Зиґмунт, який дуже мстився на невинних людях, а зараз є якимсь комуністичним начальником.

Мурин наважився вислати цього Зиґмунта до Святого Петра, але Медвідь порадив це зробити іншим разом. З досить великої стайні якогось українського господаря вони потихцем вивели найкращу штуку і гнали її в сторону своєї колиби. Ще кілька таких прогулянок і запас на чотири місяці зими виглядав певним, включно із сіллю, освітленням, сірниками та кухонним начинням.

Ліс став голий, немов мертвий, тільки кілька невисоких ялинок закривали колибу від людського ока. Мороз сцементував мокру долину і покрив листя своєю сивиною.

Десь далеко чути було нерідко стріли, вибухи ґранат, але в околицях колиби було тихо і спокійно.

Одного дня Мурин почав будувати в колибі малу піч, а Медвідь вечором пішов до одного знаного йому будинку з надією щось зорганізувати.

Вже по півночі задиханий Медвідь притягнув дві чавунні плити, кілька коців, якусь підпільну літературу, дещо набоїв і баньку нафти. Слідуючого дня небо потемніло, понад землею сунули темні снігові хмари, які великими білими платками снігу вкривали замерзлу землю. Щоб пізніше не робити слідів коло колиби, повстанці скоро зносили більше і більше сухого дерева на опал. Сніг безперервно падав і падав через кілька днів, немов хотів поховати скривавлені українські села і ліси. Біля колиби було його вже по пояс. В колибі життя двох повстанців ішло рутинним порядком: день починався пізно по обіді, миття снігом, молитва, руханка й снідання. Коли стемніло, тоді запалювали огонь, варили м'ясо і росіл та пекли з муки паляниці. Відтак грали шахи, або у вимальовані Медведем з картону карти, або знову і знову перечитували підпільну літературу та дискутували. Коли на дворі розвиднялося, друзі клалися спати, але їх мучили неприємні сни. Медвідь пробудився з мокрим чолом в якомусь бою . . . Обтер чоло і думав про цей сон, аж тут Мурин почав викрикувати:

— Вважай! Вважай з права! Бий гада! . .

Після того друзі довго не могли заснути.

Так минали дні. Хмари відступили, почалися сильні морози, гарні зимові дні і ясні ночі.

— Чи знаєш, — каже Медвідь, — що після моїх обчислень на завтра припадає Свят-Вечір?

— Чи не сподіваєшся часами дванадцять страв? — з усмішкою відповів Мурин. Але на саму згадку про Свят-Вечір друзям стало сумно, на груди немов хтось поклав ковадло, а в голові роїлося від спогадів.

Вже світало як друзі поклалися спати, але не на довго. Зірвалися одночасно і мовчазні почали підготовку до Свят-Вечора. Мурин з прив'язаною до плеча рукою підпалював піч і вважав, щоб не курилась, прибирав колибу і чистив зброю. Медвідь пік паляниці, ліпив вушка і вареники. Мурин був такий пригноблений теперішньою їхньою долею і долею нашого народу, що хотів зловити автомата, іти в перше село і стріляти кожного наїзника на нашій землі,

спалити кожну ще оцілілу українську хату і в цьому бою згинути. Він сьогодні перейшов уже кілька разів через стрічку свойого життя, від дитячих років починаючи. Мама, тато, брати, сестри, сусіди, читальня і в ній веселе згуртоване життя, ну і ця чудова Катруся з великими синіми очима і довгими косами... Чи всі згинули, чи ще хтось живе? Або останні чотири роки в курені УПА під командою славного командира Залізняка. Скільки переможних боїв, скільки гордости і слави! Колись польські батяри здобули наш Львів за два тижні, а сьогодні Москва з Польщею, з американськими машинами і зброєю, вже п'ятий рік не можуть здобути частинки Закерзонського краю...

Остання думка підбадьорила Мурина і він злегка почав колядувати Бог предвічний...

— Чекай, чекай до першої зірки! А тепер переверни пляцки, бо горять! Куті не буде, лишень просфора з пляцків! — додавав Медвідь.

Друзі щиро помолилися, обнялись, розломили пляцок-просфору і бажали собі щасливого майбутнього, потім заспівали »Нова радість стала...«, а останню стрічку »Даруй волю, верни славу нашій славній Україні«, повторили голосніше.

Ніч ясна і зоряна, десь далеко чути свист льокомотиви. В колибі досить ясно від полум'я в печі, а друзі після Свят-вечері розговорилися.

— Сьогодні я був дуже пригноблений! — сказав Мурин.

— Не лише ти. Я майже зовсім розкрохмалився і тисячі таких як ми! — відповів Медвідь. — Сотні підземних шпиталів з пораненими, сітка СКВ, боївки, проводи ОУН, навіть сам Головний Штаб УПА напевно сьогодні не інакше святкує. А яка доля зловлених наших ранених? Десятки тисяч арештованого нашого населення, скільки лише сьогодні в підвалах москалі розстріляють, а скільки зараз в замерзлих вагонах їде на Сибір? Але я дальше тверджу, що наша боротьба УПА — це добрий початок розвалу московської імперії. А наша доля? Чи це важне? Ми маємо жити і боротися, вважаючи, щоб живими не попастись в руки ворога!

— Цікаво скільки з рейдуючих відділів дійшло на Захід? — додав запитом Мурин.

— Напевно не всі! — думав Медвідь. — Думаю що поло-

вина дійде. Цей рейд повинен принести Україні добрий розголос, а нашій майбутній кіно-студії добру тематику.

Одного дня Медвідь пив з горшка теплий росіл і заїдав паляницю, коли несподівано зауважив як їхні сусіди привикали до їх присутности. Кивком пальця прикликав Мурина і показав щось на дворі. Між корчами спокійно рила дика свиня, а ще ближче колиби заяць стояв на двох ніжках і приглядався колибі. Рішили не стріляти до свині, щоб не розконспіруватися в половині зими.

Дні минали дуже поволі. Друзі були голодні на новини зі світу, бо вже минуло три місяці від останнього контакту зі світом. Мурин вшив собі з коровячої шкіри рукав і в ньому ходив, спав та вигрівав руку, яка була дальше дуже спухлою. Медвідь щось промишляв і оглядав сильний шнурок з парашута, що його десь колись зорганізував. Тепер він його прив'язав в кількох місцях до корчів, поробив сильця і там поклав лушпинки з бараболі. Рано лушпинки не було, але сильця лишалися незаторкнені. Медвідь мріяв про серну, або дикого кабана. Він годинами вистоював і дивився на заставлені сильця. Одного дня заяць зупинився коло бараболяних лушпинок, сів на задні ноги, дивився на колибу і заїдав лушпину.

— Він сидить на сильці! — твердив захоплений Медвідь. І в той час зляканий заяць кинувся втікати і завісився на шнурку.

— Якраз під Йордан буде свіже м'ясо! — сказав Мурин.

Зима тривала довго, друзі числили дні і чекали весни. Щойно після половини березня потепліло, сніг став танути, в потоках почала дзюрчати вода, тут і там в лісі показувались темні місця без снігу. Ліс ожив. Птахи вертали і починали своє рутинне життя. Та знову притис мороз, але вже не на довго, бо весна перемогла зиму.

Мурин і Медвідь плянували за кілька днів дальший рейд. Вони думали віднайти зв'язок і долучитися до якогось відділу. З їх харчів залишився ще горнець бараболі і пів горшка муки. Вдоволені, що в такій халепі пережили зиму, а тепер — ліс наш батько, а нічка наша мати, — жартували друзі.

Несподівано, раненько десь недалеко залунав стріл, а згодом другий і третій. Повстанці зловили за зброю, вибігли за колибу на заздалегідь приготоване місце та зі здержаним віддихом наслухували і зорили ліс.

— Ти знаєш, я вже відвик від стрілів, — сказав пошепки Медвідь.

Ще хвилина і між корчами почувся якийсь крик, а згодом появився чоловік із крісом, який поволи йшов прямо на повстанців. Ще один його крок, і Мурин вискочив з-за ялинки, зловив сильно голову чоловіка під свою пахву, а рукою закрив уста. Медвідь шарпнув і вирвав йому кріс з руки. Під час допитів вони довідалися, що це поляк Антек, який вибрався з татом на полювання на дикі свині. Тато десь засів і чекає, а він наганяв свині і попав в полон упістам.

Застрашений Антек, білий як стіна, розказував повстанцям до вечора останні новини:

— Відділів УПА вже нема. Всі пішли на Захід. В осені військо віднайшло багато бункрів. Біля Брусна в лісі впало два шпиталі УПА, а в них біля тридцять повстанців постріллялися. Бандерівців залишилося дуже мало; кажуть, що ще оперують деякі малі групи.

Поляк виглядав досить розумним і деклярував себе великим протикомуністом. Каже, що його тато і брат брали участь у спільній акції АК і УПА на місто Грубешів.

В лісі темніло. Антек немов відчув думки повстанців і каже:

— Я знаю, що я вас розконспірував. Ви думаєте, що не маєте виходу, а тому мусітимете мене зліквідувати. Але вірте мені, я не комуніст, ми також окуповані московськими дивізіями і за своє життя я вам обіцяю допомогу. Я знаю, що вас чекає коли вас зловлять. Мені відомо, що у Ряшеві комуністи зліквідували дев'ятдесят відсотків полонених упістів і одного вашого католицького священика.

— Добре, — відізвався Мурин. — Бачиш, у нас автомати, пістолі, гранати, і як сам кажеш, ми не маємо багато вибору, тому уважай, щоб не згубив не лише свою голову, але й цілу родину.

Повстанці ще раз глянули на колибу. Медвідь виломив корч і ним заткав вхід — зачинив хату. Антек ішов на переді зі своїм крісом без набоїв, а повстанці за ним. Пізнім вечером вони увійшли в польське село Шусець, що нараховувало біля ста хат. Колись воно було оточене українськими селами, але зараз стояло немов на пустині. Люди цього села не брали участи в мордуваннях і грабунках українських сіл, тому відділи УПА його не знищили.

Мурин задержав Антка, а Медвідь тихенько підійшов під вікно оглянути, чи батько не зголосив часом на поліції загубленого сина, і щоб не попасти чортам в руки. Ні, в хаті спокійно. Старий сидить біля печі зажурений, з головою в обох руках, а мати клячить в кутку і молиться. — А деж наші мами? Де вони зараз моляться потайки за своїх синів, — думав Медвідь. Хата над рікою, а поблизу досить можливий потік на випадок відступу.

Поява Антка в хаті приголомшила батьків. Батько цілував його як малу дитину, а радощам матері не було кінця.

— Тату, — звернувся Антек, — ці люди подарували мені життя. Як ми можемо їм допомогти?

Мурин скрутив нафтову лямпу зовсім на темно, вийшов ще раз на подвір'я провірити безпеку і знова зайшов до хати. Він в останніх кількох роках мав змогу побачити та переконатися в садистичній роботі поляків, а тому жодному чортові не вірив. Але він мусів щось робити. Його рука була дальше спухлою як коновка. Велике щастя, що ґанґрина ще не кинулася, а то мусів би конечно побачити лікаря. Батько Антка нервовим голосом розговорився досить доброю українською мовою:

— Хлопці, я поляк, але моя мама була українка. Я не комуніст. Один мій син був в АК, але зараз сидить в тюрмі.

Поляк говорив немов на суді і дуже переконливо.

— Наші народи не повинні між собою воювати, бо на тому користає лише Москва. Я багато навчився з вашої підпільної літератури. Я мав змогу говорити з нашими вояками, які були в полоні УПА. Вони дуже гарно про вас говорили, а вашу літературу й ідеї понесли в глиб Польщі. Я вірю, що обидва наші народи вкоротці будуть вільні і житимуть в згоді. На чужі держави нам шкода числити. Подивіться, Англія за Ґданськ виповіла Німеччині війну, але пізніше віддала москалям цілу Польщу.

Цю його мову перервала жінка, яка просила іти на вечерю. Вона подала до вечері свіжий хліб, молоко, бараболю та ще й на додаток пляшку горілки. Повстанці повеселішали. Мурин пригадав собі, що в нього велика, чотири місяці не голена борода. Він захотів побачити, як вона виглядає, бо при організації речей до землянки вони забули про зеркало. Він підійшов до стіни, де висіло невелике зеркало, і в голос зареготався. Його волосся по плече, вуса

як щітка, і довга ясна борода. У Медведя подібний стан, лиш борода чорна, густа і коротша.

— Якої допомоги ви хочете від мене? — запитав поляк.

Друзі переглянулись.

— Нам конечно потрібний лікар, — сказав Медвідь, показуючи на прив'язану руку Мурина.

— Добре, ви йдіть до стодоли спати, а завтра поголитеся, а я поїду до знакомого лікаря і розвідаю.

Мурин перепросив поляка і викликав Медведя на подвір'я.

— Що, ти здурів? Та він верне з військом.

— Не бійся! Він за дуже боїться за сина. Зрештою, щож ми маємо до страчення!

В хаті Медвідь витяг з торби десять тисяч золотих і попросив господаря купити їм білля, рушник і бритву, бо свою десь загубив.

Полька також була доброю людиною, бо рано принесла до стодоли на снідання варені яйця, молоко і хліб з маслом, а згодом ножиці, бритву, мило, рушник, цебер і зеркало. Антек загрівав і приносив у ведрах теплу воду. При стодолі була стайня і тут в цебрі вони на зміну милися, хоч весь час котрийсь із повстанців був готовим до оборони.

Слідуючого дня Мурин під краваткою, з гранатою в кишені і пістолею за поясом їхав у Любачів до лікаря. Лікар показався вирозумілим. Він, моргаючи, оглянув руку, дав застрик і якісь таблетки і казав приїхати знову за тиждень.

— Що ви йому сказали? — запитав поляка Мурин.

— Правду! — відповів поляк. У книжці лікар записав фіктивного чоловіка, якого руку прострілили бандерівці.

— Яке щастя має хлоп! — подумав собі Мурин, вертаючи возом через спалені села. По дорозі минали американський джіп і чотирьох вояків. Мурин відрухово положив руку на пістолю, але поляк лиш усміхнувся і трохи зблід.

Поміж бальки в стодолі було видно щоденний поступ весни. І чим рясніше розквітали і пахли сади, тим тяжче було друзям на душі, хоч рука добре гоїлася. Друзі понаправляли свої уніформи і самих себе привели знову в люди.

— Ну, а що дальше? Що тепер робимо? — запитав Медвідь.

— Завтра йдемо в Синявські ліси до зв'язкового бункра

і може там нав'яжемо якийсь зв'язок, — відповів Мурин.

Вечором попрощали добрих поляків, подякували за опіку і вирушили в дорогу. Мурин пригадав собі про малий зв'язковий бункер в Синявських лісах і туди вони тепер прямували.

Сонце сходило, як повстанці дійшли до бункра, що його без трудів віднайшли. Осторожно відгорнули довге вужиння, відкрили віко і при світлі запальнички Мурин вліз у середину цієї малої ями. Тут вогкі пакунки якоїсь літератури, папір до писання, якесь досить велике радіо і пушка смальцю, а на ній записка:

— Тут будемо з початком травня! Зелений.

Друзі зраділи запискою, забрали смалець, замаскували вхід, засунули його знову вужинням і відійшли в ліс. Тепер початок квітня, а в записці написано, що будуть в бункрі у травні. Цеж цілий місяць треба чекати.

— Хто цей підписаний »Зелений«? — думав Мурин. Він роками був при почеті і знав багато людей з командного складу і проводу ОУН, але того не знав.

— Не масти собі голови! — радив Медвідь, бо в нас не багато Муринів, але Зелених в нас маси. — Ну, добре, — погодились друзі. — В цьому терені зачекаємо місяць і за той час провіримо.

Увечорі пішли на розвідку й організацію харчів. Порожні і напів спалені села, ніде ані одної української душі не видно. В дальших від ліса українських хатах замешкали відважніші поляки, які були певні, що відділів УПА вже нема, а тут в хату входить два партизани.

— Що ви тут робите в українській хаті? — питає Мурин.

— А-а-я-я, ні-ні, — починає поляк.

— Ну добре, добре, в нас є люди і нам треба харчів. Праця друзів у двох хатах забезпечила їх на кілька днів хлібом, маслом і салом. Зате новини були дуже пригноблюючі. Жодних українців в терені не залишилося. Поляки певні, що в терені нема відділів УПА, тому багато їхнього війська та московських спецвідділів від'їхали з цих околиць ще в осені. Відсутність в терені більших відділів УПА дала відвагу малим групам міліції і цивільним іти в ліси на полювання, або шукати за бункрами-магазинами УПА. Таку групу »проспекторів« Мурин і Медвідь мусіли провчити оловом. Два похорони таких героїв у Майдані Си-

нявським пригадали гарцежам, що вони живуть на українській землі.

Під лісом на гарній поляні, недалеко сіл Дібча, Храпи і Пискоровичі, була збірна могила впавших у боях вояків УПА. Ця могила стояла як свідок оборонців наших західніх земель.

Була ця могила гарно впорядкована й обсаджена квітами молоддю із сусідніх сіл, а чота із сотні Калиновича поставила на ній великий дубовий хрест із металевим тризубом на ньому.

Мурин хотів її відвідати ще восені 1947 року, але попав на ворожу засідку, з якої лише чудом вирвався. Сьогодні він і Медвідь рішили таки її під вечір відвідати.

В тій могилі спочиває біля двадцять повстанців, з-посеред яких Мірин добре знав Хому, Чубатого, Вербу, Свистуна, Зайця, Тараса, Крилатого, Вишню, Ярему й чотового Підкову. Та на жаль він не знав ані одного із правдивим прізвищем.

Коли друзі прийшли до могили і що вони там побачили, це перевищало всі ворожі вандалізми. Ворог висадив величезною міною в повітря не тільки могилу, а й домовини, так, що кості друзів були розкинуті кругом. Мурин і Медвідь дощиною з домовини відгортали землю, збирали кості і знову їх хоронили. Відтак стали на »струнко«, віддали почесть і зі ще більшою ненавистю до ворога відійшли в ліс.

*

Зближався кінець квітня. Повстанці перебували в околицях зв'язкового бункру, але не заблизько. Медвідь зайшов ще у якесь село і припадково віднайшов знану йому свідому українку, заміжню за поляка. На щастя її чоловіка не було дома, й вона розказала Медведеві про останні події, а рівночасно і про визначніших польських злодіїв та вбивників. Вона розказала, як то поляк Казік, який зараз є великим комуністичним апаратчиком та мешкає в хаті біля школи, під час виселення бігав по стайнях, забирав худобу й коні, а хто спротивлявся, того стріляв. Цю худобу він кожного тижня відводив десь на захід і продавав, а тепер живе як король. Медвідь подякував українці за новини і миску вареників і умовився з нею знову зустрітись в суботу вечером за стодолою.

Мурин і Медвідь вирішили відвідати Казіка, провірити

його діяльність і відібрати бодай частину українського майна, бо з готівкою, як вони завважили, можна дальше зайти.

Казік прийняв їх словами: »Добрий вечір товажиши« — так, немов би до нього прийшло вище комуністичне начальство. Мурин витягнув з-за пояса револьвер і заговорив по-польськи:

— Ми чули, що ти не в комуну, а в капіталіста бавишся!

Мурин, держачи револьвер в руках, обсервував Казіка, а Медвідь переглядав повні шафи й куфри, звідки витягнув якийсь мішок з монетами й паперами. Розглядаючись по хаті, Мурин побачив кільканадцять різних валізок,

— Звідки ці валізки? — запитав.

— То кабануф (кабанів)!

— Яких кабануф?

— Українських кабануф! — відповів Казік.

Мурин довше не видержав, потягнув язичок револьвера і відіслав Казіка до Маркса й Леніна.

Вже були під лісом, але Мурин все ще думав, — скільки цей збунтований комуніст знищив наших людей, тих, які після війни вертали з каторжної праці в Німеччині до своїх рідних хат?

Рано почислили гроші: тринадцять золотих долярів і тисячі польських золотих . . .

ЗУСТРІЧ З ДРУЗЯМИ

Наступного дня друзів зустріла приємна несподіванка. Мурин з-за корчів цілий день зорив зв'язковий бункер, а під вечір завважив, як хтось хильцем підійшов до бункру і почав розсувати вужиння. Він збудив Медведя, дав знак бути обережним і показав пальцем в сторону бункру, а сам притишеним голосом закликав:

— Гальо, ми свої!

Людина відскочила за дерево з готовим до стрілу автоматом, а другий з-за корчів запитав:

— Яке ваше псевдо і відділ?

— Мурин! З почету Залізняка! — крикнув той голосно.

— Гей, Мурин! Я ж Смерека! — і, відбігши до Мурина,

обняв його, покликав друзів і підійшов до Медведя, щоб привітатись. З двох протилежних боків показалися ще двох повстанців. Кривоніс — невеличкий, щупленький і добре знаний Муринові й Медведеві, а третій високий блондин, на голові якого було багато давно нестрижених кучерів і проникливі сині очі, на псевдо Зелений. Привітам і обіймам не було кінця. Майже до півночі одні розпитували а другі розказували і навпаки. Тоді ж Медвідь під ліщиною пік бараболю, вклавши до їдунки кусень сала, залив водою і варив зупу. Мурин і Кривоніс збирали сухе ріща, врешті перший запитав:

— Що то за командир той Зелений?

— Точно не знаю. Родом, — кажуть, — з Ярослава, там ходив до ґімназії, був у групі командира Цигана, а тому повстанців з цієї групи називали просто — циганами. Це була група для спеціяльних завдань поміж Головним Командуванням і провідником Стягом. Крім частих переходів кордону, ця спецгрупа підготовляла летючки, підробляла документи, розсилала »леґальних« розвідчиків у різні сторони, а рівночасно допильновувала зв'язок з-за кордону.

Коли друзі розговорилися про залишену записку і свої завдання, то невияснене доручення Муринові тепер вияснилося.

— В червні, — розказував Смерека, — впав наш комендант боївки Грицько. В той час переходила якась велика реорганізація, про яку я небагато знаю. Знаю тільки те, що плянували вислати відділи в пропаґандивний рейд на Захід, а провідник Стяг організував кілька добре законспірованих пунктів. З нашої боївки СБ залишилось тільки п'ятьох. Чотирьох призначили до частини боївки Цигана й вони відійшли десь в Галичину, а мене призначили до решти з боївки Цигана під командою Зеленого, щоб держати зв'язок в Старій Гуті. Ми мали держати зв'язок з Надрайоновим Провідником Кримом, а цей з провідником Стягом. Так було рік тому, а сьогодні ми всі тут, а що дальше буде, то бігме не знаю, — закінчив Смерека.

Друзі, обговоривши положення, змісця створили нову бойову групу вже з добре загартованих бойовиків, а її командиром став друг Зелений.

Після вечері командир звернувся до повстанців:

— Друзі, у мене є такий плян: провірятимемо терен і збірні пункти, а коли ніхто не зголоситься, то осінню про-

діставатимемось до наших переселенців на заході, а там побачимо. Це був загальниковий плян, але як виробити документи і як продістатися до наших переселенців, то про це наразі вони не мали найменшого поняття.

У чергові дні повстанці провіряли терен. Під час провірки встановлено, що два шпиталі біля села Брусна були вимінновані і виглядало, що ці незнані герої самі зробили собі похорон. Вибух в бункрі мусів бути дуже сильний, бо стеля із землею їх прикрила.

Про місце бункру провідника Стяга знало лише кілька осіб, між ними друг Зелений, і тепер добре замаскований бункер, що його ворог шукав понад два тижні в тому лісі, що його обгородив дротами з дзвіночками і обставив військом, а коли вкінці його знайшов, то командир Стяг, побачивши, що нема виходу, попрощався з друзями і розірвав його кількома великими мінами. Над бункром, що тепер став могилою Провідника, друзі вшанували поляглих кількахвилинною мовчанкою і щирою молитвою. Вибух мін в бункрі мусів також бути дуже сильний, бо попалив багато конарів на поблизьких деревах. Для кращої конспірації його будував сам провідник Стяг зі своїм секретарем Ігорем і боївкарями зі своєї охорони — Чорноморцем, Яремком і Донським. Бункер був великий, заповнений різними апаратами, машинками до писання і складом архівів.

Група задумала провірити поблизькі села, але тому, що сонце було ще досить високо, друг Зелений продовжував розказувати про провідника Стяга і його впавших друзів.

— Провідник Стяг прийшов у цей терен з Карпат десь ще взимі 1945 року з усіма тими друзями, які тут загинули. Ігор мав знати кілька мов і бути добрим секретарем. Яремко був добрим техніком по балістиці, детонації і радіомеханіці, а Чорноморець і Донський — давні революціонери, які допомагали викрасти провідника Стяга з німецької тюрми у Львові.

Сонце вже добре знизилося, коли друзі увійшли в село Верхрати, а пізніше в село Гораєць. Кругом руїна, попалені хати. Зараз вони входили осторожно в село Монастир. Тут ще вціліло кільканадцять хат і старенька церковця. Була година 10 вечора, а на дворі ще було добре видно. Біля церкви на подвір'ю розрита могила. Друзі мовчки стали »на струнко«, кожний із затиснутими зубами. — Що за дич! —

навіть мертвих не залишають у спокою. В цій могилі на горбку біля церкви спочиває 40 повстанців. А було воно так: в лютому 1945 року тут в цьому селі квартирувала чота Меча зі сотні Залізняка. Сніг був дуже глибокий, терен спокійний, але на чиюсь зраду під село приїхав московський батальйон і після півночі окружив село. Чота відступала за село на поле, але пробитися до лісу крізь глубокі сніги вже не змогла. Шість годин наші вели бій на життя і смерть. В них почало бракувати амуніції, а ворог дальше наступав. Становище було безвихідне, перстень смерти затіснювався. Найуспішнішої зброї в таких випадках — гранат — вже не мали. Раптом з лісу поза перстнем смерти почалася сильна стрілянина. Частина ворожого перстня прорвалася. Його розірвали інші чоти сотні Залізняка, хоч і змучені докраю маршем у глибоких снігах, дотерли до місця бою, але — вже було запізно. З перстня смерти врятувалося лише 8 друзів, а точно 40, разом зі своїм командиром Мечем загинули. Невідомо, скільки загинуло ворожих вояків, але засніжена дорога в селі була червона від крови ворожих трупів і ранених. Їх усіх з поспіхом відвозили тягаровими машинами і на скору руку зорганізованими підводами. Біля церковці викопали спільну могилу, а в похороні взяли участь майже всі члени підпілля, різні боївки і відділи УПА та сотні людей з довколишніх сіл. На цьому місці висипали високу могилу, а про впавших Героїв хтось склав пісню, яку співали в цих околицях.

Так друзі кілька днів ходили з місця на місце, провіряючи організаційні живі і мертві пункти, але даремно — ніхто не контактувався. Вкінці командир Зелений залишив друзів, а сам пішов на край лісу провірити ще один пункт. В комині старої хати була колись ним залишена записка і більше нічого. Але на цьому пункті також ніхто не був. Він вертав тим самим рідким лісом з грубими деревами, не дуже осторожно, бо щойно минуло кілька хвилин, як ішов сюди, раптом впало кілька стрілів. Зелений скочив за дерево, але нога вище коліна дуже запекла. Він осторожно глянув з-за дерева і побачив, що 5 чи 6 осіб біжать прямо на нього, будучи в переконанні, що він один. Зелений націлився і пустив малу серію. Один з ворогів підскочив і впав як мішок бараболі на землю. Зелений вистрілив у другого. Між вистрілами не було більше, як пару секунд, тож коли другий ранєний почав кричати, решта бігом втекла. Цю

нагоду Зелений хотів використати для відступу і перев'язки рани, але даремно, бо нога стала невладною. Він кілька разів скочив на одній нозі, а відтак звалився на землю.

— Ну, тут тобі кінець! — подумав Зелений і почав тягти себе в долину до потока.

Друзі, почувши стріли, відразу розстрільною, хоч помалу й сбережно, почали посуватися в напрямі Зеленого, а за кілька хвилин несли його перев'язаного на палатці до недалекої, ще не розконспірованої маленької криївки. Біля неї заварили воду, вимили рану, обложили грубою корою, бо не знали чи кість пробита кулею, а чи таки розторошена. Вони постановили задержатися в цьому місці кілька днів, роздобути дещо харчів, а тоді перенести Зеленого до вигіднішого бункру. Так і зробили. В селі Млинки зорганізували муку, м'ясо і сіль. На зроблених ношах перенесли Зеленого около 8 км до бункру, в якому зимували минулу зиму. Коли його вже поклали в бункрі на прічу, то він сказав:

— Знову у своїй хаті! Цей бункер був набагато вигіднішим. В ньому була криниця зі свіжою водою, примус і лямпа на нафту. Місце на бункер було дуже добре підібране. Він був на краю ліса між рідким терням і ялівцем і мав два виходи. Поблизу були села Стара Гута, Зломне і Молодівці, а дальше за лісом Старе і Нове Брусно, спалене ще в 1945 році танками, без яких вороги боялися заходити в села. Більшість бункрів побудовано в глибоких лісах і там за ними тепер шукав ворог.

Їхнє ще кілька днів тому весело життя обернулося в якусь напружену атмосферу. Всі поралися біля свойого зверхника й хотіли йому чимось допомогти. Вони перев'язували його рану кілька разів денно, прикладали теплі обклади і сушили її якимось порошком із зілля. Вони побоювалися за долю свого командира в тій такій важкій і майже безвихідній ситуації.

Хоч в цих місяцях вороги справили кілька гучних похоронів своїм »гарцежам«, то все таки вони не мали відваги заходити в ліси, знаючи добре, що упісти ще оперують одинцем, або малими групами. Ворог невеликими групами з псами і дротами розшукував за бункрами УПА, бо там, мовляв, є заховані великі маєтки.

Друзі ночували в бункрі зі своїм командиром, а вдень виходили поза нього таборувати. Так було безпечніше для

них і для командира Зеленого, бо на випадок викриття бункру, ворога можна буде легше відбити.

Так вони пережили понад 2 місяці. Нога гоїлася, правда, на неї було ще тяжко опертися, але Зелений вже скакав на одній нозі. Однієї ночі Зелений запропонував свій плян виходу зі ситуації.

— Ви ще раз пройдіть по зв'язкових пунктах і верніться за тиждень. Я вір'ю, що моя нога буде вже краща, а тоді мусітимемо щось рішити, бо через зиму тут не вдержимося!

Друзі відійшли, а Зелений передумував усі можливості. Через мою поранену ногу вони втратили три найкращі місяці літа, а тепер вже запізно вибиратися на захід. На схід також нема мови, поперше тому, що зараз втрачений зв'язок, а подруге — там, ще тисячі таких як вони в підпіллю, яких своєю присутністю вони можуть розконспірувати. Покінчити зі собою ще є час, а здатися ворогові і зробити йому цю приємність — не думали. Найкраще буде продістатися на захід на німецькі землі до своїх насильно вивезених, і то ще перед зимою. Смерека вже має там адресу своєї мами, Мурин має адресу своєї сестри, а продіставшись там, розглянемось й тоді побачимо.

На 5-ий день Зелений вправляв свою ногу і думав, що сьогодні вечером повинні вернутися друзі і відразу підуть до ліса біля села Шусець, щоб там щось зробити за допомогою Антка. Нараз на горі над бункром почув якийсь шум і гавкання собаки. Він скоро приготовив свою торбу, закинув її на плечі, заложив ремінь з гранатою і пістолею, провірив автомат і напружено слухав. Чи не сьогодні йому »криска« (себто кінець)? Намагався опанувати себе, але неслухняне серце било як ковальський молот. До бункру вело два входи. Один біля 10 кроків довгий, а другий по противній стороні, понад 20 кроків. Зелений напружено думав — що робити? Коли б знав, що друзі вернуться сьогодні, то він би боронив бункер, бо вороги до нього так легко не дістануться. Але як свої не прийдуть, тоді ворог, діставши допомогу, обставить бункер кулеметами, а то й обгородить дротом, як вони це зробили з бункром провідника Стяга.

Раптом до бункру продерлося пасмо денного світла. Зелений вирішив вийти другим виходом. Він насилу підніс великий камінь між двома ялівцями і почав виглядати. Нікого не видно, обидва виходи були в заглубленому місці.

Він ще раз виглянув із-за ялівців і зауважив кількох мужчин біля другого виходу, що їх закривав горбок, з-поза якого видніли лише горішні частини хіньх тіл. Пробігти звідсіля в густий ліс йому не вдасться, бо дошкулятиме нога. Треба, мабуть, хоч одного положити, наробити паніки, а може тоді вдасться? Прицілився, натиснув язичок і один впав, а серед інших зчинився крик й паніка. Тоді Зелений пустився бігом до лісу, два рази на здоровій нозі, а раз на хворій, і вже майже між деревами дістав дві кулі з кулемета, якого не бачив, бо стояв збоку на заставі. По руці і раненій нозі Зеленого спливає тепла кров, але він ще може скакати. Він знову заліг і кілька разів вистрілив у сторону ворога. Витягнув з торби збережені бандажі і наскоро перев'язав руку й ногу. Тоді виломив з дерева вилки на милицю і почав помалу посуватися до потока на збірний пункт. Над потоком сів у гущавині і зорив чи не йде ворог, або чи не вертаються друзі.

Насправді друзі верталися, але почувши близько стріли, немов коти, поволі й обережно просувалися до потока. На їхню появу між деревами, Зелений з радости усміхнувся. Не менше зраділи повстанці, що їхній командир вцілів. Переварили воду, виварили бандажі, знову мили й завивали рани, тим разом на нозі лише було вирване м'ясо а в руці куля пройшла через м'язи. Опісля дещо перекусили, розказали про терен і пункти до яких ніхто не зголошувався, а відтак розпитали командира про сьогоднішній бій і рушили вдорогу, бо тут завтра напевно буде погоня за бандерівцями.

Йшли помалу цілу ніч. Зеленому допікала більше стара рана, ніж нові. Вранці він дістав гарячку і дуже потився. На м'якому листю друзі добре накрили його палатками й плащами, виставили стійку і так перебули день. Увечорі дещо перекусили, після чого Зелений підсміхнувся, і маючи палицю в руках, жартома скомандував:

— Пішли діди на дальші муки! Сьогоднішня путь вела до Томашева Любельського, в Люблинецькі ліси. Минули ми якесь село і зупинилися в лісі над селом Шусець. Вдень відпочивали й доглядали свойого командира, а увечорі пішли до с. Шустця відвідати родину Антка. Смереку ми залишили надворі на стійці, а самі зайшли до хати. Веселий Мурин представив свого командира і решту друзів. Посідали біля стола й скрутили світло. Цим разом поляки

вже не були так налякані, як попередньо. Розмову почав Зелений з батьком Антка на тему польського підпілля.

— Ми перейшли зі збройного підпілля в нелеґальну опозицію, — говорив батько Антка, — а інші виарештовані. Серед них і мій брат. Вони тепер сидять в тюрмі разом з вашими. Коли б наші провідні верстви були мудріші і разом співпрацювали, тоді наші народи не переносили б таких поневолень і винищень, — закінчив поляк. Це переконало Зеленого, що тому полякові можна довіряти і запитав:

— Чи є можливе одержати якось, ну, нелеґально документи?

Після довшої надуми поляк відповів: — Думаю, що так. Зрештою, попробую. Пришліть когось до мене завтра увечорі.

— Чи ви чули щось про велику групу УПА? Вони забрали кілька міхів муки в селі Млинці . . .

— Два дні тому поліція здобула великий бункер в Монастирських лісах і знищила багато ваших. Там також впав сержант поліції і був один ранений, — сказав поляк.

Друзі лише здвигнули плечима і, немов змовились, одночасно питали себе:

— Цікаво, хто там міг бути?

Коли Зелений говорив зі старим, Мурин попросив в Антка трохи йодини, вати й пляшку горілки.

В лісі друзі реасумували вечірні події. Хвальба поляків за бункер. Зелений вже знав, кого »кропнув«, а млинар у Млинцях записав кілька міхів муки на конто партизанів, чим прибільшив їхнє число і свій маєток на кілька кірців муки. Тепер Мурин і Медвідь з цієї муки варили галушки.

Про Антка і його тата Зелений думав:

— Можливо, що вони нам поможуть? Поперше — схочуть нас позбутися, а подруге, — вони більше проти москалів і їх вислужників, як проти нас!

Наступного вечора Зелений і Мурин знову зайшли до Антка, якого вдоволене обличчя вказувало на якийсь прогрес. Антек подав Зеленому 6 незаповнених документів »Доводу особистого« і, подаючи їх, запитав:

— Але як дістати печатку й знімки?

Печаткою Зелений не журився, бо це колись була частина його праці, себто на протязі останніх 5 років. Він і Кривоніс мали також знімки, лише Мурин, Медвідь і

Смерека мусітимуть десь їх зробити. Та це була тепер проблема Антка. Зелений попросив його показати йому свій »Довід особистий«, а він відрисував собі печатку й виповнив одну анкету звичайним олівцем, так точно як була Анткова, навіть підпис. Тоді віддав Анткові документ, попросив у нього жилетку і кілька голок до шиття. Ґума на закаблуках Смереки найкраще надавалася на печатки. Він її віддер і дав Зеленому, який годинами довбався над ними.

Після двох днів, друзі йшли до містечка Юзефів по заздалегідь замовлені знимки. Медвідь і Смерека йшли разом, а сто метрів за ними — Мурин. Було пізно з-полудня. Фотографічний заклад був на краю містечка й до нього зайшли обидва друзі, а Мурин затримався напроти, дивлячися у виставове вікно, в якому відбивалася фотостудія, щоб на випадок всипи, можна було рятувати друзів. В нього за поясом була пістоля, а в кишені ґраната. Незабаром друзі вийшли зі студії. Тоді зайшов туди Мурин. Невідомо скільки знав фотограф, але він нічого не питав. Ця мовчанка впевнила друзів, що він все знає. В маленькій крамничці купили ще паперу, перо й чорнило, хліб, цигарки і сіль, і вже в темний вечір дійшли до збірного пункту в лісі. Щойно тут почалася дискусія.

— Друже Зелений, як ми можемо їхати в Польщу, коли Мурин і Медвідь не знають польської мови? — хтось запитав.

І справді, в селах, де народилися і повиростали ці друзі було мало поляків, а ці, що там жили, говорили по-українськи. Щоб якось зарадити цьому, Зелений доручив обидвом друзям читати вголос кілька разів денно польську комуністичну газету.

— Чи ви часом не хочете зробити нас комуністами? — жартома запитав Смерека.

Маючи голку і жилетку, печатка вийшла точно, як в Антка на документі. Мурин приніс від нього знимки і клей і тепер Зелений сидів на пеньку і вписував завчені на пам'ять нові імена й прізвища, а теж місце народження власників підроблених документів.

Антек і його батько, побачивши ці документи, не могли надивуватися. Вкінці Антек попросив, щоб йому залишити одну таку печатку.

В наступних днях друзі були зайняті і мовчазні. Вони

магазинували зброю, знищені упівські однострої і деякі документи, а рівночасно заучували назви конечних місцевостей, свої нові імена і рік народження. Напевно, що й невідоме завтра також пригноблювало повстанців.

Будучи готовими, вони спільно відмовили молитву. Тоді Зелений пригадав їм, що ідеї, за які вони воювали, є святі і про це треба пам'ятати навіть у найважчий час. — Ворог може нам закинути все, але насильство він приніс у нашу країну, а не ми в їхню! — закінчив Зелений.

Рушивши в дорогу, вони ще вступили до Антка. Випитавши його про все, вони подарували йому ще кілька золотівок, а тоді одинцем подались кілька кілометрів до станції Довгий Контакт. Була вона маленька й брудна. Якісь бабусі з клунками чекали на поїзд. Зелений купив три квитки до міста Новоґарди, Смерека до Лєндичек, а Мурин до Клоцка.

Незабаром на станцію в'їхав майже порожній поїзд, до якого зайшли друзі, і за кілька хвилин він знову рушив в дальшу дорогу. Друзі розмістилися в різних переділах і мовчки їхали, а в головах роїлося від думок. Командир казав зброю замагазинувати, але свою пістолю вложив за пояс. Подібно зробив Мурин. Зелений дивився крізь вікно на околиці: хатки, бігають діти, пасеться худоба... Чому нашому народові не можна так жити? Він був так пригноблений долею народу, що жалував, чому не загинув з друзями в якомусь бою. З цілої колишньої славної боївки Цигана він залишився на Закерзонню сам один. Командир Циган і друзі Крутій, Хорт, Вир і Летун пішли до Головного Командування УПА зі звітами про наш стан на Закерзонню та долю провідника Стяга, а він як заступник залишився на місці. Вони мали скоро вернутися, але до останніх днів їх не було. Отець Роман, який знав англійську і французьку мови, був також призначений до цієї спец-групи і залишився працювати в Головній Квартирі у великому підземному бункері, а з ним радист Сокіл. Цей бункер був переповнений різними апаратами і машинками до писання на різних мовах. Ця спец-група підлягала тільки Стягові, а її завдання були прерізні: від розвідки, зв'язку в різні сторони світу до різнородних небезпечних акцій по сусідських країнах у різних уніформах. Цей бункер впав десь у вересні 1947 року і в ньому загинули отець Роман, Слюсарчик і Сокіл. Деталі цього бою невідомі.

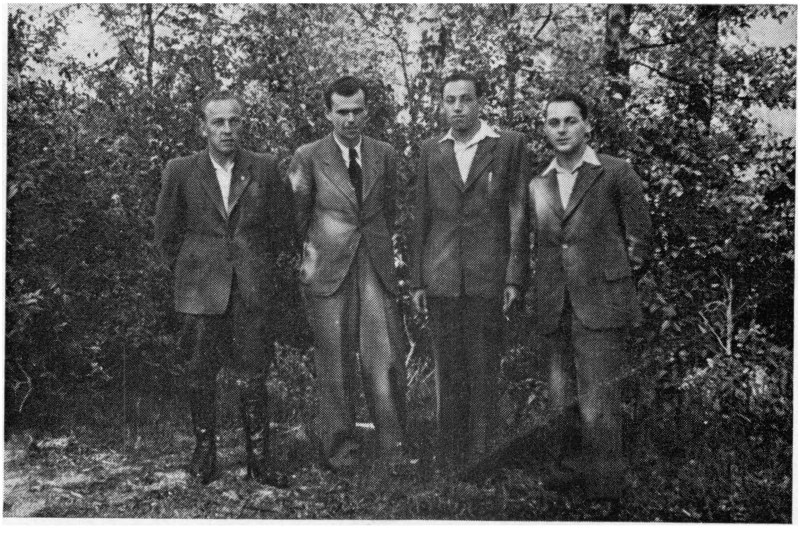

Перші дні на волі. На фотознімці від ліва до права: Чумак, Василь, Роман і Зірка

На прогулянці в таборі ДП, від ліва: Чумак, Бурий, Таня і Гудим

Зелений припускав, що друзі у безвихідній ситуації розірвали себе і бункер протипанцирними мінами, яких було там шість. Там також пропало багато різних документів, в тому й документи Зеленого. Смерть отця Романа, капеляна куреня УПА, обдарованого священика, гарячого патріота і високоосвіченої людини була великою втратою для нашого народу і Церкви. Не малою була втрата здібного й заслуженого боївкаря Сокола, що дуже пригнобило Зеленого.

Подібну боївку очолював командир Горліс. З його боївки залишилися тільки Кривоніс і Медвідь, а пізніше до цієї групи призначили ще Мурина і Сороку. Друг Горліс — старий революціонер, який колись викрав з німецького магазину зброю і перевіз її в Карпати. Йому німці частинно здеформували лице в тюрмі у Львові. Боївка Горліса мала подібні завдання зв'язку в Закерзонському краю. Було це з огляду на конспірацію. Зв'язок з провідником Стягом у бункрі знав тільки Горліс і тільки почерез нього можна було дійти до Стяга, з яким Горліс зустрічався не менше три рази в тиждень. Також вся пошта приходила і відходила від Стяга почерез Горліса. Командир Горліс загинув у своїому бункрі влітку 1947 року біля села Гути Любецької.

Про ці і подібні нещастя-трагедії думав тепер Зелений, а стара й нові рани далі дошкульно боліли. Він став біля вікна, а в грудях пекло від цих думок. В нього гарна й улюблена жіночка Маруся з Монастира. Вона закінчила вчительський семінар у Криниці і під кінець 1943 року вони побралися. Вних є синок Славко, якого він вже два роки не бачив. Як добрий революціонер, він про свої родинні справи нікому не говорив і друзям це радив робити, бо ніхто не знає скільки зможе видержати ворожих тортур на випадок захоплення у полон. Згадка про родину ще більше його насторожила, аджеж він своєю присутністю може їм накоїти багато лиха.

У Люблині вони пересідали в різні сторони. Мурина поїзд до Клоцка відходив скоріше і він тим »незнаним« збоку підніс на прощання по військовому пальці до капелюха і півголосом сказав — »Щасливо!« Це був дуже необережний жест, але він не міг залишити їх, не попрощавшись.

Смерека пересів у Варшаві на лінію Торунь — до Члу-

хова, а Зелений з Кривоносом і Медведем до Щеціна. В цьому німецькому терені жило кількадесят тисяч вимішаних наполовину з поляками українців. Минулого року їх насилу, майже голих і босих вигнали з прадідівської землі і пригнали сюди. Москалі допомогли вигнати німців з цих теренів, а поляки сюди не спішилися, бо казали, що тут вкоротці буде Галичина і Волинь. Необроблену землю і порозбивані хати давали нашим людям. Від голодової смерти рятувала їх УНРА, чи радше те від УНРА, що нерозікрали комуністичні урядовці.

Працьовиті українські вигнанці в Казахстані, в Сибірі, а чи тут на німецькій землі давали собі якось раду. Коли Зелений з друзями приїхав у ці терени півтора року пізніше, то тут голоду вже не було, а чужинці почали їм заздрити. Лемки, перемишляки, ярославці і грубешівці добре знали, що їхня доля тепер у їхніх руках.

Увечорі, Зелений без труду віднайшов зв'язкову, яка розмістила між своїми Кривоноса і Медведя, а він пішов на піхоту біля 10 км, де жила його дружина. Радостям не було міри, тільки Маруся довго не могла стримати своїх сліз щастя. Зелений поцілував свойого синка і сказав Марусі, що відтепер він є для Славка вуйком. Маруся жила зі своєю мамою, бо тато загинув в бою в цей самий день, що й чота Меча. Вони обидві господарили. В них була вже своя коровина, бараболя, капуста, кілька мішків збіжжя, але також і добрі мозолі на руках.

Зелений добре вимився в старій німецькій бляшаній ванні, теща добре його нагодувала, примістила на стриху. Він не міг натішитися своєю Марусею і сином. Але скоро виринула проблема. Славко почав тужити за вуйком і весь час питав за ним. Їхня старенька німецька хата стояла осторонь села. Незабаром випав досить глибокий сніг і так вони щасливо жили кілька місяців. Зелений, а тепер Данило, вилічив свої рани. Маруся часто відвідувала зв'язкову і приносила новини. В терені (тоді) скривалося біля 20-ох повстанців. Наразі всипи нема, але відчувається, що ворог будує сітку донощиків. Так минули Різдвяні Свята, під час яких обидві жінки добре собі поплакали, а Славко слухав, як вуйко розказував казки про відважних і хоробрих козаків.

Одної ночі навесні прийшла зв'язкова з поганою вісткою. В половині 1947 року, коли наших насилу вивозили на За-

хід, з наказу провідника Стяга вислано командиром Цигаком двох законспірованих підпільників, які добре влаштувалися і роблять добре нашу роботу. Один з них повідомив зв'язкову, що Кривоніс влаштувався на роботу, працював кілька місяців, а останнього тижня його арештовано. Тоді ж було арештовано ще кількох наших в різних місцях. Вона радила Зеленому поїхати на якийсь час до її знайомих. Він так і зробив, а коли довідався, що в терені спокійно, тоді вернувся назад.

— Як довго буду критися? В мене є документи, а на полі так багато праці! — відповів Зелений і рішився жінкам допомагати. Так він працював деякий час. Одного дня, коли він вертався з праці, в хаті на нього чекало 6-ох польських тайняків у замаскованих місцях. Вони кинулися на нього, скували до заду руки, тоді в хаті зробили трус, але нічого не знайшли.

Вже наступного дня в тюрмі в Члухові Зелений побачив, що ворог має добрі інформації про цей терен, а про відділи УПА і боївки має також добру діяграму. Щоб скоротити допити, вони показували йому ще передвоєнну знимку, відчитали його псевдо, боївку і цілий її склад.

Тюрма провінційна і примітивна. Вже наступного дня Зелений довідався, що в сусідній камері сидить Смерека, а кілька камер дальше — Медвідь. Всі вони були заарештовані того самого дня. Це вказувало на незаперечну всипу. Чергові дні не виглядали на допити, а радше на вичитування йому всіх боїв і акцій їхньої боївки, а також в них загиблих різних людей. Зеленого запитали, чи він добровільно признається до цих акцій, бож вони мають десятки зізнань в цій справі. Кілька днів пізніше його допитував якийсь москаль, який закидав йому бої в Галичині у різних місцях, включно з ліквідацією якогось майора Орлова. Про деякі ці акції під час переходу кордону Зелений собі пригадував, про інші не знав, але їх могла провести друга частина їхньої боївки — під час різних переходів. Оскаржування звучало так страшно, що його вистачало для того, щоб Зеленого повісити не то раз, а кілька разів. Польські тайняки його ще не били, вони мало цікавилися його дією в УПА, але намагалися вивідати, чи Зелений допоможе їм викрити інших бандерівців, які тут скриваються. Виглядало, що польський »маґель« (нагальне биття) прийде в іншій тюрмі від спеців від УПА, пере-

важно поляків з Галичини. Москаль чомусь спішився, натискав і в присутності поляка міцно вдарив Зеленого. Той лише затиснув зуби і просив у Бога сили, щоб видержати, а відтак обтер закровавлене лице і сміло запитав:

— Я ж ніколи не воював проти російського народу в Росії, що ви у мене хочете?

— Сматрі западнік! Самостойнік! Бандєровская сволоч! — і запінєний москаль знову почав бити Зеленого, який завважив, що присутній поляк зовсім не був вдоволений з поведінки москаля, а подорозі до келії сказав до поляка:

— Незабаром цей москаль і вас буде бити так, як мене!

Наступних кілька днів його допитували якісь приїжджі тайняки і він їм це саме відповідав:

— Ви мене оскаржуєте у масових злочинах. Де? Тож ви зруйнували велику частину наших земель, вимордували маси люду, включно з дітворою, і вигнали сотні тисяч українців з їхніх прадідівських земель!

— Ти бандерофцу! Я тобі дам Україну!.. Тим разом Зеленого вже били не москалі, а їхні вислужники-союзники — поляки.

До келії його затягнули і вкинули на підлогу і на диво понад два тижні нічого не питали. Зелений сидів в одиночці. За стіною сидів Смерека з якимось поляком. Коли Зелений одного дня виносив парашу, то знайшов кусень сильного дроту завдовжки з 20 сантиметрів, сховав його за пазуху і вернув до келії. Тим дротом почав шкрябати між цеглами. Виявилося, що мотла була стара і слабка, бо незабаром Зелений міг вже витягнути пару цегол з внутрішньої стіни. Зелений не знав чи зовнішня стіна є товста на одну цеглу, а чи на більше.

Увечорі до його кімнати привели побитого баптистського священика-поляка. Від нього Зелений довідався, що йому дали ультиматум — або він заперестане баптистську діяльність, або його будуть судити за шпигунство.

Баптист перешкодив у плянах Зеленого, якому »горіло« під ногами. З цієї тюрми можна втекти. Зливна погода й вітри цьому ще більше сприяли. То ж він рішився вирватись звідси негайно. Поміж келіями були старі грубі двері, крізь які Зелений переказав Смереці, що пробиває діру надвір і коли той хоче, хай пробивається до нього крізь негрубу стіну. Смереці не треба було два рази казати. Він виломив кусень заліза зі свойого ліжка і почав видовбувати

цеглини зі зовнішньої стіни. Священик стояв під дверима і наслухував. Нарешті вийнято першу цеглину, а далі пішло скоро. На жаль, вимір діри не зовсім удався. Їхня келія була у сутеринах, тому діра вийшла майже під стежкою так, що її треба було продовжувати вище. З надією, що воля близько, діра скоро поширювалася. Першим виліз Смерека, за ним священик, а наостанку Зелений. Надворі шаліла дощева буря і за хвилину вони промокли до нитки. Перелізши невисокий тюремний пліт, вони скоро опинилися в лісі. Там вони звільнили хід і посувалися навмання вузькою стежиною . . . Ну й куди дальше? В них нема зброї, вони сотні кілометрів від теренів, в яких колись оперували. Всеж продовжували йти лісом далі, щоб якнайдалі відбитись від тюрми. Надворі вже настав день, лише темні хмари і дощ прикривали повстанців і баптистського священика. Врешті задержалися біля рухливої головної дороги.

— Що далі? — питає Смерека.

— Осторожно перейдемо дорогу і дещо відіб'ємося від неї, — відповів Зелений і побіг через дорогу, а за ним священик. Вже хотів перебігати й Смерека, коли зауважив у недалекій віддалі людей в уніформах на дорозі. Він завернув у бік і побіг лісом попри дорогу. А коли вояків уже не було видно, він перебіг дорогу, щоб долучитися до Зеленого. Та дарма! Цього терену вони не знали і не устійнили збірного пункту.

— О, Боже! А що ж тепер? — думав промоклий і змучений Смерека. Як далеко до села і в яку сторону, де живе моя мама? Властиво, де я є? І взагалі куди тепер іти? Документи поліція забрала, зброї не маю . . . Та найбільше мучила Смереку розлука зі Зеленим . . .

Врешті Смерека рішив обережно посуватися чимдалі від головної дороги. Хмари почали прориватися і час до часу на хвилинку виглядало сонце. Ліс високий і ним він ішов кілька годин, аж вже після полудня завважив у лісі старенькі хатки, а оподалік напів розвалену стодолу. Тут він постановив відпочати до вечора, а тоді розвідати дещо й зорганізувати щось з харчів. Знайшов під ялицею сухше місце, підстелив обсипане дощем чатиння і ліг відпочивати . . . Незабаром його збудив сон, начебто за ним біжить погоня, поліція зі собаками.

— Біда! — думав Смерека, обтер холодний піт з чола, і знову заснув.

Коли пробудився вдруге, то в лісі вже було темно, а в хатках блимали маленькі світла. Тихенько, щоб не сполошити собак, він підсунувся до хат, а відтак обережно підійшов до вікна, біля якого ріс великий кущ бозу. Чи може хтось з читачів уявити собі, як приємно стало Смереці на серці, коли він почув українську мову в хаті. Правда, не розумів усіх слів, бо це була лемківська мова. Він легенько постукав до дверей, йому відчинили, а коли несподіваний гість привітався, тоді господар запросив його до хати. Смерека добре знав, що чекає тих людей за їхню гостинність і допомогу йому, тому він постановив їм усе розказати. Під кінець розмови додав, що вони сьогодні втекли з тюрми, то господар виглянув надвір, чи нема погоні. Але надворі було темно і спокійно. Господиня, втираючи сльози запаскою, запитала:

— Боже, за що цей народ так переживає? Вона скоренько подала горщик теплого молока, хліб і свіжий сир. Господар свідомий. Знає різні відділи УПА і їхніх командирів з Лемківщини. Від нього Смерека довідався, що село, де живуть його мама і брат, є біля 40 км звідси. Він подарував Смереці добрий ніж зроблений з гострої коси, кусень старої непромакальної палатки, пару мішків, щоб себе накрити, трохи хліба, бараболі, сірників, німецьку стару військову їдунку, а також приобіцяв передати вістку мамі і братові про нього.

Вже розвиднялося, як господар підвів Смереку до лісу, показав густі корчі і сказав, що тут він буде йому час до часу щось передавати, а ці поломані вилка, якщо будуть встромлені у землю, то будуть означати спокій в терені, а коли ж вони будуть лежати на землі, то треба уважати. Тепер напевно буде погоня за вами, а тому треба бути дуже обережним.

— Будь ласка, дайте щось закурити, — попросив Смерека господаря. В дійсності господар забув дати йому папушку тютюну, тож тепер дав йому свою махорку разом з капшуком.

Смерека відійшов у ліс, зійшов у долину, щоб над потоком приміститися хоч на кілька днів. Був навіть веселим і стиха насвистував якусь повстанську пісню. Ще вчора такі переживання, немов замовлена для втечі погода, а сьогодні світить сонечко, пташки весело співають, так як колись у наших українських лісах. Жалів тільки, що так

нефортунно розлучився з командиром Зеленим під час переходу проклятої дороги. А завтра? Те, що Бог дасть. Зрештою, майже всі його друзі вже в раю, то чого ж він мав би боятися? Та ця думка скоро проминула і Смерека плянував своє завтра.

— Наші загартовані патріоти лемки є чи не найкращим рятунком, — думав Смерека. — Збудую десь тут криївку і кілька місяців зможу прожити, а тоді побачу.

Перед ним рідшав ліс і на великій поляні була якась напіврозвалена будова. Він вирішив піти туди аж надвечір, бо у випадку завваження ворогом він міг би увечорі скоріше зникнути у лісі. Дуже відчував брак зброї, бо тільки стріли здержують ворога, а це дає змогу відступу. Постановив бути дуже обережним, хоч з один тиждень, будучи певним, що за ним буде погоня.

Біля зруйнованої лісничівки були добрі дерев'яні бруси і ще в доброму стані дошки. — Прекрасний матеріял на мою хату, — думав Смерека. В гущавині, біля потока зробив собі відпочинковий табір і тут розмістився ночувати. Вранці, чергового дня він побачив з-за корчів, що на долині, в болоті риються дикі кабани.

— Ось маєш добрих сусідів! — подумав Смерека, — а тут нема чим їх привітати. Так, десь тут треба будувати бункер. Цей терен від 1945 року, себто відколи вигнали звідси німців, був майже порожним аж до переселення наших людей. Німці втікали панічно, а поляки віддавали їм довг в подібний спосіб, як колись діставали від німців, та й ще з добрим додатком, забравши широкі простори німецьких земель. У час дворічної порожнечі в цих лісах наплодилося багато дикої звірини.

Смерека через кілька днів ходив кругом і підбирав найкраще місце на бункер. — При цій гірці місце доволі можливе. Ця долинка заощадить часу на викопування землі і виглядає, що каміння тут нема. В минулому Смерека помагав копати бункри і знає, як то часто приходилось довбати в скалі, а він хотів це оминути. Наразі це все тільки теорія, бо може зв'язок з родиною принесе щось нового.

ЗУСТРІЧ З БРАТОМ

Увечорі Смерека підійшов до умовленого місця на краю лісу. Вилки були встромлені у землю, під корчем в кошику миска вареників, пляшка молока і записка: »Брат приїде в суботу«, — себто за два дні, якщо я не помішав днів, — подумав Смерека. Він їв вареники і думав про тих бідних, щирих патріотів-лемків. — Вони роками на своїй вбогій гірській землі годували тисячі наших повстанців, і дальше їх годують. Йому прийшло на думку: — коли б такі усі люди на Україні? А то стільки донощиків і мільйони в ярмі вірних Москві рабів.

Зустріч з братом була дуже приємна. Він незабаром буде мати 15 років. Будучи ще малим хлопчиною, він полюбив наших повстанців і завжди старався їм чимось допомогти. Про свойого брата він думав тепер як про найбільшого героя на світі. Навіть курені УПА так довго не видержали, як його брат, а тепер він навіть вирвався з тюрми. Вони довго взаємно розпитували та інформували один одного. Славко обіцяв бути осторожним, повідомити їхню маму, жінку Зеленого, брата, наречену, а найважніше — принести німецьку пістолю і кріса, що їх вспів уже зорганізувати та приладдя для будови бункру. Смерека потиснув братові руку, на лиці якого завважив гордість і відповідальність.

Смерека кожного вечора зносив дошки до ліса і ховав їх у корчах, а вдень носив їх лісом до місця будови бункру. Кожного другого дня він підходив на край лісу до умовленого місця, а раз на тиждень заходив до лемків у хату.

В цих трьох хатах жило десять людей. Тепер вони всі знали Смереку і всі хотіли йому допомогти. Три мужчини працювали в лісі на державній роботі, жінки доглядали городи й худобу. Вони багато розпитували Смереку, бо їхні сини залишилися десь там »при наших« в лісах.

Мабуть два тижні пізніше Смерека зустрів свого брата й бойового друга Зеленого.

— Ще живі? Слава Богу! — привітався Зелений, обнявши Смереку. Брат витягнув німецьку парабелю й більшу скількість набоїв та з гордістю передав Смереці. Вони приїхали сюди конячкою на возі, як лісові робітники, привезли сокири, лопати, джаґани, цвяхи, примус і багато інших причандалів. Славко розказував про погоню за братом, — але я сказав їм, що ти пішов знову у свої сторони в Любачівщину. Нашу хату дальше стережуть . . .

На прощання Смерека сказав братові, що тут багато диких свиней і конечно потрібний кріс. Подякував за добру й конспіративну роботу й попросив, щоб його відвідувати не більше, як один раз на місяць.

Тепер друзі рвалися до праці. Вони викопували і вивозили землю, вставляли стовпи і сильні крокви, які мусіли видержати півтора метра землі на собі, плянували вентиляцію, туалету, що в кожному бункрі була найбільшою проблемою, а також клали ізоляцію, щоб не капало зі стелі. Покіль збудували бункер і замаскували до нього невеличкий вхід, вони принесли ще дві великі порожні бочки на воду. До двох тижнів бункер був замаскований, а на вихідній скринці ріс корч ялівцю.

— Ну й чого нарікати? — жартував Смерека. Дача готова, терен чудовий, ми не голені, немов на курорті! Зелений з признанням усміхнувся і почав розказувати останні новинки про нашу, українську, дійсність.

— Я розмовляв з жінкою, яка відвідала Смирного зі сотні Громенка в тюрмі у Ряшеві. Він під час рейду на Захід мав лише 16 літ і захворів на сліпу кишку. Після операції, чехи передали його полякам. Його судив московсько-польський військовий суд, в складі якого були також два польські капралі. На суді було їх 14. Суд тривав 30 хвилин і вирок звучав: Одинадцятьом кара смерти через повішення, дівчина дістала досмертну тюрму, а Мирон, ще малолітній, дістав 15 років. І так кількома наворотами на день вішали наших героїв. Так були страчені славний командир Бурлака, капелян куреня отець Кадило і сотні-сотні інших. Подібні суди відбувалися не тільки у Ряшеві і Перемишлі. Вони відбувалися на просторі від Ряшева аж до Киева, лише у багато більшому маштабі.

В цьому великому лісі на диво було спокійно. Лемки показалися немов батьки і вони на зиму вже були забезпечені. На додаток, Славко привіз свойому братові аж

два німецькі кріси і багато набоїв та кілька книжок, так дорогоцінних в такій ситуації. На протязі двох днів вони вполювали великого кабана. Полювання було вимріяним спортом Зеленого. Три чвертки з цього кабана передали лемкам, а решту самі виробили й завудили.

Згодом впали сніги. Цю монотонну зиму вони пережили без проблем. З бункру виходили тільки кілька разів, щоб вполювати ще два менші кабани, бо бракувало м'яса, а сліди за собою засипали решетом.

Надійшла знову гарна весна і друзі нею дуже втішилися. Тепер вони добре озброєні ходили по лісистих теренах, щоб у них зорієнтуватися, бо Зелений не мав змоги минулого року. Біля одної лісничівки вони завважили, що якийсь чоловік на ровері виплачував лісовим робітникам. Вони заплянували одержати свою »виплату« за два тижні. Було це якихось кільканадцять кілометрів від їхнього бункру, щоб не розконспіруватися.

Два тижні пізніше тією самою дорогою їхав цей самий чоловік на ровері. Зелений його задержав, показав дуло пістолі і чоловік без клопоту передав йому мішок із грішми. Коли біля бункру перерахували, то в мішку було 464 тисячі золотих.

— Тепер принайменше не будемо жебрати, — завважив Зелений.

Кілька тижнів пізніше, в Польщі зарядили виміну старих грошей на нові, і за 100 старих давали 30 нових золотих.

— Ось тобі маєш! — сказав Смерека. Прийдеться їх спалити!

За деякий час, до них знову прибув брат Славко і приніс Смереці родинні новини й нову адресу його колишньої нареченої Софійки.

Друзі вирішили під кінець тижня відвідати цивілізований світ. Зелений до зв'язкової по новини, а Смерека до своєї Софійки. Вони йшли разом три години, а тоді розлучилися, бо село, де жила Софійка, було вже недалеко. В цьому селі жило більше наших переселенців ніж поляків. Коли вже стемніло, Смереці пощастило зустріти якусь нашу дівчину і розпитати, де живе Софійка. Дівчина сказала, що в третій хаті, але зорієнтувавшись, що цей чоловік з лісу, додала, що у Софійки сьогодні заручини. Смерека відповів, що він її родич і хоче бачити її на самоті. Дівчина пішла до хати по Софійку, а Смерека чекав за хатою в корчах. Софійка,

побачивши Смереку, кинулася йому на шию і по старому привіталася. Він пригадав її, що сьогодні в неї заручини. Вона зніяковіла й почала виправдуватися, мовляв, у неї склалися такі обставини, батьки вже старі й вона також старіється, а він вічний партизан і його волі ще далеко не видно. Щойно тепер Смерека відчув, яке в неї приємне й тепле тіло. Він ним любувався, а вона не боронилася. Він її пестив і міцно пригортав до себе.

— Витягни з-за паса свого »канона«, бо він мене тисне! — прошептала Софійка. Вона також його міцно цілувала, а притулившись до нього, він відчув, що в неї по лиці котяться сльози. »Чи не досить Софійка вже пережила, а тепер він своєю присутністю знову відновляє її рани?« — подумав. Вони розпрощалися, Софійка пішла до хати на заручини, а Смерека, пригноблений, в ліс до бункру, що біля яру.

Зелений прийшов два дні пізніше. Зв'язкова допомогла йому виміняти гроші. Частину тих грошей він подарував зв'язковій. Він теж приніс цікаву новину, яку розказав Смереці:

— Наш Провід переслав з Німеччини до нас кілька вишколених повстанців, яким у 1947 році пощастило перейти рейдом на Захід. В них добрий зв'язок і навіть мають свою радіостанцію. Наші їм повірили і кажуть, що хлопці виглядають певні. В них добрі документи. Вони вільно порушуються в цьому терені, а також на Закерзонню і власне це мене дуже журить. Вони обіцяли деяких наших людей перевести на Захід. Комуністичний терор проти нашого населення збільшився, бо підозрівають усіх наших селян в колишній співпраці з УПА.

Друзі обговорили всі останні події і вирішили будувати ще один бункер в тому самому лісі, тільки ближче до наших Хойниць, бо тут терен гористий і є труднощі з водою, а там є пригоже місце близько озера. У випадку розконспірування одного бункру, буде готовий другий.

За кілька тижнів був готовий і другий бункер з окремою туалетою, відгородженою дверми. Звідси було набагато ближче до наших добрих і жертовних людей. В цій новій підземній »дачі«, — як говорив Смерека, — вони перебули ще одну зиму, яка минула, немов батогом тріснув.

Події розвивалися далі. Зв'язкова звернулася до Зеленого, щоб у них в бункрі передержати якийсь час Катрусю.

Її батьки походили з Котова, що біля Бірчі. Вони були виїхали на заробітки до Америки і там народилась їм дочка Катруся. В 1933 році вони вернулися до Котова, докупили кілька морґів землі і господарили, а Катруся ходила до школи. В роках діяння УПА Катруся була станичною і рівночасно вела добру розвідку в Бірчі. Щойно в 1952 році ворог по нитці дійшов до Катрусиної діяльности, і її закидають шпіонаж та загибель багатьох комуністів. Тепер за нею йде погоня . . .

— Будемо мати приємне товариство! — відповів Смерека. Їхнє повстанське життя в бункрі збільшилось з весною 1952 року на одну приємну особу. Катруся мала багато новин і ними ділилась з друзями. Останні кілька місяців вона крилася у дружини упіста Кума, якому вдалося перейти рейдом на Захід і тепер він живе в Америці. Вона майже в деталях знала про »законспіровану« групу зі Заходу.

Катруся також особисто говорила з Бойчуком із цієї групи, який зажадав від неї писаного звіту про себе, якщо вона хоче відійти з ним на Захід. Це вона зробила кілька місяців тому, але недавно Бойчук казав її ще чекати далі. Подібний звіт зробив дещо пізніше Смерека і мав довгу розмову з тим же Бойчуком. — Наша праця й завдання дуже законспіровані, — твердив Бойчук. Коли Смерека сказав йому, що знає, де є їхня радіостанція, з іронією додаючи:

— Чи знаєте як легко викрити радіостанцію? А ви є на одному місці вже понад два роки! Все це виглядає дуже підозрілим. — Хто є вашим провідником? — Тоді Бойчук притишеним голосом відповів:

— Я точно не знаю. Знаю тільки те, що це якийсь провідник на псевдо Зенон. Смерека повірив Бойчукові й одного разу, коли вони ходили по лісі, Бойчук був коло нового бункру Зеленого і Смереки.

Колишній звіт Смереки Бойчук передав почерез зв'язкового групи »до гори«. Смерека попросив Бойчука бути обережнішим і про їхню зустріч нікому не говорити.

Бойчук відійшов від друзів дуже насторожений. Зелений і Смерека були певні, що друзі хоч із Заходу, це ідейні патріоти, але вони можуть бути на шнурку НКВД почерез якогось справного аґента. Перед відходом Бойчук розказав Зеленому і Смереці ще одну справу:

— Ми всі дістали від свойого провідника наказ відшу-

кати д. Кисілевського, якого Провід переслав сюди кілька місяців раніше, але нам ще не вдалося його віднайти.

Зелений прислухувався всьому цьому і зовсім не був вдоволений зі запрошення Бойчука до їхнього бункру. Але раз він тут, то треба пробувати розв'язати гостеві язика. Зелений хотів довідатися дещо більше про групу зі Заходу. Він представив себе як Зелений, заступник командира Цигана, з чого Бойчук дуже зрадів, бо про цю групу він багато чув. Він відразу почувався серед своїх і почав розказувати про знаних йому докладніше членів групи. Врешті Зелений запитав:

— Які ваші завдання?

— Були вони різні. Спершу ми мали розійтися по теренах, а також дістатися в Карпати. У нас було багато пошти і різних апаратів, а також ампулки з ціянкалієм. Після нав'язання зв'язку з нашим провідником, він змінив ці пляни. В терені велика небезпека і на дальший зв'язок він призначив інших людей, а нам наразі радив організувати інших в цьому терені і підготовлятися до відходу на Захід.

— Друже Бойчук! — сказав на прощання Зелений, — будьте дуже обережні, бо мені здається, що ви в тенетах московської аґентури.

Бойчук щиро потиснув руки друзям і відійшов задуманий.

— Ах, мужчини, мужчини, які тут у вас неполадки, нарікала Катруся і переводила ґрунтовну чистку в бункрі. Своє ліжко з кількох дощок і сінника вона відгородила якимись шматами, завісивши їх на стелі.

На небо насувалися темні хмари і надходила знову зима, а з нею 1953 рік. Тепер друзі наполегливо готувалися до зими. З поля, яке було кілька кілометрів від бункру, вони принесли декілька мішків бараболі. Катруся пішла до наших сусідів на закупи нафти, сала, мила, сірників і деяких ліків. Все це купили наші люди в місті за повстанські гроші. Зелений і Смерека через кілька днів полювали на диких кабанів і до бункру зносили вже поділене м'ясо. Зелений з Катрусею виробляли різні м'ясні вироби, а Смерека переробляв їхню піч на каглу. Цілими ночами завуджували м'ясо і ковбаси. Коли Катруся пішла до потока прати білля, то вернувшись сказала, що наші вуджені ковбаси з часником пахнуть на всю околицю.

Повстанці відвідали сусідів, подарували їм трохи ковбас і переслали по зв'язку естафети в різні місця. Коли почали

падати перші сніги, до них знову зайшов Бойчук і приніс деякі новини.

— Маємо вістку, що в дорозі на Захід впав д. Зброяр (він був із сотні Шума), а Снігуря довів до Німеччини наш зв'язковий. Наш відхід на Захід чомусь постійно відкладають. В цьому терені щораз більша погоня за повстанцями. Трапляються часті перестрілки, а минулого місяця впало у двох сутичках трьох наших, але нам невідомих. Про місце провідника Зенона він дальше нічого не знає, бо він добре законспірований.

— Друже Зелений! Хоч я наразі не можу нічого сказати про того провідника, але я певний, що ніхто з нашої групи нікого не зрадив... Все ж накази нашого провідника стають чимраз то більше підозрілі. К. на наказ свого провідника свобідно порушується по теренах Любачівщини і Сяніччини, де списує та організує наших до переходу на Захід. Ці відомості передає до »гори«. Зволікання відходу на Захід також підозріле. Моє останнє завдання — це віднайти вас обидвох, бо ви конечно потрібні провідникові.

Коли Бойчук до свойого провідника був тільки насторожений, то Зелений був певним, що існують якісь великі ворожі пляни. Він розіслав ґрипси до зв'язкових і зарядив, щоб наразі були дуже обережні перед тою групою.

Осінь була теплою, але мокрою. Зелений дуже тужив за родиною і сином, а тому вирішив туди поїхати. На зимування в бункрі залишилися тільки Катруся і Смерека. Вона вже по кілька разів розказувала Смереці про свої пригоди, дружину Кума і вістки про наших повстанців на Заході. Вони там в чужому світі живуть, працюють і втішаються свободою, а ми тут у бункрі.

Десь недалеко рубали ліс і було чути, як з тріскотом падали дерева. Через кілька днів падав досить мокрий сніг, і це примусило їх не виходити з бункру, щоб не розконспіруватися, бо залишені на снігу сліди дуже небезпечні. Катруся була доброю господинею, а їхні гроші допомогли їм забезпечитись на зиму, включно з волічкою, дротами, примусом й спиртом до нього. Все це дуже упримнювало довгі тижні під землею. Смерека щодня чистив кілька разів зброю і мав клопіт із вузенькою вентиляцією, яку засипав сніг, спричинюючи в бункрі задуху. Катруся плела з вовни шалик і светер.

Так пройшла ще одна зима. Вони знову ходили по лісах

і любувалися природою. Смерека вирішив відвідати Зеленого. Вбраний під краватку, пістоля за пасом, він купив квиток і комуністичну газету й виїхав з Хойніц до Щеціна. Висів одну станцію перед Щеціном, а далі подався пішки із партизанською обережністю. За допомогою зв'язкової зустрівся зі Зеленим, який розказав йому, що також сидить майже весь час на самоті в бункрі. Свою родину бачить тільки деколи.

— Про провідника Зенона мені не вдалось розвідати. Моя дружина часто мене остерігає, що нашу хату стережуть день і ніч, — додав Зелений, а коли прощався, просив щоб доглядати обидва бункри, бо задумує на зиму до них повернути.

— Всюди добре, але вдома найліпше! — сказав Смерека до Катрусі, коли вернувся знову до бункру. Вони вже привикли до такої своєї спільної долі і так їм тут минали місяці. Смерека пробував щось майструвати, то знову нарікав, що йому втік гарний дикий кабан, а Катруся виплітала, то порола, то знову щось в'язала з вовни, або знову порола . . .

Ось вони знову приготовляються до ще одної зими. Почав падати сніг, а Зеленого нема. Десь напередодні Свят-Вечора над бункром хтось застукав у дерево умовленим сиґналом. Смерека відкрив входове віко і побачив на коні сусідалемка, який приїхав повідомити їх, що Зелений загинув у бою. Його хтось зрадив. На нього зроблено засідку. Коли він це завважив, вибіг з криївки в чисте поле, відстрілюючись, і там його прошила серія з кулемета. Його жінці тіла не видали, бо для ворога і могила небезпечна. Марусю заарештували і ведуть допити, а синок у мами Зеленого.

— Дружина Зеленого знає про ваш бункер і не знати чи вона видержить під час тортур і не зрадить . . . — додав лемко.

— За Марусю я є певний! — відповів Смерека. Дякуючи зв'язковому за сумну вістку, попросив, щоб той поїхав конем ще трохи дальше і змилив сліди біля бункру.

Повна свідомість про втрату бойового друга Зеленого дійшла до Смереки щойно в бункрі. Він мовчки ходив якийсь час по бункрі, а тоді сів на ліжко і схилив голову. При слабому світлі лямпи Катруся бачила на лиці Смереки сльози. Вона встала зі свойого місця і перший раз поцілувала його.

— Катрусю! — почав Смерека, — що за віддана людина нашій справі був наш друг Зелений. Народжений 1918 року. Його ще перед війною арештували за приналежність до ОУН. За большевиків мусів утікати за кордон, де знову поринув у нашій активній боротьбі переходячи кілька разів небезпечні кордони. В час його смерти минуло 14 років його боротьби й змагу за вільне життя у своїй державі.

— Так, він загинув вільним і гордим українським повстанцем! — промовила Катруся. Цим вона старалася влегшити біль Смереці по втраті Зеленого.

Великий ліс, де знаходився бункер Смереки, був далеко на півночі, близько Балтицького моря. Вже кілька днів гудів вітер зі сходу і мело снігом так, що його крихітки, немов крупи, залітали до бункру через зроблену в дуплі вентиляцію з німецької ринви. Ця зима, як жодна перед тим, тягнулася дуже довго. Минули Різдвяні Свята, а тоді й Великодні. Врешті Смерека пішов на розвідку до своїх сусідів. Тут він довідався, що цілу групу зі Заходу виарештували разом з Бойчуком, який також знає про їхній бункер і може не видержати під час допитів... Смерека вернувся до бункру і розказав усі новини Катрусі. Обговоривши все, вирішили жити тут так довго, як буде можна.

Насправді, час працював для них. Московсько-польські медові місяці кінчалися. Ненависть серед поляків до москалів зростала з кожним днем. Тепер навіть на засуджених на смерть наших повстанців виконування вироків відкладано місяцями. Польський суд, хоч і комуністичний, зараз переходив у руки поважніших людей.

Деякий час були побоювання за Бойчука, але коли проминуло більше як три місяці, тоді вони були горді за нього. В них під стелею висіло ще завуджене сало з минулого року, були часник, цибуля, бараболя, мука і в'язка бакуну. На стовпі закарбовано 32 знаки, які означали число вполованих диких кабанів. Тож коли вони йшли по можливості в гості до своїх, завжди брали зі собою якісь м'ясні вироби.

Раптом на весні 1956 року почали топитися сніги. В лісі вже появлялися клаптики темних плям, а місцями ще лежав сніг. Весна, так гаряче очікувана Катрусею і Смерекою, почала йти повною ходою. Масово поверталися птахи з теплих країн, кукали зозулі і шуміли наповнені водою потоки.

Одного дня по полудні, коли вони збиралися відчинити

віко і вийти наверх, щоб трохи пройтись по лісі, вони почули якісь мужеські вигуки і гудіння тягарових авт. Звуки наближалися щораз то ближче, а через вентиляцію до них долинув крик: »ту ест дзюра!« і раптом жмут денного світла прорвався до бункру через відкритий отвір.

— Вилазь, бо жуцам ґранате! — кричали перестрашені вояки, ховаючись подальше від бункру за деревами.

— О, Боже! Що ж тепер робити? — питав Смерека Катрусі, — тримаючи зброю в руках. Стріляємось! Він побачив у Катрусі на очах сльози і вона запитала:

— Та кого ж ми тепер зрадимо?

Згори далі долітали вигуки. Нарешті Смерека виліз наверх із піднесеними руками. Біля 60 вояків із наставленими до стрілу крісами підійшли до Смереки, а один із них почав шнурами зв'язувати йому руки. Роки польського підпілля давно минули, а тут якийсь великий підземний бункер, з якого виліз здоровий партизан. Одні сторожили Смереку, а інші обережно ходили навколо бункру і кричали »виходзіць«! (виходити). Вони вже із практики знали небезпеку таких бункрів. На нервовий наказ двох кулеметчиків залягло, наставляючи їх в напрямі бункру. На заклик Смереки з бункру вилізла й Катруся, якій також зв'язали руки. Коли Смерека сказав, що в бункрі більше нікого нема, тоді один вояк дістав наказ влізти до середини. На радіовий виклик приїхало два авта з Уряду Державної Безпеки (УБ). Смереці й Катрусі наложили кайданки і повезли до Щеціна.

Як опісля показалося, то викриття цього бункру було припадкове. Військо, роблячи маневри, на нещастя затаборувало біля самого бункру, який уже мав кілька років, але після раптового стоплення снігів земля трохи запалась над ним і згори було добре видно його величину. Коли б військо було приїхало кілька днів пізніше, то бункер напевно був би знову добре замаскований. Було це 15 березня, 1956 року.

Смереку випитували годинами і показували всякі знимки. Один зі слідчих відходив, а другий приходив і починав те саме, що попередній. Після цілонічних допитів прийшов каґебіст Федір Романовський і почав допити російською мовою. Коли Смерека заявив, що він не розуміє по-російськи, то Романовський продовжував гарною українською мовою. Крім численних закидів за роки боротьби УПА, каґебіст багато розпитував про групу зі Заходу.

— Не знаю, ніколи не зустрічав цих людей! — відповідав Смерека. Тоді Романовський показав Смереці його колишню заяву, яку він передав Бойчукові! Тут вже не було сумніву про всипу, але як попав звіт до НКВД, а бункер не був зраджений?

В липні 1956 року відбувся суд. Смерека дістав 15 літ, а Катруся 12. В тюрмі по кількох тижнях до келії в якій був Смерека, посадили двох членів групи і щойно тоді Смерека міг дещо більше довідатись про неї і її провідника Зенона.

Зенон — це колишній вчитель. Під час дій УПА був провідником районової боївки СБ на Грубешівщині. Під час акції »Вісла« половина його боївки відлучилася і пішла на Схід, а з другою він ішов рейдом на Захід. Вже тоді, не знати з яких причин, він був на службі НКВД. На Словаччині він завів свою групу ворогові в руки. Їх усіх арештували і відразу вивезли в Україну, щоб не зрадити Зенона, а йому, мовляв, вдалося втекти. Він залишився на відзисканих землях між нашими переселенцями і нав'язав зв'язок з Проводом на Заході. Москалі знали про нашу боротьбу майже до подробиць і могли цілком справно, без підозрінь, Зенонові у цьому зв'язку допомогти. Зенон »успішно« пересилав деяких наших повстанців на Захід, а про решту, які крилися, точно звітував. В цей час Провід висилав до Краю різних зв'язкових, і багато з них успішно.

Ось і тепер Провід висилає перевишколену групу повстанців назад до Краю з різними завданнями і на різні зв'язкові пункти. Ця група успішно доходить до західньої Польщі і нав'язує зв'язок з Зеноном. В них добрі документи, гроші, коротка зброя, а в ковнірах ціянкалій. Зенон їх вітає і розміщує по різних місцях. Тому, що вони »змучені«, то дальший зв'язок переведуть інші люди Зенона. Згодом Зенон заставляє групу організувати розкинених і законспірованих повстанців на цьому терені до відходу на Захід. А щоб не попасти на провокаторів, усі кандидати в рейд мусять виповнити свою упівську автобіографію. Так їх організовано через кілька років. Але ще до-сьогодні не є вповні відомі розміри заподіяної шкоди нашій боротьбі зрадника Зенона.

В тюрмі люди з групи із Заходу закидували Зенонові зраду ще таких друзів: провідника СБ Дальнича, командира відтинка Ореста і сотенного Чавса. Цілу групу зі Заходу заарештували весною 1953 року. В кожному випадку, на

зв'язковому пункті зі Зеленом на них накидалось кількох, викручували їм руки, відбирали пістолі і в кожному випадку насилу відривали ковнір із зашитою ампулкою з ціянкалієм. Кілька місяців пізніше польський суд присудив трьох на кару смерти, двох на досмертну тюрму, а одного на 12 років. Старенький наш чоловік, в хаті якого приміщувалася радіостанція, одержав 12 років. Згодом внаслідок амнестії їхні вироки позмінювано.

*

Мурин був певний, що йде в темряву, але не знав у яку. Довгі роки в боротьбі він старався добре виконувати обдумані командиром накази, а поза тим провадив веселе і горде вояцьке життя. Тут світ такий великий, на кожному кроці підозрілий небезпечний ворог, а він сам. А що ще більше, — він погано говорить польською мовою.

Потяг зупинявся на якихось станціях та він ними не цікавився, бо їхав до останньої під чеську границю, до місточка Томачів. Кінчалася ніч, робився день. Терен гористий, а на вищих горах біліє сніг. Таксівка завезла його на показану на листі адресу. Мурин скоро заплатив водієві, ще й дав хабаря і миттю незамітно зайшов до хати. Сестра Катруся дуже ним зраділа і притишеним голосом про все розпитувала і втирала сльози. Вона пережила варварське виселення, а тут її дітей називають »бандерофцамі«, себто найбільшими ворогами польського народу. За допомогу братові її чекає п'ятнадцять років тюрми.

Ще заки діти повставали, Мурин заліз на горище і там потайки перебув два тижні, а відтак вирішив поїхати через Польщу на північ в Ольштинський терен, до села Павлово, де жила його друга переселена сестра Гануся. Тут хати рідші і атмосфера для перебуття зими краща. Він зробив собі у сестри в стодолі добре замасковану криївку і в ній перебув до весни, часто читаючи вголос польську газету, щоб краще засвоїти польську мову. Весною сестра з-під чеської границі повідомила, що недалеко неї в радгоспі є праця і помешкання. Мурин знову переїхав через цілу Польщу до цієї обіцяної праці. В нього добре підроблені документи для подорожування, але щоб приписатися десь на мешкання і працю, необхідні ще два інші документи, а це *особиста метрика* і *звільнення з попередньої праці*. В московській імперії за приписання людини без тих доку-

ментів жорстоко карають. Він обіцяв управлінню радгоспу, що ці потрібні документи одержить поштою. Йому повірили і дали працю. Мурин тепер працював, втішався свіжим повітрям, сонцем і зеленню, але добре знав, що скорше чи пізніше його міліція накриє.

Кілька місяців пізніше, в корчмі при чарці, йому звірились двох осібняків, що вони заплянували втечу на Захід і йому таку пропонують. Він не дав згоди відразу, але й не заперечив, бо це насправді було його задушевною мрією. Одного з цих двох прозивали »французом«. Був це зарозумілий поляк, який колись був у Франції на заробітках і там став ревним комуністом. Коли москалі на своїх багнетах принесли комуну в Польщу, то »француз« негайно покинув капіталістичну Францію і повернувся до щасливої Польщі під комуною. Зазнавши тут комуністичного щастя, він наполегливо плянував втечу на Захід і вже мав одного спільника та якусь дівчину. В останні дні й Мурин дав згоду і вони вже їхали потягом під кордон. Француз був дуже говірливим, десь про це »виляпав« і вони попали на засідку. Їх заарештували. Партизанська наука Мурина не лишилася в лісі. Він їх перехитрив і втік. Один день пропустив працю в радгоспі, а на другий вже працював. Десь місяць пізніше ця дівчина, яка йшла з ним на Захід, впізнала Мурина і зрадила його. За це Мурин відсидів два роки в тюрмі у Вроцлаві.

Там таки в тюрмі Мурин заприязнився з одним чехом, який порадив йому, щоб він, коли вийде на волю, приїхав до нього; він має знайомства і допоможе Муринові влаштуватися на працю в копальні вугілля. Мурин так і зробив. Копав вугілля на поштучно і добре заробляв. Жив у пансіонаті і там же харчувався, а жінка, яка його сюди приписувала, повірила йому, що решту документів він одержить поштою. Він знав, що жити в пансіонаті без документів довго не зможе, тому шукав за іншим помешканням. Припадково запізнав гарну польку Марусю і незабаром перейшов мешкати до неї. Маруся з попереднім своїм нареченим розчислилася мітлою, бо Мурин оминав сутичку з поліцією.

Отак щасливо минали місяці й роки. Мурин дальше працював у копальні вугілля, але зчасом почали назрівати проблеми. Його Марусю почали намовляти й бунтувати, що Мурин зруйнує її життя, що він її покине, хоч насправді Мурин її дуже любив, завдячував їй своє життя і радо

був би з нею оженився, але біда з тими документами, яких він ще не дістав. Так минув 1956 рік. В Польщі проголосили з якоїсь нагоди амнестію, але він в це не дуже вірив. Немов у тій приповідці — »в кого щастя коротке, в того воно ще й рветься«, — так воно було й в Мурина.

В Польщі проголосили »найдемократичніші« вибори. До кімнати Марусі прийшов льокальний комуністичний активіст, щоб її і Мурина повідомити про обов'язкове голосування. Він глянув на список виборців, але на ньому Мурина не було. Знову прийшлося викручувати, а вибори за два тижні й або будуть документи, або Мурин буде мати до діла з поліцією.

Маруся, закохана в Муринові, відчувала клопіт. Вона зконтактувалася зі своїм братом, який був міліціянтом. Вони обидвоє довго нараджувалися, а коли Мурин повернувся з праці, то застав у хаті міліціонера в уніформі. Маруся, щоб не позбутися брата, скоренько представила його Муринові з підкресленням, що то її брат. Щойно тепер міліціонер побачив, чому сестра так за нього боїться і вирішив грати у відкриті карти.

— Степане! — звернувся він до Мурина. З оповідання сестри, я здогадуюся, що ти в клопоті і криєшся... Я думаю, що ти акіст.

Мурин теж вирішив грати у відкриті карти:

— О, ні, колего! Я не акіст. Я упіст!

Міліціонер встав, вирячив очі й довго дивився на Мурина, але було тяжко збагнути, що він думав. Маруся, побачивши напружену атмосферу, налила дві чарки горілки й подала їм. Обидва випили за одним махом і поляк-міліціонер дипломатично запитав:

— Скільки вбитих людей тобі закидують? Мурин, будучи певним за свою оборону, почав запитами відповідати:

— Котрих? Німців, москалів, чи поляків? — і продовжував. Я не працював при ґільйотині, чи при шнурі, а боровся в рядах УПА проти всіх наїзників.

— Ну, досить! Досить — просила Маруся. По хвилині міліціянт сказав:

— Ось незабаром кінчається амнестія, чому ж ти не зголошуєшся?

— Бо я їм не вірю! — відпалив Мурин.

Ще випили по одній і міліціянт знову почав:

— Коли ти зголосишся заки скінчиться амнестія, то на-

певно будеш вільним, але коли тебе заарештують, то відсидиш довгі роки і моя сестра також за це, що тебе укривала.

Наступного дня на міліції сензація. Мурина приймає сам начальник УБ.

— Я брав участь в бою із сотнею Калиновича і багато знаю про Залізняка! — хвастався начальник.

Це вже було 9 років від часу переселення наших та відходу куреня Залізняка і звіряча ненависть польських комуністів до українців дещо притупилася, що можна було завважити по цьому начальникові. Але все таки він не видержав і запитав:

— Скільки ти вбив поляків?

Мурин хвилинку подумав, нервово ковтнув слину і відповів:

— На Закерзонню, включно з Криницею, Сяноком, Перемишлем, Ярославом жило понад мільйон українців. Скільки їх сьогодні живе і де вони є?

— Бачу, що ти здохнеш завзятим бандерівцем! — буркнув начальник.

Багато років пізніше, заощаджені в копальні гроші і також доляри брата з Австралії влегшили виїзд Муринові до Австралії.

Довкола світу

Минало 30 років нашого перебування і торговельного змагу в Австралії. Ця країна дала нам необмежені можливості дії, як в приватних, так і наших національних царинах. В заміну за це, ми заплатили цій країні сотні тисяч долярів податку, чим вложили і свою лепту з Танею в розбудову цього великого континенту. Від часу 99-денного геройського рейду відділів УПА з Лемківщини до Західньої Німеччини, я мріяв про рейд довкола світу.

І нарешті ця мрія зближалась з кожним днем. Наша друга доня Сяня (сумівка), вийшла заміж за пристійного і добре вихованого й освіченого патріота, пластуна Богдана. Старша, Орися, перебирає провід нашого підприємства, а чотирилітня внучка Меланія зобов'язалася годувати риби в ставку і пригадувати мамі й теті, щоб підливали квіти в городі.

Документи готові, різні квитки на літаки й поїзди до тридцять кількох країн заплачені. І ось в місяці квітні 1979 року залишаємо австралійську осінь і через Сінґапур вирушаємо у семимісячну подорож. У величезному птасі, що несеться на висоті десяти кілометрів понад центральною Австралією, летимо в сторону екватора на північний захід. Таня переглядає якісь папери і починає записувати свій щоденник, а на її лиці видно і тривогу, і задоволення. Мені немов хтось вилучив торговельну комору думок, замінивши її бурхливим минулим: боротьба, рейд, друзі у вільному світі і там в пеклі московської дичини. Я мріяв про зустріч з друзями-повстанцями у вільному світі, а також бажав дізнатися дещо про стан друзів у Краю і в концентраційних таборах . . .

Коротка зупинка на летовищі в Сінґапурі. Тут дуже гарно і тепло, хоч вечірня темнота не дозволяє оглянути терен. Минуло кілька годин і ми причалюємо на летовищі в Багрейні. Це малий острів в Перському заливі, багатий на оливу й різні арабські видовища. В центрі міста малі, зліплені з тонких кругляків і глини старі будови і склепи, а поруч них модерні й високі будинки. Вулиці без тротуарів, на них багато дорогих й заразом брудних мерцедесів і майже така сама скількість ослів, що тягнуть примітивні візочки з якимись товарами. Рев ослів і автомобільних сирен, переплітані лайкою арабів, творять специфічний арабський світ. В країні з мільйоновими приходами за нафту дуже вражають замотані в чорне жебраки, обов'язково з малою дитиною, із простягнутими руками. В місті багато малих святинь і бідних житлових будинків, а над морем розкішні парки, палати і пляжі багатих шейків, немов у казці. Вхід до цієї краси, крім шейків і їх родин, мають ще деякі білі і туристи, а арабам суворо заборонено. Кругом на полях нафтові шиби-вежі, весело і ритмічно вистукують їхні динарії... Не відомо чи гени, а чи підсоння, але щось зробило кривду цьому народові, який ще такий примітивний в теперішній атомній добі.

*

Минуло дві години лету і ми вже в столиці Йорданії в Аммані. І тут також не краще. Місто брудне, люди непривітні. Всюди відчувається ненависть до англійців і американців за їхню поставу супроти Ізраїля. Вартість американського доляра мізерна. Місто розложене на горах і глибоких долинах. Перекупки продають різні товари, всі вони відкриті і на них повно мух. Хто має хворий шлунок, той бідує, бо не можна нічого з'їсти. Отже купуємо свіжі огірки й овочі, оббираємо шкуринки й смачно заїдаємо. В глибині міста ми побачили величезні руїни амфітеатру, який збудували ще римляни. Нас цікавить соціяльний стан в цій країні, але його тут тяжко зрозуміти. На вулицях багато дорогих авт, місцями розкішні житлові квартали, але також є велика маса брудних, примітивних людей і ослів.

Залишаємо Йорданію. З літака бачимо внизу піскову пустиню, дещо дальше показуються кусники орної землі, а на обрію високі гори. Це вже Ливан. Місто Бейрут розложене частинно на надморській рівнині, а решта на високих

горах. Тепер кінець квітня, а на горах ще видно сніг. Терен чудовий, багато зелені. На летовищі картина змінюється. Тут тепер в моді ідеї Маркса, Леніна і Брежнєва. Досить напружена атмосфера, всюди видно військо в поготівлі. Навіть автобус, яким нас перевозили на летовищі, був подіравлений як решето, а провірка документів тривала цілу годину!

ТУРЕЧЧИНА

Читаючи книжки Кашенка, я ще малим хлопцем мріяв побачити Константинополь, Босфор, Скутарі і Чорне море. В ці сторони, понад Середземним морем, Кіпром і Туреччиною летить наш величезний птах. Вдолині ріки, орні поля і гори, деякі з них покриті ще снігом. Туреччина виглядає зелена й ролюча. Всюди видно більші й менші села. Летовище 5-мільйонового Істамбулу дуже велике. З літака на толоці бачимо бузька. Це чудовий образ. Ми ж його не бачили більше як 30 років!

Із 12-го поверху розкішного готелю маємо чудовий вид на місто і Босфор. Колишні войовничі турки — сьогодні досить відсталі й бруднуваті турченята. Частина т. зв. нового міста має дуже вузькі дороги без хідників, а місцями, де вони є, то на них паркують авта. Вигідним, модерним туристичним автобусом їдемо до старого міста Константинополя. По-дорозі минаємо старі автобуси, переповнені і з-зовні обвішані турками. Так виглядає майже кожний автобус і на диво ніхто із них не падає. Саме ця картина вказує на економічний стан країни.

Ось переїжджаємо міст і ми вже в центрі старого міста. Тут не можемо вийти з дива. Широкі вулиці, чудові парки, величезні і масивні старі будови, оборонні мури, старі римські водопроводи. Це Візантія, твір найбільших і найкультурніших на той час Греції і Риму. Ці будови виглядають новіші, сильніші, хоч вони є півтори тисячі років старші від будинків нового міста. Та найбільшим тут чудом — це велич будови Святої Софії. Це перша величава християнська святиня у світі. Тисячі туристів із запертим віддихом подивляють її. Ця святиня непоборна. Вона від IV

століття пережила багато землетрусів і турецького вандалізму. З неї турки познімали всі хрести, всі ікони, зруйнували престіл, а великий вівтар перенесли в сторону Мекки, коли її переробляли на свою святиню.

Величезні копули, дев'ятнадцять входів, архітектура, підбір будівельних матеріялів, кілька величавих хорів, мармурові сходи витерті на кілька сантиметрів через сотні років і залишки напівзруйнованих великих золотих мозаїк роблять її маєстатичною. І дуже шкода, що турки з неї зробили музей. Свята Софія повинна бути центром-столицею Православної Церкви. Коли я вдивлявся на хори, мені немов вчувалися чудові гимни, які тут напевно співали послам наших князів . . .

Біля Софії старинні гарні парки, а кругом сотні квітучих каштанів. В парку із третього століття ринок, а посередині старий єгипетський 12-метровий обеліск з немов учора висіченими гієрогліфами. Як цей величезний ґраніт сюди в давнину перевезли — невідомо.

Турки здобули Константинополь у XV столітті (1453) і відтоді перелицьовують місто на свій копил. Святу Софію перемінили на свою святиню, а дещо згодом почали будувати поблизу святиню точно тої самої архітектури з додатком чотирьох мінаретів з деякими іншими декораціями. Архітектура Святої Софії стала зразком усіх мусулманських святинь по сьогоднішній день. Турецька імперія також збагатила місто своїми вкладами. Музеї переповнені експонатами майже з цілого світу. Велика кількість золота, дорогого каміння і подарунків різних держав світу. Наше бажання оглянути резиденцію православного патріярха і відвідати церкву не увінчалися успіхом. Про нього ні в туристичному, ані в інформаційному бюрі ми нічого не могли довідатися. Подібну проблему мав свідомий український хлопець з Канади, який хотів відвідати православну церкву-централю і про це розказати своїм батькам, але не пощастило.

Ще їдемо кораблем через Босфор, а відтак таксівкою до Чорного моря. Напружуємо наш зір понад море в сторону України, але там нічого не видно, тільки морська темрява. Сьогоднішня Туреччина досить відстала країна. Тут зараз працює три сили: Маркс, релігія і досить слабий республіканський уряд. Завтра припадає 1-ше травня. На вулицях неспокій, всюди багато війська з автоматами. Люди заку-

повують хліб і інші потрібні харчі. Нам радять залишити країну і ми старим грецьким автобусом від'їжджаємо в напрямі грецького кордону. По-дорозі ми ще побачили 600-метровий міст через Босфор, який лучить Европу з Азією.

Хоч нас ділять морські простори, то наш вплив тут дуже замітний. В парку ви побачите старих бабунь, немов на Україні, без зубів, їхні голови зав'язані хустками, в широких спідницях, які бавлять внуків. В телефонічній книжці є багато наших прізвищ та імен. Це напевно нащадки наших Роксолян.

Економічний стан країни не рожевий. Пересічний робітник заробляє около двадцять відсотків австралійського робітника, але авто тут багато дорожче ніж в Австралії. Тут конечно потрібна реформа.

ГРЕЦІЯ

Автобус переповнений туристами різного кольору, а разом з тим грецькими торгівцями. Прохід в автобусі завалений валізками і клунками. Муринка з Америки зі своїм білим чоловіком голосно нарікає, що вона такого некультурного світу, як тут, ще не бачила. І це правда, бо це не був вигідний туристичний автобус, а льокальний, обдертий, в якому люди втікали з Туреччини перед якоюсь революцією, що мала там початись 1-го травня.

Сонце стояло ще досить високо, коли з Салоніки на захід, на диво доволі скоро посувався наш старенький автобус. Терен рівний, зелений. Земля родюча, було видно більші господарства і гарні білі хатки, деякі з них поверхові. Зі захопленням все оглядаємо через автобусові вікна. Греція, колиска мудреців, культури, спартанства і спорту. Тут на кожному місці тисячами років писалися бурхливі сторінки історії. Згодом звертаємо на південь. Тут терен стає більш гористий, зате гарніший. На високих горах видно сніг, гарні й чисті ріки, родючі долини. Північна Греція дуже гарна. На жаль темрява ночі закрила дальший вид частини Греції. Деякі туристи почали дрімати. Таня біля маленького світла автобусу щось записує до свого щоденника, а я думкою рейдую по наших чудових Карпатах . . .

На сході починає світати. Ми вже в південній Греції і посуваємося в напрямі Атен. Змучені пасажири ще сплять в різних позах і хроплять різними звуками. Терен дальше гористий, але майже голий. Видно щораз більше оливкових дерев, трава висохла. Добре, що ми переїхали цілу Грецію, бо відвідини лише столиці, як це робить багато туристів, не дає повного образу про Грецію. Треба сказати, що північна Греція набагато краща від південної.

В'їжджаємо в Атени. На вулицях велике число туристів і нечесних та голодних на драхми греків, які їх використовують. Наш переїзд в Туреччині, Греції, Єгипті та Ізраїлю був заздалегідь заплаченим, включно з готелями. Кімната нашого готелю в Атенах показалася неможлива, затхнена і з видом на замуровану стіну. Повідомляємо завідуючого, шо ми переносимося до іншого готелю, а заплачену готівку він має повернути подорожному бюру в Австралії. Грек відразу змінився, став порядною людиною і переніс нас на 11-ий поверх до гарної кімнати з гарним видом на місто. Атени — це чудова зв'язь тисяч літ грецької культури. Це немов молодша сестра Вавилонії і Єгипту, що процвітає на европейському континенті в прекрасному уміркованому кліматі. В центрі міста великий старий парк, у ньому королівські палати, будинок парляменту, а недалеко руїни старого театру і величезної святині Зевса. На протилежній високій горі розміщені будови славного Акрополісу, а по середині, в долині, зруйноване старинне місто, де ще залишилося багато камінних скульптур. Навколо тих старинних місць росте завдяки туристам нове місто. В новішій епосі Греції більша діяльність відбувалася в Константинополі, а християнські церкви в Атенах є майже мініятюрні в порівнянні до величезних святинь богам з-перед християнства.

Старі греки забезпечили своєю творчістю життя теперішнім грекам. Сьогодні їхні твори приїжджають оглядати і подивляти мільйони людей, а сучасні греки навіть не спроможні збудувати кілька туалет біля Акрополісу.

Півтори години лету з Атен і ми вже на землі єгипетських фараонів, у вісім мільйоновому місті Каїр. Зупиняємось в колись збудованому англійцями готелі »Шеферд«, над самою рікою Ніл. Води Нілю, освічені тисячами світел з різних інтернаціональних готелів по його обидвох берегах, а також острівців, додають краси цій славній ріці, яку заповнюють сотні примітивних єгипетських човнів серед розкішних, великих суден різних країн.

Вранці наш розумний провідник везе нас до державного музею і по-дорозі авторитетно заявляє, що він єгиптянин, а не араб, бо араби примітивні люди, які зовсім зруйнували Єгипет. В музею оглядаємо з великим зацікавленням експонати. Їх тут припорошених накопичено тисячами. Щоб ці експонати естетично виставити, то на це потрібно набагато більшого приміщення. Тут величезні скульптури, мармурові саркофаги, та багато-багато неоціненої вартости старинних творів. Дотепер в Єгипті відкрили шістдесят два гробівці фараонів і всі вони були пограбовані і звандалені. Частина з них є по музеях інших країн світу, а решту золотих скарбів перетопили злодії.

В цьому музею на окрему увагу заслуговує великий відділ фараона Тутункгамуна. Його гробівець віднайшов англієць в 1922 році і кожна річ у гробівці в сухому вапняку залишилася в оригінальному стані. Музей в Каїро — це вічна гордість старинного Єгипту.

Під'їжджаємо до піраміди Кеопса. Вона величезна, це чудо-твір фараонів, їхніх будівничих і рабів. Вузьким і низьким входом, при допомозі старого араба, спинаємося нутром піраміди досить високо і далеко, десь до місця гробівця фараона. Нарешті ми на місці його вічного спочинку. Кімната висока і досить велика, слабо освічена маленькою електричною лямпою, майже темна. По середині порожній саркофаг з темного мармуру. Таня тихенько звертається до мене:

— Цікаво, як тут виглядало під час похоронів?

Тим самим вузьким і низьким входом виходимо, але вихід ще трудніший. Тут і там чуємо, що хтось з перехожих попри нас туристів вдарився головою. По-дорозі до сфінкса бачимо ще кілька менших пірамід, які також пограбовані.

Сфінкс великий, на половину засипаний пісками і подіравлєний крісовими кулями під час Другої світової війни. Він не дуже боїться таких приятелів, бо на своєму довгому житті він бачив їх більше.

Люксор — це невеличке місто на правому березі ріки Нілю. Це старинна столиця фараонів. Рівна полоса тягнеться від ріки до гір, це праця тисяч років вітрів, піску і намулу ріки, які майже зовсім закрили колишню столицю. Лишень частина міста відкопана і ми з подивом її оглядаємо. Наш провідник цікавий, з добрим знанням свойого фаху й англійської мови, кольоритно і з гордістю розказує про твори своїх предків. Підходимо до святині. Вона величезна, колюмни два метри в перетині, а тридцять до сорок метрів високі. Їх тут сотні. На них різні гієрогліфи, завдяки яким знана їхня історія. Підходимо до однієї ще незакінченої колюмни, яка розкриває таємницю будови. Вона з гори до половини вироблена, кругленька немов точена на машині, а долиною квадратова. Це доказує, що ці масиви були збудовані з квадратових камінних блъоків, а відтак їх обробляли накругло з гори в долину. За святинею оглядаємо ринок, підземні проходи, величезний басейн і різні руїни.

На окрему увагу заслуговує королева Гєтціпсуд. Вона після смерти свойого чоловіка мала великі перешкоди на своєму троні. Мусіла носити штучну бороду і вбиратися як мужчина. А коли і це не помагало, тоді вона змусила найвищі церковні власті проголосити її дочкою самого бога і відтоді все пішло гладко. Її архітектурні твори перевищують кількох фараонів. Обеліски, збудовані під час її панування, сьогодні прикрашують кілька світових столиць. Святині й інші будови, збудовані за її панування, імпозантніші від других. Пізніші фараони багато її творів знищили, а котрі було неможливо знищити, їх обмуровували високим муром і туди людей не допускали. Кругом таких будов будували свої нові святині, чим відгороджували доступ до святинь королеви Гєтціпсуд. Цікаво, як виглядали палати фараонів, бо ані одна не залишилась до наших часів. Знаним є, що найбільшим зусиллям фараонів була будова святинь богад, а ще більшим — підготова своїх гробівців чи пірамід та випосаження їх на вічне життя. Така підготовка починалася з першого дня фараона на престолі.

Сьогодні після снідання вибираємось в найцікавішу частину світу, в Долину Фараонів. Переїжджаємо Ніл, відтак автобусом посуваємося около три кілометри родючою полосою в сторону гір. Зараз таки по обидвох боках полоси починаються гори, поміж якими з'їжджаємо в якусь долину. Тут уже пустиня, ані травинки, ані корчика. Автобус задержується біля якихсь руїн, що їх археологи з різних країн світу якраз розкопують, а ми оглядаємо долину і гори, що кругом нас. Вони не дуже високі і не гострі. На кожну гору можна вийти. Власне, ці гори скривають у собі найстаршу людську цивілізацію світу. З правої сторони у вищих горах є гробівці фараонів, а з лівої, дещо нижче, їхніх жінок і визначних державних мужів тих часів. Вузенькою цементовою стежкою, зробленою для туристів, підходимо до входу гробівця фараона »Тута« (Тутанкгамун). Цей гробівець остався невідкритим і незрабованим завдяки припадкові. Коли злодії відкопували інший гробівець дещо вище на горі, то землею із цих відкопів ще більше присипали доволі замаскований вхід до гробівця »Тута«. Власне цей гробівець, відкритий в 1922 році, розкрив до подробиць історію фараонів. Йдемо широким тунелем вглиб гори до гробівця, немов модерною аркадою. Ця гора — це одностайний, білий, твердий камінь, на якому вирізано численні ґрафіти-рисунки, плоскі скульптури і різні декорації, включно з гарними вишивками, що виглядають немов цілком нові. Дальше в коридорі гробівця по боках починаються різні кімнати. Всі стелі і стіни гарно вдекоровані. Тематика цих декорацій — війна, полювання, риболовство, рільництво, релігія . . .

Врешті заходимо до добре замаскованого гробівця, який захований за іншими кімнатами і замурований величезними камінням. Стеля, стіни і підлога гробівця гарно вдекоровані, а тіло самого фараона лежить в дванадцятьох домовинах, — одна в другій. Перші три були з найкращого золота, а решта позолочені. Остання домовина величиною малого ґаражу. Інші кімнати заповнені всілякими речами для вічного життя. Тут їх тисячі: військові списи, золоті колесниці на два коні, що їх бачимо у фільмах про старих римлян, міцне із чистого золота ліжко, трон, різні меблі, таксж діточі, взуття, всякі убрання, рільниче приладдя, різне насіння у керамічних посудах, багато начиння, пар-

фуми, пахучі квіти, листя, вахлярі з пір'я струсів, тканини, медичні приладдя тощо.

Та найбільше тут золотої біжутерії різної величини і надзвичайно великої мистецької вартости. Тіло фараона Тутанкамуна в золотому саркофазі лежить у гробівці в Луксорі, а все інше приміщене в музею в м. Каїр. Коли вісімнадцятилітній фараон потрафив придбати так багато за своє коротке життя, то постає питання, скільки подібних речей мусіло бути зрабованих у гробівцях старих фараонів? Оглядаємо також гробівці жінок фараонів і державних мужів. Усі вони великі, гарно вдекоровані, і всі пограбовані. Наш провідник пояснює, що фараонів було багато більше ніж віднайдених гробівців, тому в цих горах ще й сьогодні напевно криється багато таємниць.

Наступного дня їдемо прогулькою з Луксору до Асвану. Нас тільки четверо: Таня, я, наша провідниця і шофер. Дорога веде в горішню частину Єгипту попри ріку. Оглядаємо країну. Всюди сухо, бо тут дощі падають лише в січні, а поза тим весь рік майже без дощевих опадів. Подорозі вступаємо до ще одної святині, недавно відкопаної. Її збудував Олександер Великий і вона також велика. Цікаво, що цей визначний македонський полководець не руйнував здобутих країн, а їх ще більше розбудовував. Біля святині якась жінка весь час перескакує по камінних із старих руїн. Провідниця пояснює, що ця жінка не може родити дітей, а тут існує повір'я, що, поскакавши кілька разів по тому камінню, жінка зможе народити дитину. Якщо ж вона таки не буде мати дитини, то чоловік її покине і вона ніколи не вийде заміж. Тут ще дуже старовинні звичаї.

— Ось я маю вже 26 років і ще невинна, — розказує наша провідниця. — В нас батьки часто вбивають своїх доньок, коли довідаються, що вони стратили свою невинність. Такий випадок був минулого місяця.

По-дорозі минаємо нові малі села. Вже біля Асвану якесь авто перед нами вдарило людину і за кілька хвилин на дорозі зібралося біля сотні жінок, усі в чорному, із закритими обличчями. Одні сильно вигукували і вимахували кулаками, а другі ревно голосили.

Асван місто гарніше і чистіше за Луксор. Тут багато нових будинків. Вода в Нілі чистенька і в ній видно багато риб. Тут також більше зелені й дерев. Відвідуємо велику

Члени станиці УПА в таборі в Байройті споживають »нелеґальну« таборову зупу

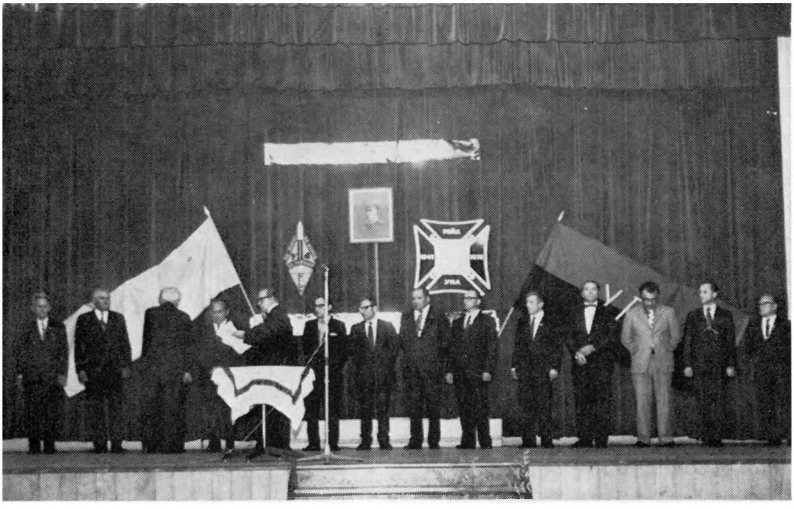

Станиця УПА в Сіднею, Австралія, одержує
Відзнаки Рейду

греблю на Нілю, яку помагали будувати москалі. Оглядаємо кожний закуток і шукаємо за російськими написами та серпом і молотом, і врешті питаємо:

— Вам русскіє цю греблю збудували?

Невдоволений цим запитом араб відповідає:

— Греблі будували ще фараони. Цю греблю будувало нас 18.000, а руских було лише 6.000. Вони навчили нас, як їх ненавидіти . . .

Прогулянка старим судном по Нілю, а зокрема до каменоломні, була дуже цікава. За Асваном є ґранітна гора, з якої королева Гетчіпсуд добувала свої обеліски. Свідком цього є один наполовину виготовлений. Це 42 метри довжини, 2 метри ширини і 2 метри грубини ґраніт, рівненько обтесаний, одноцілий, і чомусь так залишений. Як їх звідси доставляли до Люксору і інших міст — не відомо, хоч існують різні теорії.

Літаком вертаємо до Каїру понад ріку Ніл. Згори бачимо лише смужку родючої землі по обидвох боках ріки, а решта пустиня. Єгиптяни, чи араби, як би вони себе не називали, це ще відсталий народ. Може це тому, що десь пропав їхній бог, а може тому, що їхні династії женилися з братами і сестрами, з чого брав приклад також і народ. Але щось мусіло статися, бо вони дальше брудні, ліниві і дуже нахабні. Вони привикли до пісків і не дуже тужать за зеленню. Коли побачите десь в місті зелень, то можете бути певні, що її розвели чужинці. Їхні крамниці також брудні, а товар — як колись давно у нас в Краю. Яйця пакують в солому, хліб і маци продають без паперу, кури продають живими. Під крамницями сидять мужчини і курять величезні люльки з долученими рурками до якихсь самоварів. Та вже до нестерпу є їхня нахабна обслуга. Наприклад, в нашому апартаменті обслуга забирала з лазні мило, а відтак приносила назад і наставляла руку, щоб дати »тіп«; або несе валізку до ліфту і наставляє руку; водій ліфту вносить валізки до середини, а потім виносить і наставляє руку; до каси несе інший, до авта ще інший, двері відкриває ще інший, кожний наставляє руку і попробуйте не тицьнути хабаря. В додатку, на кожному кроці дуже настирливо хочуть вам продати якісь дешевенькі прикраси. Старий Єгипет — це подиву гідна велич, яку варта і корисно побачити. Але сьогоднішній — мізерний, і дивно чому він так підупав?

Після завтра маємо їхати в дальшу дорогу, але я в готелі занедужав, гарячка досягає 40 ступенів. Таня прикладає холодний рушник до голови і журиться, що вимріяна подорож вже скінчиться. Думаю, що могло статися? І тут я пригадав собі, що мене вкусив комар. Туристка, полька з Кенії, яку ми зустріли на літаку, радила взяти ліки проти малярії. Ну, думаю: московська куля не взяла, а ось арабський комар задусить! Але, ні! Рано я встав здоровий, цілий день ми оглядали Каїр, а увечері відвідали гарний ресторан на судні на ріці Ніл, де мали змогу побачити багатих єгиптян з вищої кляси.

ІЗРАЇЛЬ

До Ізраїлю їдемо з деяким побоюванням з огляду на неспокій з арабами, але з цікавістю щодо їхньої господарки в країні. Знаємо жидів з наших міст і базарів, їхню охоту до господарки та взагалі до фізичної праці. Як пам'ятаємо їх з Краю, вони були галасливі і не грішили завеликою чесністю супроти »гоїв«, або вислужницькою працею нашим ворогам.

Літак пролітає Середземне море. В літаку переважно старші жиди, його капітан повідомляє, що ми вже на території Ізраїля. Кожний намагається виглянути через віконце. На диво на долині ліси, сади, ярина, кругом зелень. На летовищі в Тель-Авіві не видно війська, нема затримки, все йде дуже справно. Без крику і галасу, майже в секундах все полагоджене. Ніде не видно охорони, але вправне око військовика може зауважити, що тут кожен робітник, жінки і мужчини, є рівночасно охорона і при них захована зброя. Всюди чистота, зелень і квіти. Вже із перших кроків видно, що жиди, не маючи кілька тисяч літ своєї держави, тепер її завзято відновляють і розбудовують.

Згідно з пляном, наш провідник перевозить нас до великого і розкішного готелю »Пляза« в Єрусалимі. Вітальня готелю велика і гарно вдекорована. В ній рух, багато людей, одні приходять, інші відходять, а деякі сидять у вигідних фотелях і приглядаються оточенню. На видному місці таблиця з написом »Допоможіть російським жидам«. З

вісімнадцятого поверху готелю видно майже цілий Єрусалим. Перед нами Свята Земля, обмурована грубим муром. Це старе жидівське місто. Ми ще довго дивимося на освітлений Єрусалим, про який нас вчили від маленьких дітей. Раненько йдемо на снідання. Тут можна і наїстися, і ще й насміятися. На довгих столах наставлено різних харчів: соків, каші, яєшниць, варених яєць, чорні і білі хліби, оселедці, різні риби, сири, маслянки, кислі молока, та різного виду цибулі. Жиди переважно з Америки, їхня мова англійська. Можна бути певним, що кожний із них вартує більше золота, як його фізична вага, але аристократів тут не побачите. Заїдаючи цибулю, оселедці і попиваючи маслянку, я ще раз переконався, що оці жиди так само завзяті як ті, що я їх знав у Динові.

Після сніданку у вигідному автобусі (кращому від тих, в яких їздять єрусалимські жиди), їдемо оглядати місто. Перша зупинка в центрі міста на горі Скопус. Ця гора здобута від йорданців у шестиденній війні. На цій горі жиди збудували великий Пам'ятник-музей Героям тієї боротьби. Пам'ятник прекрасно вдекорований, включно із знимками і приватними листами впавших героїв, а їх при здобутті тієї гори загинуло 36. Про цю шестиденну війну ви тут почуєте на кожному кроці і від кожного провідника групи. В цій війні згинуло 370 жидівських вояків, для яких побудовано в Ізраїлі багато пам'ятників. Довідуємося, що кожна жидівська партія (а їх тут є 29!), ставиться з великим пієтизмом до тих героїв. Жаль мене огортає, коли подумаю про деякі наші партії і їхню пресу, які так часто в підлий спосіб оплюгавлюють наших Героїв з УПА. А вони не воювали тільки шість днів і не мали американської зброї, і не загинуло їх лише 370.

Ось їдемо на Оливну гору. Звідсіля ще кращий вид на Єрусалим. Місто накопичене різними старими і відновленими будовами, а також історичними. Є тут залишки Олександра Великого, римські мури і їхні водопроводи. Багато маленьких християнських церков і подібних величиною мусулманських і жидівських святинь. Сильне п'ятно своєї імперії залишили турки. Французи й англійці залишили зовсім мало. Та найменшим є жидівський вклад у розбудову Єрусалиму до Другої світової війни. В ньому лише багато містики. Зупиняємося на верху Оливної гори, а патріотка-жидівка із захопленням розказує:

— На цій будові ще видно знаки куль із шестиденної війни. А цей жидівський цвинтар знищили араби. А звідси на другу сторону буде великий міст на Страшний Суд. А це долина злих духів, де колись погани приносили в жертву їхньому богові-Молохові навіть своїх дітей.

Виїжджаємо за мури до старого Єрусалиму. Ці мури скріпили і добудували турки. В частині, де зараз знаходимося, живе багато вірменів, які дуже релігійні. Тим разом нашим провідником є жид з Мадярщини, ультра-патріот. Він усім нам »жидам« доказує, що Єрусалим — це вічне жидівське місто, і водить нас від синаґоґи до синаґоґи, а всі вони досить маленькі й дрібної конструкції. За кожним разом позичаю ярмурку, щоб зайти до середини, а моя жінка дивиться на мене й тільки підсміхається. Слідуюча зупинка біля Стіни Плачу. Це місце виглядає на ринок з грубим, нерівним, старим бруком. Одна сторона площі перегороджена на дві частини — з правого боку для жінок, а з лівого для мужчин. Знову випозичаю за пів доляра ярмурку, і йду до тієї славної стіни та дивлюся на пару сотень ревно молящихся жидів. Одні вбрані по-церемоніяльному і чомусь дуже скоро під час молитви рухаються, інші б'ють злегка чолом в мур. Молоді тут не багато. Подібно роблять жінки. Дивлюся на ту стіну. Це звичайний старий мур, збудований римлянами і відновлений турками. На мій запит — яка історія Стіни Плачу, — провідник не зразу відповів. Щойно на мій повторний запит, відповів:

— Бо це леґенда для старих. — Під час турецької окупації якийсь султан стояв на цьому мурі і кинув плакучій жінці кілька срібняків, якими вона врятувала своїх дітей від голоду. А ці старики зробили б багато краще, якби взялися до розбудови держави, ніж бити головою в мур, — додав провідник.

Це дуже здивувало наших жидів-туристів, та навіть внесло несмак. На роблені йому різні докори за знецінення їхніх святощів, провідник-націоналіст відповідав: — Так, так. Але при здобуттю цих мурів релігійні фанатики участи не брали. Їх мусіли здобувати і гинути за них наші патріоти.

Їдемо на гору Голгофу. Там, де було розп'яття Христа, стоїть велика, гарна церква, а само місце розп'яття обгороджене плотом. Церква збудована на зразок Святої Софії і від часів приходу турків до Єрусалиму аж до сьогодні є в руках мусулманів. Вони її відновили і дуже гарно вдеко-

рували, а історію Христа пристосували до своєї релігії. Одначе жиди в ній не зацікавлені, бо ніхто з нашої групи, крім нас, до середини не заходив.

Біля Святого Гробу велика скількість паломників. Церква, де є Гріб, має цікаву будову. Вона має три поверхи, видовбані в скалі, і створює враження катакомб. Будова її — це велике зусилля колишніх християн. Гарна архітектура, старі ікони, ліхтарі, зараз досить занедбані і брудні, служать більше як музей. Тут побачите туристів різного роду. До Святого Гробу довгі черги і Ним управляє Грецька Православна Церква. Відвідуємо Синайську гору, місце, де відбулася Св. Тайна Вечеря і де спостол Петро тричі відрікся Христа. На цьому місці стоїть маленька церковця — кажуть, ще з IX століття. Цю церковцю відвідав і в ній молився папа Павло VI. Ця святиня служить зараз трьом віровизнанням. З однієї сторони наш вівтарик, в сторону Мекки — невеликий мусулманський, а на долині — синагога з гробівцем Давида. Дещо дальше музей жидівських громад з Польщі й України. Ці громади репрезентовані таблицями, яких тут сотки з різних міст Польщі і Західньої України. По другій стороні стоять збудовані символічні печі на взір німецьких з концентраційних таборів. Біля них лежить на полицях мило зроблене з жидівських жертв. Провідник говорить з емоцією і закликає до ненависти до Гітлера та німців, а я збоку собі думаю: гітлерівська жорстокість і масові жертви приневолили жидів взятися серйозно за свою державу. Ця політика Гітлера нанесла велику кривду німецькому народові, бо навіть за сотні років німці будуть встидатись, що їхня нація видала із себе такого садиста. Український народ переживає подібну історію, його жертви кількакратно більші за жидівські, отже пора й на нашу державу.

Відвідуємо Вифлеєм. На місці, де народився Христос, стоїть старенька церква. Її турки не зруйнували, бо там були малюнки трьох царів зі Сходу. Тут ще одна святиня, тим разом мусулмансько-жидівська. Скидаємо взуття, а я знову накладаю ярмурку, щоб зайти до середини. В одній половині святині досить голосно моляться араби і нарікають на туристів у жидівській частині, яких тут сотні. Збоку великий гробівець Авраама, а дещо дальше гробівець Рахилі. З автобуса оглядаємо терен. Він гарний, зелений, гористий, різні сади, багато виноградників, збірників на воду

і водопроводів, що їх ще збудували римляни. Кожний клаптик врожайної землі обложений великим камінним плотом, мабуть тому, щоб десь усунути каміння заки щось посадити чи посіяти.

Увечорі сидимо у великому і гарному готелевому ресторані при пляшці доброго жидівського вина та обсервуємо веселих і щасливих жидів з цілого світу на відвідинах у своїй країні. Біля сусіднього стола сидять жиди з Норвегії. Вони, крім норвезької мови, знають ще німецьку, але жидівської, чи, властиво, гербрейської, не знають. Зліва галасливі і зараз щасливі жиди з Каліфорнії. Їхня мова тільки англійська, хоча послуговуються часто одним жидівським словом — »шальом«. Наші сусіди просять відвідати їх коли будемо в Америці.

Раненько знову жидівське снідання, а опісля виїжджаємо автобусами на триденну подорож. Нам шкода залишати цей готель і вид з нашої кімнати, але нас також цікавить дальша прогулька по Ізраїлю. Переїжджаємо ще раз Єрусалим, Юдейську пустиню, а недалеко Мертвого моря скручуємо вліво і вздовж ріки Йордану їдемо на північ. Всюди загороди, кільчасті дроти і часті написи: »Увага, замінноване поле!« По горах з лівої сторони видніє де-не-де якась рідінька травичка, де пасуться вівці і кози, так як сотні років тому. З права йорданська долина, зелень, родюча земля, наводнена водопроводами й каналами. Минаємо колишні арабські оселі. Хатки тут маленькі, зліплені з болота і соломи. Таких осель в цих околицях кілька. Туристи роблять знимки, а наш балакучий провідник лише кількома словами пояснює, що тут жили араби, які перейшли на другий бік Йордану. Нас минають на автах військові патрулі, бо через ріку Йордан частенько переходять патріоти-араби на диверсійні акти внутрі Ізраїля.

Зупиняємось в Назареті. Містечко гарне, розположене високо на горах, з яких чудовий вид на долини. Тут вузькі доріжки, які напевно походять ще з часів Христа, але християнство тут досить чуже. Бачимо першу нову, велику католицьку церкву Благовіщення. Її будували жиди для Ватикану, в середині декорації з різних країн. Польща свій куток удекорувала іконою Матері Божої Ченстоховської, вивезеної з України. Тут знаходяться декорації чеські, японські та багато, багато інших.

Вечором заїжджаємо на нічліг до кібуцу. Горе москов-

ських колгоспів, задля яких москалі знищили мільйони українців, нам добре відоме, тому мене дуже зацікавило, як працюють жидівські кібуци. В совєтських колгоспах працюють раби Москви, щоб годувати імперію і партійних паразитів. Ізраїльські кібуци подумані державою для рятунку гнаного з різних країн жидівства. Знаємо, що жиди — народ здібний, наполегливий і впертий. Вони сотнями літ жили між різними народами, провадили їхні господарства, не поминаючи і московську комуну. Сьогодні велика частина їх з багатющим досвідом затруднена в розбудові занедбаного Ізраїлю. Вони роблять це взірцево і з посвятою. Нове покоління, виховане вже у новій вільній державі, є запорукою її існування.

Подібно як у Єгипті біля Нілю, так і тут в долині ріки Йордану, є родюча полоса. На неї накинулися бідні воєнні втікачі з Европи і почали її управляти. На такі господарства нападали араби і безпощадно їх винищували. Згодом жиди запровадили спільну кооперативну господарку і спільну оборону. Одні в бункрах при кулеметах тримають охорону, а інші працюють на ріллі. Такий плян показався практичним, тому пізніше повстало багато таких господарств-кібуців.

До брами одного з таких кібуців під'їхало наших три автобуси, а в них около 150 осіб. Кібуц величиною у 2.000 акрів, обгороджений кільчастим дротом з вартовими вежами та оборонними бункрами. За ним історія кількох оборонних боїв. По середині спільна кухня, заля, склепи, різні магазини і невеликі хатки для 800 сталих мешканців. Дальше, біля парку, кілька одноповерхових готелів для туристів. Готелі вигідні, з телефоном і телевізією. Після вечері йдемо до залі на історичний фільм. Фільм представляє перших еміґрантів і їхню нужду в кібуцах, бої, оборону і ранених, що загострює туристам настрій. Згодом розповідає про тяжку працю на ріллі, а відтак допомогу заграничних жидів, переважно з Америки. Один пан з Нью-Йорку подарував пліт і кільчастий дріт, а другий подарував два грузовики для кібуцу, ще інші збудували шпиталь і т. д. Опісля показали фільм про пляни на майбутнє. Цей кібуц заплянував годівлю риб, маринування харчів на більшу скалю, йому потрібні гроші для розбудови школи, стипендій для студентів, на догляд парку тощо. Після фільму довга черга туристів деклярує допомогу

цьому кібуцові. В ньому працює зараз безплатно 30 жидівських студентів, які за цю добровільну працю одержать гарні грамоти. В магазинах кібуцу є різні національні вироби, як зірки Давида, свічники, намиста, скіряні вироби, що туристи масово купують. Питаю: — Чи без ідеї може існувати кібуц? Жид відповідає: — Ні, навіть комітет кібуцу, вибраний на п'ять років, не видержує повної каденції. Питаю: — Чи багато працівників кібуцу залишається тут на постійне? — Ні! — відповідає жид. — Багато їде до Америки, а решта мріє про своє власне підприємство.

Залишаємо кібуц і гарною йорданською долиною посуваємося дальше на північ до Галілейського моря. Його об'їжджаємо кругом через недавно забраний від Сирії терен і прямуємо в гори до ліванського кордону. На границі сильна охорона, бо в Лівані тепер революція. Маркс і Брежнєв воюють з християнами. Жиди допомагають християнам. Вчора ізраїльське військо в силі 150 вояків перейшло кордон і розігнало та покарало групу терористів Арафата, тому сьогодні тут таке напняття.

Дещо з права видно гору Гермон, яка має понад 9.000 футів висоти. З-за корчів американський жид дивиться на ліванську долину. Там десь далеко чути поодинокі стріли. Наш провідник наказує бути обережним. Це добрий психологічний підхід, бо цей постійно існуючий страх заставляє жидів бути добрими і жертовними патріотами на довгий час.

Наніч знову вертаємось до готелю в кібуц, а на третій день їдемо до Гаїфи і Тель Авіву. По-дорозі відвідуємо римські руїни амфітеатру та університет. Гарна жидівочка з університету розказує дуже чемно й пропаґандивно про працю, факультети, успіхи і проблеми університету. Викладова мова тут гебрейська, допоміжна англійська, бо всі прогреси і досяги в англійській мові, які треба перекладати на гебрейську, що створює проблему, бо в гебрейській мові бракує багато технічних слів. Зараз вони створили спеціяльну комісію, яка творить гебрейські технічні й інші слова. Тель Авів — це жидівська рів'єра. Місто велике, гарно розпляноване, багато розкішних готелів і чистенькі кілометрові пляжі. Сьогодні їдемо на цілоденну туру з Тель Авіву, а відтак через Юдейські гори до Масади і Мертвого моря. Провідник — гарний жидок і супер-патріот. Він пояснює по-англійськи і по-німецьки терен, а при цьому постійно нав'язує до шестиденної війни. Власне цей

терен, яким зараз переїжджаємо, був здобутий в шестиденній війні від арабів.

Дві тисячі років тому високо на горі над Мертвим морем збудовано королем Іродом місто Масаду. Тепер з фортеці залишились лише руїни. Наш провідник в дуже патріотичному і жалібному тоні розказує, як то 800 жидів поповнили тут самогубство, щоб не здатися в римський полон. В той час понад нами перелітає з великою швидкістю два військові літаки. Засмучені історією Масади жиди підносять голови за літаками, а на їхніх обличчях видніє гордість. Так було колись, але сьогодні вони мають державу, над ними свої модерні літаки. Я в думці їм завидую і рівночасно ґратулюю.

Доїзд до Масади можливий лише повітряним каблем, а в черзі чекає багато туристів. Зустрічаємо вчительку зі шкільною дітворою. В неї збоку наган для охорони дітей. Фортеця Масади — це наразі перший історичний доказ їхньої колишньої державности, який ми мали сьогодні змогу оглядати. Ця фортеця далеко не дорівнює старим мурам Єгипту чи Риму. Мури Масади дуже примітивні і будовані, як в нас казали, »по-жидівськи«.

Під'їжджаємо до Мертвого моря. Воно розположене у величезному кітлі, понад 1.300 футів нижче позему моря. В ньому тридцять відсотків соли. Вода якась товста і мається враження, що купаєтеся в оливі. Під ногами сіль, яка часто вистає як біленький кришталевий камінь. Ми входимо у воду, а коли побачили багато старих жидів з різними шкірними недугами, то скоренько залишили і вийшли на берег.

В поворотній дорозі до готелю наш провідник розказував цікаві речі. Багато жидів майже з цілого світу частину свойого майна депонують в Ізраїлю. Мужчини служать у війську три роки, а дівчата два.

— Чи є різниця поміж молодими і старими жидами? — питаю.

— Старі моляться, а молоді будують державу! — відповів з усмішкою провідник.

Всюди прогрес, молоді жиди точні, обов'язкові і патріоти, що є запорукою їхньої молодої держави.

З височини біля трьох кілометрів понад Середземним морем видно частину »чобота« Італії. Літак дещо знижається і з нього досить добре видно поміж горами ріки, села, а на вищих горах білий сніг. Летимо понад Везувієм, Помпеєю і Неаполем. Звідси, тридцять років тому, ми від'їжджали в незнану Австралію. Задумуюсь. Тоді виїжджало нас дуже багато, а між нами кількох упістів. З цієї групи велика частина вже відійшла у вічність.

Перші кроки на італійській землі досить неприємні. Всюди балаган, вигуки і довгі черги за білетами та при виміні грошей. В країні передвиборча гарячка. Майже всі будови обліплені різної величини серпами і молотами. Тут панує дух Маркса, добре культивований москалями. Ідемо до української гостиниці на Мадонна деї Монте. Наша будова також обліплена комуністичними афішами, серпом і молотом. Біля нашого дому на малому ринку щовечора відбуваються голосні комуністичні передвиборчі кампанії. Тиснемо на дзвінок і незабаром відчиняє нам двері молоденька сестра з Арґентіни. Їх тут три. Завідуючою є сестра Ґеновефа, дуже працьовита і добра організаторка. Зустрічаємо тут нових людей: д-р Кармазин-Каковський з дружиною, автор кількох праць; наш славний скульптор Молодожанин, який зараз викінчує погруддя Войтили, папи Івана Павла II. Оглядаємо це погруддя зі всіх сторін і подивляємо його нову дуже вдалу працю. Вона напевно принесе нашому мистцеві признання і більше слави. В їдальні коло довгого стола засіло до вечері біля двадцять осіб. Напроти нас сидять нові вихідці з України — о. Петришин з дружиною, яка є сестрою страдника еп. В. Величковського, і їхній син інж. Корнелій. Від них довідуємося про останні події в Краю та про московське жорстоке панування. В очі відразу впадає вироблена москалями психоза страху, за допомогою якої вони панують. Під час дискусії інж. Корнелій звертає мені увагу, що йому дуже дивно, що я як націоналіст і упіст так свобідно і одверто висловлююся.

— В Краю такі люди не випустять пари з уст! — каже він.

— Так, друже, власне того хочуть москалі, щоб ми мовчали, а вони панували! Конспірувати мусимо лише підпільну працю, друзів, але не ідею. Москалі нам нагнали вже стільки страху, що ми починаємо конспірувати навіть українську мову. Навіть деяка частина нашої спільноти на Заході боїться вислати своїм рідним в Краю якусь патріотичну картку. А уявіть собі, коли б ми відважилися вислати до Краю кількасот тисяч національних і релігійних карточок, скільки на цю тему там було б дискусій. Слідуючого дня, при сніданку, інж. Корнелій признав мені рацію.

Ми з Танею рішили відвідати спершу український Рим, а відтак італійський. Раненько о. Самотей, викладач семінарії, повіз нас по вулицях Риму своїм 700 тисяч лірів вартости автом. Відвідуємо Св. Софію, Університет, Малу Семінарію і Бібліотеку, яку зараз упорядковує наш заслужений громадянин мґр Литвин з Австралії. Наша Св. Софія досить мала, зате чудово вдекорована в середині позолоченою мозаїкою. Мала Семінарія добре загосподарена і велика. Зустрічаємо гурт студентів із Семінарії, між ними багато сумівців з Англії, Франції і Німеччини. Хлопці веселі, цікаві, добрі патріоти. З ними приємно порозмовляти. Кількох читали мої спогади і казали, що їм подобались. Питаю:

— А як тут наші справи? Як іде підготовка для допомоги Воюючій Україні?

— Ці справи тут зараз не дуже популярні і навіть не дуже бажані, — твердять хлопці.

Їдемо далі. Стареньке авто стукає-пукає і насилу тягне вгору. Зупиняємося високо над гарним озером Альбано. Тут літня резиденція папи, колишня резиденція митрополита Шептицького, та багато розкішних і дорогих будинків. Звідси чудовий вид на озеро. Зупиняємось і відпочиваємо. Таня кропивою лічить ревматизм; мґр Литвин частує нас усіх смачним італійським мороженим, а на додаток, прямо над нами, голосно нас вітає зозуля. Нам дуже приємно бо ми її не чули уже 30 років. Недалеко звідсіля є наш манастир, закуплений Патріярхом. Оглядаємо в ньому каплицю, вітальню і господарку, вівці, корови і гарний город. Зриваємо спілі черешні і любуємось чудовою панорамою. Згодом відвідуємо монахів у Ґрото Феррато, де колись жив славний Ціцеро. Будова дуже велика, старі мури і вид на далекі й гарні долини. Тут наші монахи друкують наші

церковні книги. Монах Йосиф Лещишин, родом з Ярослава, водить нас по манастирі і показує здобутки довгих літ праці. Його журба — як передати ризи й інші конечно потрібні церковні речі нашій нескореній Підпільній Церкві. Монах Йосиф — це дуже свідома і гарна людина.

З великим зацікавленням заходимо до Ватикану, столиці Католицької Церкви, яка, на превеликий жаль, дуже мало зробила в обороні української, найбільш покривдженої Церкви на світі. Оглядаємо музей, чи не найбільший на світі. Вибираємо лише одну туру і досить скоро посуваємось з відділу до відділу повних п'ять годин. Тут також великий відділ різних єгипетських експонатів. Цей музей направду варта побачити.

На площі Св. Петра тисячі людей, сотні монахинь, монахів і священиків. Між ними часто можна побачити і почути польські горді групи і мову. Я перший раз в житті тішуся їхніми успіхами, бо вірю, що їхній Войтила на становищі Папи Римського допоможе захитати безбожницьку московську імперію. Базиліка Св. Петра — це велич, яку тяжко описати. Оглядаємось на всі боки і подивляємо її. В середині кільканадцять туристичних груп зі своїми провідниками, з якими подивляємо велич базиліки і її декорації. Заходимо в підвалля і бачимо папські гробівці. Ще раз оглядаємо базиліку із зовні. Я порівнюю її велич із Софією в Контантинополі, яка на тисячу років старша, що ще раз підтверджує її велич.

Відвідуємо катакомби. Це глибоко під землею викопані вузькі коридори, біля дванадцять стіп високі, де по обидвох боках видовбані в скалі гробівці, один вище другого. Як на полицях були похоронені перші християни, їхні священики і єпископи. Тут поховано понад шість тисяч, а решту катакомб ще не відкопано.

Цілими днями ходимо і любуємося старим Римом. Відвідуємо Колізей, музеї, різні руїни, багато великих і гарно вдекорованих церков, статуй, фонтан, а також великий пам'ятник Незнаному Воякові. Майже ціле місто — це п'ять до вісім поверхів старих масивних будов. В моїх очах ціле місто — це величезний і багатий старий римський музей без римлян, до якого хтось напустив масу галасливих італійців. Половина їх не любить західніх туристів, лише їхні доляри. При владі змучений і імпотентний християнський уряд, а в опозиції — комуністи.

На ринку біля водограїв галаслива виборча кампанія і все заліплене комуністичною літературою. Якась туристка плаче, бо її вкрали торбинку. Виймаю п'ятдесят лірів, кидаю позад себе у водограй і бажаю, щоб у цих виборах виграли комуністи, бо Італія тільки того варта.

ЇДЕМО ДО ЗАХІДНЬОЇ ЕВРОПИ

З величезної центральної станції в Римі починаємо тримісячну подорож по п'ятнадцятьох країнах Европи. Модерний, дуже вигідний потяг мчить до Фльоренції. Великі вікна з першоклясного вагону дають змогу оглядати і насолоджуватися гарними краєвидами европейської весни. Кругом орні поля, найбільше виноградників та оливних дерев. Надиво ніде не бачимо худоби, якої так багато по цілій Австралії. Фльоренція цікава королівськими замками, парками, золотими і скіряними виробами, тут також менше серпів і молотів на будинках. В мене склалося враження, що місто дальше належить Міхель-Анджельові і Леонардові да Вінчі.

Залишаємо Фльоренцію з дивним почуттям і поплутанням віків, і наколи б не цей поїзд, в якому їдемо на північ, і авта на дорогах, то, здавалося б, що живемо в XV столітті архітектури й мистецтва.

Кілька довгих тунелів через пасмо гір і знову долини. Зближаємось до Венеції, про яку я мріяв, але досі не міг собі її точно уявити. Свої початки Венеція завдячує нашим предкам. Коли гун Гатило ішов зі своїми воїнами на Рим, то людність, військо і провідна верства кругом Венеції повтікала на недалекий, низько положений, болотистий острів, оточений неглибокими водами. Цей острів показався безпечним від ворогів і тут почався розвиток народного і державного життя. До міста веде понад води довгий міст для поїздів і авт, але на острові нема ані одної дороги, лише вузенькі проходи і десятки каналів з високими містками понад ними. Весь транспорт проходить тими каналами. Тут не побачите ані одного осла, авта чи автобуса. Розвиток і прогрес Венеції тривав сотні літ. Крім житлових будинків, великих розкішних палаців і замків, розвива-

ється також пристань і великий базар для торгівлі з різними країнами Середземного моря, що розвинулося у великий центр культури і торгівлі. Прогрес Венеції тривав аж до приходу турків. Сьогоднішня Венеція — це великий музей для туристів. Час її життя не відомий, бо вона щороку тоне на кілька сантиметрів.

АВСТРІЯ

Ми знову спаковані і готові на від'їзд до Відня. Це вісім годин їзди і сотні кілометрів чудової австрійської весняної панорами. В Австралії ми часто переїжджали великі простори до різних лісів з метою закупу будівельних матеріялів і не раз досить довго шукали за гарним місцем, де можна б зупинитися, відпочати і перекусити. В Австрії — це немов одностайний парк з озерами, рибами, лісами, ріками і річками, горами і снігами.

До Відня ми приїхали вперше і відразу відчули пошану до нього. Тут великі і чудові парки, широкі вулиці. По середині міста стоїть гарної архітектури катедра Св. Степана, одначе в середині катедри відчувається браки творів да Вінчі чи йому подібних. Ціле місто — це солідні будови, музеї, театри. Відень — це немов музей колишньої Австро-Угорської імперії.

Український Відень також цікавий. Маленька гарна церковця і славний хор під дириґентурою проф. А. Гнатишина. Маестро Гнатишин є тут душею цілої громади. Хор зараз підготовляється до виступу в Державному театрі. В місті досить багато нашої інтеліґенції і майже вся в похилому віці. Їхня політична діяльність дуже слаба, бо тут дальше панує залишений москалями страх з часів окупації. В місті москалі збудували собі пам'ятник, на якому в російській мові пригадують Европі, що вони її »визволили«. Тепер його пильнує день і ніч австрійська охорона, але його доля на довший час незавидна.

Відвідуємо паню Ратушну з мамою і сином-музиком. В них запізнаємо молодого лікаря з Польщі, ідейного патріота. Його два дядьки це колишні провідні люди в УПА і він дуже ними цікавився.

Дивізійник Любомир Габура, родом з Криниці, який пережив пекло під Бродами, московський полон, польську тюрму і пригоди втечі на Захід, є тепер нашим провідником поза місто. З гори, на яку він нас вивів, чудовий вид на місто і Дунай, а по другій стороні Братіслава, ріка Ваг, чеські Будейовіце, де тридцять років тому ми переходили славним рейдом на Захід. Але тоді я цієї краси не бачив, бо в очах кружляв хліб, тепле ліжко і ненависть до ворога. Ще раз дивлюся на покручений Дунай. Через нього переправлялися в різних віках різні наші воїни. Останньо він проковтнув кількох наших повстанців, а між ними сотенного Дідика. Їх москалі постріляли на човні посередині ріки у вересні 1947 р. Оглядаємо церковцю, де колись молилися наші хоробрі козаки Сагайдачного, а славу яких забрав Собєскі для Польщі.

Біля нашої церковці зустрічаємо сумівський рейдуючий табір. Діти веселі, гамірливі, мова українська, а між ними комендант цієї бриґади, ред. В. Леник. Приємна зустріч. Ми з Танею зустрічаємо його вперше. Це приємна і талановита людина. Наш рейд стає щораз цікавіший. Запізнаємо багато наших людей. Увечорі в готелі гостимо ред. В. Леника і маестра А. Ґнатишина, розпитуємо їх про наших в Европі і розказуємо про своїх в Австралії. Завтра вибираємося до Німеччини.

По-дорозі зупиняємося в Зальцбурґу. Це вже перший тиждень червня. На горах ще видно сніги, а долини всі у квітах. Там рвучі води в ріках. Відвідуємо колишні відпочинкові палати, парки і замок-фортецю на високій горі. Тепер це військовий музей, в ньому експонати з Першої і Другої світових війн. У відділі »Русіше фронт« майже всі карти і знимки з Лемківщини і Галичини. Думаю — бідна німота, шкода мені її, але й добре її так!

До Мюнхену їдемо з особливим зацікавленням. Про це місто я багато чув і читав у московській літературі ще в рядах УПА. В Краю ми часто читали московські наклепи на наш Провід, на ОУН і УПА в Мюнхені.

Оглядаємо Мюнхен, столицю Баварії. Великі міста будуються сотнями років, а Мюнхен відбудували за останніх тридцять років. Тут прогрес неймовірний, широкі вулиці, парки, великі і вигідні комерційні і житлові будинки. На середині міста кількакілометровий чудовий парк з річкою і каналами. Руїни старого міста вивезли далеко за місто на мочарі й ними висипали високі гори. Ці гори покрили чорною землею, засіяли травою і посадили дерева. Там теж збудували імпозантний олімпійський стадіон. Всюди велика техніка, найновіші машини, масова продукція, але також побачите на дорозі багато роверів, березові мітли в руках турків, які замітають вулиці, і літрові гальби з пивом. Все ж таки шкода архітектури старого Мюнхену, яку похоронили на мочарах за містом.

Український Мюнхен також цікавий і різноманітний. Ми примістилися на кілька днів в Інтернаті. В цьому домі міститься гуртожиток, школа, клюб, гостиниця. Його закупили відважніші і нею заряджує ред. В. Леник з допомогою панночок Марійки й Олі.

В гостиниці багато людей. Це делеґати на VIII Сесію УНР. Між ними Улас Самчук, проф. Яр. Рудницький, Я. Гайвас, О. Питляр і делеґація з Австралії. Відвідуємо редакцію »Шляху Перемоги« і Бюро АБН. Нас приймає дуже мила і заслужена подруга Осипа Демчук. Приємно бачити багато молодих працівників, які дуже заняті. Тут телефонічні і поштові зв'язки з цілим світом. Зараз іде підготовка до зустрічі Валентина Мороза з громадянством і чужою пресою. Відвідуємо бюро, де колись працював провідник Степан Бандера, а згодом Степан Ленкавський.

В другому бюрі зустрічаємо п-ню мґр Славу Стецько, яка справно тягне львину частину праці. Це одна й найвизначніших українських жінок у світі. Її дуже добре оцінили москалі і не жалували найбільшої дози бруду у своїх наклепницьких виданнях. В цьому домі ми провели довшу і приємну зустріч з головою Проводу ОУН Ярославом Сте-

цьком. Пізніше відвідали наші установи — ЦПУЕН, Червоний Хрест, канцелярію УНР і редакцію »Сучасности«.

Слідуючого дня їдемо до Українського Вільного Університету (УВУ) на церемонію вручення Почесного Докторату німцеві. Біля сто присутніх. Приємна зустріч з проф. Яр. Рудницьким, якого запізнали ще в Австралії і мали честь гостити в своїй хаті. В куті залі, з чаркою баварського вина в руці, інформуємо себе взаємно. Його цікавить поступ збірки на катедру в Австралії, а нас тут присутні.

— Це пані Ребет, а там проф. Кордюк і проф. Г. Васькович, а ректора УВУ проф. д-ра В. Янева ви напевно знаєте. Оцей високий — це упіст Зенко, — показує професор.

Цю приємну зустріч перебиває дзвінок і починається церемонія вручення Докторату німецькому парляментаристові проф. Шілєрові. Кінцеве слово має німець. Він дякує за вручену йому почесть, а при тому понад годину говорить про свої успіхи під час війни проти партизанів на Сході. Присутні з нетерпеливістю слухають, а я жалую, що не мав змоги його зустріти, там на Сході.

В українському Мюнхені помітний рух. Одні підготовляють зустріч В. Морозові, інші про це лише говорять. Нам також дуже приємно, що будемо мати змогу зустріти такого голосного українського дисидента. В час, коли московська імперія, після довгої боротьби з ОУН-УПА примусила весь український народ до мовчазного животіння в імперії, цей герой стає на прю і навіть у млині смерти дає ворогові визов: »Будемо битись!« Його подиву гідна посвята в обороні нації була широко розголошена, зробила величезну прислугу Україні, а на еміграції в його обороні йшли на демонстрації тисячі нашої молоді, чим ширили ім'я про Україну і мобілізували себе і світову опінію проти московської імперії.

В гостинниці Інтернату, при вечері, усі делеґати УНР говорять лише про Мороза. Тут не всі вдоволені з його заяв про наші Церкви і це мене також непокоїть.

До нас підходить ред. В. Леник і напів шепотом повідомляє, що завтра рано друг Карпинець забере нас на могилу покійного Провідника Степана Бандери.

Цвинтар, де спочиває Провідник Степан Бандера, дуже гарний, немов великий масив лісу. На могилі скромний цементовий хрест. Коло могили біля тридцять присутніх. В асисті Голови Проводу Ярослава Стецька підходить до мо-

гили Валентин Мороз. Пристійний, в новому вже західньому костюмі, але виснажене лице і коротке волосся дуже зраджує ще недавнього в'язня. Він підійшов до могили, зложив квіти, відступив дещо назад і мовчазно дивився на могилу. Це зробило дуже зворушливе враження на присутніх, а в багатьох, навіть старих вояків, як полк. Рен, Лисяк і інших, у тому й мені, покотились по лиці сльози. В. Мороз дальше дивився на могилу Людини-леґенди. Його ім'я ви чули на кожному кроці в Краю і в цілій московській імперії. Це людина, що своїм прикладом революціонера пірвала до бою майже всю молодь Західньої України, від студентів до найбільш несвідомих кутків Лемківщини і Полісся, а згодом до неї долучилися тисячі з Центральних і Східніх Земель України. В. Мороз ще малим хлопцем чистив зброю воякам УПА і ними гордився. Він був свідком пекельної боротьби імперії проти УПА під стягом Степана Бандери. І навіть після ліквідації Провідника московським Політбюром, його ім'я осталось дальше мобілізатором нашого народу проти імперії і великим пострахом для москалів.

З кладовища ціла група поїхала до церкви, де після Богослуження відбулося офіційне прийняття В. Мороза. Слідуючого дня ми були на пресовій конференції В. Мороза, після якої він був широко розголошений у німецькій пресі й телевізії. Увечорі, на прийнятті в його честь, що відбулося в дуже приємній атмосфері, старші завзято політикували, а молодь, обступивши Валентина Мороза, весело співала повстанських пісень.

ЗУСТРІЧ З ДРУГОМ

Під час зустрічі з Морозом я мав ще одну дуже несподівану зустріч. Між присутніми я зустрів свойого дуже доброго приятеля по зброї, старшину УПА з нашого відділу, другого заступника сотенного, чотового Бартля. Він відлучився від сотні в часі рейду на Захід десь біля Брна і від тоді про нього я не мав вістки. Після довгих обіймів і привітів, Бартель звертається до Тані: — Пані Чумак, вибачте за наші поцілунки!

На протязі трьох днів і ночей ми майже в деталях перейшли через бурхливі роки нашої боротьби. Бартель родом з Лемківщини, з-під самого словацького кордону, колишній комендант Української Поліції в Сяніччині, особистий приятель командира відтинку УПА Рена. На весні 1944 р., він зі своїми друзями залишив станицю і долучився до відділу УПА командира Рена. Бартель — це веселий, відважний командир. В нього многочисленні менші і більші бої з ворогом. В Кузьмині він зі своєю чотою бравурно вривається в долішню частину села, в саму гущу несповівано прибулого увечорі ворожого війська. Він його розгромлює і при допомозі боївки здобуває добре укріплену станицю поліції.

Про наступ на Динів, Дубецько, різні смертельні прориви нашого здібного і всіма любленого командира Громенка, ми згадували знову й знову.

— Чумаче, коли ти пішов з групою по харчі до Маньович, ми почули там сильний кулеметний вогонь, і я був певний, що ти звідтам живим вже не вийдеш. Також часто мені пригадується, як ми пробивалися через ріку Ославу, прямо на станції проти панцерного воза. Твоя група наступала направо від мене і ти сильно командував: — Вперед! — Я був певний, що більша половина з нас там впаде, а ми втратили тільки, здається, п'ятьох.

— І двох лікарів, — додаю я.

Стукаючи котроюсь з черги чаркою за Край, Бартель запрошує нас на завтра до себе в гості і обіцяє, що там буде сало, синя цибуля, чорний хліб і добра самогонка. Тим він мені пригадав наші улюблені смаки з лісу.

— Чумаче, розкажи мені історію про майора на Чехах?

— Це невелика героїка. Ми зайшли до курортного будинку в горах, щоб роздобути харчів, а москаль, майор-політрук, хотів забавитися в героя і я мусів післати його до Маркса і Леніна. Шкода лише, що я дав йому шість куль. Насправді йому належався тільки шнурок.

— Там також згинув якийсь визначний чеський комуніст? — допитує Бартель.

— Не важне, — кажу, — вони сокирами мордували наших повстанців.

— Чумаче, я часом ночами не сплю, а думаю про нашу боротьбу! Скільки неописаної героїки, якій немає рівної в історії світу! Скільки героїки пропало в очайдушних боях

і взагалі не занотованих! А скільки незнаних могил тих найкращих нашого народу?!

— А як сталося, що ти відійшов на Чехах, не попрощавшись зі мною?

— Та ти напевно знаєш!

— Так, але розкажи зі свого боку, — настоюю.

— Чумаче, як знаєш, ми вже були понад два місяці в рейді на Захід. Рейд з кожним днем ставав труднішим. Москалі шаленим темпом організували всі можливі сили проти нас, щоб нас не допустити до вільного світу. До того чехи показалися вірними слугами Москви і в кожному селі мали зорганізовані свої шайки та добру розвідку. Чим дальше на Захід ліс рідшав і треба було переходити безлісними теренами, до того рівними з багатими на воду ріками. Наш відділ начисляв ще біля сотні повстанців і в стрілецькому рядку тягнувсь майже пів кілометра. Рейдувати з такою групою було надзвичайно важко, а до того організація харчів для більшої групи була також нелегкою. Отжеж, була конечність розподілу відділу на менші групи. Такому розподілові дуже спротивився комендант Полевої Жандармерії Лагідний, і тому почалися гострі дискусії. В результаті того боївка Карла і Бурого відійшла, а я повів свою групу. Цю групу, яку залишили в Чехах з Кумом, на мою думку, повинен був вести ком. Лагідний. Тобі я не говорив про відхід, бо думав, що ти був потрібний командирові Громенкові. Здається, з групи Кума, тільки сам Кум добився на Захід. Взагалі, успіх нашого рейду треба завдячувати командирові Громенкові.

Вже пізно вночі ми розійшлися на відпочинок до наступного дня.

В Бартля великий, чистий і гарно прибраний апартамент, гарненька і кругленька жіночка. Після смачного обіду і кількох чарок на здоров'я, жінки почали свої хатні теми, а ми вернули знову до своєї бурхливої революції.

— Як наші справи тут в Німеччині і яка твоя участь в еміґраційній революції? — питаю.

— Що, ти смішний! — відповідає дещо вражений запитом Бартель. — Тут мінімум це магістер, а їх тут нівроку, а я лише хлопець з лісу.

Це була нотка невдоволення, але для мене цікава.

— Ну, ну? — питаю.

— Чумаче, я щойно на Заході переконався як мудро, пля-

ново й успішно вів роками Провід нашу боротьбу. А глянь, що ми робимо на Заході? До нас поставились як до бідних хлопців з лісу. Участь нашого командного складу в Міттенвальдській Конференції дуже мізерна. На Заході постає дві УПА. В час, коли Москва кинула всі сили для знищення УПА, а в школах України мільйони наших дітей русифікують і виховують на яничарів, ми при допомозі різних сил наставляємо УПА проти УПА. Чи не підозріло виглядає тобі американська політика супроти нас? — питає мене Бартель і продовжує далі:

— Коли наші відділи добилися на Захід, то американці зробили все можливе, щоб цього рейду не розголосити в пресі. В таборі інтернованих наполегливо кілька разів робили нібито медичний перегляд, шукаючи за дивізійниками із значками, щоб під претекстом гітлерівських фашистів видати нас на »справедливий« суд москалям. Вони заборонили навіть збірку повстанців для Молитви на площі, а коли нас розпускали опівночі в чистому полі за містом, то нікому не дали ані клаптика паперу зі страху перед москалями. Чи думаєш, що вони не мали розвідки про розміри нашої боротьби? Але вони ніколи за наш народ не заступилися, ані не дали одного набоя для УПА. Раптом в 1949 і 1950 роках вони готові дати нам допомогу. Вони навіть дають літаки і літунів, які везуть наших повстанців назад до Краю, в Стрийщину, Тернопільщину і тим разом навіть не бояться кордонів перелітати, а Москва навіть не протестує. Так поїхав і попав прямо в оточення наш славний і заслужений командир Громенко і багато інших. Заслужений революціонер Василь Охримович поїхав з американськими документами до Краю переконувати Головний Штаб УПА і УГВР про неправильну політику провідника Степана Бандери. Він був заарештований на летовищі у Варшаві, пережив кількатижневі страшні тортури, а, нічого не зрадивши, дістав ворожу кулю у підвалах Києва, а два місяці пізніше НКВД пересилає зв'язком, нібито від Охримовича, наказ, що Край вимагає того і того. І так американці, при допомозі деяких наших політиків і московських аґентів типу Філбі, допомагали москалям винищувати наш Революційний Рух. Так поїхали літаками і пішли на зелено десятки наших повстанців. В той спосіб розконспірували різні зв'язки . . .

— Ну, а що ти на це, Чумаче? Я пригадую, як ти часто дискутував у Краю з політвиховником.

— Моя думка подібна. Хотілось би найкраще. Я думаю, що ми повинні зараз дуже наполегливо здобувати собі більше прихильників, так між нашими як і чужинцями, а не бути лише зарозуміло декларативними. З нашими вірою в боротьбу і жертовністю при пляновому підході опануємо всю нашу молодь. А на зовні можна поширяти і мобілізувати поневолені народи ідеями АБН та між студентством університетів. Ми мусимо переглянути способи мобілізування кадрів, а засудити і відкинути усе те, що демобілізує . . .

Так говорили ми до ранку. Бартель збирається до праці. Ми маємо замовлену туру кругом міста, а вечором хочу ще раз зустріти інших друзів-упістів, а тоді дальше в дорогу. Працюю доброго друга й обіцяю писати до нього.

Оглядаємо місто, їдемо модерною підземкою до Олімпійського стадіону. Все модерне, велике, багате. Аж дивно, що народ, недавно зовсім розбитий, сьогодні живе вільно і заможно. Їхню працьовитість і льояльність хочуть собі здобути Москва і Захід, і стає дивно, що ці сторони можуть вимагати цього, коли вони ще так недавно розподіляли культурну націю на шматки.

Вечором вертаємо до хати пішки кількакільометровим парком понад ріку Ізар. Це гарний і чудово вдержуваний парк.

Ще приємна зустріч з повстанцем Цеперою. Шкода, що не мав змоги довше з ним поговорити. Він також ходив до Краю після рейду, вив'язався знаменито і щасливо повернув. Його життя — це груба і цікава книжка, ще не написана. Також цікаве пережиття упістки Бистрої. Це колишня одна із секретарок Головного Командира УПА Тараса Чупринки, яка вже раніше з пригодами принесла пошту з Краю до Проводу за кордон. Це культурна і відважна дівчина, яка дальше досить активна. Мила зустріч була з упісткою Мартою. Вона перейшла життєве пекло і так, як в Краю всім помагала і приносила радість в товаристві, такою осталася і тут. Вони обидві і пані Васькович є душею в шкільництві, церкві і в загальному нашому житті в Мюнхені і поза ним.

ДО ШВАЙЦАРІЇ

Поїзд мчить гарними теренами. Кругом чудове літо. Думаю, що поїздка до Швайцарії — це мрія кожної свідомої людини. Їдемо північною частиною на лінії Цюріх—Берн—Женева. Терен не дуже гористий, всюди пасеться скот, гарні господарства, а ближче Женеви, на узгірях виноград. Само місто Женева — це переплітання архітектур старої і нової Европи, бо тут не падали бомби. В Женеві над озером гарно, всюди будують. На озері багато кораблів з різними туристами. Тут часто чути московську мову, аджеж тут роздута московська аґентура і шпіонаж, а також видно багато арабів. Кілька днів в Женеві і їдемо в південну, гарнішу частину Швайцарії. Через Сійон, мальовничим тереном, наш поїзд з двома льокомотивами посувається дуже поволі до міста Бріґ. Тут він скручує направо, сапаючи під гору, а дальше, довгим тунелем через границю, переїжджає до Італії. Ми пересідаємо на вузькоторівку і вздовж італійського кордону їдемо на схід до Сант Моріц.

Часами запирає вам віддих, коли глянете в глибокі пропасті й долини, зате краса неймовірна. Ми пригадуємо гарячий арабський пісок в пустині і тамтейше життя, а тут така краса. Шумлячі потоки, гори і долини в квітах, і музика дзвінків на шиях худоби.

— Ов! Ов! — часто чуєте від захоплених панорамою, і безперервне клацання фотоапаратів.

— Щось то мені не ясно з леґендою »вибраного народу« і землі! — кажу Тані.

Ст. Моріц — відпочинкові дачі і вимріяне місце для багатих людей світу. На височині три тисячі метрів широка долина і озеро, по обидвох боках високі гори, багато з них не скалисті, а вигідні для лещатарського спорту. Понад озером в лісі розміщені дачі багатих людей різного формату і вигляду. Тут два туристичні сезони: серпень і вересень — літний, бо червень ще холодний, і зимовий — лещатарський.

Раненько вибираємося в гори на цілий день. З міста їдемо повітряною линвою високо під гору, а дальше йдемо піки.

Гора під таким кутом, що при допомозі палички можна помалу спинатись ногами, лиш де-не-де потрібно допомоги рук. Частина ще вкрита клаптиками снігу, а дальше починає рости трава. Кругом вже чудові фіялки й інші квіти. Знову переходимо клаптиками снігу і жалуємо, що не маємо санчат, бо тут можна гарно поїздити. Сідаємо і любуємося видом. В долині містечко, озеро і ліс, вище грізна чорна хмара, а понад нею високі гори вкриті снігом. Тепер тут починається повна весна і підготовка до літнього сезону. З далекої долини вертолет сильно напружує свій мотор і везе в густій сіті звичайний коров'ячий гній, а на горах, де ростуть фіялки і трава, звільняє сіть, що подібна до рибальської, і розсипає його, щоб виростити кращі фіялки і зеленішу траву, бо вони приносять більший дохід від найкращої городини на долинах.

Від власника готелю довідуємося, що, по довгих роках успіхів, вони починають бути невдоволені. Половина готелевих кімнат порожня, а артисти продають свої дачі арабам.

Перед від'їздом в дальшу дорогу ще раз оглядаємо через вікно цю красу, а я думаю: Як радо я заміняв би її за Надвірну, Делятин чи долину Сяну.

Під'їжджаємо поїздом до міста Чур. Тут ловимо вигідний міжнародній поїзд на лінії Мілян, Чур, Ліхтенштайн, Інсбрук, Відень. В Інсбруку пересідаємо і почерез Міттенвальд, Ґарміш-Пантенкірхен, їдемо на Цуґшпіце.

Країну Ліхтенштайн переїжджаємо через кілька хвилин і застановляємось: Країна немов велике село, незалежна, без оборони і плянів сусідніх держав загарбати її, помимо того, що Ліхтенштайн своїми законами часто надуживає інші країни мільйонами долярів незаплачених податків. Так, це культура Европи, якій так поважно загрожує азійський дух з Москви.

При закупі квитків на Цуґшпіце, Таня розказує мені, як то зараз по війні вона з групою пластунів, після джемборі в Міттенвальді, вибралася на Цуґшпіц, але у підніжжю гори, на станції, був напис: »лише для американців«, і вони розчаровані мусіли вертатись до табору.

Цуґшпіце корисно відвідати. Різні кабльові і трибові поїзди, вічні сніги, а на самій горі вигідна долина для лещатарів.

Кілька днів насолоджуємося красою Ґарміш-Пантенкірхену. Ходимо по місті, оглядаємо склепи, ресторани і

німців. Вони спокійні, працьовиті, більшість німок досить кругленькі. Їх ніхто не аґітує, вони політикою майже не займаються. Аж дивно, що вже 30 років після війни і їхнього розподілу, малохто з них цікавиться злученням розчленованої Німеччини.

Наш поїздовий квиток важний ще два місяці, а перед нами понад десять країн для відвідання. Тому ми скоріше посуваємося на північ крізь Ньюрнберґ, Франкфурт, Кельн, але дещо довше затримуємося в Дюссельдорфі. Звідси я колись спроваджував машини до тартаку і про індустрію цього міста чув багато ще в Австралії. Оглядаємо величезний японський банк на цілу Европу. Тут п'ятдесят консулятів різних країн, багато товарових кораблів на Райні, величезні товарові станції і маси поїздів. Оглядаємо гарний парк і музей Ґете.

Цікавий німецький народ. Сьогодні німці не дуже цікавляться Марксом, чи »вуйком« Самом, і навіть не дуже своїми братами в московській неволі. Вони працюють, багатіють, п'ють пиво і вигідно живуть.

Наш потяг мчить прямо на захід. Два поліцаї оглядають наші пашпорти і ми є вже в Бельгії. Бельгія — це зліпок французів, німців і флямандців, якій признали незалежність в 1830 році. Кругом рівнина і родючі лани пшениці заввишки нашого ячменю, з довгим колоссям. Хати стоять густіше, і менші ніж німецькі. Бельгія — немов бідніша провінція Німеччини.

В Брусселі затримуємося на кілька днів. Оглядаємо місто, парки, королівські палати, а також гарну будову в формі атому. Нас більше цікавить українська Бельгія. Зараз після війни багато наших свідомих хлопців виїхали на працю до копалень вугілля. Працюючи в тяжких умовах глибоко під землею, наші люди дороблялися, але також не забували свого національного обов'язку, роблючи все можливе в обороні нескореної, воюючої України. Вони навіть якийсь час оперували нелеґальною українською радіостанцією. Згодом частина їх переїхала до інших країн поселення, а біля три тисячі живе дальше в Бельгії.

Увечорі відвідуємо визначну і роками заслужену родину довголітнього голови Центральної Управи СУМ, мґр Омеляна Коваля. В них скромний, але гарно вдекорований в українському стилі апартамент і четверо освічених дітей.

Ми мали нагоду гостити мґра О. Коваля в нашій хаті

в 1965 році, коли він відвідував Осередки СУМ в Австралії. Це знайомство продовжували при помочі переписки, бож власне друг О. Коваль видав мої перші спогади »У вирі боротьби«. При малесеньких і дуже смачних варениках, яких ми не їли вже три місяці, розвивалася приємна дискусія про Край, В. Мороза на Заході, СУМ в діяспорі та інші справи. Оглядаємо редакцію »Авангарду« і »Крилатих«, а в сутеринах друкарню. Видавничі і друкарські справи — це довгі години праці друга О. Коваля. В адміністрації допомагає також пані І. Коваль. Моїм бажанням у цьому часі було, щоб кожний сумівець і їхні батьки побачили цю велику працю, тоді напевно допомога нашим виданням для молоді мала б більшу піддержку. В приємному товаристві ми не зауважили пізної ночі. Ще питаємо про дальшу північ бо туди, та аж за полярне коло завтра вибираємося. Дякуємо за щире прийняття і обіцяємо відвідати оселю СУМ на Франкополі в поворотній дорозі.

ШВЕЦІЯ, НОРВЕГІЯ, БЕЛЬГІЯ І ГОЛЛЯНДІЯ

В місті Льєж, вже під вечір сідаємо до заздалегідь замовленого спального ваґону. Ми гарно примістилися, а напроти нас стояв другий поїзд з написом: Париж—Варшава—Москва. До цього поїзду двох мужчин ладують на ліжка великі клунки. Вони обидва спітнілі і в московській мові один підганяє другого:

— Давай скорей!

— Ну, що, набрали капіталістичного барахла до раю? — питаю з іронією.

Москаль на мене сердиться, але в той час поїзд рушив. Шкода, бо була нагода вивести кацапа з рівноваги.

Вже пізна ніч, а я стою у вікні і приглядаюся німецьким теренам. Тут весна багато пізніша. Дюссельдорф, Ессен, Мінстер, Бремен, Гамбурґ — вистукує ритмічно наш поїзд. Звідси він три рази переправляється кораблем і сушею до Копенгаґену, а відтак до Штокгольму в Швеції, в якій при владі модерні і демократичні соціялісти.

Робітник Швеції платить державі майже половину із свого заробітку у формі податку, зате має забезпечену добру пенсію на старість. У висліді в країні велика дорож-

неча. За готель за одну ніч платимо 120 долярів, що більше як подвійно від інших країн. Але крім цін, нам тут майже все інше подобається. Люди гарні, культурні, не влізливі, як в південних країнах.

Місто Штокгольм збудоване на чотирнадцятьох островах, сполучених з собою різної величини мостами. Королівський замок невеликий. Над затокою чудова будова Міської Ради. Відвідуємо стару церковцю-музей, в якій багато гробівців, а між ними гріб короля Карла XII. Люди, переходячи, оглядають гробівці і читають написи на них, а я думаю: Отут могутність нації! Тому ворог так безпощадно нищить могили наших Героїв, бо в них скривається невмирущість нації.

У штокгольмській пристані кілька кораблів якоїсь іншої конструкції. Це льодоломи. Їх тепер направляють і відмальовують, щоб зимою вони виконали в цій частині світу корисну роботу.

Ми знову на центральній станції, шукаємо замовленого ваґону і спального переділу, бо перед нами далека дорога почерез цілу Швецію, аж за полярне коло. Поїзд поволі рушає, кожний загосподарюється у своїому переділі, час їзди передбачений на 22 години.

Північ мене завжди цікавила. Вона якась застрашуюча. Тайги, тундри і морози московської імперії пожерли мільйони найкращих українців і ще сьогодні там карається багато моїх друзів-упістів.

Наш поїзд їде на північ. Ця частина майже рівна, тут трохи орного поля, а оподалік чудова зелень, багато лісів і озер, чепурненькі села і містечка, гарні відпочинкові доми біля озер тощо. Дерева — переважно сосни, смереки, берези. Мало інших.

На годиннику вже десята вечора, але надворі білий день. Вечеряємо в свойому купе і кладемося спати. Десь біля другої по опівночі я пробуджуюсь, а на дворі вже ясний день. Наш поїзд їде дальше рівниною. Далеко з ліва, в сторону Норвеґії видніють високі гори. Чимдалі на північ села рідшають, а дерева маліють. Наш поїзд скручує вліво, в сторону гір. Переїжджаємо попри велику гору, з якої десятки поїздів відвозять щоденно залізну руду через кордон до норвежського порту Нарвіку, який ніколи не замерзає. Тут також остання зупинка нашого поїзду.

Містечко розкинуте по горах і ми замешкуємо в готелі

досить високо над затокою. Вимінюємо доляри на кронери і ходимо по вулицях нової країни, яка нам дуже подобається. Люди привітні, вдоволені, бо в них починається весна, хоч сьогодні вже 5-го липня.

Сонце тут взагалі не заходить від 3-го червня до 8-го липня, отжеж для нас осталося ще три дні на оглядини сонця опівночі. Після короткого літа тут 9 місяців зими, а від 17-го грудня до 9-го січня взагалі ніч. Виїжджаємо линвою на високу гору і любуємося чудовим видом. Всюди гори, затоки і фйорди. Нарвік був майже цілком знищений у Другій світовій війні, німці його завзято боронили. Тут полонені червоноармійці будували великий міст, між якими напевно було багато наших братів.

Оглядаємо воєнний цвинтар і читаємо таблицю, на якій написано: »Тут спочиває тисяча п'ятсот німецьких вояків, сто п'ятдесят французьких і п'ять польських. Цікаво за що майже на кожному відтинку воювали польські частини, які так підло були зраджені Заходом?

Завдяки теплій морській струї Ґолфштрому, Нарвік, хоч лежить далеко поза полярним колом, втішається досить поміркованим кліматом.

Прощаємо Нарвік і автобусом їдемо гарними теренами, через мости, поромами, і тунелями до міста Бодо.

Норвегія майже вся гориста. Високі гори покрили майже цілу країну.

В Бодо задержуємося на ніч. Вечором оглядаємо місто. Кажемо вечором, бо 15 хвилин перед 12-ою годиною на дворі так ясно, як серед дня. Оглядаємо велику рибальську пристань, де багато риболовних суден.

Дальша їзда поїздом немов у казці. Ми їдемо хребтом гір в сторону Осльо. З права від моря багато фйордів. Думаю, що з уваги на ті фйорди та коштовні мости, норвежці збудували свою залізничу лінію на хребті гір. З поїзду чудовий вид на обидві сторони, на багато річок, озер і водопадів.

На головній станції в Осльо відразу міняємо поїзд і за пів години вже їдемо до Берґен. Терен чудовий. Туристи у поїзді перебігають з одної сторони вікон в другу і роблять знімки. Сьогодні 9-го липня, але поїзд переїжджає місця засипані снігом і озерця покриті ледом.

Берґен — старе, гарне місто, розположене кругом заток. На берегах заток прекрасна зелень і гарні будови. Клімат

на побережжю моря доволі лагідний. Беремо туру по місті, а відтак спеціяльним трамваєм виїжджаємо на високу гору, з якої чудовий вид на місто й околицю. Шкода, що не зможемо задержатися довше у тому переважно вакаційному місті і насолоджуватися красою скандинавської півночі.

Під час поворотної дороги до Осльо ми знову любуємося чудовою панорамою. Столиця Норвегії також цікава, побудована кругом фйорду. Туристичним автобусом відвідуємо важніші місця, королівську палату, великий парк з масами скульптур Віґеленда, величезну лещатарську скочню, дім Міської Ради і скромний музей, в якому кілька старих вікінґських (варяжських) човнів, залізні ланцюги, ковальські цвяхи та ще деякі подібного ґатунку речі. На мою думку тут щось не грає з історією внесення культури скандинавцями у нашу княжу державу.

У поворотній дорозі на південь задержуємося в Копенгаґені і чотири години ходимо пішком по місті. Воно гарне, европейське, чисте. Що найбільше впадає в очі — це тисячі роверистів. Виглядає, що тут проблема енерґетики ще не зовсім розв'язана.

Голляндія — країна рівна, з масовим випасом худоби, але небагато орної землі. Амстердам збудований на болотах і має багато каналів. Місто брудне, дуже рухливе і космополітанське. Багато туристів. Відвідуємо робітню діямантів і музей-ґалерію творів Рембранта і Ґоха. Шкода, що не маємо часу все спокійно в ґалерії оглянути, бо тут великий натовп туристів.

До Роттердаму їдемо лише з однією ціллю — відвідати могилу і зложити поклін нашому визначному державному мужеві і Провіднікові полк. Євгенові Коновальцеві.

Цвинтар дуже гарний, над річкою, багато дерев, корчів і квітів. В бюрі біля входової брами кладовища питаємо, в якому місці цвинтаря могила Є. Коновальця? Молодий хлопець довго переглядає картотеку, але не може знайти. Як ми згодом довідалися, то картотека похоронених на цьому цвинтарі починається в бюрі щойно від сорокового року. Ми з Танею рішили шукати могилу по цілому цвинтарі самі. Цвинтар виявився дуже цікавим, гарно удержаний, немов парк. Тут тисячі могил, але майже усі пам'ятники без хрестів. Ми шукали добрих дві години за могилою, але без успіху. Вертаємо знову до бюра. По-дорозі я питаю Таню: »Москалі колись плянували підмінувати могилу

Є. Коновальця і при цьому знищити багато наших провідних людей під час святкування річниці. А як вони її віднайшли?«

В канцелярії тепер був ще один старший чоловік, який добре знав про великого українського революціонера, якого забили москалі, і місце його могили. Вона стоїть між високими деревами над самою річкою, дуже гарна, з чорного граніту, з позолоченим написом і військовим хрестом. Ця могила у тому вільному кутку світу — це наша гордість і скарб народу, бо в Україні москалі знищили б її із шаленою ненавистю. Москва роками намагалася знищити полк. Є. Коновальця. На мою думку, вже незабаром домовини усіх наших провідних людей будуть перевезені у вільну Україну.

ЗНОВУ МІЖ СВОЇМИ

Кілька годин почерез рівні терени Голляндії і Бельгії, а відтак автом в товаристві симпатичного друга Хоми, їдемо десь в гори, хоч їх в тій частині світу дуже мало. Перед нами на гарному схилі поляна, величиною біля 10 гектарів, а кругом в долині і за нею соснові ліси. На схилі видніє старинна загадкова будова, а понижче, на площі шатра. Це сумівський табір на Франкополі. В будинках і на площі веселе, гамірне українське життя. Забудування колишнього старого манастиря розміщені кругом великої площі і виглядають немов твердиня. Тут кухня, канцелярія, приміщення для таборовиків, заля і ресторан. На додаток, на узгір'ю понад площею стоїть багато караванів, 18 відпочинкових хат і 30 запроєктованих. Стрічаємо знову мґра О. Коваля, інж. І. Левицького, М. Ходоровського, дд. Хому, Келємана та інших. Відвідуємо панство Галабурди і з ними оглядаємо деякі гарніші місця Бельгії. Панство Галабурди це дуже ідейні люди, які живуть і болюють долею нашого народу. В Бельгії живе біля три тисячі українців. Більшість із них відробили по 25 років у копальнях вугілля і зараз на пенсії. Багатьом із них щойно минула п'ятдесятка. Деякі, працюючи довгі роки під землею, втратили здоров'я, але живуть вільно і добре. Я в думці порівнюю їх з нашими

шахтарями, що запроторені в Сибір. Багато їх стали каліками, живуть обдерті і мусять ходити та жебрати на прожиток.

З радістю треба поґратулювати нашим провідним людям в Бельгії за успіхи. Їхня нечисленна еміґрація зробила і робить корисну працю для нашої нескореної Батьківщини.

Ще весела зустріч з друзями в Клюбі, а вечором бадьорі повстанські пісні з сумівцями при ватрі, і дальше в рейд.

ЛЮКСЕМБУРҐ

Мініятюрна держава Люксембурґ набагато гарніша і багатша, як я про неї думав.

Тут різьба терену гарна, клімат поміркований і в порівнянні до інших країн, також великий проґрес. В Люксембурґу розбудовано величезні бюра Европейського Спільного Ринку, багато банків та бюр великих різнонаціональних підприємств. Населення Люксембурґу — це французи, німці й бельгійці.

З туристичного автобуса оглядаємо місто, що розкинуте по обидвох боках величезної і глибокої долини, яку використано на чудові парки. Згодом заїжджаємо до американського військового цвинтаря, де спочиває 5.500 американських вояків впавших в цих околицях у Другій світовій війні. На переді тих могил стоїть могила генерала Патена, що створює враження, неначе він ними дальше командує. На цвинтарі працює кільканадцять городників, і він найкраще удержаний за всі інші, що їх ми мали змогу бачити. Наш провідник розказує, що недалеко звідси є другий цвинтар, де поховано 11.000 німецьких вояків, але наш автобус туди не їде.

Оглядаємо центр міста. Склепи й аркади заповнені товарами, а моя жінка, замість дивитися на футра чи за ювелірними речами, шукає за маслянкою, чорним хлібом і кислою капустою.

До Франції, а зокрема до Парижу, їдемо з дещо більшим зацікавленням, бо тут відбулося багато різних подій, які записані в історії. Наш розкішний поїзд їде гарними теренами, минає малі міста і села, де видніють високі церковні вежі з півнями на верху. Кругом лани пшениці і кукурудзи, а біля міст великі фабрики. Три години їзди і ми в Парижі на великій залізничній станції. Погода гарна, літо тепле, до вечора далеко, ми поклали наші валізки на маленький японський візочок і пішли до готелю біля української церкви. В нас на руках карта міста і ми, проходячи квартал за кварталом, посуваємося до центру міста. Раптом з кожним дальшим кроком стаємо щораз більше насторожені. Ми вже минули площу Сталіна, а тут вулиця Леніна, дещо дальше — широка вулиця Москва. Всюди багато плякатів із серпами й молотами, комуністичні летючки роздають майже на кожному перехресті. Виглядає, що половина населення Парижу — це комуністи.

Колись царі в Петербурзі і Москві говорили по-французьки, а сьогодні навпаки — французи масово імпортують московську культуру до Франції, яку тут видно на кожному кроці.

Подібну гарячку я мав змогу бачити колись на Чехах. Їхні надії вже давно сповнилися ... їх прилучили до московського »раю«, та сумніваюсь чи подібне щастя зустріне французів, хоч вони того варті. У своїй клясифікації я зараховую французів до південних народів. Виглядає, що вони зарозумілі, від кожного вимагають знання французької мови та дуже не люблять англійської.

Старий Париж варто оглянути. Тут видно стару культуру на кожній будові, брамах, дверях і вуличних ліхтарнях по обидвох сторонах ріки Сени. Славна вежа Айфля виявилась багато більшою, як ми собі її уявляли. Подальше величезний чудової архітектури театр, музеї, славна з XI століття Нотрдамська катедра, королівські палати, бульвари, каштани і центральна площа, на якій писалась століттями бурхлива історія Франції і Европи. Тут гільйотина зрубала 2.600 голів, а через недалеку Тріюмфальну браму вже за наших часів маршерували німецькі, а відтак американські війська. Під цю пору в повітрю шириться посмак

маршу катюші. А на це все дивиться старинний, високий, зроблений в Єгипті, неоціненої вартости обеліск, який стоїть по середині площі.

Із захопленням і подивом оглядаємо Версальські палати. Туристів тут не сотні, а тисячі, які стоять в довгих чергах за квитками вступу. Дорогі декорації, а свічники, образи, скульптури, величезні і чудові городи — все це робить враження, що Наполеон ще десь тут живе.

Після обіду ми ходили по місті аж до пізної ночі. Кілька разів переходили мости через ріку, оглядали необчисленну кількість виставових вікон з найрізнішими товарами. Деякі бульвари дуже широкі і такі ж тротуари. При таких вулицях багато каварень і ресторанів, а перед ними на тротуарах сотні крісел і столів та маси людей. Французи й італійці любуються такими ресторанами і тут висиджують годинами.

Під економічним оглядом французи живуть непогано, але клясова різниця тут майже на кожному кроці.

При одній такій широкій вулиці, на роздоріжжю, в досить гарній частині Парижу, стоїть українська католицька церква. Перед нею мале подвір'я з лавками і корчиками, обгороджене низьким залізним плотом, виглядає цілком приватне, але так не є. Це подвір'я є власністю міста, а на ньому, на яких три кроки від муру церкви, стоїть в неспокою наш геній Тарас Шевченко. Він тепер два рази денно міняє свої шати і дальше робить добру роботу. Вечорами, наша патріотична молодь підпільно »вбирає« його, себто перемальовує на жиньо-жовто, а наступного дня французи і москалі з амбасади перемальовують на червоно, а при тому шукають за попередніми декораторами і страшать арештом. Скульптура досить вдала. Виглядає, що скульптор вложив у неї трохи серця. Дипломатичний трюк москалів із Шевченком не вийшов їм на користь.

В церкві людей не багато, бо частина поїхала на прощу до Люрду. Нас дуже розворушила патріотична проповідь о. Левенця, про якого ми вже в цьому рейді багато чули. Запізнаємо деяких людей біля церкви і розпитуємо про українське життя у Франції. Стрічаємо кількох сумівців і питаємо про фінансові труднощі новозакупленої площі та взагалі про наше життя у цій країні. Відвідуємо на непривітному французькому цвинтарі могилу Симона Петлюри.

Таня кладе свої квіти і поправляє чиїсь недавно положені. Задумані, мовчки вертаємося до готелю. Рано відвідуємо редакцію »Українського Слова«, де поінформували себе взаємно про життя в країнах нашого поселення. Тут я мав змогу дещо довідатися про »мудрого«, »чемного« Плюща та дещо інше про В. Мороза.

Увечорі нас відвідав в готелі один Професор, якого ми запізнали біля церкви. Людина кольоритна, але тому, що він має тепер клопіт із колишніми комуністами, називаємо його лише Професором. Наша зустріч тридцять років раніше напевно виглядала б інакше, але сьогодні ми його з приємністю слухаємо. Професор народився у Франції в українській родині. Його батько переконаний комуніст, а в додатку відданий московський організатор між нашими українцями. Син студіював і виховався на доброго комуніста. Під час війни він вступив до французького комуністичного резистансу, воював проти німців, защо одержав дві медалі. Після закінчення війни його батько наполегливо організував українців у Франції на поворот до »раю«, в чому мав успіх, але сам не поїхав. Він лише намовив свого сина, Професора, поїхати туди. Цей щасливець поїхав у країну своїх батьків, де панувала комуна. Його прийняли і призначили вчити дітвору французької мови в Галичині. Його кортіло довідатися про других щасливих поворотців із Франції, і за цей »шпіонаж« він одержав шість років тюрми. Згодом його випустили, він оженився з українкою і їм народилось два сини. Вкоротці він знову попадає в тюрму і знову »получив« кілька років. На інтервенцію французького президента його, як французького героя, звільнили і навіть випустили на відвідини до Франції, очевидно без дружини і дітей. Тут він відразу попросив азиль, що й одержав, а тоді розпочалася халепа. Сини з України »заявили«, що вони на Захід не поїдуть, а мама з пережиття пішла до шпиталя. Сини заявили, що коли він негайно не верне до СССР, то вони його виречуться. Професор добре орієнтувався у тому, хто диктував ці листи. Сам він написав кілька статтей до преси про життя в »раю«, а тепер прийдеться верати до родини, бо совість не позволяє йому так їх залишити. Людина в розпачі, але на диво відважна.

— Прийдеться наслідувати В. Мороза, але я на все готовий! — говорить зі сльозами в очах Професор. — Чи зна-

єте, як то прикро, коли людина зненавидить свойого батька? — Розповідає він:

— Тату, чи ти знаєш, що ти зробив? Ти вислав багато людей на страшні муки і навіть смерть!

А він мені каже:

— Це неправда!

— Тату, та я сидів у тюрмі роками задармо!

— Не треба було відчиняти рота! — відповів тато.

Так затруїла Москва людей і я мусів відректись свойого батька.

Таня приготовляє каву, а мені насуваються сотні питань. Мені добре відоме життя нашого патріотичного народу під московською окупацією. НКВД мордувало і вивозило цілі терени. А як вони знущалися над нашими людьми за передачу харчів повстанцям. Як часто вони впавшого в бою повстанця прив'язували шнуром до сідла коня, тягли селом і скликали людей, щоб впізнавали. Нашу дітвору виховували брехнею, а батьки навіть не відважилися заперечувати, бо за це їх чекав Сибір. Але, як жила упривілейована комуністична кляса, в тому я не дуже розбирався, тому запитав Професора й він по хвилині почав:

— Уявіть собі, яким щасливим я їхав у країну моїх батьків, де панував правдивий комуністичний лад, ідеї вимріяні в мене від дитини, де так щасливо живе український робітник. Але що я застав? Люди голі, босі, голодні, багато живе в землянках. Вчорашні воєнні герої — сьогодні обдерті каліки, без інвалідської пенсії, ходять по селах і жебрають. В терені багато війська, мають місце часті бої днями і ночами. Ведеться запекла боротьба з якимись бандерівськими бандами-партизанами.

Це були мої перші потрясення. Як я не старався цей стан оправдати війною, ворогами комунізму, то все таки — дарма. Вкінці я став арештованим і попав до категорії інших людей. В тюрмі і в концентраційних таборах люди, засуджені на довгі роки, вже не боялися. Вони говорили, а я слухав, і так зникали з моїх переконань балиці комунізму. Роки пізніше я був уже добре едукованим про так зв. Совєтський Союз, врешті вийшов на волю і кілька років навчав французьку мову. В товаристві академічних колеґ темою дискусії були переважно дівчата, горілка, або ворожий капіталістичний світ. Слово »ворожий« додане тому, щоб не закинули зацікавлення у капіталістичній ідеології.

Дискусії велися дуже часто, бо кожний інакше вірив і направду цікавився Заходом. Часто були цікаві також внутрішні новини. Наш ректор університету, москаль, одного разу сказав:

— Думаєте, що нам потрібні японські острови? Але почніть щось сьогодні віддавати, то де тоді затриматись?

Питаю: — пане Професоре, яка на вашу думку, наша майбутність? Еволюція, чи революція?

— Страшна різня! — відповів Професор.

Москалі і їхні вислужники так допекли народові, що гострої революції не минути.

Надворі вже почало світати, як наш пригноблений гість попрощався і відійшов. Ця зустріч чомусь у мене закарбувалася глибше, бо вона відчинила ще раз в деталях рану нашого народу.

Ще приємна коротка зустріч в о. Левенця. В нього залишаємо на якийсь час дещо нашого баґажу і вирушаємо в дальший рейд по Франції, Еспанії і кругом Середземного моря.

Вигідний міжнародній експрес мчить рівною північною частиною Франції, досягаючи 120 км на годину. Минаємо оселі і містечка. Видно нові хати і деякі дуже старенькі, а поїзд біжить без зупинки, немов би десь загубив гамульці.

Увечорі доїхали до еспанського кордону над морем, до містечка Ірун. Тут переночували в затухлій кімнаті готелю, а ранком виробили візу в еспанській амбасаді і вирушили через місто Пав до Люрду.

Підгірські околиці Люрду зі своїм підсонням, добрими опадами дощу і видом на чудові Піренеї, є незабутньо гарні. Вони дорівнюють по французькому боці красою нашим Карпатам. Хоч вони положені більш на південь, то з уваги на височину, на їх верхах видно вічні сніги.

Люрд — старе, занедбане, тяжко доступне містечко, тепер чи не найбільше рухливий центр на світі. По середині долини гарна річка, по лівій стороні великі поляни, під горою на низькій скалі сталось чудо і якраз на цьому місці цюркотить зі скали вода. На цій поляні, біля місця об'яви, збудована велика церква, якої одна частина на поляні, а друга в скалі високої гори, на якій збудована гарна, модерна Кальварія. Кругом по вищих і нижчих горах приватні хати і сотні більших та менших готелів, переповнених паломниками. Майже всі ці готелі мають назву якогось

святого, і не важне, чи власником є жид, чи араб, а чи якась парафія.

Щасливо знаходимо по довгих трудах місце на три дні в одному із таких готелів, і через три дні оглядаємо Люрд та околицю. Жалуємо, що не взяли адреси нашої церковної установи в Люрді.

Щоб оглянути місце прощі, мусимо перейти через місто, де сотні різних крамниць і крамничок, а в них мільйони фіґурок святих, медаликів, хрестиків та інших сувенірів. Тут комерція перебрала усі міри, бо навіть тротуари заложені столами з таким крамом. За містом починається місце прощі і ми туди посуваємось серед маси народу. Серединою вулиці, в зелених уніформах, в чотирьох лавах посувається дуже поволі, ритмічним кроком, понад дві сотні еспанської молоді, співаючи якісь церковні пісні, а для ритму міцно плещуть в долоні. Дещо дальше якась італійська парафія зі священиком і монахинями маршерує зі своїм співом. Таня тримає сильно торбинку під пахою, а я час до часу провірюю свою калитку. Так у людському натовпі входимо на середину площі. По середині площі стоїть величезна фіґура Пречистої Діви Марії, обгороджена плотом і обсаджена чудовими квітами. Прочани також купують квіти у перекупок і вдекоровують пліт кругом фіґури. Стаємо дещо вище на сходах і перед нами кільканадцять тисяч людей біля церкви, де тепер правиться Богослуження. Тут кардинали, єпископи, багато монахинь в різних строях, хоругви і прапори. Таня зауважує поміж тою гущею наш прапор і ми змісця до нього посуваємось, але дарма. Служба закінчується, хтось прапор звинув і ми прапороносця не знайшли. Тепер посуваємося до місця об'яви, але тут величезні черги та дуже багато різних калік. Одні на милицях, інших везуть у візочках. Треба бачити, щоб повірити, що маса людських рук зробила зі скалою темного ґраніту, дотикаючись роками до неї. Ґраніт виглядає як вишліфуваний. Понад ці маси людей високо на дротах висять різні таблиці і милиці, як доказ доконаних чуд в цьому місці. Під скалою на призначеному місці світяться різної величини свічки. Між ними бачимо свічку п'ять футів високу і шість інчів грубу із синьо-жовтою стяжкою, але дрібного напису на ній прочитати здалека не можливо.

Пообіді вибираємося на Кальварію. Ідемо стежкою на

досить стрімку гору понад годину часу. При цій стежці що кількадесять кроків є зображення страсної дороги Христа. Ще раз оглядаємо місто, а радше крикливий і переповнений ринок, тоді йдемо відпочивати, бо раненько маємо замовлену цілоденну туру автобусом у гори.

На автобусовій зупинці натовп людей, місця обмаль. Тут не десятки, а сотні автобусів. Одні приїжджають з різних країн Европи, інші від'їжджають в туру, а ми з поспіхом шукаємо числа нашого автобуса. Заповнившись, наш автобус скоро від'їжджає, щоб зробити місце для других, на яких чекають довжелезні черги.

Їдемо долиною попри шумливу ріку і разом з нею підносимося вгору, а її води шаленим темпом летять вдолину. Тут часті опади дощу, кругом буйні ліси і чудова зелень. Гарна різьба гір і глибокі прірви роблять картину незабутньою. Наш провідник розказує, які клопоти мав тут Наполеон, переходячи цей просмик із своїми вояками, повертаючи до Парижу. Їдемо дальше попри річку з різними карколомними закрутами і охканням туристів на вид якоїсь прірви, вкінці під'їжджаємо до останньої зупинки. Тут готелі, ресторани, а також багато коней для дальшого транспорту вище в гори до вічних снігів і льодів. Багато туристів винаймає коні і верхи посувається дальше вгору, інші, а між ними і ми, йдемо пішки, спинаючись на гору до снігів. Я підсвистую повстанську пісню і оглядаю кругом красу.

— Я вже голодна! — заявляє моя жінка, яка йде за мною.

— Аж на снігу буде обід! — кажу, — і, підкидаючи на плечах торбу, прямую дальше на величезну поляну під вершком гори, де багато снігу. Задиханий, вибираю місце, закопую пушку пива у сніг і чекаю на Таню.

— Ти не кажи мені, красуне, що ти старієшся, — з усмішкою кажу до Тані.

Вона ловить віддих і відповідає:

— Ти, лемко, народився на горах і воював по горах, а в нас біля Рави Руської гір не було!

Вже перші дні серпня, в долині тепле літо, а тут в горах щойно починається весна, на краю стопленого снігу розцвітають підсніжки, а вітер ще добре щипає вуха. Розпаковую цибулю, чорний хліб, ковбасу і добуваю зі снігу закопану пушку пива, а для Тані пляшку помаранчевого соку. Смачно заїдаємо обід, подібно як колись на горі Хрещатій,

лише там в товаристві вояків було багато веселіше. Оглядаю з гори кругом чудову панораму. В долині далеко видно хати, довкола весело, люди щасливо живуть, а мені насуваються спогади і доля нашого народу. Наш край переносить страшне насильство, морди напівдикими, варварськими наїзниками, попалені церкви разом з вірними і геройська боротьба нашого народу »проти усіх сподівань«. Скільки там неописаної героїки, незареєстрованих учасників боротьби? Як часто оточений ворогами зв'язковий, чи відірваний від сотні упіст, годинами боровся, зберігаючи останній набій чи гранату для себе. Це ж найкращий капітал нації, а скільки таких подій та імен пропало без сліду?

— Ти знову в Краю, воюєш? — перебиває Таня.

Ще одна зупинка біля водопадів, поїздка в кабіні по линві на високу гору, і пізно увечорі вертаємося до готелю, а завтра їдемо дальше.

ЕСПАНІЯ

Еспанію, країну безжурного аміґо, культурну, геройську, країну матадорів та геройського генерала Франка, я давно бажав відвідати, і тепер ми з Танею туди їдемо. Замість міжнароднім експресом в сторону Мадріду, ми вибрали пригодницьку дорогу через Піренеї в сторону Зараґози. Два старі ваґони і льокомотива, висвистуючи на різних закрутах, поволі посуваються чудовими долинами щораз вище до кордону. Ця поїздка зовсім відмінна від попередніх. Тут нема першої кляси, на яку ми маємо білети, ані вигід, а лише біля сорока туристів, які за кільканадцять долярів хочуть переїхати пів світа. Вони зарослі, брудні, деякі босі, з великими наплечниками розмістилися у вагоні, деякі вже солодко хроплять на підлозі, а поїзд досить сильно їх колише.

Змучений і задиханий поїзд зупиняється на останній підгірській станції. Звідтіля в дальшу дорогу через гори треба їхати автобусом.

Вид тут чудовий. Автобус насилу пнеться під гору прикрою серпентиною. На долах ростуть високі ліси, темна

зелень і багато потоків, на узгір'ю менші корчі, а ще вище лежить сніг. Коротка зупинка на кордоні і перевірка документів французькими властями, а за кілька хвилин друга зупинка для провірки еспанцями і ми вже в Еспанії. Автобус їде тепер в долину до залізничної станції, а ми оглядаємо гори по еспанській стороні і розчаровуємося. Хмари, які по французькій стороні приносять дощі і роблять терен чудово-зеленим, не переходять через гори на еспанську сторону і в результаті вони тут бідніші, блідішого кольору, а з кожним кілометром в сторону півдня більш пустинні.

В долині між горами на станції сідаємо на потяг, який за кілька годин має завезти нас до міста Зараґоза. Займаємо в незаметених ваґонах місця і зі зацікавленням оглядаємо обстановку. Вікна у вагонах повибивані, двері не зачиняються, а на підлозі грубо бруду. Люди також якісь інші. Одні дуже повільні, а другі рухливі і веселі, в них зауважується безжурність та сбоятність. Піренеї недопустили сюди XX століття. А може так краще?

Врешті поїзд шарпнув і почав їхати. Він неритмічно стукотить і щохвилини сильно свище, а ми з напняттям зоримо, щоб часом щось не пропустити. З кожною хвилиною віддаляємось від гір. Їхня різьба гарна, але чим дальше тим вони стають більше пустинні, лише шумливі потоки зі снігових гір творять тут контраст. Поїзд часто переїжджає тунелі. Чим дальше на південь, тим гори лагіднішають, а згодом починаються орні поля і засіяні збіжжям лани. Тут шумливі потоки заповнюють безмежну сітку наводнюючих каналів для зрошення ланів пшениці, ячменю і кукурудзи. Ці лани тягнуться сотні кілометрів, а з ними біжать наводнюючі корита. Такий вид ми мали аж до Зараґози. Якщо б не Піренейські сніги і наводнювання, то тут була б цілковита пустиня.

В Зараґозі примістились у готелі, змили із себе сажу і бруд з поїзду, а увечорі пішли оглядати місто.

Ще десь в 1952 році Голова Проводу Ярослав Стецько розказував менї про кількох українців в Еспанії, які передають до Краю по радіо наші авдиції, і про їхні в цьому заслуги. Роки пізніше в Австралії, в Домі Молоді, ми мали змогу гостити одного з цих друзів, д-ра Михайла Гичку, від якого я отримав запрошення відвідати його коли буду в Еспанії. Д-р М. Гичка дуже патріотична і кольоритна людина. Він з ґімназії іде до Дивізії, а з Ріміні Архиєпископ

Іван Бучко висилає його до Еспанії на студії. Тут наш Михайло завзято кує еспанську мову і студійні предмети одночасно, які закінчує докторатом. Зараз він на високому державному пості, очолює велику дослідну станцію і написав понад сто наукових праць з ділянки кормових і лугових рослин. Після закінчення студій він закохався у гарній еспанці, з якою одружився, вони мають кількоро дітей, а тепер вже і внуків. Найбільша туга д-ра Гички є за українцями, яких у Зараґозі взагалі нема. Він нас дуже гарно прийняв і щиро погостив. Ми з ним відвідали кращі парки, Святиню Поляглих, розкішні шинки та дорогі ресторани, де пили вино зі шкіряних торб, смачно заїдали еспанські страви і коштували дорогі лікери. Ми мали нагоду запізнати другу частину Еспанії, бо клясові різниці в суспільстві тут на диво ще досить великі. Дружина д-ра Гички виїхала з молодшими дітьми над море, а ми з ним гостювали по козацьки, так, що пізніше я мусів держати торбу леду на голові.

Чергового дня їдемо за місто до його дослідної станції. Це велика будова в парку, оточена плотом. В середині сотні різних сортів насіння, збіжжя, багато працівників і гарних секретарок. Оглянувши це все, ми були горді за нашого земляка. Знову їдемо автом до якогось старого забудування, що обведене високим муром і обсаджене деревами.

— Пані Таню, ми з Юрком тепер кудись підемо, але Вам туди іти не можна!

— Ну, щось такого? Хочете мені зіпсувати чоловіка в Еспанії! — протестує Таня.

— Ні, ні, пані Таню! Коли тут одного разу жінка перейшла за цей поріг, то вони викопували і викидали пів метра землі на цьому місці! — жартував д-р Гичка.

Таня дивилася за нами, а ми застукали в малі грубі двері. Їх відчинив монах і ми увійшли на подвір'я манастиря. Оглядаю сотні років старі мури, побудовані кругом площі так, що кожний монах має доступ до свойого городчика на задньому подвір'ячку, яке відгороджене високим плотом від сусіда, бо їм не можна ні говорити, ані зустрічати других монахів, тільки мовчки на спільній молитві. В цьому манастирі є місця на 300 монахів, але зараз їх тут лише 30. Їхній настоятель має право до них відзиватися, чи щось заряджувати. Він ще досить молодий, років біля 40, водить нас і показує нам весь манастир. Тут гарна каплиця, на

стінах якої оригінальні малюнки Ґоя. На своїх подвір'ячках монахи вирощують чудові рожі, з яких виробляють славні на цілий світ чотки (вервиці) і я одержав одну в дарунку для Тані. Зараз розносять обід: глубока мисочка якоїсь зупи, досить великий кусень хліба і півлітрова пляшка червоного вина. Дверцята для подачі харчів збудовані так, що коли відчиняється одні від коридору, то в цей час замикаються другі із середини келії, і навпаки. Відвідуємо одну порожню келію. На одному боці маленька капличка, по другому столярський примітивний верстат і старе начиння, в бічній стіні піч на дрова, а напроти дерев'яне ліжко без матераца. Цікаво чому маленьке віконце від городчика аж під стелею? Крізь двері до свого городчика монах може вийти коли хоче. Ще оглядаємо їхнє кладовище. Це кількадесят гробів без пам'ятників і написів, тільки невеличкі дерев'яні хрести. Старі мури манастиря не мають ізоляції, кругом підливають рожі, тому мур дуже чути вогкістю. Низький уклін і подяка настоятелеві-монахові, переложена на еспанську мову д-ром Гичкою, і ми відходимо. Я думаю: скільки тут жертв і посвяти. Насуваються питання, чи цього вимагає Всевишній?

Звідти їдемо оглядати гори і гарні терени, а увечорі знову на пир в гарній гостинниці. Д-ра Михайла Гичку тут усі знають і шанують. При вечері найбільше говорить д-р Гичка, бож він вже давно не мав змоги наговоритися по-українськи.

— Нас в Еспанії всього 13 українців і ми що пів року з'їжджаємося до готелю в Мадріді на пару днів і там досхочу наговоримося, наспіваємося, пожалуємося один-одному і тоді роз'їжджаємось до дальшої праці, — розказує нам земляк.

— Недавно я мав змогу говорити з делеґацією з України. Вона приїжджала сюди до нашої дослідчої станції за насінням. При передачі насіння я заявляю їм по-українськи, що це українська пшениця, бо схрещена українцем в Еспанії, у висліді чого соломина коротша, але колос багато довший.

— Побачимо! — відповів один з них московською мовою і додав:

— Приїжджайте і самі подивитеся, як вона буде рости!

Коли вони пращалися, то останній притишено, гарною українською мовою, сказав:

— Ґратулюю за успіхи, а до Краю зараз вам не раджу їхати!

— Дякую! Я вповні орієнтуюсь! — відповідаю йому.

Доктор розказував нам ще про колишню політику Франка, щораз менші московські впливи в Еспанії і теперішню демократію, засновану монархом. По короткій надумі він додав:

— Моїм тепер найбільшим бажанням є, щоб я міг зі своїми внуками побачитись і поговорити українською мовою. Колись я тієї чужини так не відчував, але зараз дуже це відчуваю.

Наша приємна зустріч з д-ром М. Гичкою залишилася у пам'яті на довгі роки.

Довго прощаємося . . . Тим разом вигідний поїзд везе нас до столиці Еспанії — Мадріду. Подорож тривала шість годин. Терен аж до самої столиці майже напівпустинний. Складається враження, що африканський клімат перекидається до південної Еспанії.

Вже пізно вечором переїжджаємо кілька передмість і в'їжджаємо на центральну станцію великої і дуже рухливої столиці. В нас мало баґажу і ми з цікавістю посуваємося пішки широчезним бульваром. По середині двох широких доріг є парк з каварнями, кіосками і часто великими історичними скульптурами. Еспанці, може через теплий клімат, люблять вдень відпочивати, а вечором ведуть рухливе життя. Біля цього рухливого бульвару знаходимо великий готель, який в середині виглядає на мале місто, тут залишаємося на кілька днів, щоб добре оглянути місто. В перших днях оглядаємо Мадрід пішки, ходимо кілометрами з мапою в руці. Парки, музеї, нові великі будови і старе дуже рухливе місто з вузькими вуличками та крикливими базарами. Через довгі століття тут накопичилось багато різноти. Арабська окупація на протязі кількох сотень років залишила своє п'ятно, а католицька Церква немов хоче наздігнати втрачені віки і зараз дуже активна.

У виповненому туристами автобусі їдемо до Долини Поляглих. По-дорозі вступаємо до великого манастиря, який зараз розділений. Одна половина — дальше манастир, з тим, що тепер тут мешкає 10% колишніх монахів, а решта порожна. Друга частина — це музей Пантеон королів. В підземеллю великої каплиці і в 30 гарних, майже однакових домовинах, з них три ще порожні. Люди з цікавістю їх

оглядають, бо це історія нації.

Під'їжджаємо до Долини Впавших. Це між горами досить рівна на кілька квадратових кілометрів долина. Гарно засаджений сосновий ліс і широкі нові дороги.

Цей величезний парк оточений з трьох сторін високими горами. На середині, під самою скалою, видно частину якоїсь святині. Щоб там дістатися, треба пройти досить багато широких на пару соток метрів сходів. Зі сходів гарний вид на зелену долину. Перед нами вхід до святині, над якою високо на скалі величезний хрест. У цій скалі під горою викопано каміння і там збудовано цю велич. Входимо у святиню, кінець якої ледве видно. Вона довжиною більша за базиліку Св. Петра в Римі, тому частину від входу відгородили, зробивши її дещо коротшою від римської. В мурах підземелля похоронено велику кількість (100.000) впавших вояків під час Еспанської революції — і то усіх разом, — еспанських героїв і комуністів. В передній частині Святині, в підлозі похоронений також генерал Франко, а над ним скромна плита з написом. На плиті хтось положив китицю квітів. Хоч ніде не написано, щоб по плиті не ходити, кожний її обережно обминає. Стіни і склепіння гарно вдекоровані мозаїкою. Величезна копула виглядає дуже високо і чудово вдекорована. Цю Долину і Святиню варто відвідати, бо це залишає незабутній спомин.

В готелю записуємо денник, а відтак взаємно читаємо для пригадки, щоб впевнитися, чи все важливіше записано.

Раненько спішимо, бо в нас сьогодні великий день. До обіду оглядаємо королівські палати, які, на мою думку, кращі від Версальських. Після обіду їдемо на »війну« з биками. »Війна« з биками — це еспанський національний спорт. Його початки сягають до 228 року до Христа, коли то в Барсельоні пустили стадо биків з прив'язаними до рогів смолоскипами проти наступаючих картаґенців.

Перед нами велика кругла будова на зразок Колізею, а перед нею довгі черги за квитками вступу. Провідниця нашої тури дає сильні зарядження:

— Не згубитися! Держатися мене! А розпізнавчий знак — моя зелена парасоля. Добре держіть свої торбинки і калитки, бо тут дуже мудрі злодії!

І так поволі разом з натовпом посуваємося сходами до арени, насилу держимося біля зеленої парасолі і недалеко неї займаємо вигідні місця. По середині арена величини

футбольного стадіону, а кругом місць на 6 тисяч глядачів. Сьогодні їх приблизно половина.

Про спорт »бій з биками« я дещо читав, дещо бачив у фільмах, але ніколи вповні його не розумів, отже ж сьогодні буду мати змогу побачити. В почесну льожу заходить посадник міста й інші нотабілі, а напроти відчиняється брама і з неї виходить ціла процесія: три головні матадори, трьох на конях, кількох пікадорів і трійка запряжених мулів. Усі вони в барвистих уніформах обійшли стадіон і вклонилися почетові. Ті, що на конях і з мулами, відійшли назад у цю саму браму. Відчиняється друга брама і з неї вибігає сопучий, темно-червоний, десь дворічний, готовий до бою бик. На арені, біля сходів, по різних місцях розставлені другорядні матадори. Вони дражнять червоною плахтою бика, а цей розлючений бігає від одного матадора до другого. Вже дещо вимученого бика провокує пікадор без червоної плахти, тримаючи в руках два довгі на три-чверти метра гострі сталеві штики з кольоровими стяжками на кінцях. Коли розлючений бик починає бігти, пікадор також біжить бикові назустріч, дуже близько нього скручує дещо вбік і в той час вбиває гострі штики в плече бика. Вони там застрягають, а публика, яка під час бігу задержить віддих, зараз б'є браво. Таких штиків вбивають бикові більше і з ними він воює до свого кінця. Згодом на арену в'їжджає матадор на коні. Він опанцерований у якесь грубе накриття, навіть стремена їздця сталеві, що зовсім накривають ноги. Він виглядає на середньовічного лицаря. Бик атакує коня, підносячи його разом з їздцем догори. В міжчасі матадор з коня впихає спис у хребет бика. Обкровавленого і вже вимученого бика матадор на коні залишає, а основну »війну« перебирає головний матадор. Він низько кланяється почетові, тоді публиці, гордо кидає в сторону публики свою шапку і визиває бика до боротьби. Бик голосно сопе, гребе і не радо бігає за червоною плахтою. Це додає матадорові відваги, він підходить ближче і навіть ловить бика за ріг. Бик набирає сили і атакує. За третім разом минає плахту, бере матадора на роги і підкидає вгору. Його рятують інші матадори, а публика гуде. Дещо потовчений матадор з подертими штанами вертає на поле бою і дістає знак від почету докінчити бика. В нього під плахтою шабля, десь біля метра довга. Він бере в ліву руку плахту і нею дражнить бика, а правою націлює вузьку

й гостру шаблю. Бик атакує, матадор також біжить в сторону бика і при зударі вбиває йому в карк поміж лопатки цілу шаблю, яка повинна пройти так, щоб не вийшла наверх та не пробила легенів, бо тоді бик дуже кровавить. Тим разом шабля вийшла поміж ребрами наверх. З нею бик бігає по стадіоні, частину шаблі видно на горі, а другу з боку бика. Бик став ногами якось ширше, сильно кашляє і за кожним разом виприскує багато крови. Моя жінка збіліла, затулила очі і більше на арену не дивиться, а публіка кричить. Матадор вже вдруге хоче витягнути шаблю і це йому щойно за третім разом вдається. Він почав втікати, а бик за ним. Незабаром він знову вбиває цілу шаблю, тим разом попадає в середину, але бик дальше не падає, а стоїть і сильно кашляє кров'ю. Нарешті бик приклякнув на передні ноги. Тоді матадор вбиває йому штилет в ямку поміж рогами і бик змісця падає. Тоді скоро приїжджає трійка мулів, зачіплюють ланцюг за роги бика, парадно об'їжджають кругом стадіону і скоро його десь відвозять.

Тут усе йде справно. За хвилинку стадіон свіжо заметений, брама відчиняється і вбігає свіжий бик, веселіший і рухливіший. Вдоволена публика сильно оплескує. Так через дві години того спорту мули витягнули шість биків, а їхнє м'ясо напевно завтра буде в кращих ресторанах. Шість биків вбивають в кожній боротьбі і на це еспанці дивляться із захопленням. Але Таня буде відраджувати кожному йти на цю масакру.

Прогулька автобусом до Толєдо триває біля дві години. Переїжджаємо передмістя Мадріду і села. Групами сидять безжурні еспанці. Тут бідніша частина і вражає бруд і багато сміття на дорогах. Дальше великі лани вкриті стернями (це було вже по жнивах), всюди порох і посуха.

Толєдо, старе історичне місто, тепер під державним зарядом. Його початки сягають до II століття перед Христом. Містечко розміщене на горі, з трьох сторін обведене оборонними мурами, а четверта сторона — це велика і глибока долина ріки. Виглядає, що ріка колись була велика, але тепер її можна по камінняхперейти на другий бік. Будови одно- і двоповерхові, вулички дуже вузенькі, на яких замість таксівок, чекають осли для перевозу туристів. Тут багато крамничок із сувенірами. Оглядаємо катедру, якої початки сягають XII століття, а викінчено її щойно в XVI століттю. Вона у трьох архітектурних стилях. Початки —

ґотика, добудова — барокко і ренесанс. Внутрі катедри різні декорації, зокрема багато мистецької різьби. Ґалерія Ґреко також дуже цікава. В нього якісь сильніші характери і гостріші кольори. Відвідуємо також велику синаґоґу-музей. Цікаво, що вона тут багато більша від тих, що їх ми бачили в Ізраїлю. Питаю провідницю:

— Скільки тепер жидів в Еспанії і чому їх звідси колись прогнали?

— Зараз їх тут небагато, а прогнали їх за це, що вони хотіли рядити нашою країною.

Старе Толєдо перестало рости, ним любуються лише туристи. Цікаво, що тут не завважується впливу довгих літ арабського панування.

Тим разом у вигідному поїзді їдемо дальше на південь до Ґренади. Тут ще більша пустиня, багато невисоких гір, терен зрідка заселений. Багато людей живе у викопаних в горах землянках, щоб оминути спеку.

Ґренада гориста, майже вічні сніги на високих горах доставляють до потоків воду, яка тут на вагу золота. Ґренада це поліґон армій ще від асирійців та аж до Еспанської революції. Щойно тут можна зауважити великі залишки арабської культури. Ханські палати, городи, парки, квітники, водопади і багато туристів. Тепер тут також відбуваються міжнародні музичні фестивалі. З відвідин Ґренади ми дуже вдоволені. Посуваємося берегами вздовж Середземного моря і відвідуємо Картаґену, Валенцію і Барсельону. Це старинні міста з багатою історією, але про теперішних мешканців і чистоту їхніх міст не можна щось позитивного сказати.

По горах понад Середземним морем майже всюди росте виноград. Його так багато в Еспанії, Італії і Франції, що аж дивно, хто його споживає і п'є так багато вина.

Знову провірка документів і ми знову у Франції. Оглядаємо міста Себрере, Нарборне, Марсель, Нісу і троха довше затримуємося в Монако. Міста, як і ціле побережжя Середземного моря, є мрією майже кожного жителя Европи, зокрема її північних частин. Тут вздовж моря немов один на сотні кілометрів довгий відпочинковий ресорт. Для нас це було велике розчарування, бо на цих пляжах майже не має гарного піску, до якого ми привикли в Австралії. Власники готелів дають для своїх клієнтів маленькі матераци. На публичній пляжі люди вигріваються на шутрі.

МОНАКО, ЖЕНЕВА, МІЛЯНО, БЕРН, ПАРИЖ

Монако розкинуте над морем по горах і величиною не перевищає господарства мойого діда в Лубні, на Засянню. Таню цікавить королівський замок і принцеса Келі, а мене тутешня публіка й її поведінка. Перебування в готелях Монако досить коштовне, на що небагато може собі позволити, але маси людей бажають його відвідати. Тутешня поліція має багато клопоту зі студентами і молоддю, яка спить по парках, станціях або в автах. У просторих вітальнях готелів картина відмінна. Тут багато еліти з половини світу, з доброю закраскою чорного кольору багатих арабів, що пописуються своїм багатством наввипередки. В них величезні перстені, намиста, довжелезні цигарнички, різні фантастичні сукні, обслуга, шофери, мерцедеси і рой-ройси. Ці люди годинами, а то цілими днями, перебувають у касинах, п'ють і програють в карти величезні суми грошей.

Терен чудовий. Кругом зелень. По горах між високими деревами розміщені гарні дачі, а в долині на воді багато розкішних суден різної величини.

Ловимо дуже переповнений поїзд, що їде на Рим, і ним прямуємо до Женеви. Це старе історичне місто і досить брудне. Тут ми довго не задержуємося, а переїжджаємо до Міляно. Чим дальше на північ, то не тільки природа краща і багатша, але й італійці спокійніші, чистіші а деякі говорять навіть без допомоги рук.

Міляно гарне місто. Тут широкі вулиці, гарні парки, але найбільшою атракцією міста є його славний театр »Алля Скаля«, катедра, римські руїни і дуже цікавий цвинтар.

Цей рейд нас уже досить вимучив і ми рішили задержатися в горах при самій границі у відпочинковому місті Домодосоля, щоб відпочати. З поїздової станції їдемо автобусом вузькою доріжкою з такими самими закрутами, як потік, десь високо в гори, в околицю Макуґнаґа. На високій долині між горами стоїть кількадесят хат і готелів. В одному із них ми приміщуємося.

Думаю, що людині степів важко описати красу гір, доки вона сама не почує шуму потоків, гірських вітрів, відлуння свойого голосу чи відгук своєї зброї десь далеко між горами.

Стоїмо і дивимося на вершки гір, що сполучені сталевими дротами з вагонами, якими подорожують у серпні лещетарі. Тут десь недалеко лід і сніг забльокували одну гору, а коли весною за нею накопичилося багато леду і води, частина гори подалася і величезною лявіною, на кількасот метрів широкою, зсунулися вдолину, наробивши порівняльно невеликої шкоди. Недалеко видно гору Макуґнаґ заввишки на 4.634 метри. Тут чудове місце. Шкода лише, що воно лежить в Італії, бо у Швайцарії воно мало б кращий попит.

Шкодуємо, що залишаємо цю красу і поїздом крізь довгі тунелі та казкові краєвиди, вдруге переїжджаємо місто Бріґ у Швайцарії та задержуємося у столиці Берн. З приємністю оглядаємо місто. Тут немов в'язка старовини і нових модерних часів. Багато гарно вдекорованих магазинів, чистенькі вулиці і спокійні культурні мешканці. Важко щонебудь злого сказати чи написати про Швайцарію. Це може тому, що вона виробила собі довір'я і зараз являється світовим банком.

Наша гарна і дуже приємна тримісячна поїздка по европейському континенті добігає до кінця. Ще сьогодні проїдемо через частину Швайцарії і великі терени Франції до міста Ляйону, а відтак на останню зупинку в Парижі.

Майже усі поїзди на далеку віддаль в Европі модерні і дуже вигідні. Не знаю статистики, але припускаю, що на ланах Европи росте найбільше винограду і кукурудзи, головно для годівлі худоби, інших звірят і птиці. Франція має багато орного поля, добрі опади дощу і на вид гарна та всюди зелена країна. Українська Франція далеко не сповнила своїх обов'язків супроти свого народу і Батьківщини. Як нас інформували, тут живе біля 40.000 українців. Велика частина з них товклася роками у московському комуністичному болоті, а решта чомусь не проявила більшої діяльности. Щойно в останніх роках невелика частина молоді стає відважніше на оборону Краю.

Забираємо наш залишений баґаж від о. Левенця і радимо йому перейти жити до іншого помешкання, бо в цьому вогкість, яка шкодить його здоров'ю. Щиро пращаємось з отцем і відлітаємо до Лондону.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Високо над англійським каналом думаю про Англію — не про сьогоднішню, а про цю ще так недавню; сильну і велику, про цю, в якій сонце ніколи не заходило і яка мала протягом століть великий вплив на світову політику. Вона окультурила велику частину Африки й Азії, а зараз без боїв, досить спокійно, залишає розкинуті терени світу, на яких усамостійнюються десятки нових націй, залишаючи для себе англійську культуру й право.

В Лондоні приміщуємося на диво в дорогому готелі біля головного парку і рішаємо перших кілька днів оглядати англійську столицю. В центрі міста домінує великий і гарний парк. В цьому парку маси людей, половина з них темного кольору. Це зайвий баґаж вчорашньої імперії.

При вході до катедри Вестмінстер Абей стоять довжелезні черги. В середині нас скоро посувають, щоб зробити місце іншим зацікавленим тисячам. Оглядаємо цілі томи добре впорядкованої і захованої англійської історії. Королівські гробівці різних форм та видів і визначних державних особистостей розміщені тут під підлогою, над підлогою і в стінах. Кому приписати цей незрушений спокій відпочинку цих англійців? На мою думку, це треба завдячувати римській інвазії Юліюса Цезаря і його культурі, характерові англійця і Англійському Каналові, який їх природньо боронив століттями.

Славна міська вежа »Лондон Тавер« — це зараз державний музей. Перед музеєм на площі зроблена з легкого плоту серпентина і нею посуваються тисячні маси до середини. Понад два кілометри довга черга досить скоро посувається, бо її пильнують державні впорядники. В середині неоцінені багатства. Це королівський збір кількасот років часу. Зброя, строї, тонни золотих речей від біжутерії і начиння до королівських корон. Тут є чим похвалитися, а також і повстидатися, бо тут історія записала немало брудів. На цьому місці зрубано не одну невинну голову, включно з діточими.

Найбільшою атракцією є королівські палати. За високим залізним плотом, на великій площі, один батальйон війська, що його зміняє інший батальйон, обидва батальйони відбувають дуже кольоритні і вимуштровані дефіляди. На це дивляться тисячі людей і сотні туристичних автобусів, яким не вільно зупинятися і вони один за одним поволі їдуть, а пасажири оглядають і клацають фотоапаратами.

Оглядаємо заповнені товарові магазини та масу людей на широких тротуарах. Згодом відвідуємо музей, де вже від першої кімнати зауважуємо довгі роки британської імперії. Музей дуже багатий, експонати з цілого світу, а найбільше з Єгипту і Китаю.

Нас найбільше цікавить українська Англія і ми переносимося на мешкання до імпозантного Патріяршого дому. Нас приймає інж. Т. І. Кудлик. Це привітний й заслужений діяч на нашій громадсько-політичній ниві в Краю, а згодом довгі роки в Англії.

В сусідній кімнаті мешкає інженер-архітект Палагнюк з жінкою і маленькою донею. Це брат нашого славного голлівудського артиста Джека Палянса. Він був у Римі і давав якісь фахові поради нашому Патріярхові, а по-дорозі вступив до Лондону. Він досить слабо говорить по-українськи, але з нами розмовляє тільки нашою мовою. Увечорі зустрічаємо свідому жінку з Поділля, яка приїхала на відвідини когось в Лондоні. Коли ми розговорилися, а її родич сказав, що тут »свої«, то жінка розказувала цікаві історичні події з часів Другої світової війни і після неї. На запит, що вона пам'ятає з боротьби УПА, вона усміхнулась і відповіла:

— В нашому терені до наших сіл московські відділи не відважилися заходити аж до 1950 року. Не має сумніву щодо патріотичности нашого населення. Страх є лише за молодь, яку Москва старається виховати на яничарів, а при найменшому натяку вчителів у школі на правдиву українську історію, культуру чи літературу, москалі негайно закидують їм бандерівщину. Теперішній вияв патріотизму — це співання повстанських пісень, які можна часто почути, — додала вона. Жінка була дуже здивована, що на Захід пробилися відділи УПА, бо в Україні оглядала фільм »Акція Б«, в якому показували, що всі повстанці в дорозі на Захід були знищені.

— Буду мати що розповідати! — сказала з усмішкою вдоволена жінка.

Слідуючого дня відвідуємо канцелярії Союзу Українців у Великій Британії (СУБ). Гарний дім і в добрій дільниці міста. Тут працює біля десятка людей. Шафи заложені паперами, телефони дзвонять без перерви, поштар приніс багато листів і різних посилок. Пан І. Равлюк, М. Шептицький і М. Захарчук просять до їдальні на чай і тут знову мила несподіванка, бо вдруге зустрічаємо мґра О. Коваля з Бельгії. Ще запізнаємо гарну молоду паню Любу Фостун з Книгарні, де купую книжку своїх спогадів, яку обіцяв вислати д-ру М. Гичці в Еспанії.

Праця в канцелярії СУБ-у зробила на мене гарне враження, бо я надзвичайно люблю добре зорганізоване життя. Слідуючі відвідини — це Українська Видавнича Спілка (УВС), де друкують »Визвольний Шлях«. Тут знову приємна несподіванка. Видавництво більше як я собі уявляв, більше приміщення, багато друкарських машин, кільканадцять працівників і стоси паперу. Тут також багато друкують англійською та іншими мовами, що приносить додатковий дохід. Тим разом маємо приємність запізнати пана дир. Юліяна Заблоцького, з яким ми в Австралії співпрацювали за посередництвом пошти ще на Формозі, а згодом переписувалися у справі моїх спогадів. Далі запізнаємо ред. М. В. Поврозника, пп. Б. Рогача, М. Яроцького й інших, та п-ні С. Драбат, яка працює в Музеї ім. сл. п. С. Бандери. Вечором відвідуємо Дім Відділу СУБ-у, де в залі багато сумівських роїв зайнятих своєю діяльністю. В клюбі також багато старших людей. В приємній розмові довідуємося, як тут наші прийняли і викінчили московського ката Шелепіна. Цей садист з Політбюра допоміг, за Солженіцином, знищити багато мільйонів людей, а також детально розплянував у московських лябораторіях замах на Провідника Степана Бандеру, а згодом атентатчика нагородив московськими медалями. Нам із захопленням розказують, що до цього клюбу прийшла людина і жартами сказала, що завтра тут буде Шелепін, а ви собі попиваєте! Його приїзд не був точно відомий.

— Ви жартуєте? — запитали гостя.

— Ні, поважно! Він завтра приїжджає і буде в таких-то місцях, — відповів гість.

В клюбі заметушилися, в рух пішли телефони й авта, а наступного дня маси демонстрантів зробили цьому визначному москалеві заслужене »прийняття«. Шелепін кипів

від злости. В СССР він дав би наказ одних розстріляти, а других заслати в Сибір! В Лондоні йому прийшлося оправдуватись перед журналістами вільного світу. Він тут виглупився, як колись Хрущов в Об'єднаних Націях, за що Політбюро мусіло покарати свойого вірного товариша і вислати в »одставку«. Ґратулюю українцям за добру роботу, про яку приємно чути і яку могла зробити тільки так зорганізована спільнота, як наша в Англії.

В нас час обмежений, тому рішили відвідати поза Лондоном лише околицю Дарбі. З поїзду оглядаємо терен, гарні і родючі англійські околиці. Беремо таксівку, а водій питає: — СУМ площа? О.К.? Ми усміхаємось і їдемо на нашу славну »Тарасівку«. На горі рівна площа, а внизу ріка з рибою. На площі кілька будинків, а саме — велика заля, кухня, кілька бараків для таборування дітвори, дальше в низу канцелярія Крайової Управи СУМ і будинок господи. Далеко за рікою видніють великі комини. Це нуклеарна електрівня, яких на терені Европи ми бачили багато. Душею цього великого проєкту є друг Ярослав Деременда. Він здібний, розсудний і працьовитий. Через цей табір перейшло на виховних зайняттях багато молоді. Вони зараз боронять на кожному кроці Україну і ширять правду про московську імперію. В сусідстві відвідуємо дім емеритів »Кобзарівку«. Немов на курорті, в чудовому парку стоїть кругом у квітах будова, в якій приємно відпочивають наші пенсіонери. Вони вимучені нашою долею і кількома окупантами у своєму житті. Крім квітів, тут також гарні грядки ярини, яка на диво чудово росте, немов відчуває любов до своїх доглядачів. Всюди чистота, кругом вишивки й українські образи, а з голосників чути приємну, тиху українську музику. Питаю Таню:

— Чи не могли б ми собі замовити тут одну кімнату? — Вона радить, щоб не оскорблювати інших, краще кілька добудувати.

— Добра думка! — відповідаю. Завідуючим тієї проспероуючої »Кобзарівки« є наш здібний революціонер М. Гринюк. З признанням ґратулюю йому і міцно тисну йому руку на прощання.

Гарним ліском переходимо до нашої господи. По-дорозі порівнюємо цих щасливих пенсіонерів на чужині і тих в »багатому« нашому Краю. Бо ані моя, ані Тані мама в Україні не дістали на старість тієї мізерної там пенсії.

В господі випиваємо чарку за успіх наших в Англії. З нами жартує п-ні Сантар, а хтось збоку нам підказує, що ця пані це англійка. Ґратулюємо їй і її чоловікові. Він жартами додає: — Та сьогодні слоня можна навчити танцювати, то чому моя інтеліґентна жінка не мала б навчитися мови свого чоловіка? Ще одну чарку за їх успіх. Мені приходить на думку, скільки то наших людей в Краю не знає своєї рідної мови.

В Лондоні, в гурті наших військовиків, запізнаємо голову їхньої станиці, дуже симпатичного й ідейного друга М. Ткачука. З ним слідуючого дня їдемо на посвячення пам'ятника сл. пам. ред. Григорія Драбата, де зустріли інших наших лондонських визначних людей. Вечором приємна зустріч з інж. Василем Олеськовим. Це обдарована, здібна й культурна особистість. Довго вимінюємося думками про наш Край, про нашу молодь та її »охорону« москалями перед нашими ідеями, наші успіхи і проблеми у вільному світі і поширену московську аґентуру проти нас.

Ще зустріч з військовиками і визначнішими друзями. Ґратулюємо їм за успіхи і дякуємо за щире прийняття нас, і гайда в дальшу дорогу.

В ДОРОЗІ НА АЛЯСКУ

Тим разом летимо на північ понад Ґренляндію і північну Канаду до Ванкуверу. У літаку, високо над морем, ще подивляємо працю наших в Англії. Шістдесят сім відділів СУБ по цілій країні, в яких зорганізоване наше українство. Хотяй у них менші заробітки ніж в Америці, Канаді чи Австралії, менші маєтки, але їхні загальні успіхи чи то у вихованню молоді, чи в обороні Краю, жертовності, чи масовому видаванню нашої літератури, далеко перевищують наші спільноти інших країн. Але їм не обійшлося без ложки дьохтю, яку їм прислав, мабуть за порадою москалів, Ватикан. Сьогодні єпископ української еміґраційної спільноти в Англії входить до нашої святині в супроводі сотень англійської поліції, а Ватикан цього не бачить . . .

Вдолині білі, вкриті снігом гори Ґренляндії, дальше море, а відтак ще кілька годин лету понад північну незамешкану, з масами озер, Канаду, до Ванкуверу.

Західня частина обидвох Америк, почавши від найбільш висунутого на південь кінця Чілє, вздовж почерез обидві Аляски є у різних видах гористою. В околицях Ванкуверу гори зелені, лісисті і лише на двох вищих верхах видно сніг. На тому гарному краєвиді, поміж горами і морем розмістилось гарне місто Ванкувер. Тут ростуть хмародери, немов би хотіли перерости сусідні гори. На мою думку, це місто має велику майбутність. Ми оглянули місто, новий модерний університет, парки і гарний та багатий острів Вікторія, а дальше цікавилися українським Ванкувером. Тут живе дві ідейні і працьовиті сестри нашого славного командира Хріна, панство Татарнюки і колишній в'язень гітлерівського концтабору п. Петелицький. Тут жив також наш славний революціонер друг Лобай. Тут живе понад 30.000 мені незнаних українців, між якими багато старих еміґрантів. Вони матеріяльно стоять багато краще від наших в Англії, але тільки матеріяльно. Найбільшою діяльністю тут є гра в бінґо при нашій Василіянській католицькій церкві. Правда, великої церкви вони ще не мають, її вони щойно заплянували збудувати за кілька мільйонів долярів.

Першого вересня відпливаємо вигідним кораблем поміж різними островами на північ до Аляски. Чудові ліси, гори, вічні леди, ріки, риби і звірята в цій частині світу, яку ми рішили оглянути. Довгий і голосний звук сирени і корабель помалу відчалює, посуваючись поміж різними островами на північ. З вигідної кабіни високо над водою ми довго дивимося на темно зелені береги Канади й острови. Вид чудовий, він тривав кілька годин, доки його не покрила нічна темрява. Чергового дня ми рішили оглянути наш корабель і пасажирів. Корабель показався дуже вигідним, з басейном до плавання, з різними великими, гарно вдекорованими й умебльованими вітальнями і ресторанами. Не меншого калібру на ньому туристи, переважно старші люди, лише тут чи там розведена доня чи син їдуть з батьками. Через великі кошта цієї подорожі, студентської молоді на цьому кораблі немає.

Теплі вересневі дні, гарна погода і спокійне море робили нашу подорож ще більш приємною на цьому люксусовому кораблі, до того смачні і багаті страви, що руйнують і так вже кругленьких американок. Пасажири веселі, вони або підприємці або багаті фармери із США і Канади з добрим

відсотком синів Давида. Оркестра грає, а бабці і діти весело пописуються на підлозі. Так кілька дуже приємних днів ми посувалися на північ, а чудова панорама змінялася кожної хвилини. Моє підприємство роками імпортувало з цих теренів дерево, якого так бракує в Австралії, тому я дуже цікавлюся тим лісом, якого тут так багато. Цілі побережжя західньої Канади і Аляски вкриті шпильковим лісом.

Корабель причалює до пристані в Кечікан, а біля тисячі гамірливих туристів виходять оглядати місто. Та вже на перший погляд можна зауважити, що від часу погоні за золотом до сьогодні тут життя було тяжке. Примітивні старі хатки, в центрі місточка такі ж самі, побудовані колись з дерева, склепи. Щойно в останніх роках знайдена олива й інші мінерали та перші роки напливу туристів змінюють Аляску. Між тими маленькими і примітивними барачками виростають тут і там імпозантні приватні і державні будинки. За містом розмістилася стара лісопильня і величезні маси накопичених кльоців, а по другій стороні стоси вже порізаного будівельного матеріялу. Ці кльоци в більшості сплавляють ріками до лісопилок і напевно десь по дорозі вони губляться, бо їх бачиться при берегах від побережжя Сан Франціско аж до Аляски. Біля лісопильні є велика морська затока, до якої впливає з поміж гір дуже шумлива невелика річка, в якій проходить якийсь змаг риб.

В Австралії між горами збудували велике штучне озеро, до нього напустили пстругів і ми кілька разів в році їдемо сюди на рибу. Проведені там поза буденщиною дні такі приємні, що я останньо купив над тим озером хату, хоч це 500 км від місця замешкання. Про кількість і величину зловленої риби і тієї, що втікла, пізніше тижнями розповідав у нашому українському клюбі.

На маленькому мості, де річка впадає в залив, багато туристів. В цьому заливі аж кишить від риби. Її тут сотні тисяч, а може мільйони. Риби на четвертому році свого життя вертаються з океанів плодитися в цих самих потоках, де вони народилися. В цій затоці, де солодка вода мішається з солоною, вона немов акліматизується кілька днів, а тоді групами, перескакуючи різні каміння і водопади посувається вгору ріки. Житель Аляски розказує нам, що зараз її ніхто не ловить, бо вона тепер дуже м'яка. Коли в затоці вона ліниво плаває кругом і кругом, то в

потоці вона пливе з величезним зусиллям. Вузенькою стежиною ми ідемо під гору берегом цієї річки і дивимось на цей фантастичний змаг. Щоб подолати невеликий водоспад поміж великими камінням, риба попадає між каміння, де немає води. Тут вона б'ється вже добру хвилину і здається що тут її вже кінець, але риба не здається, ще кілька сильних зусиль і попадає у воду. Місцями на дні ріки лише шутер і кілька сантиметрів води, що на половину закриває рибу. Багато риб змагаються ще вище, а деякі вже тут розбивають хвостом пісок, несуть яйця, а опісля гинуть і водою спливають вдолину. Коли б не цей останній акт, то ця сцена була б дуже цікава і приємна. Знову приходимо до затоки і дивимося на цю масу риб, перед якими ще їхній останній життєвий змаг.

На кораблі весело й гамірно. Туристи щораз ближче запізнаються. В їдальні при нашому столі останніх кілька днів сидять ці самі люди. Досить важко вдекорована на шиї, ухах і руках розведена американка зі своєю також розведеною донею. Доня з нами рідко вечеряє, бо на неї попит залоги, за це мама нарікає, що тут їде замало самітних. З лівої сторони старші вже на пенсії американці. В них фабрика, що виробляє сверла до верчення на тисячі метрів у глибину в пошуку за нафтою. Він спокійний, за нього говорить його жінка. Напроти ще молода пара. Він будівничий. З ним приємна фахова дискусія. В нього найбільший страх — це юнії, бо за найменш необережний крок до них, вони проголосять фірму чорною, а від цього певне банкрутство.

Рано причалюємо до пристані Дженеан і переходимо до готелю. Наш корабель підбирає нових туристів і вертає до Ванкуверу. Весь день оглядаємо місто, старі копальні золота, стару російську церкву, дуже примітивну й маленьку. Вона гарно відмальована за державні гроші і служить тепер атракцією для туристів. Вірні тієї церкви переважно ескімоси. Наступного дня вранці летимо джетом до Ґляйзієр Вей на колишнє військове летовище, а звідси автобусом до готелю. У високому шпильковому лісі над затокою у великому будинку міститься їдальня, заля, канцелярія і крамниця. Нас приділюють до кабін розміщених в цьому лісі над затокою.

Фірма »Вестерн Тур«, яка являється власником цих кораблів, автобусів і мотелів, дуже добре зорганізована. Вони

відвозять і ваші валізки, так, що валізок навіть не підносите, а тому ця тура дуже вигідна для старших людей.

Вже другий день відкриваємо незнану нам Аляску. В лісі між високими ялицями, що майже не допускають соняшного проміння на землю, росте грубий килим якоїсь породи моху. Він дуже гарний і приємно по ньому ходити. Дещо дальше ростуть борівки і ми не можемо надивуватися, що корчі у два метри високі, а ягоди величини черешень. Виходимо з лісу над затоку і зауважуємо два шатра, а в них два студенти. Вони приїхали сюди кількасот кілометрів невеликим човном, що належить до великого ризика. Веселі студенти розказують нам, що вчора тут був ведмідь і вкрав їм частину харчів. Вони його бачили, але побоялися відбирати харчі. Тепер харчі висять високо на дереві. Через ніч вони палять вогонь біля входу до шатра як охорону перед ведмедем, а днем ловлять рибу, щоб наздігнати втрачені харчі. З берега видно багато плаваючих тюленів, а подальше годує себе великий кит, витрискуючи час до часу стовпи води вгору.

Рано судном зі сто людьми їдемо понад 50 кілометрів, де з гір широкою долиною сунуть поволі маси вічного леду. По-дорозі минаємо малі острови, на яких до сонця гріються тюлені, а на горі на деревах видніють гнізда орлів з білою головою. Ці орли — це національні птахи Америки і ними американці дуже цікавляться та гордяться. Кругом доволі високі гори, на яких снігу не видно, лише між ними леди. Під'їжджаємо до місця, де ці леди доходять до моря. Вода дуже сіра від стертого на пудер каміння. На воді великі і менші брили леду. Ми під'їжджаємо близько до цієї скали з леду, але це тільки ілюзія, бо наш капітан запевняє нас, що віддаль не менша одного кілометра. Цей лід топиться кожного року через два місяці і суне в долину, а за решту року знову набирає нової верстви і замерзає. В загальному тут леди з кожним роком дальше і дальше зникають. На ледову скалу перед нами досить сильно діє полудневе сонце, тому що якийсь час якась брила відривається і зі страшним гуком паде у воду, а луна розноситься між горами. Такий вид варто побачити.

Слідуючого дня відлітаємо чи не тим самим літаком. Капітан робить нам приємну несподіванку і летить досить низько понад долиною з такими вічними ледами. Щойно тепер можна зорієнтуватися, що тих ледів тут багато

більше, як ми собі уявляли. Це чудовий і незабутній вид.

Тепер вже іншим, трохи меншим, але також вигідним кораблем їдемо до Скеґвею. Транспорт туди водою, або малим літаком. В місті знову великий дерев'яний партеровий готель та старі, майже в руїнах, хатки і склепи. Це місто має вже більше цікавої історії з часів погоні за золотом і бандитських шайок. Про такого бандита Сміта йде в маленькому театрі нашого готелю дуже розреклямована постановка. Кругом міста високі гори, які аж пригноблюють. Під горами, з краю міста, пливе широка і рвуча ріка, напевно десь з-під льодовиків, бо вода в ній дуже мутна й сіра.

Звідси веде стара вузькоторова залізниця до канадського міста Вайтгорз. Дотепер тільки нею можна було їхати через високі гори в глибину Аляски. Сьогодні вже викінчена по другому боці гори дорога. Частина туристів їде залізницею, а ми автобусом новою дорогою. Подорож до Вайтгорз поїздом триває біля десять годин. Вона веде різними викрутасами, тунелями і прірвами. Їзда цією старою вузькоторівкою дуже популярна і кожний турист мріє нею їхати. Десь годину тому ми пращали цей переладований поїзд з веселими туристами. Його потягли дві льокомотиви. Наша група їде двома модерними автобусами по другій стороні цього страшного потоку новою дорогою. Вона роблена ґрандіозним американським способом. Величезні машини перетинали гори, а цими каміннями підносили долини. Хоч ми спинаємось під високі гори, то мотори автобусів легко собі дають з ними раду. Ми вже минули по другій стороні цей поїзд і цілево зупиняємось в місці з добрим видом на нього.

Звідси поїзд виглядає немов кілька коробок сірників з двома коминами льокомотив, що пахкають темним димом. Поїзд викручується біля кожної гори, а місцями десь пропадає під ними, то знову їде над прірвою довгим дерев'яним мостом.

Ще година їзди і ми на горах, а ще дальше переїжджаємо границю до Канади. Тут дальше ліси, але вони вже не до вжитку, бо дерева малі. Вільхи, осики, берези і ялиці творять чудову ґаму кольорів. Переїжджаємо біля колишніх копалень золота і подивляємо зусилля переведеної праці. При в'їзді до »Автостради Аляски«, зупиняємося на перекуску. Ми ще на височині, вид чудовий, а кольори

лісів не до описання в цю осінню пору року. Але жити тут ні з землі, ані з лісу не можна.

Наніч заїжджаємо до містечка Вайтгорз. Вечором оглядаємо його. Воно досить непривітне і дуже запорошене, а над головами літають якісь величезні комарі. Нам кажуть, що вони тут найбільш дошкульні, але передвчорашній перший мороз вже багато їх винищив. З вікна готелю видно перед нами велику залізничну станцію і багато товарових вагонів, а за станцією славну ріку Юкон. Вона випливає з озера не дуже далеко звідси, але вже широка на 50 метрів і досить глибока. Вона згодом перепливає через цілу Аляску.

Вечором нас повідомляють, щоб ми раньше виставили наші валізки на коридор, бо завтра дорога далека і треба скорше виїхати. Нас скорше будять, при сніданку кожний спішить, перед готелем автобуси вже нагрівають свої мотори. В автобусі наш новий водій представляється нам словами:

— Добридень! Я називаюсь Чарлі і є учителем. Дев'ять місяців вчу дітей, а три місяці вожу багатих людей по Алясці. Ви зі мною мусите видержати чотири дні. Подорозі я розкажу вам про нашу Аляску, а хто не захоче слухати, то тут є багато вати до вух, лиш не хропіть!

Цей водій автобусу уприємнив нам кілька днів і так гарної подорожі.

— Коли б мої лекції надокучили вам, ви мені дайте знати! — каже Чарлі, і починає дальше:

— Зараз ми в'їжджаємо на нашу славну »Аляска Гайвей«. Її будували під час Другої світової війни, бо думали що японці висадяться на Алясці. Вона довга понад півтора тисячі миль, а найбільшим її ворогом являється »перма фрост«. Добре запам'ятайте це слово, бо ціле життя Аляски у великій мірі зв'язане з цим »перма фрост«.

На дорозі автобус їде досить поволі і часто вдаряє у яму, а шофер каже:

— А це, бачите, вина »перма фросту«. Кільканадцять сантиметрів під землею ця частина світу постійно замерзла. Лід розмерзає в одних місцях глибше, як в інших, і тому там дорога дещо западає. В додатку, ми є зараз в канадійській частині, де ще не наклали асфальту. Але про Канаду мусимо уважати, що говоримо, бо ми ще в Канаді.

Вересень — це найкращий час для туристів, бо в цей час

ліси найбільш кольоритні, а кольори цих невисоких лісів тут направду чудові. Аляска щойно в цих роках цивілізується скорим темпом. Туристи виглядають через вікна автобусу за звірятами.

Вечером доїжджаємо під кордон до »Бівер Крік«, під самі двері нового готелю. Місцевість рівна, кругом ліси. При дорозі кілька маленьких хат і дві ще менші церковці, одна англіканська, а друга, досить цікавої бляшаної будови, католицька, що означає, що десь недалеко ще живуть люди.

Раненько в дальшу дорогу. Любуємося чудовим краєвидом. Далеко наліво видно гори з білим хребтом, кругом нас по горбах різної височини ліси, а долинами якісь маленькі метрові ялинки, деякі вже сотні років старі. Наш водій Чарлі задержує автобус і ми оглядаємо цей ліс. Тут земля розмерзла лишень на стопу, а глибше солідний лід і тому ці дерева такі маленькі. На вищих місцях, понад цими долинами, земля розмерзає трохи глибше, тому дерева ростуть там вищі, переважно берези й осики. Про »перма фрост« наш водій розказує дуже багато, бо ним вкритий весь північний берег Аляски.

З правої сторони починається тундра, а дальше простір тайги. В'їжджаємо в одну з найзимніших частин Аляски і зупиняємося біля озера на колишній фармі лисів. Кругом багато зруйнованих будок, в яких тепер гуляють великі земні бурундуки. Фарма лисів не виправдалася і її так і залишили. Оглядаємо озеро, вода чистенька, риби не видно.

— Це озеро замерзає у зимі до самого споду, — пояснює Чарлі, — і тому тут риби нема.

Вечором приїжджаємо до міста Фаєрбанк в центрі Аляски і розміщуємося в готелі на два дні. Слідуючого дня тура по місті і поза містом. Місто й околиця мають кільканадцять тисяч населення. Воно зросло неймовірно щойно під час будови славних на весь світ рур на нафту. Треба подивляти американську техніку й організацію. Щоб дістати дозвіл на провєдення цих чотирифутових рур через цілу Аляску, вони мусіли пристосовуватися до різних вимог.

Довгі кілометри труб йдуть понад два метри над землею, щоб не перешкоджати еміґрації звірят. Стовпи, на яких лежать ці труби, вбудовані в замерзлу землю, а оскільки вони передають тепло, то могли б потонути, й тому мають систему охолодження. Труби зі зовні ізольовані й покриті бляхою, тому виглядають багато більші. Для цих труб

збудовано багато коштовних мостів. Оглядаємо і подивляємо ці труби і кількамільйоновий міст на широкій ріці, збудований лише для переведення цих труб. У вас створюється враження, що коли б цю трубу відчинив, то нафта могла б за кілька днів залляти цілу Америку, хоч насправді вона доставляє тільки 6% американського запотребування.

Аляска має також клопіт зі своїми телефонічними стовпами. Вони розморозили в землі лід і виглядають немов п'яні, похилені в різні боки.

Та найцікавіше тут — це тутешнє літо. Весна, осінь і літо вміщаються у трьох місяцях. Перед нами малий городчик капусти і соняшнику. Такого чуда я ще не бачив. Земля чорна і вогка, день 20 годин довгий, сонце досить тепло гріє і все, що росте в городі, спішить. Капуста більша як колись в моєї бабуні паска, а соняшники — як мексиканські капелюхи. Недалеко дослідча державна ферма. На ній згорнуті величезні купи землі, щоб глибше розморозити »перма фрост«.

Оглянули ще стару копальню золота, передмістя Фаербанку та пошту Св. Миколая з північного бігуна, тоді пустилися дальше в дорогу до національного парку біля найвищої гори Мек Кінле, височина якої понад 20.000 стіп. Цей парк займає великі простори, в середину якого понад сімдесят кілометрів веде одна дорога, спочатку асфальтова, а дальше полева.

На краю парку в ліску великий готель і кілька старих залізничих ваґонів, які служать за готель. Сьогодні день на розвагу, а завтра їдемо автобусом до парку. Вільним ходом ідемо вузенькою стежкою десь в долину, де чути шум води. По-дорозі бачимо величезну працю пророблену бобрами. Біля 100 осикових дерев стятих на поляні, якими вони загатили широку греблю. Нас попередили, щоб далеко не відходити, бо тут є ведмеді, але мене тягне шум води і в цю сторону тихенько посуваємося. Тут вода знову сіра, змішана з порошком з тертого ледовиками каміння. Недалеко видніє мале озеро, в якому пасеться якась звірюка. Тихенько поміж деревами підкрадаємося ближче, хоч трохи моторошно без зброї.

Таня питає:

— Чи це безпечно іти дальше?

— Не знаю! —відповідаю з усмішкою і дещо більшими очима.

До половини у воді паслась пара великих лосів. Вона без рогів, часто занурювала голову зовсім у воду і звідси витягала усяку траву і смачно заїдала. Дещо дальше вечеряв він. В нього величезні роги, понад два метри впоперек, що виглядають на дуже тяжкі. Сідаємо на звалену ялицю та зі зацікавленням дивимося на ці великі дикі звірі. До них доходить ще двоє молодих, також лізуть у воду і вириваютъ з неї траву. Цікаво, як вони переживають цю морозну й довгу зиму?

Раненько, ще перед сходом сонця, кілька автобусів з туристами їде до парку. Нашим водієм є дівчина, гарна, розумна і зарадна. Вона радить нам поспішати, бо хоче виїхати першою, щоб ми могли побачити більше звірят. Зараз за готелем зустрічаємо великого лося по середині дороги. Він налякався і втікає дорогою, а ми звільненим темпом їдемо за ним. Згодом він завернув на право і зник у лісі. Ми незамітно посуваємося вздовж потока щораз вище. Тут вже ліса нема, кругом лише корчі. По обох боках високі гори, а ми напружуємо зір по них за звірятами. При дорозі стоять уже дуже запорошені авта з Америки і Канади. Це фотографи, їхні апарати стоять на ніжках готові до акції. Високо на горі хтось зауважив стадо білих кіз і всі туди звернули зір.

— А там друге стадо! — хтось голосно дає знати.

— А там гурт птахів! — зауважують інші.

Знову кілька лосів, за ними ще дуже маленький, щойно народжений. По горах багато білок. Вони живуть у норах і мають багато ворогів — лиси, ведмеді, орли і вовки. Великий ведмідь зриває якісь ягоди з корчів. Автобус зупиняється і зараз працюють усі фотоапарати. Ведмідь досить далеко, спокійно заїдає і на нас майже не звертає уваги.

На обід зупиняємося при кінці дороги, якою їдемо, на вершку однієї гори. Водії підгрівають чай і роздають заздалегідь приготовані канапки. Перед нами дуже близько височезна гора, радше дві, бо вони немов близнюки, тільки одна з них дещо вища. Вона ціла біленька у снігу і далеко переросла свої сусідські гори. За її ім'я зараз іде спір. Правдоподібно, що її знову назвуть ескімоським ім'ям.

Остання наша зупинка в Алясці — це велике місто Енкоредж. Воно, здається, найбільш активне в цілій Алясці. Тим разом нашим провідником і рівночасно водієм автобусу є старший ескімос. Він перепрошує за свою англійську

мову, бо його першою мовою є ескімоська. Він дуже задоволений, що американці купили від москалів Аляску, чим створили добрі умовини життя для ескімосів, а відтак нарікає, що тепер молодь не хоче вчитися їхньої рідної мови.

Оглядаємо сліди колишніх землетрусів, а слідуючого дня ще кілька льодовиків у морських затоках. Аляска — це дуже пригодницька частина світу, яка щойно тепер відчиняє двері для ширших мас і їх сюди запрошує. Але це запрошення на відвідини досить коротке. Ще нема половини вересня, а ночами вже мороз і з кожним днем сподіються снігу.

Маса туристів, яка любується красою Аляски, може завдячувати свої відвідини двом чинникам: стратегічним оборонним пунктам країни, задля яких побудовано летовища і добрі дороги, а також нафті, яка принесла цій частині світу великий прогрес.

Працаємо приятелів нашого рейду і летимо до Сіетелю. Це місто лежить між затоками, горами і гарними лісами. Колись тут найбільшою індустрією були лісопильні, а зараз вироби пасажирських літаків. Вже по рутині беремо туру по місті автобусом, оглядаємо різні дільниці й зауважуємо, що тут живе багато людей вибраного народу. Завтра припадає неділя і Таня шукає в телефонічній книжці за адресами. Нам пощастило віднайти дуже гарну родину п-во Клосів. Пан Клос в перші роки еміґрації жив в Австралії, а відтак переїхав до Америки. Тут закінчив студії фізіотерапії і має приватну клініку.

В церкві біля тридцять вірних і якийсь старенький священик. Він цілу Службу Божу переплітав українську мову з англійською, що мені робилося неприємно. Часто одне речення починав одною, а кінчав другою мовою. Як нас згодом інформували, то це українець, уродженець Канади, який довго практикував право, а на старі роки забажав стати священиком.

В гостинній хаті панства Клосів нам сказано, що тут живе лише кілька наших родин, тому не можна вести ширшої громадської діяльности. Але як ми згодом довідалися, то сама родина Клосів є тут добрими амбасадорами нашої справи. Пан Клос має добрі зв'язки з впливовими американськими людьми, а їхня доня часто виступає в радіо з програмами про Україну.

Перед нами вимріяні два місяці рейду по Америці й Ка-

Дім Молоді ім. ген-хор. Тараса Чупринки в Сіднею, Австралія

Церква св. Івана Христителя в Гантер, США.

Собор св. Софії в Істамбулі, Туреччина, перемінений турками на музей

наді. Понад гарними темнозеленими лісами, натиканими білими високими горами, летимо на північний схід. З висока бачимо кінець пасма гір і початок безмежних рівнин Канади. На летовищі в Кальґарі пересідаємо до другого літака і незабаром ми вже в Едмонтоні. Місто гарно розпляноване. Видно, що більша частина його розвитку постала за останні роки. Кругом великі і багаті простори, а в додатку, відкриття великих покладів нафти запевняють успіх провінції Альберти і її столиці Едмонтону.

МИ В КАНАДІ

В нас кілька адрес приятелів, краянів і друзів по зброї, але приміщуємося в готелі над річкою Саскачеван і в перших днях стараємося оглянути канадійський Едмонтон. Великі підземні аркади, парки для автомашин, розкішно заладовані товарами маґазини, включно з варениками, голубцями і борщем, всюди рух, багато людей, між якими часто чути українську мову. На лавках біля декоративної фонтанни сидить кілька старших дядьків, щось оглядають і голосно говорять нашою мовою:

— Ти казав, що москалі в нас усе зломили, а во подивися скільки люда сунуло на похорон!

Це приємна картина. Підходимо до них і вітаємося. Один із них недавно відвідував Україну і привіз звідтам кілька знимок з похорону нашого славного композитора Івасюка.

— Тисячі і тисячі людей було на похороні і поліція не відважилася їх розганяти! — розказує учасник похорону. Дістаємо на пам'ятку одну знимку, дякуємо за таку гарну і будуючу новину і дальше прямуємо до українських склепів. У великій нашій книгарні купуємо кілька українських діточих книжочок своїй внучці Меланії і зразу висилаємо до Австралії. В другому склепі купуємо подарунки і висилаємо рідним до Краю. Слідуючого дня ідемо до односельчанки Ганусі Ґдичинської-Пованди, в неї гостюємо кілька днів і рейдуємо по місті та околицях. Чоловік Ганусі родом від Сянока, добрий м'ясар і працює по фаху. Гануся зі сльозами в очах розказувала про масакру наших людей, яку вона застала в Лубні коли після війни вернула з Ні-

меччини до села. Вона кілька років жила в Польщі, а згодом їй пощастило віднайти свою маму в Україні і вона її там відвідала.

— Ти не знаєш, як мама терли зросле збіжжя на пляцки, або по замерзлій землі шукали бараболі! І так про наше бурхливе минуле ми собі розказували годинами.

Кошики наладовані присмаками, машина »напоєна« і ми добрими дорогами їдемо далеко за місто оглянути околиці і наші тут перші українські господарства.

По-дорозі переїжджаємо великий ліс, зарезервований на парк, в якому спокійно, без страху, пасуться стадами буйволи. Поля рівні і родючі, села рідко. Колись тут кругом росли ліси, а ці лани добре скроплені потом наших еміґрантів. Їхні початки були надзвичайно трудні. Вони на протязі довгих років рубали ліси кусок за куском і їх корчували. Далеко від міст доріг не було, часто місяцями треба було жити тільки з впольованої дикої звірини тоді, як на родючих ланах України жирували наші вороги. Доїжджаємо до містечка Веґревіл, біля якого багато наших багатих господарств, гарної архітектури наша церква, в містечку наші склепи, а по середині парку стоїть чудова декоративна писанка. Вона коштувала Міську Раду 50.000 долярів. Вона на 30 стіп довга і широко відома як »Українєн істер еґ«. Відкриття цього парку з писанкою провела королева Єлисавета II в 1978 році. Недалеко звідси є село-музей наших перших піонерів. На кількадесят гектарів парку позвозили наші перші старенькі хатки, склепи, кузню, залі »Просвіти« і дві церкви. Є в пляні привезти ще більше. В хатах печі, посуда, ліжка, столи, а біля хат упряж на воли і коні, ланцюги, плуги, вози . . . Дещо дальше бачимо проґрес. Там старий трактор на залізних колесах, велика заржавіла сівалка і кират. Це все музейні речі, бо так було колись. Сьогодні наші люди в загальному багаті, в них великі і вигідні хати, їхні діти здобули високу освіту й займають високі пости в державній адміністрації.

— Нам інші люди заздрять! — розповідає Гануся.

Увечорі відвідуємо старого приятеля Зенка Прокопа з Пєремишля. Про долю Прокопів в Краю можна писати книжки. Вони були дуже свідомі і жертовні люди.

Колись в нашому клюбі в Австралії ми зустріли нашого чоловіка з Канади, який просив, щоб його відвідати коли будемо в Едмонтоні, бо він хоче віддячитися нам за щире

прийняття його в Австралії. Олекса скоро зорієнтувався хто до нього телефонує і за кілька хвилин був вже під хатою п. Повандів зі своїм великим автом. Він цілий день возив нас по місті й околицях та розказував цікаві речі. Його дід приїхав сюди з Галичини, а мама десь з Буковини. Олекса народився на фармі біля Веґревіл і був наймолодшим в родині вже від другої жінки тата. Тато і брати були завзяті комуністи. Коли тато помер, то брати навіть не хотіли щоб його хоронити з церкви, а частину його майна хотіли передати партії. Але мама спротивилася і тата похоронив священик. Олекса має дві фарми, але він на них не працює, їх обробляють робітники, а Олекса працює в державному бюрі.

— Чому Ви не женитеся? — питає Таня.

— Та вже мав женитися, але баба хотіла щоб я записав її половину свого маєтку перед шлюбом. Тим вона врятувала мені свободу. Олекса показав нам двадцять акрову фарму під містом, яку задумує тепер купити. По дорозі вступаємо на наш український цвинтар і не можемо вийти з дива. Тут тисячі могил. Майже усі гарно впорядковані, дорогі мармурові гробівці з хрестами, тризубами, військовими хрестами, а тут нова могила із сумівською емблемою. Переді мною в очах наші кладовища в Краю та їх зруйнований вигляд культом азійської Москви.

— Це польський костьол, — каже Олекса, а трохи далі він зупиняє авто і показує пальцем:

— А то наш комуністичний клюб!

— Зайдем до середини! — кажу.

— Та пощо! Та воно дурне! — каже Олекса. Я з цікавістю настоюю, бо не вірю, щоб свідома людина на Заході могла бути ще сьогодні ідейним комуністом. Будова гарна, в середині на стінах московські можновладці, на залі біля тридцять дітей ведуть пробу танців, а далі в куточку сидить група зі своїм комуністичним виховником. Олексу вони добре знають. Він представляє нас учительці танців і якомусь старшому товаришеві.

Жартами починаю дискусію:

— Я хочу вступити до вашої комуністичної партії, але під умовою, що будемо бити окупанта України, москаля.

— О, ні! — заявляє товариш. В нас з русским народом солідарність.

— Коли так, — кажу їм, — то ви старайтеся, щоб такі

українські школи, що їх ви тут маєте в капіталістичному світі, українці могли мати в Москві, на Сибірі і в інших місцях.

— В Москві є готель »Україна«, а в Україні не має жодного насильства, бо там люди все здобувають вільними виборами! — додає товариш.

Коли ми вже всіли до авта, Олекса знову сказав:

— Я вам казав, що воно дурне!

Мені шкода тієї гарної української молоді, що танцює в тому комуністичному домі і так поволі затроюється.

Олекса ще довго говорив на цю тему. Він розказував нам, як то йому в Краю вибили всі бацилі комунізму.

— Одному водієві такси в Тернопільщині я розказував про наших багатих комуністів в Канаді, а той мало не вмер зі сміху.

— В нас в Канаді комуна була дуже популярною, головно тоді, коли Сталін колеґував з Рузвельтом. Але нова еміґрація і колишній комуніст Коляска дали її сильно в лоб! — твердив Олекса.

Ми ще оглянули парлямент і державні будинки, по-дорозі Олекса розповів нам, що місто Едмонтон завдячує у великій мірі свій проґрес колишньому нашому здібному посадникові міста В. Гаврилюкові, який також був добрим українцем. Та несподівану і приємну зустріч ми мали зі станицею УПА в Едмонтоні. Так, як колись в Краю, вони зловили за зброю і заявили окупантам: Досить! Своєю геройською боротьбою принесли славу нації, так і тут вони відважно заплянували і з друзями збудували величезний Дім Молоді. Крім ідеї, організування і фізичної праці, вони займають перше місце на таблиці фундаторів. Дім імпозантний, добре вивінуваний, велика заля, шкільні кляси, заля спорту, велика кухня.

На прийняттю в Станиці УПА весела гутірка, відновлюються знову колишні бойові події. Я інформую про наших повстанців у Сіднеї. Ще раз їм ґратулюю за добре і велике діло, тисну руку станичному Боєчкові, талановитому Костеві Таланчукові, Дороševичеві, голові Ліґи Дацькові, завзятому нашому філятелістові Кокілеві та іншим, усім їм дякуємо за щире приняття і ми дальше в рейд.

По-дорозі на летовище Гануся нам ще розказує про проблеми заплянованої нової церкви, яку думають скоро

починати, а їх тут дев'ять католицьких і чотири православні. Працаємо гарних земляків і летимо на схід.

Вдолині орні, великі, рівні поля. Часто видніють різної величини озера.

Саскатун місто менше, як я собі його уявляв. Заходимо до гарної, багатої української крамниці і запізнаємо власника. Це щирий патріот і невпинний наш працівник друг Кузьма. Він дуже зайнятий, бо крім праці у своєму підприємстві в нього на голові ще кілька заплянованих наших імпрез. Перша — це Свято Обжинків для цілого міста, а друга — це відзначення 50-ліття ОУН. Договорюємося, що стрінемося завтра та йдемо дальше оглядати місто.

Оглядаємо великий склад із меблями і запізнаємо його власника, д-ра ветеринарії С. Дершка. Він високий, пристійний і багатий. Про нас він чув від свойого кума Суховерського з Едмонтону, який недавно відвідував рідню в Австралії. Доктор працює в магазині лише доривочно, бо головна його праця є у великій різні, де він є головним інспектором.

— Дуже радо покажу вам нашу різню і м'ясні вироби! — пропонує він, і незабаром ми туди їдемо. По-дорозі оглядаємо будинки університету і біля нього пам'ятник Лесі Українки, поставлений, за згодою москалів, українцями з Києва для заспокоєння еміґраційних »фашистів«. Пам'ятник на диво дуже гарний і так, як Тарас Шевченко у Франції, так Леся тут, служать Україні, а не москалям.

Різня величезна, гарні вигідні бюра. Відвідуємо головного директора у вигідному фотелі і вимінюємось думками про торгівлю в Канаді й Австралії. Він ще дуже молодий, щойно по студіях, перебрав це велике підприємство від батька і вже його добре змодернізував. Він син вибраного народу і на запит, чи споживає свої вироби, а спеціяльно шинку, він з усмішкою відповів:

— Лише в католицькому товаристві.

Здібність і талановитість того пристійного жидка я побачив згодом, оглядаючи цю велику робітню. Тут вбивають на годину понад сотню свиней і подібне число худоби. Біля тисячі робітників, між ними багато українців, обслуговують різні машини, головно швайцарські, які справно ділять кожну штуку на прерізні вироби. Стягання шкіри з худоби триває кілька секунд. — Тут абсолютно нічого не вики-

дається, — пояснює нам д-р Дершко. Його заступником є наш чоловік, і в бюрі також працюють українці.

По-дорозі оглядаємо ще місце спочинку українського доброго приятеля, колишнього прем'єра Канади, Джона Діфенбейкера. Його могила самітня на високому березі ріки, подібно як нашого Шевченка в Києві. Дякуємо д-рові Дершкові за цікавий і приємний день, ґратулюємо йому за успіх у праці по фаху і в торгівлі у своїому великому складі меблів.

Увечорі в хаті друга Шарка в товаристві ідейних друзів дуже приємна зустріч. Друг Шарко — це людина, якій з гордістю тисну руку. Він нюхав революційний порох під час польської, московської і німецької окупацій, пережив польські і німецькі тюрми і їхні садистичні »маґлі«, а відтак німецький концентраційний табір. Зараз він на пенсії і від рана до вечора полагоджує наші справи. На моє прохання, щоб написав свої спогади, друг Шарко з усмішкою відповідає:

— Нема часу!

Ще відвідуємо нашу катедру і пароха о. крил. Володимира Івашка. Від нього одержуємо в презенті велику книгу історії наших церков в Саскачевані, з якої щойно можна зорієнтуватися чому цей стейт називають українським. Отець Івашко має не лише християнську душу, а також добру українську.

Слідуючого дня відвідали сколицю і парафіяльну площу, де таборують наші обидві молодечі організації, а вечором гостили в гарних наших людей, де господиня, яку назвемо п-нею Катрусею, розказувала свої родинні пригоди:

— Я народилася на Полтавщині. Половина моєї рідні вимерла під час штучного голоду на Україні. Пізніше співала пісні про »Сталіна рідного . . .«, а відтак з відзнакою »Ост« служила іншому наїзникові. По войні »до раю« не спішилась, а запізнала кучерявого гуцула, вийшла за нього заміж і виїхала до Канади. Про гуцулів я чула багато доброго, але мій не був дуже вдалий. Катруся доливала кави і своїм милим голосом розказувала дальше. Політикою він не цікавився, волів пляшку, нам ледве насилу вдалося сплатити хатчину. Тоді він поважно захворів і за кілька місяців помер. Десь за рік я запізнала цього патріота-бандерівця і в мене цілком змінилось життя. Недостатки проминули, в хаті багато книжок і я почала всім цікави-

тися, а рівночасно частіше переписуватися зі сестрою, та навіть час від часу дещо її пересилала до Краю. Відтак я рішила їх відвідати. Хату застала цю саму, з тими самими лавами, столом і ліжками. Сестра щира, можна відверто з нею поговорити, але гірша справа з братом. Він запеклий комуніст і чиста »радянська« людина. Мої подарки назвав капіталістичним барахлом для замилення йому очей, а про »мізерний стан« канадського робітника, »використовуваного капіталістами«, він багато чув і читав у »радянській« пресі. Катрусю дуже боліло, що брат її не вірить і закидає брехню. Вона рішила цю війну виграти, тим більше, що брата таки любила.

— Вертаю до Канади, пересилаю знову подарки, а братові кращі і дорожчі речі. Брат жив десь за Білгородом в російській республіці, був якимсь начальником над кільканадцятьма робітниками і просив щоб до нього писати лише через сестру, бо боявся листів з-за »рубежа«. Коли моя сестра його повідомила, що мама дуже хвора, то він вже знав, що я знову відвідую сестру в Україні і негайно приїхав. »Буржуазні« подарки приняв, але до капіталістів дальше чув якусь велику ненависть. Тоді я його запросила відвідати Канаду і сказала, що вишлю йому запрошення і квиток на літак в обидві сторони, тоді будеш мати змогу сам побачити тих проклятих капіталістів.

Визов, як в Краю його називають, брат дістав і з ним пішов до свого начальника за порадою.

— Раджу тобі їхати, але аж за рік, коли підеш уже на пенсію, бо що скажеш своїм людям на праці про капіталістів як повернеш? — сказав начальник.

Вже в перших днях пенсії, брат з пригодами приїхав до Канади дуже обережний і насторожений. Він майже мовчки кілька днів усе оглядав і щось йому цей »капіталістичний показ« виглядав за фантастичний. Ми його навіть повезли до української комуністичної домівки, показали на стіні серп і молот і жартами запитали, чи в Україні можна десь вивісити наш тризуб. Брат переживав якесь потрясення і майже не говорив. При вечері я незамітно влучила рекордову тасьму, щоб залишити собі на спомин його голос. По вечері пускаю тасьму, щоб він також послухав. Брат зірвався з місця, почервонів і почав кричати:

— Ти хочеш мене продати! Ви підлі капіталісти!

Клянусь перед ним на колінах і пояснюю, що це на

пам'ятку, що ти мій брат і чому я маю тебе продавати? Я розплакалася, чоловік мене заспокоїв і ми без добраніч ідемо до своїх кімнат спати. Коли слідуючого дня я прибирала у братовій кімнаті, то зауважила на підлозі потоптану коробку з чоколядою. Вночі брат думав, що це рекордер і хотів його знищити. Коли ми в авті влучили українську тасьму, то він підозріло дивився і в авті не заговорив ані слова.

Ми йому накупили подарків і перед від'їздом чоловік запросив його до своєї кімнати і там вони мали довгу розмову. При від'їзді брат мені сказав:

— Маєш чесного чоловіка, а бандерівці знають що вони хочуть, тому на них така нагінка.

Кілька тижнів після його від'їзду одержали від нього листа, а між рядками повідомлення, що після повороту він мав проблеми, багато речей йому відобрали, а кінець листа звучав:

— »Ваша теща хороша, а наша чортова ще багато лиха накоїть заки подохне«!

— Ви знаєте, він знову став мені рідним братом! — каже Катруся.

По-дорозі з готелю на летовище говорю з Танею про приємний час у Саскатуні . . . Раптом водій нашою мовою питає — звідки ви приїхали? Він називається Сорока і є дальшим родичем славного Михайла Сороки, якого недавно москалі викінчили в концтаборі.

В дорозі до Вінніпеґу оглядаємо з висоти терен. Він дальше рівний. Всюди різнокольорові квадрати. Це фармерські різної величини участки. Хати тут рідко, а ще рідше села. Натомість багато більших і менших озер, чого так бракує в Австралії.

Вінніпеґ розположений над рікою з мутною водою. Місто досить велике і обслуговує широкі простори провінції. З 29 поверху нашого готелю бачимо кільканадцять копул українських церков. Відвідуємо кілька наших установ: наш недавно відкритий музей, велику і гарну православну церкву Св. Миколая і великий дім УНО. Тут треба висловити провідникові Є. Коновальцеві велике признання за те, що зумів, проти волі добре зорганізованих комуністів, так сильно зорганізувати нашу спільноту, яка побудувала цілий ланцюг великих домів УНО. Але це було за Є. Коновальця. Коли ми сьогодні досить масово демонструємо в

обороні наших відважніших одиниць в московських концтаборах, то в час десятилітнього змагу УПА ні одна група молоді з тих домів УНО не вийшла на вулиці демонструвати проти Москви, яка в американських чоботях, шинелях і їхньою зброєю здобула Берлін, а тоді розпочала винищувати мільйони українців, бо без цієї багатої України, за яку німці зломили голову, не може існувати жорстока московська імперія. В час, коли за українські податки Захід озброював Москву, в домах УНО грали завзято в бінґо.

Муравлина праця українців у Вінніпеґу і околиць через десятки років закарбувалась досить сильно. На сторінці телефонічної книжки під буквою »У« є багато різних українських організацій, а на вулиці майже на кожному кроці почуєте нашу мову. Дуже приємну зустріч ми мали з гарною і талановитою редакторкою і дикторкою українських радіопередач, панею Нарожняк. В її товаристві ми відвідали у степах нашу гарну стару церкву і ґротто, наших перших поселенців, велике кладовище і на ньому свіжу могилу недавного Президента СКВУ о. д-ра В. Кушніра. Ще оглянули біля парляменту в дуже гарному парку пам'ятник Тараса Шевченка. Цікаво, що якась рука викарбувала на ньому гакенкройц і зробила з нього фашиста. Біля пам'ятника стоять пластикові квіти, друкована вишивка і таблиця »Рідної Віри«.

Увечорі в гостинній хаті пані Нарожняк зустрічаємо отця тепер вже мітрата С. Їжика і п. П. Башука. Отець Їжик — це один з найкращих українських священиків. Він ціле своє життя віддав на службу нашому народові і Церкві. Його проповіді і радієві програми дуже патріотичні і виховні. При вечері він цікаво розказує, як то їхній літак в дорозі на Собор до Риму загубив хвіст і через це прилетів там день пізніше.

Його книжка »Сміх крізь сльози« — це його життя в Краю, а відтак у німецькому концентраційному таборі, дуже цікава і раджу кожному її прочитати. Друга Петра Башука я мав нагоду стрінути, коли відвідував Канаду кілька років тому. Я тоді приїхав при кінці травня, легко вбраний і сподівався тепла. Але у Вінніпеґу тоді ще був приморозок і друг П. Башук позичив мені свойого плаща. Біля церкви, з кишені плаща витягаю якесь сухе листя, а він мені каже, що це напевно із сумівського табору в

Арґентіні. Зараз на другий день я купив собі аж два канадські плащі.

Друг П. Башук є добре відомий з розповідей, а також із різних опублікованих спогадів. Це той наймолодший з-поміж перших з УВО і ОУН. Він ще в тридцятих роках організував молодь, бойові акції, брав участь при організації перших бойових груп ОУН, довголітній в'язень польської тюрми, з якої зорганізував успішну втечу, а згодом учасник пекельних концентраційних таборів за спротив »Новій Европі« і фюрерові. Згодом на Заході в нього десятки різних функцій, але найголовніша це виховання сумівської молоді. Пані Башук — це одна з найвизначніших і заслужених наших жінок, до того вона прекрасно оперує пером.

Вже досить пізно дякуємо пані Нарожняк за таке гарне прийняття. Отець мітрат С. Їжик завтра рано від'їжджає на одну із своїх парохій за містом. Таня умовляється з панею Нарожняк і їхніми гарними донями завтра оглянути місто, а я прошу друга Башука до себе до готелю на розмову. Друг Башук розглянув нашу кімнату готелю, довго дивився через велике вікно в долину на місто, а тоді запитом сказав:

— Цікава ця наша доля! Куди вона нас не розкинула! Тисячі впали в нерівній боротьбі, частина карається по Сибірах, а є й такі, що ще до сьогодні скриваються в Краю по різних підземеллях.

— Тимбільше, — відповідаю, — ми повинні робити все можливе, маючи змогу жити у вільному світі. Друже Башук, мене турбують деякі наші потягнення і я хотів би Вас про них запитати? — звертаюсь дещо несміло.

— Будь ласка!

— Чи не думаєте, що з нашим кредом боротьби наш Рух повинен би бути більше популярний і успішний? Гляньмо лише на ворожу літературу про нас! Поминувши москалів і чехів, сама Польща видала десятки книжок про боротьбу УПА. Мені відомо, що там в Міністерстві оборони лежить багато більше рукописів на цю тему, яких їхня цензура не пропустила. І як вони не стараються у цих виданнях очорнити наш Рух, це їм не вдається. Вони хваляться сотнями здобутих бункрів УПА, коли незорієнтований читач не знає, що ці бункри були лише шпиталями для ранених упістів, або адміністративної сітки ОУН, бо відділи УПА в бункрах не сиділи. Я часто мрію, щоб сотнями вийти

на демонстрацію в обороні якогось молодого студента, який довіз би наплечник нашої літератури студентам до Краю. Колись була така велика посвята. Тисячі синів України так відважно й успішно боронили Край і за нього гинули, а тепер вже кількадесят років якась страшна психоза страху, а у вільному світі частина нас лише декларативно революційна, а інші разом із ворогом ще до сьогодні очорнюють цю нашу геройську боротьбу.

— Правда, наш Рух зробив у вільному світі добру роботу. Він багато активніший від наших сусідів поляків, чехів і інших. Після війни західній світ знав дуже мало про Україну, а бібліотеки були заладовані російськими книжками. Але мене найбільше турбує наша молодь в Краю, яку москалі за всяку ціну стараються ізолювати від наших ідей.

Про ці і подібні справи ми досить довго говорили з другом Башуком. Ще раз тисну руку цьому визначному і заслуженому нашому патріотові, який ціле своє життя служить своїому народові.

В літаку до Оттави приємно згадуємо з Танею український Вінніпеґ, отця мітрата Семена Їжика, родину Башуків і симпатичну та талановиту паню Нарожняк.

Столиця Оттава — це немов розпещена сестра столиці Австралії, Канбери. Її краще пильнують, як інші міста, і в результаті столиця має гарніші парки, будови й дороги. Гарне озеро додає її ще більшої краси. Мені найкраще сподобався державний будинок, а зокрема чудова різьба і декорації державної бібліотеки.

На відвідинах в гостинній і гарній хаті наших дипломатів панства Жилів запізнаю між іншими командира відтинка УПА друга Прірву. Про нього я чув від друзів, але не мав змоги зустріти. Панство Жили недавно закінчили кількалітню дипломатичну каденцію в Австралії, де ми мали змогу їх стрічати. Пані Жила дипломатка і красуня, а її знимка була часто поміщувана на сторінках часописів в Австралії. Вона є донею наших славних Башуків.

Про українське Торонто можна писати дуже багато. В ньому живе більше українців, як усіх мешканців в довоєнному Перемишлі. Торонто, це немов столиця еміґраційної України. На вулиці Королевої (Квін стріт) нашою мовою говорять також жиди і поляки. Відвідуємо наші різні магазини, нашу велику й успішну ґуртівню харчів, книгарні, ресторани, кілька наших церков. В домі редакції »Гомону

України« є різні установи і працює досить багато людей. Зустрічаємо тут наших заслужених людей, як друзів В. Макара, О. Матлу, В. Солонинку, І. Дідюка, д-ра Б. Стебельського, брата славного командира УПА Хріна і його симпатичну Дружину, Андрія Бандеру й інших. Майже в кожному місці нашого поселення заслуги плянування і матеріяльні здобутки завдячується якійсь людині. Тут в Торонті такі заслуги належать нашому краянові із Сянока мґ-рові Кліщеві. В друкарні »Дніпро« зустрічаю замазаного оливою друкаря, друга по зброї, командира чоти, Марка. Як сьогодні бачу його пристійного, веселого, з буйним кучерявим волоссям, у гарній уніформі, з автоматом на грудях, кількома гранатами при поясні, пістолею та шапкою-петлюрівкою на голові у грушівському лісі над Сяном. Він тоді підготовляв сотню Бурлаки до дефіляди. Марко товариський і відважний, але також мав проблеми, бо в хатах, де квартирувала його чота, чомусь завжди було багато гарних дівчат. Тепер він є співвласником друкарського підприємства, в якому зараз друкується вже четверта книжка літопису УПА.

В товаристві друга Макара стрічаю інших упістів, між ними Ігоря, кухаря моєї групи упістів. Він так по фаховому переварював старе зіпсуте, замаринованe в бочці м'ясо, нашій чоті на горі Хрещатій і твердив, що воно на шлунок не шкодить, лише на ніс. Це була дуже приємна зустріч, зокрема зустріч з другом Макаром. Йому більш ніж кому належиться признання за довгу і жертовну працю нашій поневоленій Батьківщині.

Сьогодні в Торонті велике свято. Це день відзначення 50-ліття ОУН. В театрі 3.500 місць і всі заповнені. Точно на час входять через залю під звуки оркестри дружинники СУМ з прапорами. Хтось відкриває свято, на сцену під гучні оплески виходить Валентин Мороз і читає реферат. П'ятдесят літ! Скільки змагу, скільки жертв і геройства!

Реферат дуже цікавий. Мороз не говорить, а дзвонить. Я полинув думкою в минуле сорокових років, коли то боївки ОУН переходили в Динові ріку Сян, а я з Юрком Прокопом підводив їх майже до самої ріки, а відтак із запертим віддихом наслухував, чи щасливо перейшли її без бою. Та не все це їм вдавалося. На Сяні в тому часі було чути часті перестрілки. Із цього часу треба датувати початки УПА.

Зараз на сцену виходять добре зорганізовані і здисципліні-

новані лави сумівського хору — жіночий, мужеський і оркестра. Їх у дуже гарних строях понад двісті. Їхній диригент — пристійний і дуже талановитий мґр В. Кардаш, а ми вже в першій пісні переконуємося, що він є майстер свойого фаху. Понад двісті молодих голосів зливаються у приємну симфонію, а зміст повстанських пісень витискає у старого партизана сльози. Я починаю думками фантазувати. Я бачу, як цей хор із своєю оркестрою і патріотичними піснями машерує нашими селами і містами, а до нього масово долучується наша молодь. Зразу сотні, тисячі, а тоді мільйони, вкінці з ними щораз голосніше співає вже вся Україна.

Чергового дня двох маєстрів і партизан зі своїми красунями відбуваємо приємну прогульку до канадського лісу за містом. Прогулка ця мене дещо насторожила, бо про що ж я буду з ними говорити? Музичного знання в мене не дальше до-ре-мі, а мій будівельний і торговельний фах напевно не буде їх цікавити.

Маєстра В. Колесника я знаю з Австралії, коли то він відкинув увесь добробут та ворожі московські блага і вирішив на протест проти насильства над українською культурою залишити свій пост, з родиною продістався на Захід, а тоді до Австралії. Тепер він живе в Канаді і зі своєю дружиною, співачкою Ганною, захоплюють своїм музичним талантом наших і чужинців.

Про талановитість маестра Кардаша я чув багато і мав змогу переконатися вчора на концерті. Ба, та ще багато більше.

Він виховав своєю дією сотні молодих патріотів. Він є визначним членом ОУН, яку ми так славно вчора святкували. Він ще перед війною брав участь у праці Проводу Юнацтва ОУН, за що перейшов різні тюрми і німецький концтабір. Він належить до гурту визначних і знаних мені друзів Коників, Стягів, Макарів, Башуків, Мірчуків і інших.

Частина його успіху припадає його дружині, яка невпинно працює в адміністрації хору, плянує і підготовляє строї, збагачує хор своїм гарним голосом, а також доглядає свойого чоловіка, якого здоров'я уже досить підірване.

На поляні весело й гамірно. Наші красуні підтягли під дерево старого фармерського воза і на ньому розкладають різні присмаки, а ми з чарками в руках »ріжемо« політику.

— Досить політики! — наказали наші дівчата, і зараз в рух пішли жарти.

Ми веселі верталися з канадського ліса до Торонта, а я співав »Із гір Карпат несеться гомін волі . . .« під диригентурою двох найкращих диригентів України . . .

ЇДЕМО ДО США

Шкода було залишати Торонто, той кусень вільної України.

Наступного дня ми вже оглядали брудне і непривітне місто Бофало і велич водоспадів Ніяґари.

Нью-Йорк — це камінна джунґля і аж дивно, що цей острів видержує стільки тягару. Тут, як ніде на світі, побачите стільки краси, брудів, скрайньої бідоти і величезних багатств.

Український Нью-Йорк на »Давнтавні« якийсь бідний, примітивний і непривітний. Може залізні засуви на дверях, потрійні замки і ґрати у вікнах, а може непривітні кольори різних людей, а може лише ці брудні старі будови і їхні збірники зі сміттям так на нас пригноблююче впливають?

В будинку Визвольного Фронту нас прийняли привітно і навіть дали кімнату. В кімнаті ще лежать деякі залишені речі сина Валентина Мороза, який вчора перейшов жити до мами. Дещо пізніше в коридорі зустрінули дружину Мороза, Раїсу. Вона гарненька, але відчувається на ній московське п'ятно, вона дуже насторожена.

Оглядаємо наші маґазини, ресторани, музеї, книгарні, церкву. Зустрічаємо знакомих, але вони щось відчужені, кудись спішать . . . Задоволена Таня, бо зустріла знайому зі шкільних часів, але і ця — »гальо, як живеш?« — і вже пішла. Також моє зусилля зустріти друзів з УПА, яких тут дві, не увінчалися успіхом.

Приємний і привітний друг Качор, який недавно приїхав з Арґентіни, повідомляє нас, що завтра відбудеться свято 50-ліття ОУН, на якому буде виступати хор із Торонта під диригентурою маестра Кардаша. Ми цією вісткою дуже зраділи, купуємо квитки вступу, а на виставці образів мистця Стадника, за порадою нашого мистця-упіста Че-

решньовського, купуємо гарну картину »Маків« для панства Кардашів, як признання за їхню жертовну працю.

— Тут напевно буде дуже величаве свято! — каже Таня. В Торонті було понад три тисячі, а тут Нью-Йорк, Йонкерс, Бруклин і інші околиці, а може навіть з Філядельфії.

Нам кажуть, що найкраще їхати до залі, де відбувається свято, підземкою. Так ми й робимо. Сходами сходимо досить далеко вниз, ловимо поїзд і не хочемо вірити своїм очам. Всі вагони на зовні і внутрі вимальовані в ґрафіті на різні теми, включно з порнографією, а сам поїзд досить брудний. В цьому нью-йоркці випередили на милю теперішніх арабів чи турків.

Входимо на залю і тут розчарування. Сидячих місць менше як дві тисячі, а присутніх біля тисячі, на сцені понад двісті людей з хору й орхестри майже зліпились до купи. Замість радіти, я переживав і співчував панству Кардашам і їхнім хористам, бо в Сіднею, де живе лише кілька тисяч українців, на святі УПА не було менше присутніх. З певністю, за кілька днів не можна запізнати цілого українського Нью-Йорку. Тут багато організацій і напевно багато корисної праці, але то, що ми бачили, не було дуже захоплюючим.

Сьогодні починаємо оглядати американський Нью-Йорк. Зі 107-го поверху величного дому Торговельного Центру чудовий вид на місто. Мангатан, мости, море, Бруклин, статуя Свободи... Вдолині під Центром багате підземне місто з маґазинами і гарно вдекорованими аркадами, немов вічний центр якогось багатого фараона. Це гарна частина міста. Проходимось вулицею »Вол Стріт«, на якій знаходиться економічний живчик світу.

Друга цікава частина міста починається десь від 40-ої вулиці. Ми вже відвідали масив »Емпаєр«, фоє кращих рухливих готелів, в яких найбільше обвішаних золотом арабів, маґазини на П'ятій Авеню, а відтак проходимось Центральним парком.

В будинку Об'єднаних Націй рух. Тут кругом чути московську мову. По середині звисає з високої стелі якийсь бляшаний банячок, про який завзято розповідає наша провідниця, що це точна репліка першого московського спутніка. Так, тут велика торговиця, з якої всі темні сили поширюють на вільний світ московську пропаґанду. Її пляновали два найбільші злочинці світу — Рузвелт і Сталін.

Правда, перший дуже помилився. Рузвелт думав, що це буде світовий ринок вибраного народу, який з Москви має керувати світом. Та сталося інакше. В наслідок його політики мільйони невинних людей поневолених народів стали знищені Москвою.

Історія Об'єднаних Націй хоч не стара, проте доволі цікава. Цікава тим, що це об'єднання творилося в направду вільній країні Вашінґтона. Цікава також тим, що в час творення ОН на землі було всього 51 держава, а за минулих 35 років врожаю у західньому світі, на світ прийшли додатково 101 держави. Зараз членство ОН нараховує 152 держави. Так, але лише на Заході, бо на Сході народи ще вижидають на революційну бурю і дощ.

Залишаємо Нью-Йорк і гарними теренами переїздимо автобусом на »Союзівку«. Вона знаходиться у мальовничому гірському терені. Великі і солідні будови розкинуті поміж досить густими і високими деревами. Ліс так подібний до нашого в Краю, за яким тужимо в Австралії. По лісі бігають серни з білими латками на хвостиках, вивірки і чути шумливі потоки. У великій залі, гарно вдекорованій славним мистцем Еком, часто відбуваються різні імпрези та національні свята. Кругом »Союзівки« стоять десятки гарних і вигідних хат наших людей, а то й малі оселі. Тут гарно і приємно, і ми з гордістю за своїх людей оглядаємо їхні поважні здобутки. Недалеко є сумівська гарна і добре загосподарена оселя. В околиці гостинна дача панства Ціханських, де ми задержуємося на кілька днів. Пані Ціханська — талановита, працьовита і симпатична жінка, яка ціле життя послідовно працює у Пласті і помагає іншим. Їй багато завдячує моя дружина, коли то вона сама, без батьків, в Німеччині після війни, опинилася у таборі в Байройті, де також належала до Пласту. Пані Ціханській удалось по довгих трудах стягнути з Краю свойого чоловіка лікаря-ветеринара, який попав у полон під Бродами. Невтомною працею і розумною інвестицією вони забезпечили собі своє життя на старість.

Відвідуємо українські надбання у Гантері. Це також гарна й гориста відпочинкова околиця. Приємно, що наші не відстають, але прогресують. Любуємося тут гуцульською церковцею і її чудовою різьбою, яку у великій частині виконав знаний мистець-упіст Черешньовський. Мені дуже

приємно, що наша військова братія, хоч маленька, але в цілій діяспорі карбує значний вклад в українське життя.

Кругом Гантера і »Союзівки« нашими сусідами є переважно жиди, що мені дуже подобається, бо наші не є позаду.

В цьому рейді я почав цікавитися націями і прийшов до переконання, що вони далеко не рівні, але з приємністю мушу ствердити, що наш брат, коли йому дати змогу, є дуже творчий і працьовитий. Нашу націю можна цілком певно залучити до першої десятки у світі.

По-дорозі задержуємося на кілька годин у Йонкерсі біля Нью-Йорку. Тут наш гарний дім, велика заля, різні приміщення і товариський клюб. Як я довідався, то ініціятива і побудова цього дому належить упістам. Це вже третій з черги такий масив збудований нашими друзями у світі. Але це не дивно, бо ці друзі гартували свій характер, ідею і завзяття на гарячо в Краю.

В сумівському домі зустрічаємо красуню-упістку Калину і її чоловіка Демона, тепер панство Кульчицькі. Вони також живуть вигідно. Друг Демон — це талановитий мистець. Він винаходить прерізні взори, якими вдекорують тисячі звоїв мануфактурних виробів, а замовлень має так багато, що ледве встигає з ними.

В клюбі дружня повстанська зустріч. Друзі веселі і певні себе, немов щойно прийшли з рейду. Усі вони члени славної боївки Гуцула, — друг Прут, Ярема, Топір, Чайка.

— А я Чолій! — представляється ще один з молодим виглядом упіст.

Друг Гуцул родом з Полтавщини. До ОУН вступив у 1940 році. Це була освічена і бистроумна людина, а його ґрунтовне знання нашого північного ворога допомагало йому успішно з ним боротися. Пригадую собі, як друг Галан із штабу Рена розказував мені на горі Хрещатій, що Гуцул у певних роках боротьби УПА проти німців був добрим приятелем письменника Івана Багряного. Про точне завдання боївки Гуцула мені не відомо. Вона не була прикріплена до одного терену, а перебувала в Сяніччині, Трикутнику, або під Криницею. Часто переходила кордон на Сяні в дорозі в Карпати, або у Львівщину.

Історія боївки Гуцула дуже геройська. Вони часто зводили бої далеко їм не під силу. Один з таких боїв був на західній Лемківщині на горі Рунка з ворожим куренем,

який ішов облавою на сотню УПА Бродича і натрапив на боївку. В цьому бою відношення сил було один до тридцять в некористь боївки, але вона вийшла побідно.

В одному бою командир Гуцул і бойовик Сталька були ранені. Їх примістили у великому підземному шпиталі на Хрещатій і там в січні 1947 року всі вони в нерівному бою погинули. Це був той шпиталь, який я з чотою будував восени 1946 року. Про перебування у ньому Гуцула і Стальки я довідався щойно тепер.

Про повну історію тої славної боївки і її командира довідаємося колись із архівів ворога, бо скромні законспіровані звіти боївки лежать десь закопані.

Після смерти Гуцула, командиром боївки призначили друга Максима.

— Це вже були дуже бурхливі часи! — розказує друг Чолій. — Не було дня без боїв чи сутички. Коли сотні відійшли на Захід, наша боївка дістала доручення провірити перед відходом порожній, виселений, обезлюднений терен, закопати архіви, рознести доручення по мертвих пунктах і повідомити деякі добре законспіровані групи про наказ рейду. Ми вирушили в рейд кілька тижнів пізніше. Щойно в рейді на Захід я переконався, якими небезпечними ворогами ми мусимо бути для московської імперії. Ціла Словаччина і Чехія зароїлася ворожим військом у трьох різних уніформах. На транспортових поїздах ми бачили танки і артилерію, на дорогах сотні тяжких військових машин, кулеметні гнізда й засідки в лісах на перехресних доріжках. Ми часто знаходили ворожі часописи в різних мовах, залишені ворожими вояками. В них писалось про цілковите знищення наших відділів. Кілька днів пізніше знову читаємо заклик до чехів бути осторожними, бо недобитки УПА мордують невинних людей і насилують жінок. Тому закликають населення безпощадно їх винищувати, бо це найбільші фашистські злочинці.

— Ну, не так зле! — жартували бойовики. — Вчора їх знищили, а сьогодні вони воскресли та ще й люблять чеських жінок.

Боївка поволі, осторожно посувалась на Захід. В боївкарів, немов у звірят, виробився зір і слух. Майже кожного дня перестрілки. Вже втратили трьох бойовиків . . . Дальший рейд стає неможливим . . .

Під Татрами ще один бій. Боївку окружують ворожі сотні

Виглядало б на кінець, але не їм. Вони вже мали подібні ситуації... Навіть їхні нерви немов хтось зав'язав на твердий вузол. Вони замаскувалися у лісі на горбку і чекають. Вони майже впевнені, що з цього окруження вийдуть, лише не знають скільки їх та хто, тому кожний думає: — Чи побачу ще завтра сонце?

— Ворог вже близько, видно молодих чеських хлопців, а з-заду команда: »Давай вперйод!«

— Ми хоч маємо мету, але за що зараз будуть гинути ці чехи? — думали повстанці. — Вони перекинулися поглядами може востаннє і спокійно поклали пальці на спусти автоматів.

— Коли б тепер хтось міг зробити фільм з тієї події і показати його цілій Україні, то цей фільм потряс би совістю кожного українця. Чотирнадцять бойовиків під чеськими горами Татрами готові віддати своє життя за свій Край і Народ. Ба що більше, — вони свідомі, що про них не буде знати не тільки український народ, але навіть мама чи кохана дівчина, бо вони зараз Максим, Прут, Ярема, Топір, Комар і подібні.

— Ворог посувався густою лавою. Вони ішли дуже поволі, осторожно, немов були певні, що ми тут є, — розказував дальше Чолій.

— Ситуація стає дуже напнята. Ворожа лава вже не дальше десять кроків і замість зорити терен під ногами, їхні застрашені очі дивляться десь в далечінь поміж сосни.

— Грімкий наказ »Вперід!« змішався зі свистом автоматних куль і кілька чехів вже на землі, а решта панічно втікає. Прорив був такий бравурний, що бойовики за кілька хвилин опинилися поза колесом смерти. По-дорозі ловлять ворожі автомати, торби й амуніцію, бо це ж одинокий засіб їхнього дозброєння. Добігли щасливо до потока, стараються сповільнити віддих і провірити свій стан. До них добігає друг Комар, який несе автомат і торбу командира Максима. Без пояснень заступник впавшого командира, Комар, перебирає команду й обережно, в бойовому поготівлі, група відступає потоком, але не на Захід а на Схід. Смерть друга Максима кожного пригнобила до глибини душі. Вони бачать в уяві, як якийсь чех викопав неглибоку яму, а москаль вкинув його до неї своїм брудним чоботом.

— Боївка задержалася на краю ліса. Завжди бадьорий і

веселий Комар, тепер відійшов на бік і щось думав, а згодом вернув і подав новий плян:

— Друзі, я думаю, що тепер пробитися нашій групі на Захід не можливо. Тому пропоную вернути до Краю, там перезимуємо, а на весну тут не буде стільки ворожих військ і ми легше проб'ємось на Захід!

— По довгих обговореннях вони прийшли до переконання, що запропонований новим командиром плян, помимо труднощів, дає надію на їхнє довше життя, а навіть шанси пробитись на Захід. В противному разі вони не поборять стільки тисяч ворожих військ і до тижня будуть винищені.

Коли стемніло вони рушили полями до села. Минули першу і другу хату і зайшли до третьої. В чеській хаті застали батьків і доню, від яких довідалися, що їхній син при війську і що сьогодні був великий бій з бандерівцями. Кажуть, що бандерівців багато вбили, а своїх згинуло лише вісім і кільканадцять ранених.

Біля хати добре замаскована стійка, а в хаті Комар говорить з господарем у другій кімнаті. Решта бойовиків разом з мамою і донею приготовляють вечерю і запас харчів на дорогу.

Бойовики перейшли добрий вишкіл і добре орієнтувалися в розвідці та контррозвідці. Тому дискусію в хаті провадили так, щоб якнайбільше засягнути інформації і здезорієнтувати ворога. Комар провірив шафи і шуфляди, вибрав набої з дубельтівки і сказав чехові, що найменший його трюк доведе його до пекла разом з родиною в цій хаті.

Друзі повечеряли, перевели молитву, змінили стійку, а Комар з чехом »плянував« на карті рейд на Захід.

Вже розвиднялося, як друзі залишили чеську хату і пішли полем прямо до ліса в сторону Заходу. В лісі скрутили на право і подалися на Схід. В лісі Топір жартував:

— Ця чешка мало не знасилувала мене. Виглядає, що вони щиріші від українок.

Плян рейду назад, хоч як пригноблюючий, але показався дуже практичним. Коли йшли на Захід, то де б вони не задержалися за харчами, то їх слідуючого дня шукали по лісах в напрямі Заходу.

Марш на Схід був також безпечніший тим, що усі ворожі засідки й застави були наставлені в сторону Сходу, звідки йшли повстанські рейдуючі групи на Захід, і на ці застави боївка часто находила з-заду.

За два тижні вони знову перейшли словацько-лемківський кордон. Зі собою привели два коні як запас м'яса на зиму. В лісі Буковиці збудували собі бункер. В ньому терли зерно на сибірських жорнах і їли пляцки із замаринованим кінським м'ясом.

Так вони перебули 9 місяців з різними пригодами і на слідуюче літо довгим і пригодницьким рейдом таки добилися на Захід, — весело закінчив Чолій.

У вільному світі є клюби наших журналістів, багато письменників, які видають різні фікції, але така чудово-правдива історія пропадає зі смертю кожного із наших повстанців.

Чи не цікава історія боївки Гуцула, пізніше під командою Максима і Комара?

Як пережили дев'ять місяців наші герої на опустілій від виселення Лемківщині, де безперервно товклися уже в менших групах ворожі війська? Як виглядав їхній бункер і чим вони його будували у тому опустілому в наслідок виселення терені? Де здобували взуття і вбрання? Як пережили зимові морози? Що то за сибірські жорна, на яких терли збіжжя і, врешті, які були їхні труднощі у другому рейді на Захід?

Уявіть собі, яка була б цікава на цю тему книжка з-під пера Уласа Самчука. А він тратить час на дописи до московських видань на Заході. Або чи не краще зробив би Книш, видаючи такі спогади, ніж ті, що їх він видає? Бо, власне, про тих героїв і їхні дії наша теперішня молодь повинна знати і на цьому виховуватися . . .

Ґратулюю за активну працю моїм друзям-упістам. Ще відвідуємо при домі в Йонкерсі бюро щадниці, в якій працює друг по зброї, колишній заступник командира Громенка, командир Лагідний. Колишня його буйна чуприна тепер змінила кольор, а веселий в минулому друг Лагідний тепер поважний із щоденними турботами національний діяч.

Пращаємо друзів, знайомих і малим літаком летимо на південь. Треба бачити з літака, щоб повірити розмірам індустрії на східньому побережжі США. Деякі фабричні дахи займають сотні акрів, а їх тут без числа. Зупиняємося в нашому славному Бавнд Бруці і найперше відвідуємо знаний цвинтар. Тут могили Д. Донцова, президента А. Лівицького, композитора Неділського і багато, багато інших

заслужених і знаних людей. По середині святиня з дуже гарною вежею. Цю святиню можна б легко і малим коштом поширити.

В думці ґратулюємо нашим православним братам, а зокрема Голові Церкви митрополитові Мстиславові. Церква, яка пережила велику руїну, якій сотнями років Москва наставляла примітивних »батюшків« для своєї користі, (після її воскресіння митрополитом Липківським) ця ж Москва накинулася на неї всіма силами, включно з аґентурою і провокаціями, і то не лише в Краю, але також тут на еміґрації. По довгих роках розумного проводу, митрополитові Мстиславові вдалось її об'єднати і привернути національний престиж.

Слідуюча зупинка у Філядельфії. Це також велике місто, розтягнене десятками кілометрів. Оглядаємо центр міста, леґендарний, розбитий Дзвін Свободи, величавий Ратуш, Парк Незалежности та багато інших історичних будов і місць. Філядельфію називають містом »Братерської Любови«, але її тут не зауважується.

Дальше оглядаємо нашу гарну і велику катедру в старій дільниці міста, яка саме тепер відновляється і набирає вартости. Зустрічаємо також нашого нового митрополита і кандидата на заступника Патріярха, архиєпископа М. Любачівського. Він гарна і спокійна людина, але мені дальше не ясно за які заслуги нашій Церкві він одержав цей пост, поминувши такі визначні духовні особистості, як митрополит Максим Германюк, єпископ Борецький та інші.

Увечорі в готелі вітаємо приємних гостей з нашої упівської родини — старшину УПА Бурого і багато молодшого Василька. Друг Бурий мені добре відомий ще з Краю. Це розумний, зі здоровим глуздом, заслужений революціонер. Василько пішов до УПА майже з цілою родиною. Його два брати перейшли щасливо рейдом на Захід, а Василько попав на Чехах в полон і на ворожому суді врятувала його від смерти лише малолітність. Він одержав десять років тюрми. Його мрією є дістати в руки того ката, який на допитах вибив йому одне око. У нього тепер власне підприємство м'ясних виробів і крамниця в гарній торговельній дільниці Філядельфії.

Кілька днів гостюємо в багатій хаті друга Бурого й запізнаємося ще краще з українською Філядельфією. Друг Бурий колись в Краю плянував і успішно вів свою ділянку

боротьби, так і тепер своє приватне життя добре загосподарив. У нього успішне підприємство і добре матеріяльне забезпечення. Мені приємно подивляти його матеріяльні успіхи і його працю на громадській ниві. У нього кілька функцій. Він довгі роки очолює вояцтво УПА і втішається загальною пошаною.

Таня занята зі своїми колишніми приятелями зі школи і Пласту, а ми з другом Бурим переходимо нашу бурхливу революцію. В неділю відвідуємо наші церкви, були на відзначенні річниці Петлюри і 30-ліття Пласту. Були також на спортовій забаві, де зустрічали багато наших визначних людей. Хотіли ще відвідати д-ра Петра Мірчука, але на жаль він перебував у шпиталі побитий негром на вулиці. Ця справа виглядає дуже підозрілою.

В дорозі до Клівленду, з літака ще раз оглядаємо широко розложене місто Філядельфію. В порті рух кораблів, димлячі комини всяких фабрик і густа сітка доріг, немов покручені макарони.

Навколо Клівленду великі фабрики, сам центр росте вгору, а широкий перстень кругом центру символізує сваволю чорних. Далеко поза містом розвиваються гарні і багаті нові околиці, вільні від чорних.

Задержуємося в центрі міста у великому готелі і вечором оглядаємо місто, де на диво майже не видно білих людей.

Рано приїжджає по нас знаний нам з відвідин в Австралії п. Мичковський, а з ним його приятель Михайло, уродженець Америки, довголітній поліцай цього міста, тепер вже на пенсії. Він веселий і розказує цікаві історії та пригоди з чорними, які він мав під час своєї служби.

— Чому тут увечорі не видно білих людей на вулиці? — питаю.

— Ви не повинні були самі вечором на місто іти! Маєте щастя, що вас не побили і не зрабували! — відповідає Михайло. В них велика ненависть до білих, нею вони годовані і вважають великою честю і геройством замордувати хоч одного білого.

Пан Мичковський родом з Бірчі. До США виїхав ще перед війною. Він має сестру в Австралії, яку недавно відвідував, де ми його запізнали. Тепер він бере нас своїм великим автом до своєї хати, де ми перебуваємо кілька днів. З ним об'їжджаємо й оглядаємо частину міста, деякі наші установи та підприємства, околиці поза містом, церкви

і великий український цвинтар, на якому ще досить свіжа могила старшини УПА Карла. Дальше їдемо на оглядини на сумівську Оселю, її забудування та великі дерева, з яких тепер спадає останнє листя, а з ними перші клаптики білого снігу. Таку осінь я бачив багато разів в Краю, а спеціяльно у лісі в рядах УПА, лише тоді з нею насувався сум і страх, бо зиму було дуже важко пережити.

Вечором відвідуємо ресторан уже покійного упіста Карла. Його симпатична дружина Стефа докладає і доливає, а при нашому столі вже біля десятка упістів: друзі Кум, Нічний, Туча, Ящірка, Боркун, Крілик і ін.

Кум, це мій добрий приятель ще з Краю. В УПА він працював на господарській ділянці. В небезпечні хвилини він не хотів ховатися до бункру, як це повинні були робити члени ОУН з адміністративної сітки. Він часто говорив — під землею я ще маю час. На таку оказію я ще не готовий! Знову долучався до сотні і з друзями грав у шахи, або бив ворогів.

З рейду на Захід у нього також цікава історія. З цілої групи лишень він один добився з великими пригодами на Захід.

Дружина Кума з неменшим пережиттям і труднощами добивалася на Захід на німецькі терени, куди переселили наших людей, і там разом із Катрусею укривалася. Відтак вона відшукала свойого чоловіка у Клівленді, який через одну бабуню в Польщі пересилав допомогу своїй дружині і Катрусі до бункру. З цієї допомоги користали також Смерека, пізніший чоловік Катрусі, Зелений та інші.

Багато років пізніше Кумові вдається стягнути свою дружину до США, де вони разом успішно працюють у своїм підприємстві.

Та й тут Кум не без бойових акцій. Кілька років тому мурин прострілив йому живіт, з чого ледве в шпиталі вихрапався, а кілька місяців тому він застрілив вночі мурина під час влому до його підприємства.

Нічний під час рейду на Захід в дуже складних обставинах втратив свойого рідного брата. Він тепер одружений, займається мулярством і за словами друга Крілика, заробляє більше як лікар.

Про друга Тучу я чув дуже багато від друзів Мурина і Семенки. Він визначний чотовий і заступник сотенного Балая. В бою на Любачівщині біля села Старого Дикого,

сотенний Балай був окружений і дійшло до рукопашного бою. Коли вже не було виходу, сотенний зриває забезпечник зі своєї ґранати на поясі і так кінчає свою службу Україні, а з ним гине кількох наїзників. Після смерти сотенного Балая, команду сотні перебрав тепер сотенний Туча. Гадаю, що про свої бойові пригоди він сам напише. Тепер він працює редактором і диктором наших радіопередач. Він дальше пристійний, ходить поволі і просто, його ушкоджень з-під убрання не видно, лише протези на ногах часами скриплять. Таких героїв державні нації шанують і їм допомагають. Я певний, що сотенний Туча одержить признання від нас також, але аж після його смерти.

Друг Ящірка, колишній інтендант сотні УПА, розказує про зраду шпиталя на Хрещатій одним стрільцем, якого ворог зловив під час достави харчів до того бункру-шпиталя.

Відвідую ще заслуженого революціонера друга Шевчука, брата отця Кадила, капеляна нашого куреня УПА. Вже по перших словах можна зорієнтуватися, що він вийшов зі свідомої родини. На ньому можна зауважити сліди довголітніх знущань ворога і тюрми. Це криця українського патріота. Він ціле своє життя посвятив службі Батьківщині.

Ґратулюю також веселому і відважному упістові Кріликові, зятеві друга Шевчука, за підбір доброї родини. В їхньому товаристві хотілося б побути кілька тижнів, а не тих кільканадцять хвилин.

Відвідую ще свойого кулеметчика Смика. У нього два здорові сини, але у нього самого здоров'я дуже підірване.

Шкода було так скоро залишати багато друзів, але перед нами ще довга дорога, а час біжить.

Місто Дітройт славне з масового виробу авт. У фабриках авт працює також багато наших людей. І може тому, що через банки Дітройту переходять фантастичні суми долярів, центр Детройту просперує і розвивається. Краси йому додає також озеро, на краю якого ростуть хмарочоси.

Вже здалеку впадає в очі нова імпозантна будова, а радше центр »Ренесанс«. В ньому великий модерний готель »Пляза«, склепи, кафейки, ресторани і бюра. Тут архітект не жалував ні місця, ані коштів, бо деякі променади в середині будови як у казці, з деревами, квітниками і водограями.

Увечорі телефоную з готелю до упіста Зірки, колишнього санітаря нашої сотні.

— Чумаче, вітаю! Де ви обидвоє зараз є? Я зараз до вас їду!

Подаю йому адресу нашого готелю в центрі міста, а він піднесеним голосом каже:

— О, ні! Туди я вночі не поїду! Ти там добре зачини двері та ще й підіпри! Там минулого тижня замордували двох молодих людей!

Після такої інформації мій друг побажав нам доброї ночі.

Рано їдемо в гості до п-ва Гнатюків, чотового Дороша з сотні Бродича. Про велику бравурність і пригоди Дороша я довідався багато від його ройового Палія і стрільця Деркача, які є в нашій Станиці УПА в Сіднею, і часто про нього розказують.

Виїжджаємо з міста чорною полосою. Тут часто видніють спалені хати і магазини, вибиті вікна і багато сміття на подвірях і дорогах. Ця частина міста має тепер малу комерційну вартість, бо з неї повтікали майже всі білі.

В Дороша велика хата, гарна і симпатична жінка, два пристійні сини. Він живе на краю чорної полоси і тому задумує звідти переноситись. Ми дуже насміялися з його пса Бровка, який не любить чорних. Він цілий день сидить при плоті і пропускає усіх переходячих білих, а на чорних гавкає аж піниться.

З п-вом Гнатюками оглядаємо український Дітройт: церкви, сумівську і пластову оселі та новий Український Культурний Центр, де запізнаємо ініціятора й організатора того великого проєкту, друга Богдана Федорака. Для нього в мене спеціяльна пошана і признання, бо щойно під його проводом та ініціятивою велика українська громада Дітройту здобулася на свій власний імпозантний культурний центр. Властиво, таких друзів Федораків потрібно в усіх містах нашого поселення. Бо що ж варта розполітикована громади без своєї хати?

Вечором відвідуємо друга Зірку і його родину. В них зустрічаємо добре знаних нам ще з табору в Байройті п-во Захаряків.

З другом Зіркою і його дружиною їдемо до його шваґра Богдана Федорака. Його дружину знаємо ще з табору в Німеччині. Вона ходила тоді до перших кляс ґімназії.

В п-ва Федораків застаємо добре знаного і заслуженого старшину УПА ком. Мельодію. Він так, як колись в Краю, дальше активний. В нього великі й тверезі пляни на майбутнє.

Ще раз тисну руку визначному патріотові Б. Федоракові, ґратулюю за досягнення і бажаю успіхів у майбутньому.

Пращаємось з п-вом Гнатюками, передаю через друга Дороша привіт і співчуття дружині покійного командира Байди, і летимо до Чікаґо.

В небесах багато літаків, вони усі по своїй лінії кудись спішать. Вдолині велике озеро, а по його плесі ліниво посуваються різної величини водні судна.

Ми з Танею в Чікаґо вже вдруге, але це місто дуже велике і тяжко його описати. На вулицях багато чорних. Під впливом клича »Свобода народам і людині«, в мене дуже сильно закорінилося Чікаґо і я симпатизував навіть з чорними. Але зараз мої погляди дещо змінилися.

На вулицях Чікаґо часто почуєте польську мову.

Вже з привички приміщуємося у готелі в центрі міста й оглядаємо місто. Воно велике, багате, гарне, але рівночасно деякі дільниці брудні, обдерті. З найвищої будови міста оглядаємо побережжя, озеро й околицю. Дещо дальше на захід видно копули наших церков.

Відвідую приятеля Арлінського родом з мойого села Лубної, а з ним краяна і патріота Васильовського. Він перед війною допомагав своїми долярами будувати нашу читальню в Лубні. Власне цьому краянові, після рейду нашого відділу на Захід, я переслав свій упівський пояс, а він взаміну прислав мені п'ять долярів, які допомогли мені відчинити нашу кооперативу УПА в таборі. Тепер цей пояс лежить у нього на почесному місці і я його цим разом добре оглядаю. Пояс з доброї шкіри, спряжка з тризубом, зробленим з американської артилерійської гільзи, вистріленої москалями проти нашого відділу в Перемишлі. Пробую взяти пояс на себе, але він тепер на кілька інчів закороткий. Я тепер дуже радо віддав би за нього вдесятеро і передав би до музею ім. Степана Бандери в Лондоні, але не маю відваги запропонувати це теперішньому власникові.

Відвідуємо наші підприємства, сумівський дім і клюб, де зустрічаю друга Василя Палагнюка, редактора і диктора наших радіопередач в Чікаґо. Він представляє мене своїй

гарній і талановитій дружині як колеґу ще з таборових »гаверфльоків«. Не менш приємною була зустріч з визначними революціонерами-упістами Ґоляшем і його дружиною. Шкода, що не було часу, щоб послухати про їхні пригоди під час тяжкого рейду на Захід, але сподіюся, що вони самі про це напишуть.

Відвідуємо ще нашу парафію, розказуючи Тані, як я відвідував її під час першого побуту в Чікаґо. Тут також фабрика вареників. У великій залі багато столів, машин та біля сорок жінок. Одні машини мішають тісто, інші його качають і витинають, а жінки ліплять. Так іде скора й завзята продукція вареників. При віконці довга черга. Я прислухаюсь, як якийсь пан замовляє:

— Я прошу два, два і два! і платить гроші. Він справно одержав три торби і пішов, а я з цікавістю питаю, що він замовляв.

Продавчиня відповіла, що він купив два тузіни вареників з бараболею, два з капустою і два з сиром. Таких покупців тут багато. А ці жінки заробили на цих варениках кількадесят тисяч долярів на будову нової церкви за старим стилем.

В Чікаґо великий день. Сьогодні наш Патріярх-Кардинал Отець Йосиф посвячує власне цю нову церкву за старим стилем. Службу Божу відправляє у величезній залі. Між присутніми багато визначних гостей і чужинців. У своїй проповіді Патріярх говорить про силу свяченої води і про нашу Українську Церкву в Краю, будучи живим свідком страшної московської масакри та в'язнем московських тюрем і концтаборів. Хоч Їх Блаженство не має наразі повної піддержки від нашого епископату, але Він має за собою українські маси, які, добре попроваджені, можуть зробити величезну прислугу Україні й її Церкві.

Обсервую ці маси. Люди гарно вбрані. Пань в наймодерніших капелюхах і не впізнаєте, чи вони з бідного лемківського села, а чи зі Львова. Приємно, що наші люди так загосподарилися в чужій країні. А який стан сьогодні в такій багатій і гарній Україні?

Я слухаю, але нічого більше не чую, бо знову переживаю трагедію нашого народу. Чи знає світ про те, як Москва брутально нищила наші церкви лише тому, що вони були українські? З якою ненавистю вона ліквідувала нашу Православну Церкву і насилу заганяла її в московську? Чи

відомо світові і Ватиканові про те, як москалі у підвалах розстрілювали наших єпископів, священиків, дяків і вірних не тому, що вони католики, але тому, що вони українські католики?

Славного капеляна нашого куреня УПА, отця Кадила, чехи видали полякам тільки тому, що він був українським католицьким священиком. Поляки повісили його також лише тому, що він був священик-патріот Української Католицької Церкви на Лемківщині. А що найгірше! Особа, яка очолює під цю пору цілу Католицьку Церкву і так щиро про неї дбає, ні разу не стала в обороні нашої Церкви на Лемківщині в час, коли ця Церква підлягала його зарядові!

Я тоді бажав, щоб той поставний Князь нашої Церкви, Мученик і Герой, Кардинал і Патріярх, повів зараз ці наші маси через вулиці Чікаґо і голосно говорив, що за ґеноцид-голокост в Україні відповідає у великій мірі також американський народ зі своїм президентом Рузвелтом, який зрадив багато народів Европи, кинувши їх у жертву московській імперії і ще до сьогодні годує її, продовжуючи життя тієї тиранії.

Стан нашої Церкви в діяспорі далеко не дорівнює нашій Церкві в Краю. Правда і тут десятки дуже свідомих і добрих священиків і єпископів, але вони тут не популярні, їх усувають на бік, проти них діють усі сили Ватикану та широкі впливи московської аґентури.

Наш народ жертовний. Мені здається, що на Заході українці збудували найбільше церков. Думаю, що бюджет нашої Церкви переходить 90% загальних пожертв на національні цілі. Чи не краще було б зорганізувати за ці мільйони сильної напруги радіостанцію і пересилати до Краю наші українські Богослуження, ніж будувати церкви одну біля другої на тій самій вулиці?

Уявіть собі, яка радість і гордість огортала б наш народ в Україні, слухаючи відправи й патріотичні проповіді зі своєї радіовисильні!

Скільки неприємних подій зауважується в наших парохіях поділених на два стилі. Ось священик не дозволяє хоронити одинадцятилітньої дитини тільки тому, що батьки не визнають запровадженого ним Церковного обряду. Або в іншому місті, де наш священик відмовляється посвятити домівку, бо вона, мовляв, належить націоналістам. Ще

інший, запєвідаючи панахиду в річницю смерти ген. Тараса Чупринки, каже: »А тепер помолимося за двох бойсів, які добре били наших ворогів. Один із них називався Шухевич, а другий Чупринка«.

В річницю 50-ліття ОУН старшина УПА Ґоляш замовляє в парохії біля Чікаґо панахиду за впавших героїв ОУН-УПА, а священик в церкві заповідає, що, замість замовленої панахиди, »відправиться панахида за впавших священиків від банд ОУН«. Цей священик ходить дальше вільно по американській землі й їсть хліб за наші гроші.

В одній парафії біля Нью-Йорку на таблиці під церквою ми прочитали слідуюче: »Карпато-Руська Ортодоксальна Греко-Католицька Церква. Ще раз дивлюсь на таблицю, а тоді на Таню і кажу: »Бігме не знаю, що це таке?«

Напроти неї будують другу церкву за кілька мільйонів. Два дні пізніше я давав фахові поради українському священикові про будову нової церкви у Вашінґтоні також за кілька мільйонів долярів, але забув спитати, до якого обряду вона буде належати?

Чому в деяких наших церквах відправляють Служби Божі по-англійськи? Польські маси не розуміли латини і сотнями років слухали відправ по-латинськи і були добрими католиками.

Провідник світової Католицької Церкви недавно заявив: »Якщо в мою країну насунуть масово ворожі війська, то я поїду до свого народу, щоб разом з ним переживати цю трагедію!«

Яка гордість для його народу.

Вашінґтон — це столиця наймогутнішої держави світу і варта її відвідати. В цьому місті гарні парки, широчезні алеї, гігантські пам'ятники колишнім президентам, державні будови, бібліотеки і музеї. Оглядаємо монумент Вашінґтона, велику і цікаву будову Головного Суду, Парлямент і Білий Дім. Цікаво було відвідати друкарню грошей. Аж не хочеться вірити, що тут друкується щодня такі великі стоси грошей. Модерні і великі машини продукують ці гроші при дуже малій кількості людей.

Захоплюємося Бібліотекою Конґресу, яка збудована в чудовому й багатому італійському ренесансі. Цікава ця бібліотека тим, що має 74 мільйони речей, а кожного дня одержує 7 тисяч нових. В бібліотеці є 18 мільйонів книжок на 470-ох мовах і 33 мільйони рукописів. Тут багато інших речей в

мільйонах, як рівнож тисячі робітників на різних ділянках.

Вже вдруге оглядаємо надзвичайно популярний музей сателітних кораблів. Так, це також уже музейні речі. Величезні і високі приміщення того музею заповнені різними ракетами і сателітами. Дотикаємось до невеликого каменя з Місяця у металевій плиті, хороненого немов дорогоцінний брилянт. На плиті помітні заглиблення від тертя тисяч рук. Тут декорації, великі знімки на стінах і спеціяльне освітлення роблять враження, що ви направду блукаєте у всесвітніх просторах.

На площі між Білим Домом і Капітал Гіл маси людей. Це туристи з цілого світу.

Відвідуємо і другу частину міста, де живуть мурини. Тут багато спалених хат, бруду, на подвірях багато старих авт, деякі порозбирані на частини. Шкодуємо, що ми відвідали цю частину, бо вона принизила нам вартість столиці США, хоч дуже часто ми бачили багатих муринів у дорогих автах з шоферами, в дорогих готелях і при праці в державних бюрах.

Відвідуємо також імпозантний пам'ятник нашого пророка Тараса Шевченка і летимо на південь до Маямі.

Маямі лежить в тропічній полосі і мрією кожного американця та канадця є перебути на маямських теплих пляжах ших кілька тижнів північної зими.

В центрі міста живуть переважно кубинці. Мова тут еспанська. В деяких випадках не можна було порозумітися англійською мовою. Дальше над морем гарні пляжі, розкішні готелі і віллі багатих людей.

В Маямі я хотів зустріти упіста д-ра Скалу, який мав би мешкати в цих околицях, але мені не вдалося його віднайти.

ЛЕТИМО В ПІВДЕННУ АМЕРИКУ

Наш рейд по світі триває вже понад півроку. З кожним днем зустрічаємо нові терени, нові міста, нових людей. Пізнаємо світ, який багато більший і інший, як ми собі його уявляли. Крім великих пустинних районів Азії і Африки, решта світу різноманітна і дуже гарна. Сьогодні наш величезний »птах« летітиме 9 годин до Південної Америки, понад простори Амазонки до Ріо-де-Жанейро.

В почекальні на летовищі в Маямі понад триста людей і без числа клунків. Всі вони якісь гамірливі й рухливі. Їхня мова еспанська і португальська, всі виглядають на якусь велику купецьку родину.

По кількох годинах лету наш змучений повітряний корабель зупинився на летовищі в Каракасі, а за годину летимо дальше. На сході розвидняється, внизу видно ріку Амазонку у формі величезного вужа, а кругом незаселені праліси. В мене бажання поплавати кілька тижнів човном по Амазонці.

Над океаном, між високими горами й затоками, розложене місто Ріо-де-Жанейро. Наш літак виминає ці на кількасот метрів високі гори, що немов виросли прямо з води, і ми вже на летовищі. Вчора вечором ми залишили одну країну під кінець осені, а сьогодні вже в іншій втішаємося повним літом.

Різьба терену кругом Ріо чи не найгарніша на світі. Тут підсоння і опади дуже сприятливі для фльори, а ці гарні гори покриті ґамою зелених кольорів переплетених різними квітами. На одній високій горі видно величезну статую Христа. Вона 38 метрів висока і 28 метрів широка, з розпростертими руками. Вага її 1145 тон. Її видно з міста і з далеких околиць.

Більша половина різних місцевостей в цих сторонах має назву якогось святого. Гарнішу частину Ріо з люксусовими готелями і пляжами можна назвати міжнародньою. Тут на пляжах, на білому пісочку вигрівається на теплому сонці велика кількість людей з північної частини земної кулі, де зараз панує зима. Але підсоння, яке так магічно діє на природу кругом, має досить від'ємний вплив на мешканців Бразилії. Виглядає, що їм тут хтось ніби насилу накидає XX століття, до якого вони взагалі не спішать.

Шкода, що ми не мали змоги побачити української Бразилії, яка знаходиться в околицях Курітиби, але нічого не порадимо. Ось ми вже спішимо понад Уруґвай до Буенос-Айрес.

Недавно збудоване велике летовище далеко за містом і в дорозі з нього до Буенос-Айрес маємо нагоду оглядати терен. Цікаво, що підсоння, терен і природа тут дуже подібні до австралійських, а на додаток ми зауважуємо також багато евкаліптових дерев. В мене враження, що хтось

Загальний образ демонстративного зібрання українців і представників уярмлених Москвою народів на Трафальґар сквері, Лондон, в 1973 р. під час Конференції АБН і ЕРС. В першому ряді сидить Голова Проводу ОУН і Президент ЦК АБН дост. Ярослав Стецько в товаристві делеґатів тієї Конференції

Головна сцена під час фіналу святкового відзначення 50-ліття ОУН в Манчестері, Велика Британія

немов відірвав Австралію від Аргентіни і відтягнув її так далеко. Навіть худоби тут так багато, як в Австралії.

Автобус вже довго їде передмістями того великого міста, в якому живе 10 мільйонів населення, себто понад одна третя всього населення країни.

Приміщуємося у центрі міста в готелі, а на слідуючий день запізнаємо заслуженого працівника і революціонера з Краю, Юліяна Середяка. Друг Середяк власник друкарні, з якої вийшло багато видань в нашій і еспанській мовах. Під його проводом оглядаємо місто. В найкращій дільниці міста у гарному парку величавий пам'ятник Т. Г. Шевченкові роботи мистця-скульптора Молодожанина. Поблизу пам'ятник Вашінґтонові, а далі кілька аргентінських визначних постатей. Вечором пам'ятник Шевченкові виглядає ще маєстатичніше, бо стоїть ясно освітлений на тлі великого розлогого дерева. Тут наша спільнота робить добру роботу і рекляму поневоленій Україні.

Переходимо через широкі і гарні алеї центром міста і заходимо над затоку пристані до ресторану »Україна«. Крім великого напису на домі, в середині нема нічого українського. Ресторан дуже популярний, рухливий і прийшлося довго ждати на вільний стіл. При смачному аргентінському обіді ми слухали цікаву історію цього ресторану.

Після програної битви під Полтавою, частина нашого козацтва розбрелася по світі. Двох козацьких старшин заїхали своїм кораблем до Лондону, а звідтіля згодом вирушили у далеку пригодницьку дорогу, і вкінці причалили аж в Буенос-Айресі. Свій корабель вони продали і в рухливому порті відчинили цей ресторан. Коли в пізніших роках вони його (ресторан) продавали, то в контракті зазначили, що так довго, як він буде існувати, не має права зміняти своєї назви. Не знати скільки власників мав уже цей ресторан до сьогодні, але назва залишилася ця сама. Мене дуже зацікавила доля тих наших козаків. Скільки їх сюди приїхало, які проблеми мали вони у цій країні і яка була їхня дальша доля?

Слідуючого дня ми молилися у нашій катедрі й були на парохіяльному Ювілеї священика Галабарди. Місцеві парохіяни — це дуже гарні люди, які сильно держаться нашої Церкви і традицій. Вони за десятки років і тисячі кілометрів простору дуже мало змінилися від тих парохіян з Лубної, Горлиць чи інших, які в Україні.

Зустрічаю і тисну руку другові В. Косюкові, знаному революціонерові з Трускавця, і О. Бунієві та в їхньому товаристві відвідуємо Дім »Просвіти«, який саме відновляється.

Чергові приємні дні в Арґентіні завдячуємо другові Косюкові, з яким відвідуємо наших підприємців, а згодом Сумівську Оселю. Переїжджаємо щойно збудований Пан Ам Гайвей, яким можна заїхати звідси аж до Аляски. Це фантастичний проєкт.

Оглядаємо гарно вдержувану, з величезними деревами, Сумівську площу. Ми бачили їх багато по цілому світі, але ця одна з кращих. Душею і промотором є друг В. Косюк. СУМ підготовляється зараз до здвигу й до належного відзначення 50-ліття ОУН на цій же площі.

Моїм бажанням було відвідати, вклонитися і помолитися на могилі одного з найбільших бойовиків ОУН — на могилі Григорія Мацейка.

На арґентінському цвинтарі латинського стилю друг В. Косюк відчиняє двері ґробівця, який в середині вдекорований українською мозаїкою з Тризубом, національним і націоналістичним прапорами та вишивками. На Пантеоні стоїть бронзова урна з тлінними останками Друга Мацейка. Я клякаю перед нею на коліна, молюся і бажаю, щоб кожний батько і мати, кожна школа і кожний український вояк в чужій армії знав історію і героїку Григорія Мацейка. Бо коли б у них була лишень крихітка його любови до своєї Батьківщини, то ми не переживали б стільки ґеноциду та інших понижень нації.

Що думав наш молодий герой Мацейко в той день, коли рано йшов з пекельною машиною під державний будинок у Варшаві? Таж він навіть не смів попрощатися в останню дорогу з батьками, дівчиною і друзями!

Ранок такий гарний, кругом зелень, бігає галаслива дітвора, світить тепле сонце, яке буде й завтра світити у Львові його рідним і друзям, але вже не йому.

На хвилину йому заперло віддих, він ще так хоче жити, але відданість Українській Справі, свідомість і гордість бойовика ОУН, на якого числять його друзі, додає йому відваги і ще більшого завзяття.

Це був довго і добре обдуманий плян атентату. Після нього виконавцеві буде майже неможливо вирватися з

Варшави, а щоб оминути катування, знущання, а вкінці шибениці, краще було б згинути під час атентату.

Осторожно він несе цю бомбу, що вкоротці скінчить також його життя. В нього тепер лише одне бажання: щоб не зіпсувати справи і не пропустити цього ворога Перацкого.

Він вже перед будинком, вже на сходах, вже рука тисне ґудзик розплати з ворогом, та — немов від Бога — остання іскра щастя; бомба не вибухає. Він відрухово витягає пістолю і кладе ворога мертвим на сходах, а сам, без підготовленого пляну відступу, зникає і з пригодами опиняється аж в тій частині світу.

Так, наш дорогий Друже, ти вирішив для справи жити коротко, але історія призначила Тобі життя вічне і вже внедовзі ти повернеш до свого Львова.

На цьому місці складаю нашим Друзям в Арґентіні признання і подяку за належну пошану супроти нашого Героя.

Ще їдемо човном по ріці Парані і її різних відгалуженнях дельти. Вода мутна, яка приносить незчисленні тонни намулу десь із центру країни і замулює ним великі простори морської затоки.

Мріємо відвідати також західню частину Арґентіни, а зокрема відпочинковий гірський терен Баральочі, та час не дозволяє. Працаємо друзів, дякуємо за гостинність і вирушаємо дальше в дорогу.

Автобус з летовища до міста коштував нас кілька днів тому 10.200 пезів, але поворотна дорога до летовища вже коштує 11.600 пезів. Питаю, чому така різниця в п'ятьох днях? Відповідь проста: це вина інфляції.

Арґентіна була винна іншим державам великі мільйони, тому зараз, при великій інфляції, її ці мільйони є багато легше сплачувати.

Летимо на північний захід у сторону Перу. Під нами високі гори Кордильєри й Анди. Хоч вони близько рівника, то на самих вершках видно сніги.

Літак причалює в столиці Перу, Ліма. На летовищі купуємо кілька срібних ланцюжків на подарунки і з цікавістю розглядаємося по околицях цієї країни.

Знову кілька годин лету на північ. Літак арґентінський і в нас неповне до нього довір'я. Досить вимучені доїжджаємо до Льос-Анджелес.

Це місто колосальних розмірів, а до того Голівуд і Діснейлянд притягають мільйони туристів з цілого світу. Терен

гарний, багатий і теплий. Голівуд — місточко не замітне, але розкішні палати колишніх артистів свідчать про колишній славний Голівуд. Дісней-Лянд також варто побачити. Це чудо фантазій.

Український Голівуд скромніший. Відвідуємо нашу церкву, а увечорі на концерті в нашому домі з приємністю слухаємо хор маєстра Божика. Оглядаємо також мистецьку виставку картин мистця Т. Вірсти. Картини в модерністичному й абстрактному стилях, а кольори цілком відмінні від усіх, які я дотепер бачив.

Зустрічаємо одного знайомого ще з табору в Німеччині. Він живе багато і вигідно в кращій дільниці Голівуду. Ця зустріч була досить неприємною, бо колишній патріот почав сипати на наших без розбору. Цікаво, що його так змінило? Він був два рази в Україні, і дивно, чим москалі і наші яничари могли йому так заімпонувати? Це була крапля дьогтю в нашому рейді.

Стрічаємо також одного знаного принципово безпартійного »філософа«. Він сам недіяльний і ще перешкоджає у праці і критикує других. Питаю його:

— Чи десь працюєте, маю на увазі громадську працю?

— Ні, я безпартійний і давно перестав працювати на партії!

Скільки разів я чув ці заяви, і то навіть часто публічно.

Кілька років тому ми рішили з Танею поїхати на північ Австралії, де весь рік літо. Ця частина винятково дуже гарна, з чудовими тропічними лісами, величезними просторами цукрової трощі, гарними горами, а понад усе — чудовими коралями і малими відпочинковими островами. Тут колись доля закинула наших братів стинати великими ножами цукрову трощу. Вони заробили тут багато грошей і роз'їхались по більших містах, а частина з них таки залишилася. В центрі міста віднаходимо українську родину. Вони добре загосподарені, в них на столі наша газета, вони чекають на нашого священика, який приїздить до них 2 рази в рік. З гостинним Олексою і його дружиною відвідуємо ще одну родину. В них гарна хата, авто і втішаються добробутом.

— Чи одержуєте якийсь часопис? — питаю.

— О, ні! — відповідає піднесеним голосом жінка. — Я вже давно перестала на партії і злодіїв працювати! Чи

знаєте скільки тисяч грошей вони в Німеччині по таборах покрали, а казали, що висилають до УПА?

— Чи багато між тими тисячами пропало ваших? — питаю.

— О, ні, я не дурна!

Скільки разів на чужині я чув ці заяви, що я, мовляв, »не партійний«. Що гірше, ця людська потвора навіть часто в очах громадянства стає доброю монетою. Як же ж він один з другим може іти працювати до школи, СУМ чи Пласту, як він »непартійний«. І за цим шильдом безпартійности вони скривають свою бездіяльність. За цю »ідею« непартійности і неполітичности сховалася навіть наша колись дуже ідейна молодеча організація, з рядів якої вийшло багато старшин і повстанців УПА.

Коли москаль лізе насилу в душу кожної нашої дитини і наставляє її проти усієї нашої історії й ідеї вільної України, то ми на чужині ще виховуємо аполітичну еліту. Кому ж потрібний такий баґаж?

Щоб відвідати глибину Америки, летимо до Салт Лейк Сіті. Тут вперше, по довгих роках, відчуваємо правдивий холод зими. В уха щипає, коліна крутить і червоніє ніс. Оглянули місто, околицю, маєтки мормонів і — гайда на південь до Ляс Веґас.

З літака внизу бачимо пустиню, гори і ріку Кольорадо. В цій пустині поміж горами лежить місто Ляс Веґас. Це модерна Содома й Гоморра. Вже на летовищі бачимо перші ознаки характеру цього міста. Відразу сильно впадають у вічі великі реклями готелів і касин, багато »покер машин«, які вже в повному русі тут на летовищі.

Краса готелів і їхні декорації перевищають усі, що їх ми дотепер бачили. Вітальні деяких готелів займають простір кількох акрів землі, з дуже крикливими декораціями і світлами. В них розставлені сотні »покер-машин« й інших приладів до всякого виду газардної гри. Вони зайняті цілих 24 години. Вам в голові крутиться, коли бачите суми, що їх тут виграють і програють за кілька хвилин. Тут цікаво побувати людині, яка не є налоговим газардовим грачем. Програні суми грошей дають змогу власникам розбудовувати і декорувати ці розкішні місця. Ви можете свобідно і досхочу дивитися на цю комедію. В театрах тих готелів виступають світової слави артисти.

Купуємо два квитки до театру з вечерею, де буде висту-

пати Дін Мартін. В залі понад дві тисячі людей. Кельнери справно розносять вечерю. Десь за годину відкривається куртина і на сцені танцюють гарні дівчата. Відтак на сцену виходить п'яний в дошку Дін Мартін. Йому язик не хоче обертатися, все починає недокінчені жарти, а люди сміються без перерви. У вас створюється враження, що ця людина сьогодні знищила свою репутацію. Але ця історія повторюється щодня і всі квитки випродані за кожним разом.

Оглядаємо гарні недавно вирощені в цій пустині парки та інші атракції, і знову на летовище. Тут щохвилини прилітають з різних місць Америки літаки і привозять сотнями все нових і нових гостей. Багато з них бажає скоро збагатіти. В результаті програють своє майно і часто поповнюють самогубство, але тим ніхто не цікавиться. Величезні казкові касина ростуть дальше, і щораз більші.

Близькі гори, парки, морські заливи, мости і клімат роблять Сан Франціско одним із кращих міст Америки. Великі атракції міста — це каблеві трамваї через багатий і гористий центр міста, славний, довгий, звисаючий »Золотої брами« міст, острів »Алькатраз«, на якому донедавна була найтяжча тюрма Америки, та чудовий парк, створений якимсь обдарованим ботаніком на пустих піскових горбках на краю міста.

Цікаві також китайська і японська дільниці міста. З великим подивом оглядаємо найновішу католицьку катедру, збудовану в найкращому і найвищому місці Сан Франціско. Це чотири величезні цементові колюмни в роді модерної скульптури, які сходяться вгорі немов піраміда, а решта будови виповнена склом. Цей архітект був дуже обдарований, бо заставляє людей годинами оглядати і подивляти цю святиню.

В понеділок вже вибираємося до дому. Маємо ще один день — неділю, — на відвідини українського Сан Франціско. Наша не дуже велика парафія закупила синагогу і перетворила її на нашу католицьку церкву, де парохом є отець Микита. З перших слів його проповіді в церкві відчувається, що цей душпастир має українську й християнську душу. Він родом з Перемищини, вояк Дивізії, практично пережив воєнну хуртовину і живе українською справою.

Після Служби Божої в церковній залі відбулося вшанування славної пам'яті Провідника Степана Бандери. Цікаву

доповідь виголосив інж. Блищак. Відтак в гостинній хаті інж. Блищака і його доні пройшла приємна зустріч і виміна думок з отцем парохом Микитою і іншими друзями. Тема розмов — наші новоприбулі з України — Плющ, Григоренко і Мороз. Ця тема зараз дуже популярна в нашій діяспорі. Погляди й думки поділені.

Москалі висилають на Захід своїх найкращих націоналістів, як Некрасов і Солженіцин, і вони вже будують нову московську імперію, а ми з захопленням слухаємо, разом зі своїми священиками і єпископами, наших модерних неокомуністів, атеїстів і заслужених совєтських генералів з московськими пагонами, і аплодуємо їм. Правда, вони розказують, як то їхні товариші по ідеї і зброї винищували наш й інші народи, і навіть за це перепрошують. В мудрих руках з цих ідейних »кулеметів« можна було б добре постріляти по нашому північному ворогові, але в них інші пляни. Так, як довгі роки в Краю, так тепер у вільному світі вони свою зброю звернули проти Визвольного Фронту і завзято по ньому стріляють. Вони також організують кацапо-любський клюб і вже в ньому мають досить великий гурт наших людей, але без кацапів. Власне, ці клюби зробили Україні найбільшу кривду. Вони були за царя, за Австрії, за Польщі, за Німеччини і до часу здобуття нашої незалежности мусимо такі клюби завзято поборювати, бо через них в минулому пропало дуже багато інтеліґенції і визначних людей. Чи не стояла колись наша боса шляхта по правому боці церкви, а прості люди по лівому? Ми не є якесь африканське плем'я з кістками в носі. Але навіть ці півдикі племена із затиснутими кулаками здобувають свої держави.

Виходом з України хвалиться Лєх і Чех. Свою метрику походження з Києва насилу підробляє фіно-монголо-московська імперія. Чи Україна, яка дала своїм сусідам культуру, строї, танці і навіть борщ, за яку ще недавно повстанці у безвихідних обставинах розривалися гранатами, сьогодні спроможна лишень на обезбатчених дисидентів? О, ні! Сьогоднішня так проріджена москалями Україна мовчить із затиснутими зубами. Про неї можна довідатися лише десь в родинному колі, в парках, або на похоронах Горської, Івасюка.. Нам не захоплюватися ідеями цих дисидентів. Ми мусимо сказати світові, що ми боремось не за зміну якоїсь точки в єхидній конституції, але боремося

за велику і багату вільну Українську Державу. І голосно мусимо заявити москалям, що їхній побут в Україні не є бажаний і що вони живуть на нашій землі проти волі українського народу.

*

Наш довгий і незабутній рейд почерез 35 країн добіг до кінця. Після кількагодинного лету ми вже на Гаваях. Тут гори зелені, небо чисте й синє, подібна морська вода, хоч трошки темнішого кольору. Та найбільша вартість цих островів — це тепло. Температура в році змінюється лише на кілька градусів.

Ще задержуємося і вигріваємося на теплому піску пляжі »Вайкікі«. За пляжею багато готелів переплетених буйною рослинністю і високими деревами, які дуже часто ростуть по середині готелів. Власне ці дерева і клімат роблять це відпочинкове місце одним із найкращих на світі.

З турою оглядаємо гори, околиці і місто, заповнені крамниці і великий модерний ярмарок сувенірів — починаючи від солом'яних спідничок до біжутерії включно.

Ще десять годин лету і ми знову в Сіднею на летовищі, де нас вітають наші доні, внучка і приятелі.

Я знову поринаю у свою торгівлю і нашу працю з друзями. На Сході вже насувається ожидана політична бур'я і ми підготовляємося до остаточного рейду зі зброєю.

— К і н е ц ь —

ІЛЮСТРАЦІЇ

1. Юрій Борець-Чумак, автор спогадів, у перших днях на волі на Заході. . . . *На закладці сорочинки*

Стор.

2. Славний командир Громенко. 64

3. Старшини куреня командира Коника, а після його смерти під час бою в Бірчі курінного Байди. З ліва до права: сотн. Громенко, сотн. Бурлака, лікар Скала, д-р Шувар, майор Байда, сотн. Ластівка і сотн. Крилач. 65

4. Сотня ком. Громенка перед зустріччю з американським військом в Західній Німеччині 95

5. Підземний шпиталь-бункер на горі Хрещатій збудований чотою Юрія Борця-Чумака в 1946 році. 97

6. Перші дні на волі. На фотознімці від ліва до права: Чумак, Василь, Роман і Зірка 160

7. На прогулянці в таборі ДП, від ліва: Чумак, Бурий, Таня і Гудим 161

8. Члени станиці УПА в таборі в Байройті споживають »нелеґальну« таборову зупу 192

9. Станиця УПА в Сіднею, Австралія, одержує Відзнаки Рейду 193

10. Дім Молоді ім. ген.-хор. Тараса Чупринки в Сіднею 256

11. Церква св. Івана Христителя в Гантер, США.

12. Собор св. Софії в Істамбулі, Туреччина, перемінений турками на музей. 257

13. Загальний образ демонстративного зібрання українців і представників уярмлених Москвою народів

Стор.

на Трафальґар сквері, Лондон, в 1973 р. під час Конференції АБН і ЕРС. В першому ряді сидить Голова Проводу ОУН і Президент ЦК АБН дост. Ярослав Стецько в товаристві делеґатів тієї Конференції. 288

14. Головна сцена під час фіналу святкового відзначення 50-ліття ОУН в Манчестері, Вел. Британія. 289

З М І С Т

Стор.

ВІД ВИДАВНИЦТВА 5

ВІД АВТОРА 7

У НОВОМУ СВІТІ

Сотня Громенка в Німеччині 9
Зустріч із »Новим Світом« 11
За дротами із зброєю 15
У шпиталі 32
Вихід на волю 35
В українських таборах 40
На чолі групи в Байройті 42
Кооператива УПА 55
Новий Рік 87

В АВСТРАЛІЇ 119

Українська Австралія 121
Станиця УПА в Австралії 125

ПРИГОДИ МУРИНА 127

Зустріч з Друзями 151
Зустріч з братом 168

ДОВКОЛА СВІТУ 183

Туреччина 185
Греція 187
Єгипет 189
Ізраїль 194
Італія 202
Їдемо до Західньої Европи 205
Австрія 206

Стор.

Німеччина 208
Зустріч з другом 210
До Швайцарії 215
Швеція, Норвегія, Бельгія, Голляндія 218
Знову між своїми 222
Люксембург 223
Франція 224
Еспанія 231
Монако, Женева, Міляно, Берн, Париж 246
Велика Британія 242
В дорозі на Аляску 246
Ми в Канаді 257
Їдемо до США 270
Летимо в Південну Америку 287
Спис ілюстрацій 297

ВИДАННЯ УВС

»ВОРОГ НАРОДУ«

Олена Звичайна та Михайло Млаковий, повість у двох томах, ціна 6 ф., або 10 ам. дол.

»ШЛЯХОМ ЛЕҐЕНДИ«

Богдан Казанівський, спогади про Івана Климова-Леґенду, ціна 3 ф., або 8 ам. дол.

»НАЦІОНАЛІЗМ«

Дмитро Донцов, славний теоретик української національно-державницької думки, ворог провансальства, ціна 4 ф., або 10 ам. дол.

»ЗИМОВІ ДЕРЕВА«

Василь Стус, книжка поезій з України, ціна 3 ф., або 6 ам. дол.

»МОСКОВЩИНА«

Юрій А. Вудка, мемуарний есей про страждання в московських тюрмах і концентраційних таборах, ціна 5 ф., або 12 ам. дол.

»ПРОМЕТЕЇВ ВОГОНЬ«

Степан Любомирський, роман, що зображує боротьбу українських націоналістичних підпільників з московськими наїзниками після Другої світової війни, ціна 6 ф., або 15 ам. дол.

»БІЛЬМО«

Михайло Осадчий, автобіографічний нарис довголітнього українського політичного в'язня і борця за права українського народу, ціна 3 ф., або 6 ам. дол.

»МОЄ РЕМЕСЛО«

Святослав Караванський, збірка поезій з московських концентраційних таборів, переклади сонетів Шекспіра, поет. творів Байрона, Шеллі, ціна 5 ф., або 12 ам. дол.

Замовлення слати:

Ukrainian Publishers, Ltd.
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF,
Great Britain.